

Икки Эшик ораси

Ўткир Ҳошимов

Тошкент 2016

Пайшанба – маوش куни эди. Пешиндан кейин атрофи тахта девор билан омонат ўралган қурилиш ҳовлисига чанг-тўзон кўтариб «ЗИЛ» машинаси кириб келди. Чеккадиги кўчма вагонча олдида вошиллаб тўхтади. Кабина эшиги очилиб, қўлтиғига қора сумка қистирган кассир қиз – Фая сакраб тушди. Вагонча зинасига пилдираб чиқиб, бақирди:

– Йигитлар, келиғиз, зарплата олиғиз!

Бетончи Сафар ака айиқдек лапанглаб вагонча томонга биринчи бўлиб юрди. Кетидан пайванд-чимиз Икром ака. Унинг кетидан Эркин деган та-келажчи йигит...

Саратон офтоби аёвсиз қиздираётган, оёқ остида қум, бетон қоришмасининг кукунлари сочилиб ётган майдончадан ўтиб, вагонча соясига бордиму туриб қолдим. Ҳозир дилсиёҳлик бўлишини билиб, юрагим ғаш тортди.

Курувчи халқи – нозик. Маошнинг баракаси учдими, дарров «Ўз ихтиёри билан» ариза беради-да, сметаси «еб битирилмаган» бошқа жойга ўтади-кетади. Тошкентда нима кўп – қурилиш кўп. Тўғри, бизнинг йигитлар унаقا эмас: ўн уч киши зилзиладан буён бирга ишлаймиз: ўн икки йил бўлди. Ҳаммамиз ака-ука бўлиб кетганмиз. Олти йил аввал мени ўzlари бригадир қилиб «кўтаришган». Шу

кунгача нарядни ўртача ўн сўмдан кам ёпмасдим.
Бу сафар...

...Ҳаммасига ўша «А – 1» арматурали лаънати панель сабаб бўлди. Йўқ, гап панелда эмас, «Кобра»да! «Кобра» деганимиз бошқармамизнинг бошлиғи – Шавкат Кудратович. Шу одам ўз вақтида уйсозлик комбинатидан «А – 1» эмас, «А – 2» арматурали панелни етказиб берганида олам гулистон эди. Тағин дўйқ уришига ўлайми?! Уч кун аввал «Москвич»и- да кеп қолди... Бригададаги йигитлар уни «Кобра» деганича бор. Ҳар «кўзи» пиёладек ойнак тақиб юради. Ўзининг юзи лагандек. Разм солиб қарсангиз, оппоқ чинни лаганнинг икки четига иккита пиёла тўнкариб қўйилганга ўхшайди. Аслида ким қанақа кўзойнак тақиши ўзининг ишику-я! Фақат Шавкат Кудратовичнинг феъли ғалати: ўтирган креслосини шунақанги яхши кўрадики, Сафар аканинг айтишича, орқасини ўша курсига ками- да «беш юз» маркали цемент билан ёпиштириб олган: қимирласа териси шилиниб чиқади. Унга битта нарса керак: қай йўл билан бўлмасин, планни бажарса, кўчма қизил байроқ олса – бас. Кетидан ишкал чиқса, прорабними, бригадирними айборд қиласди-ю, ўзи бир чеккага чиқиб тураверади. Қабулига кирсангиз ўпишиб кўришади, чиқишингиз билан орқангиздан ёмонлайди...

Хуллас, уч кун аввал «Москвич»ида келиб қолди. Йигитлар учинчи қаватда домино ўйнаб ўтиришар, шақур-шуқур товушлар пастдан бемалол эшитилиб туради.

Шавкат Кудратовичнинг ранги ўчиб кетди.

– Бу қанақа чемпионат? – деди юқорига имо қилиб.

Индамай туравердим. Кўриб қўйисин! Одамлар бекор ўтирибди. Керакли панель йўқ. Прорабга тушунтирдим, участка бошлиғига илтимос қилдим,

ўзининг қабулига кирдим. Елкамга қоқиб чиқариб юборди.

– Ким у? – Шавкат Қудратович кўзойнагини ялтиратиб чақчайди. – Фамилияси нима?

Айтдим нима-ю, айтмадим нима? Қурилиш ашёлари бўлмаганидан кейин...

Индамай туришимдан ҳаммасини тушунди.

– Ишбузуқликка ўzlари бош-қош бўптилар шекилли, ўртоқ Шомуродов? – деди лаби бурилиб. – Бригадирлик юки оғирлик қилиб қолдими?

Яна индамадим. Охири унинг тоқати тоқ бўлди. –

Тил-забон борми ўзи! – деди тутақиб. – Квартал тугаяпти. Биринчи июлдан пардозчилар ишга тушиши керак. Тўртинчи қаватни ким монтаж қиласди? Томни ким ёпади?

– Пардозчилар ҳали-вери ишга тушмайди, – дедим хотиржамлик билан.

Шавкат Қудратовичнинг ранги гезариб кетди.

– Ўҳ-хў! Жа осмондасиз-ку йигит!.. Гап бундай: уч кунда тўртинчи қаватни монтаж қилиб, томни ёпасиз.

Нима дей? Нима қилай? Зина майдончасининг панели лойиҳадагидан роппа-роса бир қарич калта бўлса, қандоқ монтаж қиласми? Майли, арматураларни учма-уч қилиб уласаям бўлади. Лекин «A - 1» ингичка арматура.

– Эсингиздами, Шавкат ака, зилзилада биттаям панель уй йиқилмаган, аммо зинаси босиб қолган уйлар бўлган. Нормативдаги панелни беришмаса...

У «вой тентаг-ей», дегандек қўл силтади:

– Зилзила ўн икки йил аввал бўлган, йигит. Энди қайтмайди. «Ванночка» билан кавшарлаб юборсангиз, қилт этмайди.

Тушундим. «Ванночка» дегани шуки, пўлат қувур узунасига кесилади, плитанинг арматураси билан девор арматураси ўртасига қўйиб, «қуюқ»

пайванд қилиб юборилади. Кейин икки четда қолган «ёриқ»قا бетон қуйилади. Тамом – вассалом! Аммо яқинда «Қора-қамиш» даҳасидаги битта уйнинг зиналари ўзидан-ўзи босиб тушди. Ер қимирламади, ҳеч ким эшигидан чиқиб зинапояда сакрамади. Бир тонналик бетон плита шунчаки ўз оғирлигини кўтаролмай чокидан узилиб кетди, бир эмас, уч қаватни босиб қолди. Яхшиямки, ке-чиши бўлган. Агар шу фалокат эрталаб, мактаб боласи ўқишга кетаётганида ёки кечқурун одамлар ишдан қайтаётганида рўй берса...

Дадам менга бир гапни кўп айтган. «Ўзингдан катта одам нотўғри гапирса ҳам қўрслик қилма, мулойимлик билан тушунтириш».

Мен ҳам «мулойимлик» билан тушунтирдим.

– Шавкат Қурматович, ўзингиз биласиз. «Ванночка» фойда қилмайди...

Йўқ! Гапимни эшитгиси ҳам келмади.

– Сиз... сиз... – деди лаби титраб. – Майда одамсиз! Давлат манфаатини ўйламайсиз! Мана шу уйга кўчиб киришни ўн йилдан бери кутяпган одамлар бор! Оналар, болалар. Уруш инвалидлари... Топшириқни бажаринг!

Индамасанг «сиёсий томон»дан олади!

– Яхши! – дедим. – Битта илтимос, «А – 1» арматурали панелни монтаж қилиш мумкин, деб ёзиб беринг... Ўз қўлингиз билан...

«Кобра» сесканиб кетди. Ҳатто икки лунжишиб кетгандек бўлди.

– Сиз... – деди вишиллаб. – Илфор бошқармазизнинг умум мақсадига атайлаб болта уряпсиз. Қўрамиз, монтажчиларингиз носвойчининг ҳақини олса, нима деб сайраб қоларкансиз... Умуман... сиздақа бригадирдан воз кечиш масаласини ўйлаб қўрамиз... Далилларимиз етарли...

«Москвич» жўнаб кетанидан кейин кўп гапларни айтолмай қолганим ўзимга нашъа қилди. Ўз қўлинг билан ёзиб берганингда ҳам бегона плитани бари бир ишлатмасдим. Осмон қўлингда бўлса ташлаб ўбор! Қачонгача қалбакилик қиласиз? Қачонгача ёлғон-яшиқ режа бажариб, байроқ оламиз? Шу уйда ўзинг яшармидинг, ноинсоф? Нега энди ўзингга раво кўрмаган нарсани ўзгаларга раво кўрасан! Ол, уша дардисар бригадирлигингни!

Фақат... Бир жиҳатдан «Кобра»нинг гапи рост: бригададаги монтажчилар «носвой пули» олса, кўраман томошани! Мана, бугун... Ҳозир...

Ана, бетон қоришмаси сачрайвериб, шимининг почаси қатирмоч бўлиб кетган Сафар ака айикдек лапанглаб келяпти.

– Нима бу? – деди чангалидаги уч сўмлик, беш сўмлик пулларни кўрсатиб.

Ҳазилга олдим.

– Пул шекилли, Сафар ака...

– Тўғри, пулга ўхшайди, аммо-лекин пулмас, ма, тўйингга ишлат! – У кўкимтирип пулларни силтаб, улоқтириб ўборди. Уч сўмлик, беш сўмликлар пирприраб, офтобда қизиб ётган қум аралаш тупроқ устига сочилиб кетди. – Қирқ уч сўм пулми? – деди юзини чир ўгириб. – Нима, мен сенга студентманми?

Гапни тағин ҳазилга бурдим.

– Ўн беш кундан олти кунини домино ўйнаб ўтказдик. Ўйнаб ўтирган кунимизгаям ҳақ тўладику, Сафар ака! Хурсанд бўлмаймизми?

– Мен сенга ўйнаб ўтираман дедимми?! – Сафар ака қўлини пахса қилди. – Ё бувимнинг чорвоғида ишладимми? Топиб бергин эди, қиласиган юмушимни!

Ана, Икром ака ҳам келяпти. Бунисиям ҳозир саннайди, деб турсам, йўқ, ерда сочилиб ётган

пулларни хотиржам йиғиштириб олди-да, Сафар аканинг чўнтағига тиқди.

– «Кобра» матириял бермаса, Музаффарда нима гуноҳ? – деди тўнғиллаб. – Тудовой-судовой гапинг бўса бор, хўжайиннинг ўзига айт!

– Менинг хўжайиним «Кобра»мас, шу! – Сафар aka қовоғини уйиб менга имо қилди. Хўрсиниб қўйди. Бир нима эсига тушди шекилли, яна қўлини пахса қилди. – Олтита болам ейман, ичаман деб турибди. Тўрттаси мактабга боради. Онангни эмгурни болаларига биттадан папка оберишгаям етмайди-ку, бу қизиталоқ! – у жаҳл билан киссасига шапатилади. – У ёғини сўрасанг, кичик қайнинглим бошқа вақт қуриб қолгандек туғиб берди яқинда! Уни бешик тўйисиям мени гарданимда! Қайси бирига етказай!

– Оббо! Жа, оласан-да, сенам. Хотин киши эрга текканидан кейин туғади-да. Сендан сўраб ўти-рармиди, – Икром aka дўстининг елкасига шапатилади. – Қўй энди, тудовой-судовой гапларни. Калтаи-қўтоҳ плитани ямаб қўйсак, Худо қўрсат-масин, эртага бир бечорани босиб қолса, хурсанд бўлармидинг?

– Босмайди! – Сафар aka асабийлик билан ел-касидан Икром аканинг қўлини силтаб ташлади. – Шу кунгача босиб қолганини эшитганим йўқ. Ўзим бетон қуйиб, ямаб ташлардим...

Ўлганимнинг кунидан илжайдим.

– Бетон қуйган билан иш битмайди. Сафар aka, ахир шу уйдаям сиз билан менга ўхшаган одамлар...

– Э, бор-е! – у шиддат билан бурилди. – Ҳар куни ўн мартадан қулоғингни қоқиб қўлингга берадиган хотининг бўлмаса, йўлингга термулиб турган болаларинг бўлмаса, гапни ким қўйибди сенга!

– Ҳой хувори, – Икром aka лапанглаб кетаётган ўртоғининг кетидан югорди. Беш-олти қадам на-

рида етиб олиб, яна елкасига қўл ташлаган эди.
Сафар ака тағин силтаб юборди.

Икром ака қайтиб келди.

- Кўнглингга олма, укам, - деди хижолатдан илжайиб. - Сафарни энди кўраётганинг йўқ-ку. Ҳозир тудовой-судовой дейди-да, бирпасдан кейин эсидан чиқади... У ёғини сўрасанг мендаем бештаси бор. Кўргансан-ку. Ҳаммаси чурваقا.

Индамадим. Лекин кўнглим хуфтон бўлди. Сафар ака тўғри айтади. Олтита боласи бўлса. Ҳаммаси ёш бўлса. Хотини ишламаса... Нима зарил эди менга у ёқда «Кобра»га, бу ёқда Сафар ака-га шумшук кўриниб? Биламан, «Кобра» орқамдан «материал» тўплайди энди. Ўзи бир чеккага чиқиб олади-да, ўринбосариними, бош инженерними ишга солади. Тупурдим ўша бригадирлигига! Ҳайдай қолсин. Аммо алдам-қалдам иш қилмайман.

Шуни ўйлаб, кечгача дилим ғаш бўлиб юрди.

Темир арматуралардан кавшарлаб ясалган дарвозадан кўчага чиққанимда қуёш ботиб борар, ҳаводим эди. Қурилиш майдонидаги кран учидаги офтобининг сўнгги нурлари яллиғланади. Уфқни қизғиши туманлик қоплаган. Кун бўйи ёна-ёна толиққан осмон энди яхлит чўғга айла-ниб тинчигандек. Сафар аканинг гапи ҳалиям хаёлимдан кетмасди. Рост айтади. Орқа этагимда оғирлигим йўқ, хархаша қиласиган хотиним йўқ. Берсанг ейман, бермасанг ўламан, дейдиган болам йўқ... Ҳозир уйга бораман. Омоннинг хотини - келининм, «мулла ака, яхши келдингизми», деб қўлимга сув қуяди. (Агар ишга тушдан кейин борган бўлмаса.) Кейин дадам билан ойимнинг хонасига кираман. Салом бераман. «Мана, дада, ойлик тегувди», деб бугун эл қатори олган қирқ етти сўмни қўлига тутқазаман. Дадам пулни санайди-да, «барракасини берсин», деб ўзимга қайтаради. Пулни

ойимга узатаман. Ойим олмайдиям, санамайдиям. Кўзимга термилиб туриб, чуқур хўрсинади. Ана ўша хўрсиниши ёқмайди. Авваллари маош олган куним албатта «эски гап» қўзғалар эди.

«Уканг бир эмас иккита болали бўлди, ўғлим, кўчага чиқолмайдиган бўлиб қолдим-ку! Кимни кўрсам, Музаффарни қачон уйлантирасиз, дейди. Даданг иккаламизни боғлаб берганмас, болам...» Ойим гапини тугатмасдан дадам илиб кетади. «Қўй, Роби, овора бўлма, ўғлинг осмондаги ойни олади!»

Дадам билан ойим гапираверади. Мен эса Мұнавварни эслайвераман. Ҳайрат билан тикилиб турган кўзларини, катта-катта, қоп-қора кўзларини... Кейин нимага институтдан кетганим, нега қурилишга келганимни ўйлайман. Улар азбаройи зилзила туфайли ўғлимиз ўқишни ташлаб кетди, деб ишонади. Мен бўлса... Зилзила нима бўпти! Ўқишни ташлаш нима бўпти! Мунаввар бўлмага- нидан кейин... Ахир одам умрбод унотолмайдиган, умрбод ўзини кечиролмайдиган нарсалар ҳам бўлади-ку жаҳонда?!

«Осмондаги ой» эмиш... Ойни нима қиласман... Кимман ўзи? Нега одамларга азоб беришим керак? Нима ҳаққим бор? Мана, бугун ҳам бригадамиздаги ўн икки кишининг ҳаммасини хафа қилдим. Сафар акадан бошқа ҳеч ким гапирмади. Лекин ҳаммасининг оиласи бор, бола-чақаси бор... Ҳатто мендан тўққиз ёш кичик Эркиннинг ҳам. Хўш, нима қилай! Катта виждонсизликлар кичкина нопокликдан бошланишини билсан нима қилай ахир?

...Метро бекати ёнидаги дўкончада лимон со-тишаётган экан. Кўриб кўнглимнинг чигили хиёл ёзилгандек бўлди. Яхши, ойимни хурсанд қилишга баҳона топилди. Эрталаб, «бошимнинг орқаси ачишиб оғрияпти, яна давлениям кўтарилганга ўх-

шайди», деб нолиган эди. Илгари ойимнинг буйраги оғрир эди. Биқинини чанглаб икки букчайиб қоларди. Энди қон босими ҳам қўшилган. Дўхтирилар буям буйрак касали билан боғлиқ дермиш... Навбатга туриб икки кило лимон олдим. Буни қарангки, ялпизли сақич ҳам бор экан. Укамнинг қизи- Нилуфар эшикдан киришим билан, «нима обкелдиз, катта ада», деб оёғимга ёпишади. (Омоннинг ўғли ҳали кичкина, энди эмаклаяпти. Аммо Нилуфар пишиқ қиз: бижир-бижир қилиб одамнинг бошини қотириб ташлайди, жиннивой!)

Кўчамизга етиб келганимда ҳали ёруғ эди. Биласиз, бунақа пайтда бола зоти боғлаб қўйсангиз ҳам уйда ўтирмаиди. Ҳаммаси кўчада шаталоқ отади. Қий-чув тўполон... Кўчадан дам-бадам машина ўтиб турганига қарамай иккита тошдан «дарвоза» ясад олган болалар копток тепяпти. Атлас лозим кийган қўшни келинчак резинка ичакнинг бир учини ҳовлидаги водопроводга улаб, дарвоза олдига сув сепяпти. Димоқقا қизиган асфальт ҳиди урилади.

Арқондан сакраб ўйнаётган Нилуфарни узокдан кўрдим. Боқчадан кела солиб ташқарига отилган шекилли, оёғидаги голъфигиниям ечмабди. Боши устидан арқон айлантириб дикир-дикир сакраяпти. Ўзидан тикроқ ўртоғи санаб турибди.

«Нилу!» дейишим билан ярқ этиб қаради-ю, арқоннинг бандидан судраганча мен томонга югурди.

– Сенга миннама обкелдим! – дедим бир қў- лимда лимон ўралган газетани қучоқлаганча, ик- кинчи қўлимни чўнтағимга тиқиб.

– Нима, катта ада, нима? – деди Нилуфар ҳал-лослаб.

– Аввал битта ўпай, кейин бераман.

– Хо! – Нилуфар ўзини орқага ташлади. – Олдин беринг-да!

– Майли, яримта ўпаман.

Нилуфарнинг терлаб, кир бўлиб кетган юзидан ўпиб, сақични узатдим.

– Мана! Ўртоғинггаям бер...

– Урре! Катта адам жевачка обкелдила! – Нилуфар қўлимдан сақични юлқиб олди-ю, кутиб турган ўртоғи томонга югурди. Беш-олти қадам нарига бориб тўхтади-да, бир нима эсига тушгандек орқасига қайрилиб қаради. – Катта ада, бувим ўлдила... – деди кўзларини пирпиратиб.

– Нима? – Этим сесканиб кетди. – Нима дединг? Нилуфар чопганча ўртоғининг олдига борди. Икковлашиб югуриб кетишиди. Кўз олдим қоронғилашиб, чайқалиб кетдим. Алланима ерга дўпир-дўпир тушаётганини кейин пайқадим. Қарасам, лимонлар асфальт йўлкада ҳар ёққа думалаб кетяпти.

Ойимнинг эрталаб айтган гапи яна қулоғимда жаранглади.

«Бошимнинг орқаси ачишиб оғрияпти, ўғлим.

Тағин давлениям ошганга ўхшайди».

Юрагим сирқираб уйга югурдим. Ҳовли ким-сасиз, сув сепилмаган, ивирсиб ётарди. Этак томондаги уйнинг (Омоннинг уйи) деразалари очиб қўйилган, сарғиш дарпарда осилиб турар, аммо ичкарида ҳеч ким йўқлиги аниқ эди. Бундан чиқди... Бундан чиқди, ҳаммалари ойимнинг бошида ўтирибди. Демак, ойим... Айвонга қандай отилиб чиққанимни, ойим билан дадам турадиган уйга қандай кирганимни билмайман.

Энг аввал девор тагидаги темир каравотга қарадим. Йўқ, каровот бўш эди. Шундагина дераза ёнида, хонтахта олдидаги кўрпачада ўтирган ойимга кўзим тушди. Эшикка суянганча бўшашиб туриб қолдим. Ойим хонтахтага энгашганча гуруч тозалар, деразадан тушиб турган нурда юзи рангсиз, дардчил кўринар, ингичка, узун бармоқлари билан

шошилмай гуруч териб, ёнидаги сирли тоғорачага солар эди. Мени күрди-ю, ярқ этиб қаради.

– Келдингми, ўғлим? – деди жилмайишга уриниб.

Одамзотнинг қонида ғалати адолатсизликлар бўлади. Бегоналардаги ўзгаришни дарров сезасизу яқин одамингизга эътибор бермайсиз. Худди ота-онангизни бирор сизга боғлаб бериб қўйган-дек. Гўё улар сиз учун абадий яшashi шартдек. Ойим кексайиб қолганини, соchlари оқариб кетганини, қовоқлари салқиб, юзи йиллаб тўшакка ёпишиб ётган одамдек сарғимтил-заҳил тусга кирганини энди пайқадим.

– Ойи... – дедим секин... – Тузукмисиз? Нилуфар... жинни... – у ёғини айтмадим. Кўнглимни қувонч илитиб ўтди. – Мен сизга лимон... Қарасам, газета «воронка»ни ҳалиям қўлтиғимга қистириб турибман. Тагида иккита лимон қолибди.

– Лимонни қўятур, Музаффар! – Ойим оғир қўзғалиб ўрнидан турди. Совуқ лаблари билан пешонамдан ўпди. – Ўтири, болам.

Ҳайрон бўлиб, қўзига қарадим. Ҳозиргина кўнглимни қувонтирган шодлик ўрнини хавотир эгаллади.

– Тинчликми, ойи?

Айвон томондан дадамнинг йўталгани эшитилди. Уйга аввал тамаки иси, кейин дадам кириб келди. Саломимга жавобан «валей...» деб қўйди-ю, оқсоқланиб келиб ўзининг жойига – хонтахта тўрига ўтирди. «Беломор»ини сўриб хонтахта бурчагидаги пиёлага кулини чертди. Негадир хўрсишиб, юзини ўгириди. Нима гап ўзи? Ойимга юзландим. У чиллакдек ингичка, титроқ бармоқлари билан яна гуруч теришга тушди. Гўё ҳар битта гуручи санаётгандек, бир нуқтадан кўз узмас, лаблари титрарди.

– Нима бўлди? – дедим бетоқатланиб.

Ойим «сиз гапиринг», дегандек дадамга қаради. Дадам бўғинларини шиқирлатиб ўрнидан турди. Оқсоқланиб токча олдига борди. Чойнак қопқоғига қистириб қўйилган аллақандай қофозни олиб, тепамга келди. Индамай узатди. Телеграмма экан. Тепаси кўк ҳошияли «Шошилинч телеграмма». «Онанг вафот этди. Жума куни чиқарамиз». Шу. Имзо ҳам йўқ, бошқаям.

Энди тушундим. Ҳали Нилуфар, «бувим, ўлдила», деб бежиз айтмаган. Бундан чиқди... Қўқондаги ойим... Онам... Бечора онам! Томоғимга илиқ, аччиқ бир нима тиқилиб келди. Қачон кўрувдим охирги марта? Қачон борувдим Қўқонга? Неча йил бўлди? Ўн йилми, ўн беш йил? Билмадим, эсимда йўқ. Фақат қиш эди. Қаҳратон қиш... Тор кўча. Ўртасига қор уйиб қўйилган каталакдек ҳовли. Чақмоқ телпакли одам. Совуқ вокзал. Йўлдошхон ака. Тоғорадаги ош. Қон йиғлаб қолган онам.

...Бир маҳал ойимнинг пиқиллаб йиғлаётганини идрок этиб бошимни кўтардим. Уй ичи қоронғи бўлиб кетган, дадам босиб-босиб папирос чекар, ҳар тортганида папироснинг учи ловиллаб, мўйлови, ўйчан юзи, бир нуқтага қадалган кўзлари ёришиб кетар, ойим рўмолининг учини юзига босганча ҳиқ-ҳиқ йиғлар эди.

- Бу дунёга келиб нима кўрди бечора, - деди титроқ лабларини тишлаб. - Одамзоднинг ҳоли шу ю, қадри йўқ.

- Отланақол, Музффар... - Дадам дағал бармоқлари билан папиросини пиёлага ботириб ўчирди. Секин ўрнидан туриб, чўлоқланиб борганча чироқ ёқди. - Самолётга ишониб бўлмайди, - деди ўзига ўзи гапираётгандек. - Поездга чиқасан. Ҳали-замон Омон келади. Ўзи обчиқиб қўяди.

Индамадим. Кўз ўнгимда яна ўша қор босган ҳовли, чақмоқ телпакли киши, музлаган перронда

сирғаниб-сирғаниб вагон кетидан юргурган онам жонланди.

– Шўрликнинг сендан бўлак кими бор! – Ойим енгининг учини қўзига босди. – Жилла қурса совуқ дийдорини кўриб қол, болам...

– Автобусда кетаман. – Бу гап хаёлимга тўсатдан келди. Автостанция яқин. Автобуслар кечаси қатнайди...

– Маъқул! – Дадам ойимга имо қилди. – Қани, бўлақол, Робия!

Ойим сандиқ очди. Тугун тугди. Дадам қўлимга бир даста пул тутқазди. «Нима қиласман», десам бир оғиз, «керак бўп қолади», деб қўя қолди. Тугундаги нарса тўн билан дўппи эканини билиб, юрагим эзилди.

...Автобус ичи дим. Бензин иси тер ҳидига аралашиб кетган. Деразадан ташқарига тикилганча ўй суриб кетяпман. Осмонда тўлин ой хомуш нур сочади. Автобус билан ёнма-ён учиб боради. Пахтазорлар, йўл четидаги дараҳтлар лип-лип ўтади. Ҳаммаси ойноманинг юмшоқ беланчагида ором олиб тебранади.

Эҳтимол кеча онам ҳам шу ойномага термилб, мени ўйлаб ётгандир. Кўргиси келгандир. «Ўғлим қани», деб сўрагандир. Анавига-ку бир нима дейишга ҳадди сиғмайди. Насибага ялингандир: «Акангни чақиртириб, кўриб қолай», дегандир...

Онам шўрлик.... Сўнгги ниятига ҳам етолмаган... Бу қандоқ бедодлик! Бу қандоқ адолатсизлик?!! Узинг-чи? Нега йиғламайсан? Кўзингда онанг учун тўкадиган бир қатра ёшинг йўқми?..

Автобус ҳамон чайқалиб боради. Аммо энди иссиқни ҳам, моторнинг гуриллашини ҳам, чекка-чеккадан қулоққа чалинаётган хурракни ҳам сезмайман. Хаёл минг ёқقا олиб кетади.

Ажаб, инсон хотираси – эшиги ёпиб қўйилган омборга ўхшаркан. Омбор олдидан ҳар куни ўтасиз. Ўтасизу ўз юмушингиз билан овора бўлиб, қайрилиб қарамайсиз. Вақти келиб тасодифий шамол омборнинг эшигини очиб юборади-ю, бе-ихтиёр ичкарига мўралаб қарайсиз. Шунда қизик ҳолат рўй беради. Омбор ичида олтиндан азиз нар-са ҳам, кўзингиз тушиши билан таъбингизни хира қиласиган қақир-қуқирлар ҳам қалашиб ётган бўлади. Алам қиласиган жойи шундаки, сиз улар-дан хоҳлаганингизни ажратиб ололмайсиз. Буниси керакли, бунисининг кераги йўқ, деб бирини олиб, иккинчисини улоқтириб ташлаш қўлингиздан кел-майди. Ҳаммаси бараварига жонланиб, атрофин-гизни қуршаб олади.

БИРИНЧИ ҚИСМ

БИРИНЧИ БОБ

КИЧКИНТОЙ МУЗАФФАР ҲИКОЯСИ

1. Мен, дадам, алвасти күпприк

Бугун «Қора аммам»ниңига борамиз! Дадам кечә ваъда қилган. Шунинг учун эрталаб хархаша қилмай уйғондим. Бир бурда арпа нон, түртта жийда билан чой ичиб бўлгунимча дадам кавшандозда ўтириб этигини кийди. Чап пойини дарров кийди-ю, ўнг пойида анча қийналди. Доим шунаقا бўлади: дадамнинг ўнг оёғи қийшиқ. Урушда ўқ тегиб товонини учирив кетган. Пайтавани уч марта қайтадан ўради. Аллакимни сўклиди. Кейин қаддини ростлаб жигарранг шимининг чўнтағидан тамаки халтасини олди. Халтачанинг боғичини бир тортган эди, оғзи ўзидан-ўзи очилиб кетди. Бошқа чўнтағидан буклоғлик газета чиқарди. Тирноклари сарғайиб кетган йўғон бармоқларини халтачага суқиб, бир чимдим тамаки олди-да, қоғозга тўқди. Қоғозни бураб-бураб тили билан бир хўллаган эди, папирос тайёр бўлди-қолди. Папиросни мўйлови тагига тиқиб, гулгурт чизди. Дадам ҳар гал гулгурт чизганида мўйлови ёниб кетмасайди деб кўрқаман. Мўйловиям йўғонда, ўзи. Худди «Қора аммам»нинг мушугини думига ўхшайди. Диккайиб туради, сарғайиб кетган. Хайрият, бу гал ҳам куймади.

– Қани, гирой, кетдиқми? – деди оғзидан тутун чиқариб.

Отим гирой эмас, Музaffer. Чойхонадаги кишилар мени гирой-гирой дейвериб, дадамниям ўргатиб қўйишган. Отимни айтиб чақирмайди. Майли, гирой бўсам бўпман-да.

– Кетдик.

Ота-бала кўчага чиқдик. Эшигимиз олдида бир туп ёнғоқ бор.

Шунақанги баландки, учи осмонга тегиб туради. Кузда, ёнғоқ пишганда дадам узун таёқ кўтариб устига чиқади. Қарсиллатиб қоқади. Мен тебриб оламан. Аммо ҳозир – ёз. нғоқ ҳали пишмаган. Шундай қилиб, «Қора аммам»никига йўл олдик. Олдинда дадам чўлоқланиб боряпти. Оёғида этик. Эгнида икки чўнтаги дўппайиб чиққан жигарранг шим. Эски кўйлак. Бошида дўппи. Ҳар қадам босганида ўнг томонга йиқилиб кетаётганга ўхшайди. Лекин йиқилмайди. Фақат тез юрганида ўнг оёғининг тагидан, айниқса, кўп чанг кўтарилади. Судраб босади-да.

«Қора аммам»ники роса узоқ. Нўғайқўрғон деган жойда. Юравериб-юравериб чарчаб кетасиз. Кўчадан кетаверсангиз энг аввал «Туя» амакининг уйи келади. «Туя» амаки – сартарош. Абдували деган ўғли бор. Бўйи мендан каттароғу ўзи сап-сариқ. Абдували билан энди ўйнамайман. Анунда соққа қувар ўйнаган эдик, олтита ёнғофимни ютиб қочиб кетди. Ўзининг эшиги олдида ёнғоқ йўқлигига алам қилган-да! Кетидан қувлаб кирмоқчи эдим, Мавлуда опасидан қўрқдим..

Шундай қилиб, Абдувалиларнинг уйидан ўтиб гузарга чиқасиз. Йўқ, аввал «Туя» амакининг сартарошонаси келади. Фанердан ясалган, томига қора қофоз ёпилган. Деразаси синик. «Туя» амакини Абдувалидан ҳам ёмон кўраман. Сочни устарада олади. Аввал бошингизни роса ишқалайди. Кейин совун суради-да, «бошингни эг», деб тур-

таверади-туртаверади... Бўйнинг оғриб кетгани билан иши йўқ. Бўйнинг оғриганиям майли, бурнингни тортавериб чарчайсан. Нуқул бошингни эгаверганингдан кейин бурун оқади-да! «Туя» амаки бўлса, сўқади: «Нима бало, гирой, бурнингда булофинг борми, қайнаб чиқяптими?» дейди. Бирпас шунаقا ўтирсин, ўзиники қайнаб чиқмасмикин?! Яна озгина юрсангиз чойхонага чиқасиз. Чойхона ўзимизнинг уй ҳисоб. Икки туп тол тагида тўртта сўри бор. Толлар шунақанги йўғонки, бизнинг ёнгоқдан ҳам катта... Кечқурун, бекинмачоқ ўйнаганда кавагига кириб олсангиз ҳеч ким тополмайди. Сўриларга намат ташланган. Тўғри, чойхўрлар наматни қайириб, тагига носвой туфлайвериб, қатирмоч қилиб юборган. Аммо бари бир намат устида ўтириш – яхши. Тагингдан зах ўтмайди. Тол шохига илингандар беданалар бир-бирига гал бермай сайраб ётади. Айниқса, биттаси зўр. Бир сайраганда тўхтовсиз етти марта «бит-билиқ», «бит-билиқ» дейди. Ўзим санаганман. Дадамнинг айтишига қараганда Илҳом чойхоначи шу беданани Хастимом бозоридан бир ғунажининг пулига сотиб олган экан. Кечалари тўрқовоғи билан бошига қўйиб ётармиш.

Қишида дадам мени ҳар куни чойхонага олиб чиқади. Тамаки тутуни, самовар буғи билан тўлган пастак чойхонада одам одамни танимайди. Шифтдаги узун сим – илгакка илиб қўйилган фонус ўзини ўзи аранг ёритади. Аммо бу ердаги ҳамма нарсани яхши биламан. Қориндор сариқ самовар бурчакда туради. Занглаб, чириб кетган тунука карнай учидан тутун кўтарилади. Деворда Сталиннинг сурати. Шифтнинг қамишлари осилиб қолган: кузда чакка ўтган.

Совуқ тушиши билан сўрилар ичкарига олиб кирилади. Бир бурчакда шапарак кўрпача билан

иккита кир ёстиқ дўмпайиб туради. Лекин кўр- пача ёзилмайди. Одамлар кигизда чордана қуриб ўтиришади. Ҳаммаси дадамга ўхшаган кишилар (хотинлар йўқ). Бири чопон, бири эски шинель кийган. Бирининг бошида куя ялаган телпак, яна бири қийиқчаси билан қулоғини боғлаб олган. Дастурхон йўқ. Тўғридан-тўғри кигиз устига қўйилган, эскилигидан гули билинмай кетган патнисларда нон (баъзан арпа нон, баъзан зогора нон), туршак, иккича чақмоқ қанд бўлади.

Чойхонадагиларнинг ҳаммаси мени танийди.

- Қани, гирой, қанддан олинг! – дейди «Туя» амаки илжайиб. – Булбулингиз ўсиб қолдими? Қачон тумшуғидан жичча кесиб сایратма қиласиз энди! Нариги сўрида ўтирган силлиқ юзли, сийрак соқолли Комил бува патнисидан икки чақмоқ қанд олиб, азза-базза ёнимга келади:

– Мана, азамат йигит! Биззи қандданам еб кўринг.

Дадамнинг тиззасида ўтирган жойимда қандга қўл чўзаман. Дадам уришмайди. Бурчакка, самовар тутаб ётган томонга қараб қичқиради:

– Илҳом, самоварингни тагига тош боғлаганмисан, нима бало?! Бермаснинг оши пишмас деб!

– Ҳозир-да, акам айланай! – Илҳом чойхоначи тунука карнайни кўтараман деб қўлини куйдириб олади, карнайни тарақлатиб ерга ташлайди-да, зўр бериб, дудбуронни пуфлайди. Йўтала-йўтала нари кетади. Аллақаердан бир пой эски маҳси топиб, қўнжини самовар дудбуронига кийгизади. Маҳсини ғайрат билан пастга босиб, шамол юборади. Самовар тагидан чўф сачрайди.

– Ўтин ҳўл-да, aka! – дейди ўзини оқлаб. – Ёмғирда қолган.

– Ёмғирдамас, дўлда! – дейди «Туя» амаки бақириб.

Қийқириқ, кулги қулоқни ёргудек бўлади. Чойхоначининг юзи чўтири. Шуни асқия қилишади. Бироров дўлда қолган таппи дейди, бироров чакичланган патир...

Чойхоначи ҳам бўш келмайди.

– Ёзда шунча ялиндим, – дейди шанғиллаб, – жон ака, сиз чўлда кўп юрасиз, бир аравагина саксовул обкеб беринг, десам ноз қилдингиз. Мана энди аҳвол бу: сизга чой етказиб бўладими? Чўмичда суғоргандай...

Боягидан ҳам қаттиқроқ кулги портлади. Чойхўрлар бири тиззасига шапатилаб, бири қорни ни ушлаб хохолашади. Дадам тиззасига урмайди, тиззасида мен борман. Лекин кўз ёшини артиб мазза қилиб кулади. Фақат битта одам – Комил бува хоҳ-оламайди. Секин жилмайиб қўяди. Комил бува – та-биб. Уни ҳамма иззат қиласиди. Чойхоначи ҳам унинг патнисига топ-тоза, бутун чойнак келтириб қўяди. Охири, тутун ҳиди анқиб турган чой бизга ҳам ке-лади. Дадам тумшуғига тунука уланган чойнақдан аввал менга чой қуяди. Кейин ўзига...

Чойхўрлар аллақандай Қурия ҳақида гаплашишади. Бу йил қор кўп ёққанини, буғдор мўл бўлишини айтишади. Оқсоқол колхозга янги трактор олиб келганини, эртанги карамни вақтлироқ экайлик деганини айтишади. Одамларнинг гап-сўзи-дан шуни англайманки, Оқсоқол бува «гадавой» майлисда, «мен энди кексайиб қолдим, бўшатинглар», деган. Аммо колхозчилар, «ўзингиз бош бўласиз», деб туриб олишган. Кўзим ўзидан ўзи юмилиб кетаверади. Дадам чопонига ўраши билан елкасига бош қўяман. Чап елкасига. Шунга ўрганиб қолганман. Дадамнинг чап елкасида муштимни тиқсан бемалол сиғадиган чуқурчаси бор. Қизғишкўкимтири чандиқ. Немис замбарак отганида ўйиб кетган экан. Доим ухлаш олдидан шу чуқурчани

ўйнашни яхши кўраман... Димоғимга таниш та-
маки иси урилади. Дадамнинг диккайган мўйлови
томуғимга тегиб қитиқлайди.

– Ухлайқол, – дейди шивирлаб. Чандиқни си-
лаб-силаб, ухлаб қоламан... Эрталаб кўзимни оч-
сам уйда – писиллаб қолган совуқ танча четида
ётган бўламан... Кечқурун бўлса дадам мени кўта-
риб, яна чойхонага олиб чиқади.

Хуллас, чойхона – ўзимизнинг уй. Лекин ҳозир
чой ичишга вақтимиз йўқ. «Қора аммам»ниги
тезроқ бориш керак. Ана, дадам тупроқ йўлда тўх-
таб, жаҳл билан ўгирилди.

– Бўлсанг-чи! Ҳали-замон кун ёйилиб кетади.
Далага чиқишим керак.

Юриб-юриб, ёнғоқзор ичига кириб қолдик. Бу
ердан аввал ҳам ўтганмиз. Ёнғоқзор шунақан- ги
қалинки, баҳорда бироннинг сигири адашиб қолса,
кузда ўзи қайтиб чиқмагунча эгаси топол- масмиш.
Мана, ҳозир ҳам нимқоронги, зах чака- лакзордан
кетяпмиз. Юрагимни ваҳима босади: «Қора аммам»
айтган: ёнғоқзорда ажина бўларкан. Одам адашиб
қолса, оғзини қийшайтириб кетар- кан. Комил
буванинг уйи шу ёнғоқзорнинг ичиди –
Бўрижарнинг қоқ устида эмиш. Комил бува ажи-
налардан қўрқмас экан. Қайтага оғзи қийшайиб
қолганларни дори бериб тузатаркан. Шунинг учун
одамлар табиб бувани яхши кўрса керак-да!

Ҳаммасиям майли-ку, ҳали Алвости кўприқдан
ўтамиш. Шуниси, айниқса, ёмон. «Қора аммам»- нинг
айтишига қараганда уруш пайтида Алвости
кўприқда жин-ажиналар кўпайиб кетган экан. Бир
марта Роби опамгаям даф қибди. Опам зўрға қочиб
қутулган эмиш.

Ана, олисдан Алвости кўприкнинг овози кел-
япти. Худди каттакон аждар, «келақол, сени ей-

ман», деб вишиллаётгандай. Дадам бўлса парво қилмайди. Беш-олти қадам олдинда оқсоқланиб кетяпти. Жонҳолатда кетидан югурдим.

– Дада, чарчадим.

Ҳечам чарчаганим йўқ-да! Қўрқяпман. Лекин дадамга «қўрқяпман» дейишдан кўрқаман. Бир марта Алвости кўприқда ажина бормиш деганимда, дадам сўкиб берган. «Бекор гап, ҳеч қанақа ажина-пажина йўқ, алвости чўпчакларда бўлади, ўғил боласан, унақа қўрқоқ бўлма», деган. Биламан, дадам ёлғон гапирмайди. Аммо, бари бир, Алвости кўприкнинг овози келиши билан «чарчаб» қоламан.

Дадам тўхтади. Орқага бурилиб қовоғини солди.

– Сўлоқмондай бола... – деди тўнғиллаб. – Ёшинг бешга чиқди-ю, уялмайсанми?

Шундай бўлсаям бари бир опичиб олди. Сув борган сайин қаттиқ шовуллайди. Кўзимни юмиб олган бўлсам ҳам сезиб турибман. Иштоним устидан оёғимга тикан киряпти. Бундан чиқди, шундай Бўрижар ёқасидаги тор сўқмоқдан кетяпмиз. Бир томони наъматаклар ўсиб ётган чакалакзор, бир томони ўпқондек чукур жарлик.

– Бўғиб ташладинг-ку, қўйвор! – Дадам жаҳл билан бошини чайқади.

Ўзим ҳам биламан, дадамни бўғиб қўйдим. Лекин нима қиласай, қўрқаман-да! Алвости кўприкка энди келдик. Ана, ҳеч нимани эшитиб бўлмай қолди. Бўрижар дод солиб вошилляпти.

Ниҳоят сувнинг шовуллаши орқа томондан эшитила бошлади. Дадамнинг оёғи тагида шағал шақир-шуқур қилаётганини билиб, секин кўзимни очдим. Дадам сирғана-сирғана темир йўл устига чиқиб боряпти. Қўрқа-писа орқага қарадим. Оп-поқ кўпиклар қутуриб тор кўприк остига кириб кетаётган Бўрижарга кўзим тушиб дарров юзими ни ўгирдим.

Дадам, ниҳоят, темир йўл устига чиқди. Ди-
моғимга чучмал ис – қора мой ҳиди урилди. Олисда
тоғлар ортидан қуёш чиқиб келар, дадам ҳамон
чўлоқланганча шақир-шуқур шағал босиб, бир жуфт
темир йўл орасида мени опичлаб борар-ди.
Шундагина қип-қизил бўйни терлаб кетгани-ни,
кўйлаги ҳўл бўлиб, чап елкасидаги чуқурча-сига
ёпишиб қолганини кўрдим. Қўлимни секин
бўшатдим-у, ўша заҳоти кўнглимга яна ғулғула
тушди: поезд келиб қолса-чи? Босиб кетади-ку!
Хусан бувам билан Оқсоқол бувага худди шу ерда
ажина даф қилганда. «Қора аммам» айтиб берган.
Оқсоқол бува ҳам, Хусан бувам ҳам полвон бўлиш-
ган экан. Иккаласи йўлни тўсиб қўйган алвости-ни
Бўрижарга улоқтириб юборишибди-ю, ўзлари поезд
тагида қолишибди. Поезд ичида ўзимизнинг
аскарларимиз бор экан-да! Алвастини темир йўл-
дан олиб ташлашмаса, поезд ағдарилиб кетаркан.
Ўшанда Оқсоқол бува амаллаб тирик қопти-ю, Ху-
сан бувам ўлибди. Айтмоқчи, ўшанда алвастини
жарга ташлашда Роби опам билан табиб буванинг
Олимжон деган ўғлиям ёрдам беришган экан. Роби
опамдан шуни сўрасам, негадир айтмайди. «Қўй-
сангчи, ўша гапларни», деб қўя қолади.

Дадам ҳарсиллаб нафас олиб, нариги томонга –
пастга тушди. Алвости кўприк ҳамон шовуллаб ту-
рар, лекин энг қўрқинчли жой орқада қолган, бу то-
монда сув ёйилиб тинчгина оқар эди. Терак бўйи қа-
мишлар ўсиб ётган чакалакзорга киргандан ке йин
дадам елкаси оша менга ўгирилиб қаради.

– Тушсинлар энди, гирой, иззатингиз битди.

Ерга тушишим билан калишим сувга тўлиб чиқ-
ди. Қамишзор орасидаги сўқмоқни илиқ, лойқа сув
босган эди. Эрта сарғайған қамишлар оҳиста
чайқалиб, шитирлаб турар, учидаги макка супур-
гидек попилтириқлари секин-секин чайқаларди.

Бақаларни айтмайсизми? Бир-биридан қолса қулоғини кесадигандек овози борича вақиллайди.

– Қамиш, – дедим ҳиқиллаб. – Варрагимга қамиш оберасиз.

– Ҳозир варрак учирадиган пайтмас! – Дадам қўлимдан тутди. – Юр, чивинга ем бўласан.

... Ана, Нўғайқўрғонгаям етдик. Олисда оқ уй кўриндими, Нўғайқўрғонга келганимиз шу! Оқ уй – колхознинг идораси. Биз у томонга юрмаймиз. Битта арава зўрға сифадиган тор кўчага кирамиз. Икки томонда пастак уйлар. Баъзиларининг девори тагига сомон уйиб қўйилибди. Кузда томни сомон сувоқ қилишади. Уйлар орасида Оқсоқол буваники ажралиб турибди: болохонаси бор. Болохонадор уйга яқин келганда дадам яна қўлимни силтади:

– Тезроқ юр!

Оқсоқол буванинг дарвозаси олдидан тезлаб ўтиб, «Қора аммам»нинг эшигига келдик. «Қора аммам»никида дарвоза йўқ. Эшигиям шунаقا кичкинаки, дадам энгashiб киради. Ана, эшикдан анча нарида, баҳорда каллакланиб, қайтадан шоҳ отган тол тагида эшак арава турибди. Араванинг бир ғилдираги синган. Шотиси лайлак қилиб қўйилибди. Бувам ўлганидан кейин эшаги ҳам хафа бўлиб ўлиб қолган экан. Аммо арава ҳалиям бор. Ҳар келганимда устига чиқиб ўйнайман.

Ҳозир ҳам арава томонга юргурган эдим, дадам жаҳли чиқиб бақириб берди:

– Борма у ёқقا!

Пастак эшикни ғийқиллатиб очди-да, ичкарига мўралаб чақирди:

– Опа!

2. «Қора аммам»нинг мушуғи

Ховлига киришим билан айвондан тушиб кела-ётган «Қора аммам»ни кўрдим. Аммам худди коптакка ўхшайди. Кичкина, дум-думалоқ. Тағин ёздаям қора нимча кийиб юради.

– «Қора амма!» Бизлар келдик!
– Вой амманг айлансин! Вой амманг ўргилсин сендан! – У пилдираб келиб мени бағрига босди. Димоғимга қатиқ ҳиди урилди, юзимдан ўпаётгандага оппоқ сочининг учига осиб олган сўлкавой чўлпилари бир-бирига урилиб жиринглаб кетди.

– «Қора амма», тангангизни ўйнасам майлими?
– Вой танга сендан айлансин!
Дадам елкамга секин туртди.
– Неча марта айтганман: «Қора амма» эмас, амма дегин, тентак!

– Сени ишинг нима! – «Қора аммам» дадамга қараб илжайди. – Қорани қора дейди-да! Қораман! Тўғрими? Юр, болам!

Аммам қўлимдан тутиб, айвонга судраган эди, орқадан дадамнинг овози келди.

– Мен кетдим, опа. Кеч қоляпман.
– Ҳой, қаёққа? – Аммам мени қўйиб, дадам томонга талпинди: – Чой-пой ичмайсанми?
– Кечки картошкани чопиқ қиласиз. Оқсоқол кўрсалар хафа бўладилар. Кечқурун, келарман.

– Робия ҳам саҳарлаб чиқиб кетган. Бир пиёла чой ич ахир.

Дадам кўнмади. Шоша-пиша кетиб қолди. Аммам иккаламиз айвондан ўтиб, уйга кирдик. Аммамнинг уйи бизникига ўхшаган эмас. Ҳамма ёқ топ-тоза. Ҳатто деразаларда парда ҳам бор. Токчалардаги лаган-баркашлар ярақлайди. Еттинчи лампанинг шишаси ҳамиша ялтираб туради. Роби опам ҳар куни кул билан ювади. Ўзим кўрганман.

Деворда иккита сурат бор. Ёғоч ромга солиб қўйилган. Иккаласиям сарғайиб кетган. Биттаси Хусан бувамники. Бошига кичкинагина салла ўраган, чўққисоқол чол. Негадир доим қовоғини солиб туради. Биттаси ёш йигит. Бошида дўппи, эгнида тўн. Хиёл жилмайиб турибди. Худди, «бери кел, сенда гапим бор», деяётганга ўхшайди. Қошининг қалинлигими, қирра бурними – аллақаери дадамга ўхшаб кетади. Фақат мўйлови йўқ. Бу – «Қора ам- мам»нинг ўғли – Кимсан акам.

«Қора аммам» бир қўлида супра, бир қўлида элак билан кириб келди. Элакда анча-мунча туршак бор эди.

– Ма, болам, туршак еб тур, ҳозир сенга нон ёпиб бераман. Ўзингга ўхшаган ширингина кулча.

Туршак чайнаб «қора аммам»нинг рўпарасида ўтирибман. Аммам чўккалаб ўтирганча ун эла- япти. Элак тап-тап этади. Тагидан супрага ун ёғи- лади. Худди қордек. Аммамнинг қоп-қора билак- лари бирпасда унга беланди. У бошини бир ёнга ташлаганча элакни тапиллатади. ўиж-ғиж нафас олади. Қизик, худди ичига митти одамчалар ки- риб олгану ҳадеб хуштак чалаётгандек. Баъзан «хуштак» шунаقا кучайиб кетадики, ўзимнинг ҳам нафасим бўғилиб қолаётганга ўхшайди. Мана, ҳо- зир ҳам аммам «ғийқ-ғийқ» нафас оляпти.

– «Қора амма», ичингизда нима бор?

У ярқ этиб бошини кўтарди. Маъюс кулди.

– Дард бор, болам, акангни дарди бор...

Яна жимлик чўкди. Элак тапиллайди. Тагидан ун ёғилади. Аммамнинг ичидаги «одамчалар» ҳуштак чалади.

Туршагимни еб бўлдим. Энди данак чақиш учун ўрнимдан турмоқчи эдим, аммамнинг овози чиқиб қолди. Менга гапиряпти, десам, ашула айтаётган экан.

*Дукурдукур от келди, От
бошида хат келди. Хатини
үқиб күрсам, Войвой билан
дод келди...*

Қизиқ, элак ҳам аммамнинг ашуласига мос тапиллаётганга ўхшаб кетди. «Дукур-дукур от келди...»

Аммам яна жимиб қолди. Нафасининг ғижиллаши кучайиб кетди. Деворга – Кимсан акамнинг суратига тезгина қараб қўйди-да, хўрсинди, яна минғиллаб ашула айта бошлади.

*Жон болам – жоним болам,
Оллога топширдим сани,
Оҳимга Олло етмади,
тупроққа топширдим сани.*

Бу гал элакнинг тапиллаши ҳам сусайиб қолди. Энди у секинроқ, оғирроқ чайқала бошлади. Худди «жон бо-о-лам, жо-ним бо-о-лам» деяётгандай.

Аммам икки қўллаб элакни кўтариб ун ёпишган билаги билан кўзини артди.

– «Қора амма», йиғламанг... – дедим ялиниб.

– Йиғлаганим йўқ, болам! – Аммам бурнини тортиб жилмайди. – Нега йиғлай? Яқинда Кимсан аканг келади. Тўй қиласиз. Сен-чи, Кимсан аканг билан отга мингашиб тўйга айтасан... Бор, болам, данагингни чақиб егин. Тандир тагида-чи, теша бор. Ҳазир бўл, қўлингни чақиб олма тағин.

Қўлимда бир ҳовуч данак билан айвонга чиқдим. Айвон токчалари бўм-бўш. Иккита сопол лаган билан тўртта товоқдан бўлак нарса йўқ. Деворга қатор мих қоқилган. Биламан, куздами-қишидами келсангиз, шу михларга қатор қилиб беҳи илиб қўйилган бўлади. Айниқса, қишида ҳамма ёқни беҳи ҳиди тутиб кетади.

«Қора аммам»нинг ҳовлиси бизницидан катта. Бизнинг ҳовлимизда икки туп олмадан бошқа дарахт йўқ. Аммамницида беҳиям бор, гилос ҳам. Бир ойми-икки ой аввал келганимда роса гилос еганман. Роби опам бостирма томига чиқиб узиб берган. Ҳозир гилос қолмаган. Нок бўлса - пишмаган. Тош нок. Бизнинг ҳовлимизни девори паст. Устига лўмбоз бостириб, қуриган янтоқлар қадаб қўйилган. Ўғри ошиб тушаман деса, қўлига тикан кириб, қочиб кетади. «Қора аммам»нинг девори баланд. Отга миниб тирмашсангиз ҳам бўйингиз етмайди. Бизнинг деворга таппи ёпилмайди. Аммамницига ёпилади. Ана, кунгай томондаги деворга қатор таппи ёпиб қўйилибди. Юқоридагилари қуриб қолган, пастдагилари ҳали хўл. Устида пашша айланяпти. Бизнинг ҳовлимизда пиёз йўқ. Аммамницида бор. Кўкпиёзлар уруф бойлаб ётибди. Пуштасига кул сепилган. Ундан нарида гултоҳижӯрзлар, райҳонлар...

Гувиллаб олов ёнаётган тандир тагидан тешани топиб, япасқи ғишт устида данакларни чақиб едим. Охири учтами, тўртта данак қолган эди. Ўнбошимда бир нарса «миёв» дейди! Қарасам, «Қора аммам»нинг мушуги! Жуда ювош мушук-да, ўзиям! Дадамга ўхшайди! Дадамнинг мўйловини тортсам индамайди. Мушукни думидан тортсам ҳам жим туради. Севиниб кетдим.

- Ма, Мош, пиш-пиш!

Мош «миёв» деб оёғимга суйкалди. Бўйнидан ушлаб оғзига мағиз тиқдим.

- Е, Мош, е!

Шунаقا ширин мағизни емади! Оғзидан чиқариб ташлаб «пси» деб аксириб ҳам қўйди. Мушукни қучоқлаганча ҳовли этагига югурдим. Мушук шунақанги чаққон бўладики, аэропландан ташла-

сангиз ҳам ўлмайди. Оёғи билан тушади! Абдували айтган. Қани күрайлийкчи!

Э, «Қора аммам»нинг бостирмаси баланд эканку! Нарвон сўрамоқчи бўлдиму қўрқдим. Биламан, аммам, «мушукка озор берма», деб койиди.

Мушукни қучоқлаганча ҳовли бурчагига бориб қарасам, ҳожатхона томи билан бостирманики ту-ташиб кетган экан. Аввал ҳожатхонанинг томига чиқамиз, кейин бир осилсак, бостирмага чиқиб ту-рибмиз-да!

Шундай қилдим. Тўнкарилиб ётган сават зам- билга чиқиб ҳожатхона томига тирмашдим. Икки тирсагим деворга тегиб шилиниб кетса ҳам парво қилмадим. Кейин амаллаб бостирмага чиқиб олдим. Мушук шунда ҳам парво қилмади. Кўзини юмиб, ху-риллаб ётибди. Бостирма томидаги ўтлар қовжира қолган экан. Товонимга тегиб ғашимни келтирди. Нима қипти? Ҳозир том четига етиб оламиз!

Худди шу пайт «Қора аммам» сават кўтариб тан- дир томонга ўтиб қолди. Мош ҳам аммамни кўрди шекилли, типирчилаб миёвлади. Аммам овоз қаёқ-дан келганини билмай аланглади. Лекин ҳар эҳти-молга қарши огоҳлантириди:

– Мушукка озор берма, Музaffer! Пайғамбар орқасини силаган жонивор-а!

Ҳозир кўрамиз-да! Пайғамбар силаган бўлса орқаси билан тушармикин, оёғи биланми?

– Мош-Мош, бўлди... – деб силаб-сийпаладим-да, том лабига келдим. Аммамнинг тандирни ковлаши-ни пойлаб туриб, мушукнинг тўрттала оёғидан қи-сиб ушлаганча чалқанчасига ерга ташлаб юбордим. Мушук ўша заҳоти лип этиб ўнгланди. Оёғи билан ерга юмшоққина тушди. Думи хурпайиб кетди. Яна бир марта «миёв» деб мен томонга жаҳл билан бир қаради-да, гултоҳихўролар орасига кириб ғойиб бўлди. Қойил! Абдували тўғри айтган экан!

Томдан қайтиб тушиб, гултожихүрөзлар орасини қарасам, мушук йўқ. Шунча қидирсам ҳам тополмадим. Зерикиб молхонага кирдим. Бурчакда турган сигир нимқоронғида кўзлари ялтираб пишқириб қўйди. Аммамнинг сигири ҳам ўзига ўхшаган қоп-қора. Сигир кавш қайтараркан, ювошина «мў-ў» деди. Бора-бора қоронғиликка кўзим ўрганди. Уртадаги устунга исириқ боғлаб қўйилган. Исириқ чанг босиб қорайиб кетган. Девордаги михларга қуриган гултожихўрөзлар, шода-шода қизил гармдорилар илинганди. Бир чеккада хаскаш, кетмон, паншаха...

Энди бостирамадан чиқиб кетаётсан, қатор-қатор хумларга кўзим тушди. Ҳар биттаси мендек келади! Аммам айтган. Бир вақтлар – урушдан олдин шу хумларда дон-дун, гўшт-ёғ тураркан. Ҳу-сан бувам ҳамма нарсани қоплаб, хумлаб оларкан. Ҳозир улар бўм-бўш. Чертсангиз, «гум-гум» қиласди. Аввал битта хумни чертдим. «Гум» деди. Бундан чиқди ичида ҳеч бало йўқ. Кейин иккинчисини, учинчисини чертиб кўрдим. Ҳаммаси гумбиллайди. Охиргисининг ичида бир нима шатир-шутирилди. Ие?! Чертишга тоқат қилмай муштим билан уриб кўрдим. Алланима хум ичини тимдалагандек бўлди. Бирдан Мош эсимга тушди. Томдан ташлаганимда аразлаб хумга кириб олган бўлса-чи?

– Мош! – Овозим борича бақирдим. – Мош, чик. Энди унаقا қилмайман.

Ҳовли томондан «қора аммам»нинг товуши келди.

– Кулчанг пишди, Музофар!

Хум ичида яна ўша шитирлаш эшитилди. Оёғим учида чўзилиб уввало уринсам ҳам, нима борлигини кўролмадим. Хумнинг оғзи пешонам билан баб-баравар!

«Қора аммам» тағин чақирди.

– Келақол, болам, совиб қолади!

Охурда ётган пачоқ чөлакни күтариб келдим-да, түнкариб устига чиқдим. Хумнинг бўйнидан чанглаб ичига мўраладим. Ҳеч нарса кўринмайдио бари бир тагида бир нима типирчилаяпти. Ниҳо- ят хумнинг силлиқ деворига сапчиётган каттакон ола каламушни илғадим. Ҳатто бир марта «фийқ» деб чийиллаганини ҳам эшитдим. Бўлди! Ҳаммаси аниқ! Бу каламуш амаллаб хумга ўрмалаб чиқсан. Ичидаги донни еган! Еб бўлиб қанақа қилиб чиқиб кетишини билмаяпти. Ҳозир кўрасан! Мошни обкеламан, таъзириングни беради.

Тўнкарилган чөлак устидан сакраб тушиб, ҳовлига отилдим.

– Мош! Пиш-пиш! – дедим ялиниб.

– Вой, Мошинг ўлсин! – «Қора аммам» тандирга шўнғиркан, сават бурчагида турган жажжи кулчага имо қилди. – Аввал ўзинг еб ол.

– Мош! Пиш-пиш! – Қўлим куйганга қарамай кулчани бурдаладим. Димоғимга нон иси урилиб оғзим сув очиб кетди. Бироқ ҳозир нон ейишдан қўра қизиқроқ ишим бор. Мушукни топсам бўлди!

– Ма, Мош! Мана нон!

Мушук нон ҳидини сезди.

Миёвлаб яқин келди. Тиззамга ўтқизиб бир бурда нон едирдим. «Қора аммам» иккинчи саватни ёпишга киришганини кўриб, мушукни секин кўтарганча бостиrmага югурдим. Аввалига индамай келган мош қоронғи бостиrmага кирганидан кейин думи хурпайиб, типирчилай бошлади.

– Мош, Мош! – деб орқасини силадим-да, каламуш қамалиб қолган хумга яқин келдим. – Мош!.. Мана... Ҳозир...

Мушукнинг кўзлари совуқ ёниб, жунлари тип-па-тик бўлиб кетди.

– Мош... – Шундай деб мушукнинг бошини хум оғзига тиққанимни биламан. Ёввойи товушда

«мав!» дедио орқа оёғи билан қўлимни қаттиқ тимдалади. «Вой-вой»лаб қўйиб юбордим. У жонҳолатда сигир устига сапчиди. Сигир пишқириб ўзини четга ташлади. Думини хода қилиб мўраб юборди. Мушук қўзлари ёнганча эшикка отилди. Ўнг қўлимнинг кафтида аввал тўртта оппоқ, чуқур чизиқча пайдо бўлди, ўша заҳоти чизиқчалардан тирқираб қон оқа бошлади. Оғриқдан кўра қондан қўрқиб бақириб юбордим.

- Амма! «Қора амма!»

Фиж-ғиж нафас олганча, қўрқувдан қўзлари олайиб кетган аммам югуриб кирди.

- Нима қилди? - деди нон ҳиди анқиб турган қўллари билан бошимни бағрига босиб. - Айт, нима бўлди?!

- Юмдалади! Мушук юмдалади! Вой қўлим!

- Хах қилиқларинг ордона қолсин-а! Отангга нима дейман! - Аммам қўлимдан чангллаган кўйи ҳовлига олиб чиқди. - Мушук билан ўйнама дев-дим-ку! - деди ёғоч қошиқда қозон тагидан қоракуя қиртишлаб оларкан.

У ярамга қоракуя босганида баттар ачишиб кетди.

- Каламуш! - дедим йиғлаб. - Хумда каламуш бор экан. Мош билан уриштироқчи эдим.

- Ўлсин! - Аммам нафаси ғижиллаб бошидан рўмолини юлқиб олди. Сочлари ёйилиб попук танглари жиринглаб кетди. - Каламуш ўла қолсин! Хумни йиқитсанг-ку ўз йўлига кетарди. Отангга нима дейман. Эрка бола бўлсанг...

Ажаб, аммам қоракуя босиб рўмоли билан боғланидан кейин оғриқ дарров қолди. Аммам чой ичирди, ўзимнинг кулчамдан қолганини еидирди. Жой солиб берди.

- Ухла! Отанг нима қилди, деса, йиқилиб туш-дим дейқол. Укам бечоранинг топганиям, тутгани- ям сенсан...

Нега ухларканман! Тўғри, энди Мош билан ўйнамайман. Ёмон мушук экан. Аммамнида ўйин камми! Ана, Ҳусан бувамнинг аравасига чиқаман. Бир ғилдираги синган бўлса нима қипти? Аввал устига чиқаман. Кейин секин-секин шотисига осилсан «лайлак» бўлиб турган шоти ерга тушади. Шотини қўйиб юборсан, яна кўтарилиб кетади.

«Қора аммам» овқатга олов ёқишини пойлаб пастак эшиқдан лип этиб ташқарига чиқдим. Эшак араванинг бутун ғилдирагига осилиб устига миниб олдим. Шоти бандига кўндаланг ўтириб, пастга боса бошладим.

Офтоб ботиб кетган. Нимқоронғилик чўккан, ҳавода жўхори кабоб ҳиди келарди. Қаёқдан келяпти бу ҳид? Оқсоқол буваникidan шекилли. Менам аммамга кўмма қиберинг десам бўларкан. Жўхори кўмма зўр! Думбул сўтанинг орқасига чўп тиқиб, чўғга суқсангиз, «порс-пурс» этган овоз чиқади. Қарбасизки, бирпасда жўхори кабоб тайёр!

Араванинг шотисини энди пастга туширган эдим, нимқоронғилик ичидан овоз келди.

– Музaffer!

Танидим! Роби опам!

– Роби опа! – аравани ҳам унутиб чопиб бордим. Роби опам бақувват қўллари билан ердан даст кўтариб қучоқлаб олди. Димоғимга лампамой ҳиди урилди.

– Арава ўйнама, болажон! – деди юзимдан ўпиб.
– Юр, уйга! Яхшиси, эртага ўзимнинг отимга миндираман.

Роби опамнинг «отини» биламан. ўилдиракларининг тиши катта-катта, дудбуронидан тутун чиқиб турадиган трактор! Баҳорда келганимда Роби опам «оти»да учирган. Роби опамни яхши кўраман. Ўзиям яхши-да! Аммамга ўхшаган кич-кинамас. Бўйи новча, юзи оппоқ, чиройли. Сочи узун, ерга тегади.

Роби опам бизникига ҳам бориб туради. Жомашовда менинг иштонларимни, дадамнинг кўйлак-шимларини ҳафсала билан ювади. Роби опам «Қора аммам»нинг рўмоли билан боғланган қўлимга қўзи тушди-ю, хавотирланиб сўради:

– Нима бўлди, болажон?

– Э, ҳеч нима! – дедим гиройлик қилиб.

Роби опам лампамой ҳиди анқиб турган қучоғидан бўшатмай мени ҳовлига олиб кирди. Ошхонада куйманаётган «Қора аммам» биз келганимизни дарров билди.

– Робия! – деди қозон кавлашда давом этиб. – Моншўрда пишди. Чироқни обкириб, сигирни соға қол. Овқатдан кейин айвонда, хонтахта атрофида ўтириб чой ичдик. Аммам ғиж-ғиж нафас олиб, дастурхонда қолган нон увоқларини йиғиштириди. Роби опам тиззасига қийиқча ташлаб гул сола бош лади. Бостирма томининг орқасидан ой чиқди. Олис-яқинда итлар акиллади. Аллақаёқда мушук миёвлади. Қўлимни тимдалаган Мош... Одамни зериктирадиган жимжит оқшом.

Бирдан дадам эсимга тушиб қолди. Нимага ҳалигача келмади?

– «Қора амма!» Кетаман! – дедим йиғламсираб. – Дадамминан ухлагим келяпти!

– Ҳозир болам, даданг ҳали-замон кеп қолади! – аммам юпатиб, пешонамдан ўпди.

– Вой, болажон. – Робия опам тикиб ўтирган каштани ёнига қўйиб бошимни силади. – Ке, менинг ёнимда ўтири.

– Керакмас... – дедим йиғламсираб. – Дадам қаҷон келадила?

– Худойим-ей! – Аммам мени бағрига босди. – Сени отанг туқсан ўзи! Келади! Келмай қаёққа борарди!

Бир томонимдан аммам, бир томонимдан Роби опам ўртага олиб ётишди. «Қора аммам»дан қатиқ

иси, Роби опамдан лампамой ҳиди анқийди. Мен бўлсам дадамнинг тамаки иси анқиб турган мўйловини, елкасидаги чуқур чандиқни ўйнаб ётишни қўмсайман...

3. Ёмон чумчук

Тамакининг таниш иси димоғимга кириши билан уйғониб кетдим. Кўзимни очсан, тепамда дадам чекиб ўтириби.

– Турсинлар, гирой, – деди кулимсираб.

– Қачон келдиз?

– Ўзинг ухлаб қопсан-ку, қани ювин тезроқ.

Ростдан ҳам кечаси ёнимда дадам ётгани аниқ.

Ёстиқдан папирос ҳиди келяпти. Ўрнимдан туришим билан дадам боғлоқлиқ қўлимга қараб сўради.

– Нима қилди?

– Э, йиқилиб тушдим.

Айвондан тушиб борарканман, дадам кетимдан гапириб қолди.

– Тинчимаган боласан-да, сув тегизма энди. Газак олади.

Гултоҗихўролар очилиб ётган ариқча бўйига чўнқайиб, чап қўллаб ювиндим. Қарасам, нарироқда Мош ҳам ювияпти. Олди оёғининг учини оғзига тегизиб ҳўллайдида, юзига суртади. Ўзининг юзини юмдаламайди! Кесак билан тушириб қолгим келди-ю, дадамдан қўрқдим.

Аммам ошхонадан икки товоқ қаймоқ олиб чиқди. Роби опам аллақачон далага кетган, вақтли бормаса, Башор хола деган бошлиғи уришади!

Дадам қаймоқча нон тўғраб, шоша-пиша еди.

– Бола қолаверсин! – «қора аммам» ҳарсиллаб нафас олганча дадамга юзланди. – Юрaverади. Ҳали жўхори кабоб қилиб бераман.

– Ҳа! – дедим иргишилаб. – Жүхори кабоб ейман!

– Йўқ! – Дадам менга қараб қовоғини солди. –

Тўполон қилиб, яна бир балони бошлайсан.

Аммам дадамнинг қўлига тугунча тутқазди. Биламан, тугунчада кеча ёпилган нон, туршак бор. Пастак эшик олдига келганда девор тагида турган каттакон кетмонга кўзим тушди. Дадамнинг кетмони! Банди шамдай силлиқ, юзиям баркашдек келади. Дадам кетмонни елкасига олиб, аммам берган тугунчани дастага илди.

– Тез-тез кептургин, болани обке! – деб қолди аммам кетимииздан.

Кўчага чиққандан кейин яна Алвости кўприкдан ўтишни ўйлаб юрагим увишди.

– Алвости кўприкка борамизми? – дедим ҳиқиллаб.

– Йўқ, саккизинчи бригадага!

Маза! Идора олдидан ўтарканмиз!

Идора – кеча ўзим узоқдан кўрган оппоқ уй. Олдида шапка кийган, мўйловли одамнинг ҳайкали. Берироқда ҳовуз. Ҳовуз четида толлар, бир туп ўрик. Сув юзида беш-олтита ўрик қалқиб турибди: сап-сариқ. Қантак ўрикка ўхшайди. Ҳовуз олди гулзор. Ҳов ана, идора орқасида катта-катта дेразали узун уй. Бу – «қулуп». Томида радио ашула айтяпти.

Ниҳоят картошка полизга етиб келдик. Дадам шошганча бор экан. Олисда, пайкал ичида эр- как хотинлар юрибди. Кетмонлар тонг офтобида ярақлайди. Бошига дакана танғиган аёллар, дўппи кийган эркаклар пайкалларга бўлинниб, картошка чопиқ қилишяпти.

Дадам шарқираб оқиб ётган ариқ бўйида, бир туп садақайрағоч тагида тўхтади. Оёқ учида чўзилиб, тугунни қайрағочнинг пастки шохига илди. Белидаги қийиқчани ерга, сояга ёйди.

- Шўхлик қилмай, жим ўтири, хўпми? - деди ҳар доимги гапини қайтариб.

Дадам билан кўп жойга борганман. Ариқ тозашга, арпа ўришга. Дадам далага кириб кетганда мен пойлаб ўтираман. Урганиб қолганман.

Пешингача «яхши бола» бўлиб ўтирсам бас: «Даранг-даранг, даранг-даранг», деб занг чалинади. Дадам даладан чиқиб келиб, мени шийпон-га - обши қозонга олиб боради. Ошпаз хола мени танийди. Алоҳида товоқда овқат сузуб беради. Кўпинча ичиди суягиям бўлади. Фақат Парча холани ёмон кўраман. Парча хола - девдай хотин. Мўйловиям бор. Нуқул, «суягингни менга бер, мен тозалаб берай!» дейди.

Суягимни бермай десам, қўрқаман, ўзимни еб қўяди!

Яхшиям бугун саккизинчи бригадага келдик. Парча хола кўпинча Нўғайқўрғонда ишлайди. «Яхши бола» бўлиб, қийиқча устига ўтириб олдим. Дадам бир хатлаб ариқдан ўтди-да, картошка пайкалга кириб кетди.

Дадамнинг кетмон уришини томоша қилишни яхши кўраман. Дастасидан кўтариши билан каттакон кетмони офтобда ярақлаб кетади. У кетменини шу қадар зарб билан урадики, ер силкиниб кетгандай бўлади. Тағин ҳар гал кетмон ташлаганда «ҳаҳ-ҳаҳ» деб қўяди. Худди бирорга зарда қилгандек! Биламан, ҳозир дадам терлай бошлайди. Аввал бўйни терлайди қип-қизариб, ялтираб кетади. Кейин оқ кўйлагининг гарданига ёпишган жойи ҳўл бўлади. Ундан кейин елкалари... Чап елкасидаги чуқурча ўрадек қорайиб қолади.

Қайрағочнинг ғадир-будир танасига суюниб ўтмажар қулемарин, қуломиши бил батарқилиди ёйланюборди. Бошим- ни кўтариб қарасам, садақайрағоч атрофида

ғуж-ғуж чумчук. Бири учади, бири қўнади. Вўй, инларининг кўплигини! Биттаси жудаям паст- да экан. Дўппидек инда учта боласининг боши кўриняпти. Катта чумчук учиб келиши билан уччала боласи сап-сариқ тумшуғини катта очиб, ба-равар чирқиллади. Аммо дадаси ҳеч адашмайди. Ҳаммасига галма-галдан овқат беради. Ие, дадаси иккита экан-ку! Биттаси учиб кетиши билан, ик-кинчиси келяпти, болаларига навбат билан овқат улашишяпти. Бундан чиқди, биттаси – дадаси, ик-кинчиси – аммаси!

Болаларини олиб тушиб уйда боқсам-чи! Қай-рағочга қандай тирмашганимни ўзим билмай қолдим. Бир-икки марта сирғаниб кетиб, тиззамнинг кўзи ачишди. Бари бир амаллаб қайрағочнинг шохига осилиб олдим. Чирана-чирана шохга чиқдим. У ёғи осон кетди. Шохлар қалин, худди нарвондек бир бирига яқин турарди. Энди чумчук ини ҳам, сап-сариқ оғзини очиб чирқиллаётган қушлар ҳам, ҳатто ин ичидаги оқиш тезаклар, тухум пўчоқла-риям аниқ кўрина бошлади. Шохларни ушлаб се-кин-секин ин томон сурилдим. Боядан бери чирқил-лаётган қушлар бирдан жимиб қолди. Хурпайиб, ин тагига ётиб олишди. Нима бўпти, яна озгина сил-жисам, чумчуклар меники! Қўйнимга солиб обтуша-ман-да, уйга олиб кетаман. Аксига олиб, ин шохнинг қир учида, ингичка жойда экан. Қанча сурилсам, шох шунча қаттиқ лопиллади. Бунинг устига чанг босган япроқлар юз-кўзимга урилади. Ҳамма ёғим қичишади, оёқларим титрайди...

Қўлим «ярадор»лиги паққос эсимдан чиқиб кет-ган экан. Тепадаги шохни қисиброқ чангллаган эдим, ўнг қўлим қаттиқ ачишди. Аммам ўраган рў-мол устидан шох-поҳ кириб кетдими, нима бало? Қўзимдан ёш чиқиб кетай деса ҳам чидадим. Инга яқинлашган сайин оёғимнинг қалтираши кучा-

ийиб кетди. Энди инга қўл чўзган эдим, бир чумчук овози борича чирқиллаб шундоқ тумшуғим олди-дан учиб ўтди. Юзимга қаноти тегдиям. Қўрққанимдан тўхтаб қолдим. Шунда ғалати иш бўлди. Сон-саноқсиз чумчуқлар атрофимда чарх уриб айланади. Оламни бузгудек бўлиб чирқиллаганча бири у ёқقا бири бу ёқقا учади. Кўзимни ўйиб олишга қасд қилгандек, юзимга қанотини тегизиб, чифир-чиғир қиласди. Бошим айланиб кетди. Соғ қўлим билан шохни чангллаганча «ярадор» қўлимни силкитиб «кишт-киштлаб» ҳайдадим. Латта ечилиб кетди. Чумчуқлар бўлса тўда-тўда бўлиб, баттар ёпишади. Қўрққанимдан овозим борича бақириб юбордим.

- Дада-а!

Оёғим сирғаниб кетди. Икки қўллаб шохга ёпишган эдим, ярадор қўлим шунаقا ачишиб оғридики, шох қўлимдан чиқиб, бир зум лапанглаб турдим-да, пастга йиқилдим. Елкам қандайдир шохга қаттиқ урилганини, ерга учиб тушганимни элас-элас биламан...

Бир маҳал кўзимни очсам, дадам кўтариб кетяпти. Доим опичлаб юрарди, ҳозир қўлига кўтариб олибди. Авваллари чўлоқланиши ҳечам озор бермас-ди. Ҳозир ҳар оқсоқланганда жоним чиқиб кетай де-йди, қўлим сирқираиди. Дадамдан муттасил анқиб турадиган тамаки ҳиди ҳеч қачон кўнглимни айнит- масди. Энди бўлса қусгим келиб, ўқчий бошладиМ

Дада! - деди М инграб.

- Ҳозир, ҳозир, - деди овози хириллаб. - Бирпас чидагин, йигитсан-ку, ўзинг, гиройсан-ку.

У баттарроқ оқсоқланиб югуриб кетди. Кўз ўнгимни сарғиш туман қоплади. Яна қусгим келди. Кейин нима бўлгани эсимда йўқ.

Даҳшатли оғриқдан ҳушимга келдим. Яна ўша сарғиши туман. Бора-бора туман тарқалиб аввал дадамнинг мўйловини, кейин ўзини кўрдим, қарасам, ёнида яна битта одам бор. Танидим: думалоқ дўпписини бостириб кийиб олган Комил бува мулоим кулиб турибди. Сийрак соқолини селкиллашиб, бошимни силади.

– Қўлни синдириб обсиз-ку, азамат йигит! Қизик, табиб бува ҳар доим одамга шунаقا мулоим кулиб қарайди, ҳеч кимга қаттиқ гапирмайди.

Қўрқа-писа, дадамга қарадим. Табиб буванинг олдида уришгиси келмади шекилли, қовофини солиб, юзини ўгириди.

– Зиёни йўқ, – деди табиб бува оғзига нос ташлаб. – Уч ҳафтада сан-кўр, ман кўр бўлиб кетадилар. Қани, қўлни кўтариб кўринг-чи, йигит. Унисинимас, чап қўлни.

Чап қўлим таёқдек қотириб боғлаб ташланган эди. Табиб бува тахтакачлаб қўйганини тушундим. Қўлимни кўтарган эдим, оғриди-ку, аммо бо-ягидек кўнглим беҳузур бўлмади.

Шу пайт узун кўйлагининг этаги ерга тегай деб турган хотин уйга кирди. Аввал далада кўрганман. Табиб буванинг хотини – Лазакат хола. Бурни товуқнинг тумшуғига ўхшайди.

– Шафтоли ейсанми? – У қўлидаги каттакон зарғалдоқ шафтолини узатди.

Олишга олдиму шафтолини қандай арчишни билмай қолдим. Ўнг қўлим «ярадор», чап қўлим синган.

Дадам қошини чимириб шафтолининг пўстини арчиб берди. Аммо егим келмади. Негадир кўнглим айниди.

Ҳовлига тушишимиз билан кўча эшиқдан йўл-йўл кўйлак кийган, соч қўйган йигит кириб келди.

- Ие, гирой, қўлга нима қилди? – деди кулиб.

Танимасам ҳам «гирой»лигимни кўрсатиб қўйиш учун илжайдим:

- Ҳеч нима.

Табиб бува мулойим товушда йигитга тайинлади.

- Укангизни уйларига обориб қўйинг, Олимжон...

Бундан чиқди Алвости кўпприкда Ҳусан бувам билан Оқсоқол бувага ёрдам берган Олимжон aka шу эканда! Сўрагим келди-ю, дадам қовоғини солиб турганини кўриб индамай қўя қолдим.

Йигит қўлтиғим тагидан авайлаб олиб, мени кўтарди.

- Йўқ, ўзим... – деди дадам ҳамон қовоғини солиб. – Овора бўлманг, Олимжон...

- Ие, овораси бор эканми, ўзимнинг укам-ку, – Олимжон aka қучоқлаб кўтараркан, кулимсиради. – Бу қўл ҳам ярадор бўлганми?

Қўрқа-писа яна дадамга мўраладим. Йўқ, бу гал ҳам индамади. Тамакисини тутатиб қаттиқ-қаттиқ тортди.

- Бир ҳафтадан кейин тағин обкеласиз, – деб қолди кетимииздан чиқсан табиб бува, мулойим жилмайиб. – Қисилманг, Шомуроджон. Бола-да, бола! Салқин, захкаш ёнғоқзор орасидан юриб кетдик. Оддинда дадам, орқароқда мени кўтариб олган Олимжон aka... Олимжон акам чўлоқланмас экан. Мени енгилгина кўтариб кетяпти. Сочи ёйилиб, пешонасига тушган. Олисда Алвости кўпприкнинг шовуллаши эшитилади. Ўша томонга қарамасликка ҳаракат қилдим.

- Кузда келсанг-чи, сенга анча ёнғоқ бераман, – деди у ваъдани катта қилиб.

- Ўзимизниям ёнғофимиз бор! – дедим илжайиб. – Ие зўр экан-ку! – Олимжон aka кулди. – Бўл- маса ўзингни ёнғингни олиб келасан. Ёнғоқ ўй- нашни биласанми?

– Биламан, – дедим илжайиб. – Соқقا қувар, ган қўяр...

– Бўпти, иккаламиз ўйнаймиз. Аммо ютиб ол-ганинни қайтиб бериш йўқ.

Ховлимиизга киргандан кейин Олимжон акам мени айвонга ўтқизди. Негадир юзимга авайлаб шапатиладида, кўз қисиб қўиди. Дадам билан хайрлашиб, чиқиб кетди.

Ана энди дадам мени роса уришади! Қўлимга тағин оғриқ кирса ҳам тишимни-тишимга қўйиб ўтиравердим. Дадам уйга кириб сопол лаган олиб чиқди. Оқсоқланиб борди-да, ҳовлидаги холдастор олмани тепиб силкитди. Аллақанча олма дув этиб тўкилди. У олмаларни лаганга солиб, ювиб келди. Этигининг қўнжидан суяқ сопли пичоғини чиқариб биттасини арчди. Икки паллага бўлдида, бир палласини пичоқ учига илиб узатди.

– Ма, е.

Шундагина дадамнинг кўзига юрак бетлаб қарадим. Унинг ранги ўчган, терлаб кетган юзини кафти билан артган бўлса керак, бармоқ изи қорайиб тураган, мўйлови титрап эди.

Ўзимга қолса, олмани жон деб ердиму яна кўнглим бехузур бўла бошлади. Қўлимнинг сирқираши кучайди.

– Оғрияпти, – дедим йиғламсираб.

Дадам кўзимга тикилиб туриб, уф тортди. Шимининг чўнтагини узоқ титкилаб, газета-қофоз, таомаки халта олди-да, қўллари титраб папирос ясади. Гугурт излаб тополмади шекилли, токчалардаги баркаш-чойнакларни тарақ-туруқ қилиб анча тимирскиланиб юрди. Кейин «ҳозир» деб кўчага чиқиб кетди. Зум ўтмай бир қўлида хурмача, бир қўлида узун шиша билан қайтиб келди. Токчадан ёғоч қошиқ олиб, хурмачага ботирди. Бир қошиқ қатиқни тумшуғимга тиқишитирди.

- Ич, - деди бўғиқ овозда. – Ёғлиқ қатиқ экан.
Сартарош амакинг берди.

Баттар кўнглим айниб, юзимни ўгирдим.

- Керакмас...

Тўсатдан дадамнинг кўзида ўт чақнади.

- Дараҳтда пишириб қўйғанмиди, бадбаҳт! –
деди ҳайқириб.

Кўрқанимдан ғужанак бўлиб олдим. Бирпасда
кўнглим айниши ҳам, оғриқ ҳам эсимдан чиқиб
кетди. Дадам шахт билан ўрнидан турди-да,
чўлоқланиб токча ёнига борди. Каттакон пиёлани
юлқиб олиб, хонтахта устига тарақлатиб қўйди.
Узун шишанинг тагига кафти билан уч-тўрт ур-
ган эди, сўрғичланган пўқак отилиб ҳамма ёқни
қўланса, чучмал ҳид тутиб кетди. У важоҳат билан
пиёлани тўлдириб қўйди-да, нафас олмай охири-
гача ичди. Кейин тағин тўлдириб қўйди, яна ичди.
Бирпасда кўзлари қизариб, мўйлови осилиб қолди.
Негадир ҳарсиллаб нафас олганча тағин пиёлани
тўлдириди. Яна ичди. Пиёлани ҳовлига улоқтириб
юборди. Пиёла ҳовли ўртасига, олма тагига бориб
тушди. Аммо синмади, сакраб кетди. Дадамнинг
кўзларида қўрқинчли олов чақнади.

- Ўлдираман! – деди бақириб. Оғзидан кўпик сачраб
хонтахта устида ётган суяқ сопли пичноғини боши
устида баланд кўтарди: – Ўлдираман! Сўяман!

Даҳшат ичиди чинқириб юбордим.

- Дада! Дада-а-а!

- Сўймасам отимни бошқа қўяман! – У бор кучи
билан пичноғни бир урган эди, сопол лаган чил-чил
бўлиб кетди. Лагандаги олмалар ҳар томонга сочи-
либ беш-олтитаси наматга, иккитаси айвон лаби-
дан думалаб ерга тушди. Пичноқ хонтахтага санчи-
либ қолди.

- Дада! – дедим титраб. – Дадажон! – ўрнимдан
сакраб туриб кетдим.

– Сўяман! Ернинг тагида бўлсаям топиб, сўяман! – Дадам икки қўли билан бошини муштлай бошлади. – Қанжиқ! Ўлдираман! Ўлдираман! У «ўлдираман» деган сайин икки қўллаб бошини муштлар, овози хириллаб қолган, оғзидан кўпик сачрар эди. Бирпасда пешонаси моматалоқ бўлиб кетди. Кейин ўзидан ўзи қўл-оёқлари силкина бошлади. Ранги гезариб, овози чиқмай қолди. Шилқиллаб ёнбошга ағдарилди. Даҳшат ичида ўзимни дадамнинг устига ташладим.

– Дада, унаقا қилманг, дадажон.
Оғриқни ҳам унугтиб, елкасидан силкитдим.
– Дада, туриңг! – дедим ёлвориб.
У қимир этмай ётар, кўзлари бақрайиб қолган,

аммо мени кўрмас эди. Йиғлаб юбордим.

– Дадажон, туриңг. Иккинчи қилмайман,
дарахт га чиқмайман. Дадажон...

«Қора аммам» қачон келганини билмай қолибман. – Вой ўлай! Вой шўрим қурсин, –
лидагини турумни айвонга улоқтирди. Тугун ечилиб,
кўрга қўмилган жўхорилар ҳар томонга думалаб
кетди.

– «Қора амма», дадамни уйғотинг, – дедим титраб. – Иккинчи қилмайман.

– Ҳой, Шомурод, сенга нима бўлди? – Аммам дадамнинг юзини силади. Туртиниб ошхонага юруди. Бир коса сув обкелиб, дадамнинг юзига сепди. Айланиб-ўргилиб пешонасини, қўлларини силай бошлади...

ИККИНЧИ БОБ

«ҚОРА АММА» ҲИКОЯСИ

1. Бечора чора истар

Пешиндан кейин нуқул ўнг қовоғим учаверди. Қуриб кетсін! Шу күзим учса хафа бўламан. Ўзимни чалғитиши учун таппи қилдим, ҳовлини чалиб чиқсан бўлдим. Дилем ўлгур ҳеч ёришмайди. Дардимни айтай десам, Робия ҳам ишда. Қизим бечорагаям қийин. Эрта кетади, кеч келади. Қиз бола боши билан трактор ҳайдайди. Башоратхон ўзи яхши жувон-ку, жаҳли тезроқ. Аччиғи чиқса, эриниям нари обориб-бери опкелади. Нима қилсаям бригад-да! Қолаверса, Оқсоқолдек одам ярим кечагача даладан чиқмаганидан кейин ўзини у ёққа-бу ёққа ташлашга уялади-да киши...

Хаёлим бўлинармикин, деб томорқадаги жўхоризордан сигирга ўт юлаётганимда эрталаб Музаффар «жўхори кабоб ейман» дегани эсимга тушди. Укам ҳам жуда кажбаҳс-да! Болани ташлаб кетақол, десам кўнмаганини кўрмайсизми? Ёш бола кунбўйи далама-дала юради. Оғзига бир қошиқ оби-ёвғон тутадиган онаси бўлмаса! Пешинда обши қозондан шўрва ичади – шу!

Шомуроднинг феъли чолимга ўхшайди. Чолим ҳам ўз киндигини ўзи кесган хилидан эди. Калхоз бўлармиш деган гап чиққанида Орифхўжа бойнинг одамлари «калхозга кирсанг ичагингни бошингга салла қилиб кетамиз», деб қўрқитган. Чолимнинг жуссаси кичкина бўлсаям, юраги отнинг калласидек эди. «Мен бечорахол бир одамман. Бир бошга бир ўлим, қўлингдан келганини қил», деб тураверган.

Бола нарса, севина қолсин деб жўхорининг сутлироғидан танлаб, қўрга кўмдим. Робиянинг кели-

шини кутишгаям сабрим чидамай йўлга тушдим. Алвости кўприкдан ўтаётганимда юрагим яна ҳовлиқди. Ўлсин! Хосиятсиз жой! Уруш пайтида Робијага ҳам шу кўприкда ажина даф қилган...

Ўнғоқзордан ўтиб кетаётсам, олдимдан Олимжон чиқиб қолди. Комил табибнинг ўғли. Барака то-птур хўпам яхши бола. Уруш пайтида Робия нинг тракторига сув ташиб юрарди. Ҳозир Тошкент-даги катта ўқишида ўқийди. Оқсоқол билан чолим пойиз тагида қолганида қандоқ чирқиллаган эди, бола бечора... Умри узоқ экан, Оқсоқол тирик қол-ди. Аммо чолим...

- Шомурод акамникига кетяпсизми? – деди салом бериб. – Тезроқ бора қолинг. Юрагим бир қалқиб тушди. – Тинчликми? – Тинчлик. Хавотир олманг... – дедиую кетаверди. Хавотир олмаганим қурсин. Эшиқдан кириб келсан, бу ҳангома. Қовоғим бекорга учмаган экан-да...

Музаффар бечора қаттиқ қўрққан экан. Дадасидан бир қарич жилмайдиган бола этагимга осилиб ялинди:

– Аммажон, кетманг, сизминан ётаман!
Қизиқ, соат неча бўлдийкин? Ой пештоқقا келиб опти.

Чигиртка чириллайди... Ҳамма ёқ сув қуйгандек жимжит. Болани бағримга босиб ўтирибман. Ичкарида Шомурод хўрсинади. Ўқтин-ўқтин, «бари бир ўлдирман!» деб алаҳлади. Музаффар, қўли оғриётган бўлса керак, инграйди. Уйқусида чўчиб пинжимга киради. Ана, яна сесканиб тушди. Кўзини очиб, атрофга олазарақ қаради.

– Қўрқиб кетяпман...
– Қўрқма, болам, мен борман-ку. Ухла...
Жувонгина ўлгур ноинсоф! Боланинг уволи тутгур имонсиз! Эрингни бирордан кам жойи йўқ эди-

ку! Чўлоқ бўлса девор ошиб ўғрилик қилиб бўлмагандир! Тўрт йил қон кечиб келди-ку! Эри урушда ўлган қанчадан-қанча гулдай жувонлар юрибди сабр қилиб. Ақалли болангни ўйласанг бўлмасми-ди, имонфуруш!

Ой ҳаволаб кетди. Айвон қоп-қоронғи бўлиб қолди. Уйқу қани? Хаёл минг кўчага олиб киради. Кимсаним... Олтитасини ерга қўйиб, биттагина тутган боламниям Худо кўп кўрди.

*Дукурдукур от келди, От
бошида хат келди. Хатини
ўқиб кўрсан, Войвой билан
дод келди...*

Қаёқдасан, болам? Қайси юртларда юрибсан?! Жонинг соғми ўзи? Майли, оёқ-қўлсиз бўлсанг ҳам, бирор замбила кўтариб келсаям жон дердим! Кафтимда олиб юрардим! Отанг йўлингга термула-турмула ўтди. Энди ақалли мени ўз қўлинг билан тупроққа қўйсанг-чи! Йўқ, ииғлаётганим йўқ, болам! Ииғламайман. Мабодо йиғласам ҳам... Йўқ, ўғлим. Мен йиғласам, сен безовта бўласан. Робия куяди. Қизимнинг икки кўзи ҳалиям эшикда. Кут япти. Сени кутяпти. Бошқа қиз бўлса, этагини қоқардию бор-е, деб биттасига тегарди-кетарди. Не-не жойлардан совчи чиқмади. Туққандами-туғишганданми, деб шуни айтади-да! Бир қиз бўлса шунчалик бўлар.

Шунаقا дейману...
Вой, ўлмасам! Яна ўша шум хаёлга боряпманми? Кимсаним, жон болам, кечир, гуноҳкор онангни! Биламан, Худо кўрсатмасин, шаҳид кетган бўлсанг, арвоҳинг чирқиллайди. Тирик бўлсанг, эртага келиб ёқамдан оласан. «Нима қилиб қўйдинг, шумкампир, сенам онамисан, имонсиз», дейсан!

Нима десанг ҳаққинг бор. Қайси она ўз юрагини ўзи суғуриб тупроққа ташлайди? Қайси она ўз боласига ўзи хиёнат қиласади?

Қандоқ қиласай, жоним болам? Ўзинг ўйла, ахир. Робиям, сенинг Робиянг, қовжираган гулдек күзимнинг олдида сўлиб боряпти. Ёши ўттизга қараб кетяпти, ўғлим! Совчилар «қари қиз» деб қадамини узуб қўйганигаям анча бўлди.

Онангнинг гуноҳидан ўт, Кимсан! Бу ният хаёлнимга келганига анча бўлганди. Аммо бирорга айтиш у ёқда турсин, ўйлашгаям қўрқиб юрувдим. Бугун тоғангниридаги мана бу «томошани» кўриб... Ақалли шу норасида гўдак ҳурмати, онангдан ўп-калома, болажоним!

Хўроз қичқирди. Салқин тушди. Тонг бўзариб, ёнғоқнинг учидаги шохлар силкина бошлади. Мен бўлсам Музаффарни қучоқлаганча мук тушиб, ҳалиям Кимсаним билан гаплашяпман. Билмадим савоб иш қиляпманми, гуноҳми? Билмадим...

* * *

Эрталаб Шомуродни ишга жўнатиб Музаффарни ўзим билан уйга олиб келгандим. Бола-да! Қўлининг оғриғини унутиб чопқиллаб кетди. Кечаси безовта бўлиб чиққани учун вақтликкина ётиб қолди. Робия ишдан келадиган пайт яқинлашган сайин кўнглим алғов-далғов бўла бошлади. Майли, Шомурод-ку, қайсарми, баломи, бир амаллаб кўндираман. Лекин Робияга қай юз билан айтаман бу гапни! Нима дейман? Тилгинам танглайимга ёпишса бўлмайдими?

...Робия кеч келди. Айвон бурчагида ухлаб ётган Музаффарни кўриб суюнди.

– Ие, яна нима қиласди? – деди боланинг тахта-качланган қўлига кўзи тушиб.

– Йиқилиб, қўли синиби.

– Вой, бечора! – У Музаффарнинг пешонасидан ўпаётганда юрагим қалқиб кетди.

Кейин озроқ кир чайди. Ярим кеча бўлиб кетганига қарамай бошини ювди. Еттинчи лампани хонтахтага қўйиб кўк қийиқчага гул боса бошлади. Пилик чирсиллайди, ҳовлида қурбақалар қуриллайди. Робия қизил ипак қатини чаққон-чаққон тортиб кашта тикипти. Узун киприклари оппоқ юзига тўкилиб туриби.

– Робия! – дедим секин. – Бола шўрлик қўлини ёмон синдириби. Чумчуқ оламан деб садага чиққан экан.

У ачиниб Музаффар томонга қаради.

– Табиб кўрдими?

– Ҳа, Комил табиб тахтакачлаб қўйиби.

– Жони оғригандир.

– Бўлмаса-чи!

Яна жимлик чўқди. Робия афсусланиб бош чайқадида, ишини қиласаверди.

– Робия... – дедим яна. – Шу болагаям жабр бўлиб кетди. Она бўлмаганидан кейин шу экан-да!

У қийиқчани тиззасига ёйганча бошини кўтарди.

– Аввалам айтувдим-ку, ойижон. Адамга тушунтиринг, Музаффар бизникида тураверсин.

«Адамга тушунтиринг!» Юрагим увишиб, бошим хам бўлиб қолди. Мен ноинсоф, мен юзи қаро қайси юз билан?.. Кимсаним, жон болам, кечир гуноҳкор онангни!

– Робия, – дедим йиғлагудек илжайиб, – совчи келди!

У менга қарамай кулимсиради.

– Муборак бўлсин!

Доим шунақа майнавозчилик қиласади. Йиғлаб-сиқтаса, «уйингизга сиғмай қолдимми», деб шовқин солсаям гўрга эди. Кулади.

- Унақа дема, қизим! – Овозим титраб кетди. – Кимсан аканг тирик бўлса шу кунгача дараги чиқарди.

У ишини хонтахта устига қўйиб қўзимга таънали қаради. Чиройли қўзларида «шу гапни сиз айт-япсизми?» деган маъно бор эди.

– Мен-чи, ойижон? – деди хотиржам оҳангда.

Тушунмадим.

– Нима сен? Сенга нима бўпти, қизим? Ҳали ўн гулингдан...

Робия «вой, содда ойим-а», дегандек кулимсиради.

– Мен борман-ку, – деди секин. – Мен тирикман-ку! Бундан чиқди Кимсан акам ҳам тириклар.

– У гап тамом, дегандек яна қатим тортишга тушди.

Дамим ичимга тушиб кетди.

– Совчи ким деб сўрамайсанам, қизим, – дедим ичимдан тошиб келаётган йиғини аранг босиб.

Робия энсаси қотиб кулди.

– Кавушини аямаса келаверсин... Сизга нима?

– Ўша совчи – менман!

Бу гап қандоқ оғзимдан чиқиб кетганини билмайман, Робиянинг қўлидаги қийикча сирғалиб ерга тушди. Ранги ўчиб, юзимга ҳайратланиб қаради.

– А?!

– Шомуродга...

– Нима?! – У чаён чаққандек сакраб ўрнидан турди. Этагининг шамоли тегиб лампа ўчиб қолди. Жон ҳолатда оёғига ёпишиб, чанглаб олдим.

Йўқ, мен йиғламайман, деб аҳд қилган эдим.

Кимсанимнинг мозорини топмагунимча, гўрини ўз қўзим билан кўриб, тупроғини ўз қўлим билан қучоқламагунча бир томчи ҳам ёш тўкмайман деб қўйгандим. Ҳозир боламнинг азасига йиғиб юрган ўша ёшлар бирдан қўзимдан тирқираб чиқди.

- Болам! Жон болам, – дедим илтижо қилиб.
- Кимсанни сен кутсанг, мен кутмаяпманми! Ўз боламнинг кўзига ўзим чўп солгандан кўра ўлганим яхшимасми! Нима қилай, жон қизим, иложим қанча!
- Ахир... ахир... – У мадори қуригандай ёнимга чўккалаб қолди. Нами кетмаган соchlари юзимга ёйилиб тушди.
- Бошимни кўтариб қарасам, кўзлари ҳайратдан катта-катта очилганча ҳамон чўккалаб ўтирибди. Юзи ой нурида янам оқариб кетган, энтикиб нафас оляпти.
- Ойи... – деди пичирлаб. – Ахир у киши... адамку...
- Нима қилай, жон қизим... – Нами қуримаган соchlаридан, оппоқ, текис юзларидан ўпа бошладим.
- Кимсан ака... – Унинг бўғзидан ожиз нидо оти-либ чиқди. – Кимсан ака... Ойижон! Нима деяпсиз? Нима қилмоқчисиз?

ИККИНЧИ ҚИСМ

УЧИНЧИ БОБ

РОБИЯ ҲИКОЯСИ

1. Дадамни йўқотиб қўйдим

Агар ойим «ҳозир сен ўласан» деса бунчалик ваҳимага тушмасдим. Бу қандоқ бедодлик? Шомурод тоғани кичкиналигимдан «ада» деб ўрганиб қолганман-ку. Уям мени «қизим» дейди-ку. Уйга бориб, кирини ювганимда, Музаффарни чўмилтирганимда, овқат пишириб берганимда... Ҳеч қачон менга унақа кўз билан қараган эмасди-ку.

Йўқ, бобом бўлса бунақа гап чиқмасди. «Овозингни ўчир, пакана!» деб бир мушт кўтарса, ойим пилдирпис бўйт қоларди.

Нима деётганини ўзи биладими ойим? Ахир... Кимсан акам менинг қайлиғим бўлса, ойимнинг ўғли-ку! Кимсан акам ҳаммадан кўра ойимга яқин-ку. Нима жин урди?

Биламан. Шомурод тоғамга осонмас. Музаффаргаям қийин. Лекин менга бегона одам эмас, келиб-келиб ўзимнинг ойим шу гапни айтса, қандоқ чидайман?! «Ойи» деб шу хотиннинг этагидан ушлагандим-ку ахир!

* * *

...Ўз онамни элас-элас хотирлайман. Пастак шифтли уйда, дераза тагида нуқул осмонга қараб ётар эди. Ранги сарғайиб, икки чакаги ич-ичидан

кириб кетган. Кўзлари қоп-қора, чиройли. Узун-узун киприклари қилт этмайди. Деразадан аллақандай мадрасанинг кунгурадор пештоқи кўриниб туради. Пештоқ чеккасида шерлар тасвирланган. Кийикни қувиб кетаётган даҳшатли шерлар... Онам бир нуқтадан кўз узмай ётади. Баъзан кўзи очиқлигича ухлаб қолганга ўхшайди. Аммо ухламайди. Отамнинг эшиқдан кириб келишини кутакута чарчайман. Дадам - ўқитувчи. Мен тенги қизлар дадамнинг мактабига қатнайди. Мен бормайман, онамга кўз-қулоқ бўлиб ўтираман. Дадам ишдан келиб, ойимга қарайди. Кейин патниснинг орқасига ҳарф ёзиб, мени ўқитади.

- Ўқи қизим, ўқи! – дейди тажанг бўлиб. – Ёшинг тўқизга чиқди. Сен тенги болалар яқинда учинчи сингла кўчади, ўқи!

Нима қилай? Кунбўйи онамга қарасам, қорним оч бўлса, нима қилай?

- Нон... – дейман, ялиниб. – Дадажон, нон!

Онам ётган жойида инграйди.

- Қийнаманг бачамни. Пайти келиб ўқиб олар.

- Шу гапни айтгунча ҳам чарчаб қолади. Энти-киб-энтикиб нафас олади. – Мен-ку қилтомоқман. Ақалли, Робияжонга бир бурда нон топиб беринг... Дадам ноиложликдан баттар тажанглашиб ҳовончада талқон туяди. Бир қошиғини онамга, бир қошиғини менга тутади. Онамдан талқон ўтмайди. Кўзи билан менга имо қиласди.

- Бачамга беринг...

...Бир куни эрталаб уйимизга анча одам йиғилди. Олача тўн кийган кишилар, оппоқ кўйлак кийиб, бошига оқ рўмол ўраган хотинлар... Ҳаммачуввос солди. Дадам бошимни кўксига босганча хўрсиниб-хўрсиниб йиғлади.

Кейин онамнинг тўшаги бўшаб қолди. Ёш бола эмасман-ку, онам ўлганига аллақачон ақлим етган

эди. Бир куни дадам қўлида катта жомадон қўтариб, мени вокзалга олиб чиқди. ўиштин бинога кириб келаверишда, зинада думалаб ётган хотинни кўриб, қўрқиб кетдим.

– Дада! Анави семиз хотин нимага зинада ухлаб ётибди?

Дадам бошимни силади.

– Семиз эмас, шишиб кетган. Қарама, Робияжон, Юр. Поездга миниб Тошкентга борамиз.

Поезднинг тарақа-туруқ овози, одамларнинг шовқин-суронидан бошим айланиб, ухлаб қолибман... Эрталаб пастга тушдик. Трамвайга ўтиридик. Трамвайнинг жиринг-жиринг қилиб юриши қизиқ туюлса ҳам, қорним очган, нон егим келарди.

– Дада нон... – дедим ялиниб.

– Шошма, бачам, шошма.

Дадам текис қилиб дазмолланган оппоқ итёқа кўйлак кийиб, чучваранусха бўйинбоғ боғлаб юрадиган одам эди. Пўрим кўйлак кияди-ю, нони йўқ...

Бир жойга келиб трамвайдан тушдик. Дадам қимиirlамай ўтири, деб мени жомадон устига ўтқизди-да, ўзи ғиштин зиналардан кўтарилиб, ойнабанд эшик ичига кириб кетди. Анчадан кейин оппоқ, узун яктак кийган, кўкрак чўнтағида соат занжири ялтираб турган чол билан бошлишиб чиқди. Чолнинг соқол-мўйлови, кўзи устига қайрилиб тушган қоши, ҳатто қулоқларининг ичидан чиқиб турган туклар ҳам кўкимтирип оппоқ эди. У гавдасини ғоз тутиб келаркан, йўл-йўлакай кўкрак чўнтағидан узун занжирили соатини чиқариб, шиқ этиб қопқоғини очди.

– Ўҳ-ҳў, вақт кетиб қопти-ку, маълим¹! – деди бош чайқаб.

Дадам яқин келиши билан ялиндим:

– Нон. Дада, но-о-он!

---

¹ Маълим – муаллим.

Бояги чол ярқ этиб менга қаради. Баркашдек кафтини дадамнинг ияги олдида пахса қилиб бақирди.

– Ўв, маълим! Кўчада қизим қолди, оч ўтирибди, дессанг ўласанми?

Чол дадамни уради, деб қўрқиб кетдим. Йўқ, дадам чолдан чўчимади, маъюс жилмайди.

– Кўриб турибсиз, Оқсоқол. Замон шунаقا: олтин-кумуш кул бўлган, арпа-буғдой пул бўлган.

– Пул бўладими, кулми, падарига лаънат, локин нораста болани оч қолдирма! – Чолнинг овози гумбурлаб чиқар, унга сайин кўнглим озиб, бошим айла- нар эди. – Шошма, мен ҳозир! – Чол шундай деди-да, қайтарма қўнжли этик кийган оёқларини катта-кат- та ташлаб аллақаёқса кетди. Дадам ёнимга, жома- дон зихига чўкиб бошини қуии солди. Жингалак со- чини чанглаб, менга қарамай узоғтириди орқа томондан гумбурлаган овоз келди:

– Ма, қизим, еб ол, буванг айлансин!

Қарасам, бояги чол седана сепилган оппоқ кулчани ушатяпти. Жонҳолатда қўлимни чўздим. Чол кулчани иккига бўлиб, ярмини менга, ярмини дадамга берди.

– Бунданам оғир йилларни кўрганмиз, маълим!

– деди яна шанғиллаб. – Бу кунларам ўтади-кетади. Бу йил ўттиз учинчи йилми? Эсингда бўлсин, маълим, насиб этса, ўттиз тўртинчи йилда, узоғи билан ўттиз бешинчи йилга бориб ҳаммаси оппон-соппон бўп кетади.

Нонимни бирпасда еб бўлдим. Қарасам, дадам ҳали ярмисиниям емабди. Ҳар луқма томоғига тиқилиб қолаётгандек зўрға ютинади.

– Нон! – дедим қўлимни чўзиб. – Дадажон...

Дадам қўлидаги ноннинг қолганини узатди. Чол қараб турганини кўриб, нон бурдасини қўрқа-пира қўлимга олдим.

– Майли! – Чолнинг соқоли титраб кетди. – Насиб этса, ҳаммаси яхши бўлади. Қани, маълим, кетдикми? Турақол, қизим! – У тагимдаги жомадонни юлқиб кўтарди. Нарироқда от-арава турган экан. Нафсим қониб энди сув ичгим келарди. Лекин дадамнинг жид- дий кўзларига қараб, сув сўрашдан қўдадим аравага ўтириб, мени бағрига оларкан, чолга қаради.

– Йўл олисми, Оқсоқол?

– Олис... Нўғайқўрғонга борамиз!

– Соат неча бўлди? – деди дадам қуёш ботиб бораётган уфқа қараб.

– Соат? – Чол дадамга бир қараб қўйди-да, арава ичида ётган қамчини олди. – Соатни бошингга урасанми!

Қарасам, чолнинг кўкрак чўнтагида бояги ялтираб турган соат занжири кўринмаяпти.

Дадам унинг кўзига тикилиб, секин хўрсинди.

– Раҳмат... Тирик бўлсан, шу яхшилигинизни...

– Чу! – Чол қовурғаси саналиб қолган от устида қамчи айлантирди. – Чу, оғайни! – Кейин дадамга қараб кулимсиради. – Санни туппа-тузук маълим десам, фирт жинни экансан-ку! Чу!

Арава тош босилган йўлдан тарақлаб юриб кетди. Кап-катта қиз дадамга суюнганча яна ухлаб қопман.

Гумбурлаган овоздан уйғониб кетдим.

– Ҳусанбой! Ҳо, Ҳусанбой!

Кўзимни очсан, ҳамон аравада, дадамга ёнбошлаб ўтирибман. Қандайдир қишлоқقا келиб қолибмиз. Толзор тор кўча, томсувоқ қилинган уйлар... Бояги чол пастак эшикни тақиллатиб, бирорвни чақиряпти.

Зум ўтмай эшик очилди. Коптоқдек юмалоқ, паст бўйли қоп-қора хотин чиқди. Тавозе билан икки қўлинини кўксига қўйиб салом берди.

- Юмушингиз бормиди. Оқсоқол?
- Чақир Думани! – Бизни олиб келган чол қора хотинни жеркиб берди. – Эркакларнинг ишига аралашишга бало борми?

Қора хотин ҳовли ичкарисига пилдираб кириб кетди.

- Ўв, маълим! – Чол дадамга қўлини пахса қилди. – Тушмайсанми? Нима, сенга асобий таклиф керакми?!

Дадам жилмайиб, мени қучоғидан бўшатди.
Ерга сакраб тушди.

- Кел, бачам! – деди пастдан қўлини чўзиб.
- Ўзим... – арава ёндорига осилиб ерга тушдим.
Дадам аравага қайтиб чиқиб, жомадонни олиб тушди.

Бир чеккада ётсираб турар, уйимизга қайтиб кетгим келарди. Пастак эшик тағин очилди. Бояги қора хотинга ўхшаган паст бўйли, аммо бақувват, ихчам соқолли киши чиқиб келди. Қўли гўнгга беланган экан, бизни олиб келган чолга билагини тутди.

- Баҳай, Оқсоқол, тинчликми?
- Тинчлик! Гап бундоқ, Дума! – Оқсоқол дадамга имо қилди. – Самарқанддан меҳмон обкелдим.
- Баҳай! Меҳмон отангдан улуғ! – пакана киши пилдираб бориб дадамга тирсагини тутди. – Хуш кепсиз, меҳмон!

Дадам ийманиброқ сўрашаётган эди. Оқсоқолнинг азамат овози яна гулдиради:

- Ўртоқ Самадов – маълим. ЎзГУни битирган.
- Болаларимизни ўқитишга келган, уқдингми?
- Чамаси, пакана киши ҳеч нимага тушунмаса ҳам, илжайди.
- Маъқул, Оқсоқол!
- Мулозаматингни йиғиштири, Дума! – Оқсоқол овозини баралла қўйиб, қўлини пахса қилди. – Ўртоқ Самадовнинг маълимлигини уқдингми?

– Уқдим! Меҳмон келса бош устига, дедим-ку!
– Э, меҳмон эмас, овсар! – Оқсоқол жаҳл билан
қўй силтади. – Носингдан ол!

Пакана киши йўл четидаги отқулоқни юлиб олиб
қўлинни артди. Почаси қайрилган шимининг чўн-
тагини кавлаб, носқовоқ чиқарди. «Ма, чек заҳа-
рингга», дегандек Оқсоқолга зарда билан узатди.

Оқсоқол кафтини тўлдириб нос отди. – Меҳмон
эмас, мезбон! – деди, носқовоқни эгасига қайтариб.
– Кўриб турибсан: замон оғир. Қаҳатчилик битиб,
юрт қаддини кўтариб олгунча саникida туради.
Кейин маълимга шунақанги уй собберайликки,
кўрган одамнинг оғзи очилиб қол- син.
Тушундингми?

Пакана киши «маъқул» дегандек бош ирғади.
Бироқ бизни олиб келган чол унчалик қаноатлан-
мади шекилли, тағин шангиллади:

– Ўзимизникига оборардиму хабаринг бор – ке-
линларимнинг чилласи чиққани йўқ. Қани, гап-
нинг пўскалласини айт: нима дейсан?!

Пакана киши сен чекканда мен қоламанми, де-
гандек носқовоқнинг тагига жаҳл билан уч-тўрт
урди-да, Оқсоқолдан ҳам кўпроқ носни кафтига
тўкиб оғзига отди.

– Турган битганинг ваҳима-я, Оқсоқол! – деди
чийиллаб. – Шуни олдинроқ айтсанг ўласанми?
Битта уйни бўшатиб қўярдим.

– Бўшатасан-а, бўшатасан! Кўчада бир тийин
тушиб ётган бўлса, кетинг билан қисиб оласан-ку!

Пакана кишининг жаҳли ёмон экан. Аввал да-
дамга, кейин чолга ранги ўчиб қаради-да, чопиб
бориб, Оқсоқолга хезланди.

– Ўв! – деди бўйнини хўроздек чўзиб. – Раис-
ман, деб жа ўзингдан кетма! Ҳусан Думани энди
кўряпсанми, аҳмоқ!

– Бўлди, дўстим, бўлди! – Оқсоқол рўпарасига туриб олиб ёқасига ёпишмоқчи бўлаётган пакана кишининг елкасига шапатилади. – Ҳазилниям билмайсанми, нима бало, Дума! Маълим Нўғайқўрғонда мактаб очмоқчи. Катта мактаб. Ишонганимдан сеникига опкелдим-да, ўртоқ!

Пакана киши яна бирпас хезланиб турди-да, нари кетди. Пастак эшикни оёғи билан тепиб, ҳовли ичкарисига қараб ғазабнок чинқирди:

– Чаққон бўл. Ҳой! Катта уйни бўшат!

– Маълим! – Оқсоқол носини тупуриб кафти-нинг орқаси билан соқол-мўйловини артди. – Дума – мени қадрдоним. Мени айтди дерсиз: нариси билан бир йилда қулинг ўргилсин уй қуриб берамиз. Ўшангача шу хонадон сизники. Қани, пажалиста!

Оқсоқол «пажалиста» дейишга деди-ю, кўз қури билан пакана кишига хавотирланиб қараб қўйди.

Дадам жомадонни қўтараётган эди, пакана киши келиб қўлига ёпишди.

– Сиз қўтарсангиз уят бўлади, маълим...
Ховлига киришимиз билан бўйи мендан тикроқ, кир кўйлак кийган, қоп-қора каллахум бола чопиб келиб, бошимдаги дўппимни олиб қочди.

– Иби, бер! – дедим чинқириб.

– Оий. Дўппи! Зар дўппи! – деди каллахум бола ҳовли этагига югуриб.

Айвондан бояги қора хотин чопиб тушди.

– Кимсан! Номусга ўлдирдинг-ку! Зар дўппи кийсанг қиз бола бўпқоласан!

– Дада, дўппим... дўппим! – дедим йиғламсираб.

– Берсин. Ўзимнинг дўппим...

Дадам негадир хотиржам кулди. Қора хотин чопиб келиб, мени бағрига босди.

– Беради, жон қизим. Бермасин-чи, нақ қулоғини кесиб оламан. Вой, бу қизнинг ширинлигини! Отинг нима?

У менинг жавобимни ҳам кутмай, шаталоқ отиб томорқа эшиги томонга қочиб кетаётган болага муштини дўлайтирди.

– Кимсан! Уялмайсанми, тойлоқдек бўлиб қиз болани йиғлатишга! Гўшингни бир бурдадан қилмасам, юрган эканман!

Дадам мени юпатди.

– Беради, еб қўймайди дўппингни.

Пакана киши бир дўқ қилган эди, каллахум боладарров қайтиб келди. Дўппимни қўлимга тутқазди. Аввалига қора хотин «Кимсан» деганида каллахум боланинг кимлигини билмагани учун шунаقا деяпти, деган хаёлга борган эдим. Йўқ, оти Кимсан экан. Қоронғи тушганида атала ичдик. Ҳеч қачон бунақа ширин овқат ичмагандим. Аталани ичишдан кўра ёғоч қошиқни ялаш маза бўларкан. Буниям каллахум бола ўргатди.

– Менга қара, эй! – деди. – Аввал қошиқнинг орқасини ялайсан. Кейин ичини, билдингми?

Эрталаб уйғонсам, қора хотиннинг қучоғида ётибман.

– Дада! – деб ғингшиган эдим, қора хотин юзимдан ўпид юпатди.

– Отанг ҳозир келади, қизим. Идорага кетди. Гап бундоқ, Робияхон. Энди сен менинг қизим бўлдинг. Мен – ойингман. Ҳусан буванг – буванг. Ёшинг тўққиздами? Аканғни ёши ўн бирда. Бундан чиқди, Кимсан – аканг. Аканғни «сиз» деб гапиргин, хўпми, қизим!

Қора хотин чойга зоғора тўғраб ичирди. Нима қилишимни билмай ҳовлига тушсам, пушталарда қип-қизил қалампирлар пишиб ётибди. Каллахум – Кимсан қалампирларни узиб олиб бемалол еб юрибди.

– Жинни! – дедим кулиб. – Қалампир еяпти.

- Ўзинг қалампир! – Кимсан қизил қалампирлардан яна иккитасини узиб оғзига солди. – Қулупнай-ку бу! Еб күр!..

Кимсан узатган «қалампир»дан биттасини қўрқа-писа тишлаб кўрдим. Шунаقا ширинки!

– Яна! – дедим ялиниб.

– Ўзинг узиб ейвер! – Кимсан илжайди. – Қулупнайни билмайди-ку!

Айвон томондан қора хотин овоз берди:

– Кимсан, синглингга қулупнай териб бер, ўғлим...

– Нима, ўзининг қўли йўқми? – Кимсан менга илжайиб қаради-ю, пуштадан чиқиб нари кетди.

* * *

Биз кўчиб келган ҳовли катта эди. Қатор қилиб солинган икки уй, бир айвон. Этак томонда бостирма, молхона. Ҳовли сатҳи кенг бўлгани билан кафтдек бўш жой йўқ. Ярмисига пиёз сепилган, ярми қулупнайзор. Ундан нарида гултожихўзлар очилиб ётибди. Нок, гилос, беҳи дарахтлари тартиб билан экилган.

Бу хонадоннинг ғалати удумлари бор экан: тонг отгандан кун ботгунча қимиirlаган жон борки, бекор турмайди. Бобом саҳарлаб эшак миниб далаға чиқиб кетади. Ойим молга қарайди, нон ёпади, кир ювади, чўнқайиб ўтириб, ҳовлидаги пиёзларни ўтоқ қиласди, қулупнай пушталари ни чопади, терт қоради. Икки ҳафта ичиди кўп нарсаларни билиб олдим. Бу хонадонда ҳеч нима бекор кетмас экан. Ойим (қора хотинни шунаقا дейишга ўргандим) пиёз арчса «соқолини» ташлаб юбормайди. Ерга суқади: шунаقا қилса яна пиёз ўсиб чиқаркан. Кимсан акам (ойим тайинлагани учун «ака» деб сизлайман) ўрик еса данагини ташламайди. Чақиб мағзини олиб қўяди. Тандирдан чиққан кул пиёз пуштасига сепи-

лади. йунажиннинг тезаги таппи қилиб, деворга ёпилади. Ҳатто ҳожатхонадаги кесаклар ҳам бекорга кетмайди. Томорқадаги токларнинг таги кавланиб, илдизига солинаркан.

Кимсан акам мен ўйлагандек ёмон бола эмас экан. Баъзан раҳмим келади унга.

Эрталаб бобом далага ишга чиқиб кетаркан, супада ухлаб ётган Кимсан акамнинг тепасига келиб, устидан кўрпани улоқтириб ташлайди.

– Тур ўрнингдан! – дейди дағдаға билан. – Мўйлови чиқиб қолган бола ялпайиб ётишингни қара? Бўл тез, гўнгни ташиб қўй.

Кимсан аканинг мўйлови бормикин деб қараб қўяман. Йўқ, кўринмайди. Бечора дик этиб ўрнидан туради-да, кўзини ишқалаб молхонага кириб кетади. Бирпасдан кейин замбилғалтакка гўнг ортиб, чираниб-чираниб ғилдиратганча томорқага олиб чиқади. Кечгача тиним билмайди. Ҳамма иш қўлидан келади. Томорқада ер чопади, молга қарайди, ўтин ёради.

Кечқурун энди овқатга ўтирамиз, деб турганимизда узоқдан эшак ҳанграгани эшитилади.

– Турақол, Кимсанжон! – дейди ойим. – Даданг келяпти.

Кимсан акам дарров обдастада илиқ сув тайёрлайди. Кўчадан кириб келган бобомга сув қуйиб туради. Бобом раҳмат дейиш ўрнига жеркади:

– Эшакни суғормайсанми!

Эрталаб ҳаммаси қайтадан бошланади.... Бора-бора мен ҳам уй юмушларига киришиб кетдим. Ҳовли супураман, идиш-товоқ юваман, ойим кепак аралаш ундан хамир қилса сув иситаман.

Кузда – почтахона ёнида аллақандай эски бинога жойлашган мактабга қатнай бошладик. Мен – биринчи синфга, Кимсан акам тўртинчи синфга.

Болалар ичида энг кattаси – менман. Бир марта ўқитувчи опа дадамдан илтимос қилганини эши-тиб қолдим. «Үртоқ Самадов, Робияхоннинг саводи аллақачон чиққан экан, бемалол учинчиде ўқий-верса бўлади», деган эди, дадам силтаб ташлади. «Ҳамма қатори қонуний ўқисин!» Шундай қилиб, кап-кatta қиз укам тенги болалар билан дадам аллақачон ўргатган «Алифбе»ни, ҳисобни қайтадан ўрганишга тушдим.

...Узундан-узун қиш кечалари дадам билан бобом нариги уйга кириб қироатхонлик қиласиган одат чиқаришди. Лампа битта. Ойим, мен Кимсан акам бериги – қоронғи уйда сандал четида ўтирамиз.

Ойим норози бўлиб чирқиллади:

– Лампамой анқонинг уруғи бўлмаса экан! Эрта-га нима қиласимиз.

Аммо «зиқна» бобом лампамойни аямайди.

– Ўқинг, маълим, – дейди шанғиллаб. – Отабек-ни ўқинг.

Дадамнинг осойишта овозда китоб ўқишига қу-лоқ солиб ётамиз. Бериги уйга бемалол эшитилиб туради. Отабек... Кумушбиби... Ҳасанали...

Бир куни дадам китоб ўқишдан тўхтаб, бобомга гапириб қолди:

– Сўраганнинг айби йўқ, Ҳусан aka, нега сизни Дума дейишади?

Бобомнинг кулгани эшитилди.

– Э, маълим, ўзимам анигини билмайман. Оқ-пош шо замони эди. Бир куни бутун Нўғайқўрғон даҳаси чойхонага йиғилиб майлис қилди. Нодирхўжа деган элликбоши бўларди. Инсофли одам эди, раҳматли. Қулоқ бўпкетди. Ўша ваъз айтди. «Оран-гларда ишбилармон бир одамни думага сайлама-саларинг бўлмайди. Оқпошшо ҳазрати олийлари-нинг фармони шу», деди. Одамлар чувиллашиб

мени кўрсатиши. Сайласа сайлай қолсин, десам кетида бир арава ғалваси бор экан. Ўқтин-ўқтин шаҳарга тушиб, Думасига бориш керак бўларкан. Бу ёқда иш қолиб кетяпти... Дума дегани каттакон бир маҳкама экан. Деворига кўкраги очиқ хотин-ларнинг сурати осилиб қўйилган ҳайҳотдай хона. Лак-лак одам... Чувир-чувир қилиб алланималарни гаплашиши. Қўл кўтаринг лар, деди. Қара- сам, ҳамма қўл кўтаряпти. Менам кўтаравердим... Кейин бормай қўйдим. Орада инқилоб бўлди, Дума-пумасиям сувга уриб кетди.

Дадам кулди.

– Сиз Хусан ака, ҳақиқий деҳқонсиз. Ер илмини яхши биласиз. Аммо кечирасаниз-ку, саводингиз...
– дадам андиша қилди шекилли, тутилиб қолган эди, бобомнинг ўзи айтиб қўя қолди.

– Йўқ-да, маълим, бизда савод нима қилсин!

Эсимизни танибмизки, ер кавлаб ётибмиз.

Тағин дадамнинг овози келди:

– Шуни айтаман-да! Ўшанда сизни сайлашга сайлашибди-ю, бу ёғини ўйлашмабди-да. Дума деган давлат масалаларини ҳал қилиши керак. Сиз...
– Оқпошшоям анойимас! – Бобом хи-хилаб кулди. – Менга ўхшаб, қўл кўтар деса оёғиниям қўшиб кўтарадиган соддаларни танлаган-да!.. Қўйинг бу гапларни! Яххиси, Кумушбибини ўқинг. Жа қизиқ жойида тўхтаб қолдик.

* * *

Мен тўртинчи, Кимсан акам еттинчи синфга кўчганида бир вақтлар Оқсоқол бува бизни аравада Нўғайқўрғонга олиб келаётганида ваъда қилган тўкинчилик замон келди. Тўғри, бир йилда эмас, уч йилда... Энди байрамларда тонг-саҳардан ноғоралар така-тум қиласиган, дошқозон-

ларда ош дамланадиган бўлди. Кеч кузда бобом қўй сўйиб калла солади, қолган гўштни тузлаб хумга тиқади...

Бир куни Оқсоқол дадамга гапириб қолди:

- Мана, маълим, ўлмаган қул, сен же-мен же кунларгаям етдик. Энди сизга ўн икки вассали уй қуриб берамиз. Одамларни ҳашарга айтиб қўйдим. Белида белбоғи бори келаверади.

Дадам хижолат чекиброқ бобомга қаради.

- Агар Ҳусан акани қисиб қўймаган бўлсак, ҳашарчиларни мактаб қуришга солсакмикин... Бизга-ку уй топилар, мактаб керак.

- Нега қисиларканман! – Бобом Оқсоқолга юзланиб чийиллади. – Маълим тўғри айтятпилиар. Энг аввал мактаб керак. Раисман деб кериласану шунга ақлинг етмайди.

Шу гап гап бўлди. Эрта ёздан дадам «катта мактаб» қурилишига шўнғиб кетди. Колхозчилар у ёқда турсин, юқори синф ўқувчилари ҳам ҳашарга солинди. Бўйи чўзилиб, овози дўриллаб қолган Кимсан aka эрталабдан разъездга – мактаб қурилаётган жойга югурди.

Кечқурун қоронғи тушганида ойим қўлимга бир товоқ овқат, тўртта нон тутқазади.

- Борақол, қизим, ҳаммасининг ичи узилиб кетгандир...

Тугунни кўтариб разъезд томонга чопқиллайман.

Тумонат одам! Ҳарёқда машъала гуриллайди.

Даладан тўппа-тўғри ҳашарга келган колхозчилар бири лой отиб, бири лўмбоз босиб, мактаб деворини кўтаради.

Кимсан акам ялангоёқ лой тепади. Ориф оқсоқол ишбоши бўлиб, у ёқдан бу ёққа югурди. Дадам пўрим шимининг почасини қайириб ҳандақ ичидаги пилдираб юради. Бобом деворга миниб олиб чийиллайди:

– Кучинг борми, ҳов! Отсанг-чи мундоқ!

Лой отишда Оқсоқолнинг икки норғул ўғли –

Шокир ака билан Зокир аканинг олдига тушадигани йўқ... Ойимнинг айтишича, Шокир ака билан Зокир ака трактор ҳайдаркан. Тракторнинг омочи шунаقا зўрмишки, бир йўла йигирмата қўшхўкизнинг ўрнига ер ағдараармиш. Икковлари ҳашарни ям боплади. Пахса-куракка лойни тўлдириб бир отганда бобомнинг қўлига бориб тушади. Ҳеч ким чарчадим демайди. Асқия, қийқириқ... Кузга бориб янги мактаб битди ҳисоб.

...Кумсувоққа тушишган куни ҳам ҳашарчилар олдига борган эдим. Бир коса қовурдоқ уч киши- га нима бўларди! Дадам, бувам, Кимсан акам бир қошиқдан еса- еди, бўлмаса йўқ. Шундаям нолишмади. Пешинда Оқсоқол бува қўй сўйиб қайнатма қилиб берган экан. Ҳаммалари яна ишга шўнғиб кетишиди. Оқсоқол буванинг Зуҳра келини билан уйга қайтдик...

...Тинч, тўкин замоннинг аллақандай осойишта завқи бўлади. Ўшанда бу завқни тушунмаган эканман. Бошимизга кулфат ёғилганидан кейин қадрига етдим. Ўша кеча чарчаб барвақт ухлаб қопман. Бир маҳал ёнимда ётган ойим, «вой ўлмасам, тинчликми», деб сапчиб турганидан уйғониб кетдим. Ўша заҳоти кўча эшикнинг қаттиқ тақиллагани, кетидан:

– Дума, оч! – деган овоз келди.

Ойим «кимде-е» деб айвонга югурди.

Негадир юрагимга ваҳима ўрмалади. Нимқоронғи бурчақда бемалол хуррак отиб ётган Кимсан акамни илғаб, кўнглим жойига тушди.

Бундан чиқди, дадам билан бобом ҳам келишган. Эшик яна тиқиллади.

– Дума!

...Оқсоқол буванинг овозини таниб, тинчландим. Иш билан келган.

Ойимдан олдин бобом бориб эшикни очди шекилли, ўша томонда эркакларнинг ғўнғир-ғўнғир гаплашгани қулоғимга чалинди. Бутунлай хотиржам бўлдим. Энди жойимга ётган эдим, дераза олдидан бирор гурсиллаб ўтди.

Дадам ётган уй томонда бобомнинг чақиргани эшитилди:

- Маълим, туаркансииз.

Нариги уйда дадам йўталди.

- Тинчликми, Ҳусан ака?

- Сизни сўрашяпти... – Бобомнинг товушида хавотир борлигини қандайдир ички туйғу билан сездиму тағин ўрнимдан туриб кетдим.

- Ким? – деди дадам.

- Билмадим, раис билан яна икки киши.

Дадамнинг ҳовлига тушганини билдим. Шашуп юриб эшик олдига борди-ю, ўша заҳоти қайтиб келди.

– Робия, – деди остоңада тўхтаб.

Қоронғида овози титраб кетганини сездим.

– Дада! – Юрагим ёмон бир нарсани ҳис этиб, чопиб олдига бордим. – Дада!

– Мен эртага келаман, қизим. – Дадам шундай деди-да, илдам юриб нариги уйга кирди. Бир зумда кийиниб чиқди. Этигини тополмай каловлануб турган эди, бобом ойимга ўшқириб берди:

– Чироқни ёқсанг-чи, пакана!..

Ойим шоша-пиша чироқ ёқиб, пилигини кўтарди. Дадам айвон бурчагида турган этигини, ниҳоят топди. Пайтава ўраётганида қўллари қалтираб кетганини кўрдим. Баттар кўрқиб кетдим.

– Дада, – дедим титраб. – Қаёқقا кетяпсиз?

Дадам ранги қув ўчганча муздек лаби билан пешонамдан ўпди.

– Кўрқма, қизим, эртага келаман, – деди-ю, бомга юзланди. – Тушунмовчилик бўлганга ўхшайди, Хусан ака. – Кейин негадир ойимга илтижоли термилди. – Мабодо бир ой, ярим ой келмай қолсам, Робияни сизга топширдим. Оналик қиласиз.

– Вой ўлмасам, маълим! – Ойим титраб мени қулоқлаб олди. – Нимага унақа дейсиз?

Дадам ҳовлига тушган жойида қайтиб айвонга чиқди. Икки юзимдан қаттиқ ўпди-да, сакраб пастга тушди. Қаддини ғоз тутиб эшик томонга йўналди.

Дарвоза томонда гуриллаган машина овози эшитилгандан кейингина ҳушим ўзимга келди.

Ойимнинг қучоғидан чиқдиму чинқирганча ҳовлига отилдим.

– Дада! Дадажон!

Кўча эшик олдида турган бобомни туртиб ўтиб, тупроқ йўлдан югуриб кетдим. Ҳамма ёқни чанг-тўзон қоплаган, ҳаводан бензин ҳиди келар, олисда аллақандай машинанинг қизил чироғи узоқлашиб борарди.

– Дада! – Яланг оёқ чопиб борарканман, энти-киб қичқирдим. – Дадажон!

Машина чироғи кўринмай кетди. Мен бўлсан ҳамон югуриб борардим. Нафасим қисилиб қол-ган, томоғим ачишар, аммо тўхтамасдим. Охири тошгами, кесакками қоқилиб юзтубан йиқилиб тушдим. Оғзимга турпоқ кириб йиғлаб юбордим. Бир маҳал кимдир елкамни силади.

– Тур, Робия, тургин. Уйга борайлик.

Кимсан акамнинг дўриллаган овози қулоғимга ёқимсиз эшитилди.

Ерни муштлаганча қичқирдим:

– Бормайман!

– Шунақа қилмаги-ин. Ўзинг яхвисан-ку, Роби, кетайлик.

– Бормайман! – Алам устида додлаб юбордим. –
Бормайман! Дада! Дадажон!

Кимсан акам ёнимга чүнқайиб бошимни силади.

– Даданг келадилар. Нега йиғлайсан, келадилар.

Мана мени айтди дерсан, юр, уйга кетамиз.

Дадамнинг қўллари қалтираганича пайтава
ўраётгани, ойимга илтижоли термилгани, «Робия-
ни эҳтиёт қилинг», дегани кўз олдимга келди, ёш
болалардек чинқириб юбордим.

– Йўқол! Дадам! Дадамга бораман!

...Ойим «ҳали-замон даданг келади», деб ҳарчанд
юпатгани билан анчагача ҳиқиллаб ётдим. Нариги
уйда ҳамон чироқ ёниқ турар, бобом билан Оқсоқол
бува алланимани маслаҳатлашишар эди. Тонг бўзар-
ганда ухлаб қолибман. Ҳовли томондан келаётган
қаттиқ-қаттиқ овоздан уйғониб кетдим...

– Тушунтирдингми ахир? Маълим – яхши одам,
Самарқандда ўқиган, болаларимизга илм беряпти,
каттакон мактаб қурди, дедингми?

Бобомнинг овозини эшитиб, кечаси бўлган воқеа,
дадамнинг «Робияни эҳтиёт қилинг», дегани яна
эсимга тушди. Кўзимни ишқалаб айвонга чиқдим.

Вақт пешинга яқинлашиб қолган, беҳи таги-
да бобом билан Оқсоқол бува гаплашиб туришар,
нарироқда Кимсан акам кетмон сопидан тутган
кўйи талмовсираб туриб қолган, ошхона эшигиги-
нинг остонасига ўтириб олган ойим иккала чолдан
кўз узмас эди.

– Айтдим! – Оқсоқол бува бирорга ўчакишган-
дек жаҳл билан қўлини пахса қилди. – Имонимни
ўртага қўйиб, кафолат бераманки, битта-яримта
мараз, маълимга туҳмат қилган, дедим!

– Хўш, нима дейишди?

Оқсоқол бува бобомга аразлагандек хўмрайиб
қараб қўйди.

- Текширамиз, сиз аралашманг, – деди.
- Гуноҳи нима экан, демайсанми, овсар! – Бобом ҳаммасига Оқсоқол бува айбдордек, шанғиллади.
- Менга Калинин Оқсоқол ўз қўли билан ордин берган, керак бўлса энг катта Оқсоқолнинг олдигача бораман, демадингми?!

– Дедим! – Оқсоқол буванинг мўйлаби титраб кетгандек бўлди. – Айби шумишки, дарсни программа бўйича ўтмасмиш. Ҳисоб илмини Хораз- мий яратган, деб миллатчилик қилганмиш. Бола- ларга Бобур пошшонинг шеърларини ўқитганмиш. – У қовоғини солиб хўрсинди. – Райондан берухсат мактаб қурганмиш...

– Ие? – деди бобом ҳайратдан овози ингичкалашиб. – Мактаб қурса ёмонми? Мактабни ҳашар билан солдик-ку!

– Замонни кўриб турибсан... – Оқсоқол бува овозини пасайтирди. – Менимча, бу ишда Ҳўжақуловнинг ҳам қўли бор.

– Ким у Ҳўжақулип?

Оқсоқол уф тортди. Анчагача жим қолди.

Ҳамон айвон устунига суняниб турардим. Бобом ҳам, Кимсан акам билан ойим ҳам Оқсоқол буванинг оғзига термилишар, ҳеч ким менга эътибор бермас эди.

– Маълим сенга гапирмаганмиди? – деди Оқсоқол бува бобомнинг кўзига қаттиқ тикилиб.

Бобом ингичка елкаларини учирди.

– Нимани?

– Менга бир айтгандек бўлувди, – деди Оқсоқол ўйчан оҳангда. – Маълим Самарқандда ишлаб юрганида Ҳўжақулов деган терговчи билан қаттиқ тўқнашади. Темир йўлда катта ўғрилик очилади. Терговчи ишни ёпти-ёпти қилиб юбормоқчи бўлганида, станцияда ишлайдиган қўшниси маълимга чиқиб арз

қиласы. Маълим аввал газетага, кейин обкомга хат ёзади. Гуноҳкор жазосини олади. Терговчи ариза бе-риб ишдан бўшайди. Фарғонагами, Кўқонгами кета-ди. Айланиб-айланиб Тошкентга келиб қолади. Ана ўша Хўжақулов ҳозир прокурор. – Оқсоқол бува узоқ тимирскиланиб нос отди. Бобом икковлари ерга ти-килиб, ўй сурисиб қолишид. Назаримда, нима қили-шига иккови ҳам ҳайрон эди.

– Туҳмат балосидан арасин! – деди ошхона осто-насида ўтирган ойим ўқиниб. Кейин тўсатдан менга кўзи тушиб, илдам ўрнидан турди. – Вой, уйғондингми, қизим?

Оқсоқол бува ярқ этиб мен томонга юзланди.

– Сан, қизим, хапа бўлма! – деди салмоқлаб. –

Маълимни айби йўқ. Ҳақ жойида қарор топмагунча қўймайман. Мени ким деб юриди Хўжақуловлар!

Ойим айвонга чиқиб, елкамга қоқди. Кетмон сопидан тутиб турган Кимсан акам гоҳ Оқсоқолга, гоҳ менга қараб илжайди. Оқсоқол буванинг гапи «эртага дадангни обкеб бераман» дегандек туюлиб, ўзимнинг ҳам кўнглим ёришди. Аммо индинига ёмон иш бўлди. Ранги заҳил, қулоғининг орқасида данақдек сўгали бор бегона одам келиб, дадамнинг китоб-дафтарларини роса титкилади. Анча-мунча нарсаларни олиб кетди. Бобом ўртага тушмоқчи бўлган эди, «Йўқол, унсур, уйингда тақиқланган адабиёт сақлагансан!» деб, кўзини ола-кула қилди... Бир ҳафтадан кейин мактабга борсам, ўқитувчи хотин ёмон гап айтди. Бир вақтлар дадамга «Робиянинг саводи аллақачон чиққан экан, бир йўла учинчи синфа бораверса бўлади», деган ўқитувчи хотин энди бутунлай бошқача гап қилди. «Отанг халқ душмани экан. Сен совет мактабида ўқишни хоҳламаганинг учун атайлаб ўқишга кечикиб киргансан!» Ийғлагим келди-ю,

Йиғламадим. Ҳатто ойимга ҳам дардимни сездирмадим. Түсатдан тушган ғам ёш болани бир кунда катта одамга айлантириб қўяркан.

2. Янги раис

Дадамни яна туш кўрдим. Вокзалмишми-ей, бозорми-ей. Хуллас, одам кўп эмиш. Дадам узоқда, оломон орасида туриб, нуқул қўли билан «бери кел», деб имлармиш. Оппоқ кўйлак кийиб, бўйин-боғ тақиб олганмиш. Олдига борай десам, йўлимни ранги заҳил, қулоғининг орқасида сўгали бор одам тўсиб турганмиш. Негадир улар учта бўлиб қолибди. Ҳаммаси бир-бирига ўхшармиш. Дадамни олони ичида йўқотиб қўйибман. Нафасим тиқилиб, нуқул қичқиравмишман:

«Дада! Дадажон!»

Ўзимнинг товушимдан ўзим уйғониб кетдим. Уйичи ғира-шира қоронғи, ёнимда Кимсан акам ўтиради.

– Нима қилди, Робия? – деди дўриллаб. – Сув ичасанми?

Тушим ҳамон кўз олдимдан кетмас, дадамни йўқотиб қўйганим алам қиласарди.

– Э! – дедим жеркиб. – Сувни нима қиласман?! Кимсан акам бирпас қараб турди-да, индамай чиқиб кетди. Анчагача хомуш ўтирдим. Бора-бора ҳушим ўзимга келди. Кунбўйи ойимга қарашиб юриб, кечқурун овқат емай ётиб қолганим эсимга тушди.

Бугун Нўғайқўрғонда нохуш гап тарқалди. «Қу-луп»да майлис бўлармиш, Ориф оқсоқолни олиб ташлаб, ўрнига бошқа раис сайлашармиш... Ойим билан бобом ҳам ўшаёққа кетганича ҳалиям қайтишмаган шекилли, айвонда чироқ ёқилмаган, ҳовли жимжит эди.

Эшик ғийқиллаб очилиб, Кимсан акам мўралади.

- Роби, бизаям идорага бормаймизми?

...Дилгир куз оқшоми қишлоқни сукунат парда-си билан ўраб олган, кунботар томонда ярим-ёрти ой увада булатлар орасида тентирар, бутун Нўғай-қўрғон ҳувиллаб қолгандек эди. Пастак деворлар устидан тутун кўтарилимайди, деразаларда чироқ кўринмайди, аллақаерда эчки бўғилиб маърайди...

Чиндан ҳам бутун қишлоқ идорага кўчиб келган экан. Катта-катта деразалардан нур тушиб турган узун бино - «қулуп»га яқин бориб бўлмайди. Зина-сигача одам тиқилиб кетган.

Кимсан акам қўлимдан судраб бино орқасига олиб ўтди. Нур тушиб турган деразалар очиқ, ичкаридан ғовур-ғувур эшитилди. Кимсан акам тармасиб деразага чиқди.

- Қўлингни бер! - деди қаттиқ шивирлаб. Энгашиб билагимдан ушлаганича бир тортган эди, қўлим узилиб кетай деди.

- Қўйворинг, - дедим типирчилаб.

- Жим! - У бақувват қўллари билан мени баланд дераза токласига тортиб чиқарди. (Аллақандай уч ой ичида шунаقا кучли бўлиб кетганига ўзим ҳайрон қолдим.) Лекин ҳозир буни ўйладиган ҳолатда эмасдим. Токчага кўндаланг ўтириб, ичкарига қарасам - тумонат одам. Олдинги қатордагилар тўп-па-тўғри ернинг ўзига чордана қуриб ўтиришибди.

Чекка-чеккадаги лампалар, фонуслар хира нур сочади. Ҳамма ёқни лампамой ҳиди, тамаки иси тутиб кетган. Бирор деразага чиққанимизни кўрса уришиб беради, деб ўйлаган эдим. Йўқ, ҳеч ким қайрилиб ҳам қарамади. Ҳамма ўзи билан ўзи овора эди.

Кимсан акам «у ёққа қара» дегандек биқинимга туртиб имо қилди. Саҳна тўрида Сталиннинг мўй-

ловли каттакон сурати, қизил мато ёпилган узун стол орқасида олти киши ўтирибди. Энг аввал Оқсоқол бувага кўзим тушди. Эҳтимол, гавдаси ҳаммадан катта бўлгани учун биринчи бўлиб уни кўргандирман. Ёнида – бобом. Қора камзул кийиб олган. Бошида жияги титилиб кетган дўппи. Гавдаси янаем кичрайиб қолгандек, столга мук тушган. Ёнбошида новча бўйли озғин киши. Танийман. Оқсоқол бува билан бизникига кўп келган. Эргаш сельсовет дейишади. Ундан нарида ўтирган кишини танимадим. Йўл-йўл костюм кийган. Бўйнида бўйинбоғ. Сочини силлиқ тараган. Ингичка мўйловиям бор. У нуқул безовталаради. Чойнакпиёла қўйилган минбарда ваъз қилаётган айвони катта шапкали кишига бўйинни чўзиб қараб-қараб қўяди.

Шапка кийган киши жон куйдириб гапиряпти.

– Ўртоқ колхозчилар! Тушунинг ахир! Ориф оқсоқолни ҳаммамиз ҳурмат қиласиз. Уч йил қурғоқчилик бўлгандаям колхозни чўктириб қўймади. Планни ошириб бажарди. Мана, энди колхоз бадавлат хўжаликка айланди.

Пастдан аллақандай эркак кишининг баланд овози янгради.

– Бўпти-да! Тағин нима дейсиз!

Шапкали киши ўнг қўлини баланд кўтарди.

– Илтимос, тинчлик сақлансан! Биламиз, «Қизил деҳқон» илфор колхоз. Мана бунақа клублар ҳамма хўжалиқдаям бор деёлмаймиз. Каттакон мактаб қурдинглар. Ҳаммасига Оқсоқол бош бўлдилар. Ориф ака-тажрибали деҳқон. Лекин хўжаликни янги изга соладиган замон келди. Бунинг учун илмли, агрономияни яхши биладиган раис керак. Ўртоқ Хўжаев... – Керакмас! – Пастда ўтирганлар йўғон-ингич-

ка овоздачувиллашди. – Бизга Оқсоқолнинг ўзиям бўлавуради.

Шапкали киши «уф» тортиб бош чайқади. Эр-гаш сельсоветнинг ёнбошида ўтирган ингичка мўйловли одам сапчиб ўрнидан турди. Бир нима демоқчи бўлди-ю, шашти пасайиб қайтиб ўтириди.

Пастдагилар баттар шовқин солишли:

- Оқсоқолнинг айби нима?

- Хажайипингиз шунчалик зўр бўлса, бошқа колхозга раислик қилақолсин!

Шапкали киши «ўзингиз тинчтинг» дегандек Оқсоқолга қаради. Оқсоқол шошилмай ўрнидан турди. Қаддини ғоз тутиб, минбар олдига борди. Шапкали киши унинг елкасига дўстона шапатилаб қўйди.

- Ҳалойиқ! – деди Оқсоқол гулдираган товушда.

Секин-секин тинчлик чўқди. – Калта ўйлама, ҳалойиқ! Мана, оғир йиллардан ўтиб олдик. Тўкинчи-лик замон келди. Локин бундан кейин дехқоннинг ишини кетмон эмас, мошина қиласди. Украи на то- монларда буғдойни мошина ўряпти. Яқин орада олимлар ҳаводан ўғит олади.

Пастдан кимдир асабий луқма ташлади:

- Олса жа яхши-да, ўша ўғитни сиз билан биргалишиб далага соламиз, Оқсоқол!

- Ўв, Раҳимтой! – Оқсоқол рапидадек қўлинни пахса қилди. – Бердисини айтгунча уриб ўлдир-мада, одамни! Ҳали шунаقا кунлар келадики, су-вни ҳовузга солиб қулфлаб қўйишади. Ана ундан кейин расамади билан тарқатишади. Қани, сувни қулфлаш қайси бирингни қўлингдан келади?

Одамлар жимиб қолишли. Чекка-чекадаги шишаси қорайиб кетган фонусларнинг чирсиллаши аниқ эшитила бошлади. Кимдир носини туфлади. Қоронғи бурчакда ўтирган аллақандай хотин йиғлаётган боласини жеркиб овутди:

- Э, қиз бўлмай ажалнинг олдида кет!

– Болани қарғама, Күмри! – деди Оқсоқол беозор танбек әбири. Кейин яна ўша гулдираган оҳангда давом этди. – Қани, қайси биринг эплайсан ҳаводан ўғит олишни? Ана индамайсан! У ёғини сўрасанг, менам эплолмайман. Хўш, шундоқ экан, нимага шовқин соласан? Бунақа ишлар, – у йўл-йўл костюмли кишига юзланди. – Ўртоқ Хажайипни қўлидан келади! Нега деганда, илми-ҳикматни билади. Райком ўртоқ Хажайипни раисликка лозим кўрибдими, бир нарсани билиб қилган. Гапни кўпайтиришнинг ҳожати йўқ. Ўртоқ Хажайипга мана мен биринчи бўлиб овоз бераман. Қайси биринг Оқсоқолни ҳурмат қилсанг, қўл кўтаравер!

Оқсоқолнинг ўзи биринчи бўлиб қўлини баланд кўтарди. Ўша заҳоти шапкали киши маъқуллаб овоз берди. Пастдагилар бирин-сирин қўлини осмонга чўза бошлади. Орқа томондан хотин кишининг ҳиқиллаб йиғлагани эшитилди. «Оқсоқолнинг ўзи яхшийди, овсин, одамнинг дардини тушунарди». Қараб турсам, бобом пашша қўригандек истар-истамас, қўлини силкиб қўйди.

– Демак бир овоздан! – Шапкали киши ўрнидан туриб Ориф оқсоқолнинг қўлини қисди. – Раҳмат, Оқсоқол! Сиз – бари бир колхознинг отаси бўлиб қоласиз. Партия сизга ишонади. Қани, ўртоқ Хўжаев, сўз – сизга.

Йўл-йўл костюмли киши илдам туриб, минбарга борди.

– Ўртоқ колхозчилар! – деди баланд, жарангдор овозда. – Ҳурматингиз учун раҳмат, ўртоқлар! Тўғри мени ҳам агрономлик дипломим йўқ. Лекин законний битта гапни айтиб қўяй: раз менга хўжаликни ишониб топширдиларингми, қаттиқ ишлаймиз. Ҳурматли райкомимиз олдида ваъда бериб айтаманки, келаси хўжалик йилида сабзабот ҳосилдорлигини икки ҳисса оширамиз!

Пастдан кимдир кинояли бақирди: – Балки уч ҳисса ошиармиз, раис! – Ким? – янги раиснинг қоши чимирилиб кетди.

– Ким айтди шу гапни? Ўрнидан турсин-чи!

Совуқ сукунат чўқди. Гапирган одам бироннинг орқасига яширинди шекилли, ҳеч ким ўрнидан турмади.

– Доҳиймиз Сталин айтганидек, орамизда ёт ун-сурлар кўп! – Янги раис ҳар сўзини чертиб таъкидлади. – Билиб қўйинглар! Раз мен раис эканман, бунаقا саботажчилар билан законний жойда гаплашиб қўйишни ўз вазифам деб биламан.

Пастда аввал шивир-шивир кейин ғовур-ғувур бошланди:

– Ким ўзи бу?

– Мунча баланд кетади?

– Тўқайда чивинга бир талансин, қаёққа қочаркин!

Ҳамма ёқ ари инидек ғувиллаб кетди. Янги раис эсанкираб қолди.

– Жим! – деди минбарни муштлаб. – Тише! Пода ўхшаган...

Пастдагилар тинчиш ўрнига баттар авжига чиқди.

– Биз пода бўлдикми энди?

– Э, ўргилдик сендақа подачидан!

Янги раис, ингичка мўйлови учиб, гоҳ шапкали кишига, гоҳ Оқсоқолга қааради. Шапкали киши жаҳл билан қўл силтади, чамаси янги раисни койи ди. Лекин бу билан шовқин босилмади. Шунда Ориф оқсоқол яна ўрнидан турди.

– Хажайип! – деди Оқсоқол титраб. – Закон-чимисиз, нима бало! Нуқул «закун-закун» дейсиз! «Қизил дехқон»дагилар закунни сизчалик билмаса- ям, дехқончиликка ақли етади. Шўх ер қанақа бў- лишини мендан яхши билсангиз керак. Ҳаммаси

тош. Кетмон урсангиз; бетингизга тош сачрайди. Еримиз – шунаңа. Ярмиси – түқай. Ниятингиз яхши-ку, ҳолва деган билан оғиз чучимайды-да, ўртоқ Хажайип!

Пастдагилар анча тинчиб қолган, лекин чекка-чеккадан ҳамон норози хитоблар эшитиларди:

– Кеча келди югуриб, бугун олар суғуриб...

– Туппа тузук мол эканмизу билмай юрганимизни қара!

– Ҳалойиқ! – Оқсоқол кафтини боши устида ба-ландаң күтарди. – Бас! Ўртоқ Хажайип билмасдан гапиди-қўйди-да! Ёшлиқ қилди. Шунгаям ота гўри қозихонами! Ҳали қўрасизлар: раис билан апоқ-ча-поқ бўпкетасан ҳамманг... Ундан кўра бўладиган гапни гаплашайлик. Колхозимизда гастиниса-пас-тиниса йўқ. Ўртоқ Хажайипни ўзимиз раис қилиб сайладик. Тўғрими? Энди бу ёғиниям ҳал қилиб қўяйлик. Раис одам шаҳардан қатнаб юрса ярош-мас. Ўзимизнинг хўжаликнинг бошлиғига уй топиб бермасак, отимизга ор, итимизга номус! Қани, ўртоқ Хажайипга ким битта уйини бўшатиб беради? Доимгамас, вақтинча.

Ҳеч кимдан садо чиқмади. Оқсоқол бобомга юзланди.

– Дума!.. Гапирсанг-чи мундоқ!

Бобом ўтирган жойида бўйнини чўзиб чийиллади:

– Йўқ уйни туғиб бераманми сенга?

– Янги раис бобомга ижирғаниб қаради. «Уйинг билан қўшмозор бўл», дегандек лабини кинояли қимтиди. Оқсоқол ўйланиб қолди.

– Бу гапингам тўғри, – деди салмоқлаб. Кейин пастдагиларга қараб, ҳайқирди. – Ҳалойиқ! Бит-та илтимос, мана, даладаям иш қолмади ҳисоб. Шолғом билан турпни йиғиб олсак бўлди. Шу... совуқ тушмасдан ўртоқ Хажайипга битта уй со-

берсак. Аммо-локин шунақа уй бўлсаки, «Қизил дехқон» колхозининг раиси қатта туради, деган- да, мана деб кўрсатадиган бўлса. Энди... гапнинг пўсткалласи шу: белимда белбоғим бор деганинг эрталаб ҳашарга келавер!

3. Рашид абзининг мўрчаси

Оқсоқол менинг дадам туфайли раисликдан тушганига ақлим етмаган экан. Эртасига бобом икковлари ҳашардан қайтиб, кечаси алла-палла-гача ҳангомалашиб ўтиришди. Гап айланиб кечаги мажлисга тақалди.

– Санам қизиқсан-да, Оқсоқол, – деди бобом бўғилиб. – Ўз қўлинг билан амалингни бериб ўтирибсан.

– Амал нима?! – Оқсоқол бепарво қўл силтади.
– Менга қолса, раислик у ёқда турсин, минг марта катта амалиям мисоли оёғингдаги этикдай гап. Сени амалга халқ кўтарадими, давлат ўтқазиб қўядими, бари бир «Мана шу этикни кийгин-да, керак бўлса сув кечиб, керак бўлса лой кечиб, юртнинг хизматини қилгин», дейди. Қиласанам!.. – Оқсоқол бир зум ўйлаб туриб, носини тупурди. – Тўғри, бир хиллар бор: зифирдай амал тегдими, бўлди, Худо амал билан қўшиб ақл берди, деб ўйлади. Бунақалар ёнида ўзидан ақллироқ одам ишлашини хоҳламайди. Назарида ақлли одам этигини ечиб олаётгандай бўлаверади. Бечорани гоҳ тирсаги билан туртади, гоҳ думбаси билан...

– Бўпти-да! – Бобом баттар тутоқди. – Шу Закунчинг ақлли одамни бийлатармикин? Башараси айтиб турибди-ку, кимлигини. Халқ дод деб ёқлаб турса-ю, бу кишим ноз қилсалар! Ўргилдим олифтагарчилигингдан. Ё халқ бир қадримни билиб қўйсин, дедиларми?

Оқсоқол күкимтириң қошларини уйиб ерга қарағанча узоқ жим ўтириди. Кейин қандайдыр паст, ўзига ярашмаган ўйчан овозда гапирди.

– Раис ўзгаргани билан халқ жойида турибди-ку, Дума!.. Қолаверса одамлар минг дод десин, бары бир мени олиб ташлашарди. Халқ душманини Сармартқанддан атайлаб обкелгансан деб...

– Маълимдада гуноҳ йўқ! – Бобом Оқсоқолга чақчайиб чийиллади. – Гуноҳ йўқ! – деди аразлаган боладек юзини ўгириб. – Тағин ўша Закунчига уйими бўшатиб берармишман! Маълим эртага қайтиб келса, қайси юз билан кўзига қарайман!

– Биламан! – Оқсоқол хўрсинди. – Ҳаммасини биламан! Аммо замонни кўриб турисан-ку... – У бир зум ўйланиб турди-да, бобомнинг елкасига қоқди. – Балки янги раис ростдан ҳам ишнинг кўзини билар. Ёш, илми бор. Сен билан биз нима? Олма-ўрик бўлармидик энди!

Бобом энаси қотиб, қўл силтади.

– Илми бормиш.. Ўзи айтди-ку, қўлимда қофозим йўқ деб...

– Қўйсанг-чи, гап қофоздами? – деди Оқсоқол хўмрайиб.

– Қарайлик-чи, нима каромат кўрсатаркин ўша Закунчинг! – Бобом ўрнидан туриб кетди. – Бор, қизим, чойни янгилаб ке...

Янги раис кўп ўтмай чиндан ҳам «каромат» кўрсата бошлади. Ўша мажлисда «қаттиқ ишлаймиз» деганча бор экан. Тонг отмасдан эшик тақиллайди. Жўн тақиласаям майли-я, ҳамма ёқ қарсиллаб кетади. Эшикни очишингиз билан пешонасига кўзмунчоқ аралаш кумуш маржон тақилган жиёрон от, эгарда қийшиқ ўтирган, чақмоқ телпак кийган Закунчига кўзингиз тушади.

– Кун чиқай деб қолди, ётаверасанларми, наҳс босиб?! – дейди қамчисини таҳдидли ўйнатиб.

Шу гапни айтмасаям, колхозчилар тонг от-
масдан далага чиқиш кераклигини билади. Оқ-
соқол раислиги пайтида бунақа дағдағалар йўқ
эди. Зарил бўлиб қолганида Оқсоқол: «Халойик,
шу иш шундоқ бўпқолди, белимда белбоғим бор
деганинг, келавер», деса, одамлар ўтгаям-сувга-
ям уриб кетаверарди. Закунчининг дағдағаси
халқнинг ихлосини қайтарди. Калтак еган ҳўкиз
ётоғон бўлади, дегандек, баъзилар қайсарлик қила
бошлади. «Қор ёғиб турибди-ю, далада пишириб
қўйибдими», деб оёқ тирайдиганлар ҳам топилди.
Аслини олганда бу гап тўғри. Ерга аллақачон яхоб
бериб бўлишган. Қаҳратон совуқда шудгор қилиб
бўлмаса, ариқ очиб бўлмаса. Лекин Закунчи бу
томониниям ўйлаб қўйган экан. Қишилласида
бир-биридан ваҳимали гаплар тарқалди.

«Шаҳарда Закунчининг суюнган тоғи бор экан.
Ҳўжақулип деган тоғаси «нозик жой»да ишлар-
миш. Қасдлашган одамни халқ душмани деб
қамоққа тиқармиш», «Дўмбрободдаги олтинчи
бригада Аҳмад полвон деган кетмончи хотини
туғиб икки кун далага чиқмаган экан, Закунчи ўн
йилга кестириб юборибди». «Буғалтир Соли
сўпоқ Закунчининг хабаркаши бўпти. Кимнинг
уйида нима гап бўлаётганини ёзиб юрармиш...»
Йил ўтмай, раисдан ҳамма қўрқиб қолди. Хотин-
лар йиғлаётган боласини «жим бўл, Закунчи ке-
ляпти, ҳозир отига тепдириб ўлдиради!» деб
ову- тадиган бўлишди.

Фақат Оқсоқол билан бобом бу гапларга парво-
қилишмас, бири кетмон кўтариб, бири эшак ара-
vasини миниб саҳарлаб чиқиб кетишар эди. Лекин
бир жиҳатдан раис айтганини қилди. Колхоз икки
йил кетма-кет режани ошириб адo қилди. «Қизил
дехқон»нинг донғи Догистонга етди... Балки За-

кунчининг қаттиққўллиги иш бергандир. Балки чиндан ҳам «илму-ҳикмат»ни яхши билар...

...Кимсан акам еттинчини битирганидан кейин шаҳарга бориб ўқимоқчи эди, бобом йўл қўймади: кетмонга солди. Бир куни Кимсан акам бобом билан ойимга айтолмаган дардини менга гапирди:

– Шаҳарда ўнни битириб, учувчи бўламан. Истрибителда душманни қираман.

– Қанақа душман?

– Фин уруши бўляпти-ку, жинни!

Юрагим увишиб кетди.

– Улдириб қўйса-чи?

– Ким ўлдиради?

– Душман-да!

Кимсан акамнинг жаҳли чиқиб кетди.

– Қанақасига ўлдиради. Бизнинг истрибителдан ўқ ўтмайди. Чкаловни эшитганмисан?!

...Унинг аҳди қатъий эди. Бир марта шаҳарга ҳам бориб келди. Кечқурун овқатдан кейин бобом Кимсан акамни сўроққа тутиб қолди:

– Учувчи бўламан, денг, бойвачча?

Кимсан акам иягидаги ҳуснбузарни тирноғи билан ситиб, ўшшайиб ўтираверди.

Бу унинг: «Ҳа, қўлингиздан келганини қилинг», дегани эди.

– Менга қаранг, бойвачча! – Бобом тажанглик билан бўйинини чўзди. – Кетмонингиз енгиллик қилиб қолганга ўхшайди. Молхонага киринг, ярим пудли кетмон турибди! Ана ўшани мининг-да, далаға чиқиб айриплон қилиб учинг, хўпми?

Кимсан акам бобомга бир нима деёлмади-ю, мени бурчакка имлаб орзусини айтди.

– Бари бир! Учувчи бўлмасам, офицер бўламан. Армияга кетаман.

Йўқ, унинг бу орзуси ҳам рўёбга чиқмади. Армияга ҳамманиям олаверишмас экан. Ҳаёт эса давом этарди...

Ҳар байрамда дошқозонларда ош дамланган, стахановчиларни патефон, самовар, кийимлик атласлар билан сийлашган... Бир марта Кимсан акамни ҳам этик билан мукофотлашди.

Фақат менинг дилимдаги армон ечиlmай қолаверди. Оқсоқол «эрта-индин» келади, деган дадам бедарак кетди. Түғри, Оқсоқол билан бобом күп елиб-югуришди. «Маълим душман эмас», деб тушунтиришга уринишди. Натижа чиқмади. Бора-бора дадам тушимгаям кирмай қўйди.

Баҳор оқшомларидан бирида синиқ пиёланинг орқасига ўсма эзид, қошимга қўйиб ўтирасам, дадан қайтган ойим кўриб қолди.

- Майли, қизим, - деди кулимсираб. - Ёшинг ўн еттига кетяпти. Эрта-индин совчи келади. Ўзингга қараб юр...

Уялиб кетдим.

- Боринг-е! - деганча ошхонага қараб қочдим. Ойим совчини гапириши билан негадир Кимсан акам лоп этиб кўз олдимга келди. Кимсан акам тоғдек йигит бўлган. Бобомга иккита келади. Ҳайронман, кейинги пайтда мен билан кам гаплашади. Ҳовлидами, молхонадами, дуч келиб қолсак, менга ғалати қараётганга ўхшайверади. Қўрқаман. Лекин ўша заҳоти ўзимни ўзим қарғайман: «Ўл жинни! Аканг-ку!»

...Биринчи Май байрами яқинлашиб қолган эди. Пешиндан кейин ойим қўлимга бир кийимлик атлас тутқазиб тайинлади:

- Бор, қизим! Холпош холангга обор. «Ойим айтдилар, менга кўкрак бурма кўйлак тикиб берар-кансиз», дегин.

Ойимнинг одати шу: байрам яқин келиши билан типирчилаб қолади. «Шундоқ айём кунларида болаларим оҳорликсиз қолмасин», деб менга кўйлакми, лозимми тикиради. «Кимсанга шим-пим

оберинг», деб бобомга ялинади. Бобом, «чиқимнинг бети қурсин», дейдиганлардан. Менга-ку, тишини суғургандек қилиб бўлсаям минг жойини кавлаб пул чиқаради. Кимсан акамга келганда пешонаси тиришиб кетади: «Янги шим киймасалар кимнинг кўнгли қопти, бойваччанинг! – дейди тўнфиллаб. – Ҳали тўй ташвиши турибди». Бари бир, ойим қўймайди. «Катта йигит бўпқолди, – дейди. – Ишлаб топганини қўлингизга обкеб беряпти-ку, жўралари билан ўйнасин», дейди. Хуллас, бобомни кўндиради. ...Оқсоқолнинг каттакон, кунгирадор дарвоза-

сидан кирсам, Зуҳра келин атиргуллар ғунчалай бошлаган гулзор четидаги ариқ бўйида кир ювиб ўтирган экан. Кўпикли қўли билан елкамга қоқиб кўришди.

– Қаний! Битта қўрий! – деди қўлтиғимдаги атласга имо қилиб. Атлас қатини очган эдим, Зуҳра келиннинг сурма тортилган кўзлари ёниб кетди.

– Саккиз тепки экан! Зокир акамга айтаман, менгаям оберадилар.

Шундай деди-ю, тўсатдан маъюс тортгандек бўлди.

Озиб-тўзиб кетганини, қўйлагининг елкалари осилиб қолганини сездим.

Зуҳра келин – Зокир аканинг хотини. Холпош хола иккала келинини бирдек кўради. Тўйга борса бир ёнига Фотима келинини, бир ёнига Зуҳра келинини олиб чўғдай ясантириб оборади.

Бирга оборишга оборади-ю, кўпроқ Зуҳра келинини мақтайди.

– Айниқса, шу қизимни яхши кўраман. Потмамниям ёмон демайман-ку, сал лачапўшроқ. Кир юваман, деб сув қайнатса, тагига олдириб юборади!

Фотима келин хафа бўлмайди. Қайтага қаҳ-қаҳ уриб кулади.

- Unaqa demang, oijxon, kechagi қилган шилпилдоғимни мақтаб-мақтаб едингиз-ку!
- Вой, ордона! Шилпилдоқ қилишни санга ким қўйибди. Ёйган хамирингни кўрпа қилиб ётса бўлади-ку. Зўрани йўриғи бошқа. Лағмон кесса, кокил қилиб ташлайди. Ҳовли супурса, ерда аксинг кўринади. Ўзимга ўхшайди-да! Қайнона-келиннинг тупроғини бир жойдан олган!

Холпош хола тўй-ҳашамларда Зухра келинни оғзидан бол томиб мақтаса ҳам бизникига чиққанида ойимга ҳасрат қиласди:

- Куйиб кетдим, овсинжон! Потмам бир эмас, иккита болали бўлди. Зўрам юкли бўлмаяпти.
  - Фарзанд билан давлатнинг кечи йўқ, – дейди ойим юпатиб. – Одамлар ўн йил-йигирма йилда болали бўлади. Зўрахонга нима қипти. Бор-йўғи етти йил ўтдими?
  - Кўрсатмаган дўхтири, боқтирумаган табибим қолмади. Қайси куни Комил табибга яна обордим. Келинингиз соппа-соғ дейди.
  - Ана, айтмадимми? Шунгаям сиқиласизми?
- Холпош хола дардли бош чайқайди.
- Шундоқ дейсизу Зокирим ўқтин-ўқтин ичадиган одат чиқарди. Отасининг феълини биласиз-ку, билиб қолса тикка сўяди! Зўрам ҳам чакказарброқ бўбқолди. Опасини кўриб сиқилади-да шўрлик.

Ҳозир Зухра келинни кўриб, ўша гаплар эсимга тушди. Чиндан ҳам ранги бир ҳолатда, сурма тортилган кўзлари киртайиб қолган.

- Киринг, – деди у юпқа лаблари бурилиброқ. – Ойим уйдалар!
- Устулари сирланган баланд айвон томон энди юрган эдим, ичкаридан гўдак йифиси эшитилди. Эшик очилиб паҳлавондек сўлқилдоқ боласининг оғзига кўкрак тиқишириаётган Фотима келин айвонга чиқди.

– Вой, Робияхон! – деди зиналардан лўмбиллаб тушаркан. – Атласми? Бизларам бир кўрайлик! Авваллари Фотима-Зуҳраларни доимо адаштириб юрадим. Ҳозир ҳам иккаласи бир-бирига ўхшайди. Попукдек қош-кўзи, кулча юзи... фақат Фотима келин семириб кетган. Зуҳра келин бўлса тасмадек.

Фотима келин атласнинг бир бурчини чимчилаб кўрди.

– Вой, мунча чиройли! – У ёнбош томондаги уйга қараб, ўқтам овозда қичқирди. – Ойи, манавини кўринг! Шокир акамга айтинг, байрамга менгаям оберсинлар!

Ичкаридан ҳарсиллаб-гурсиллаб Холпош хола чиқиб келди. Нима қилсаям, Ориф оқсоқолнинг хотинида! Ёши олтмишга бориб қолган бўлсаям, келинлардек ясаниб олибди. Эгнида қора атлас кўйлак. Бўйнида – дур. Қулоғида олтин балдоқ, чиройли, қайрилма қошига билинар-билинмас ўсма кўйлак. Ориф оқсоқол билан дадам қанақа ўртоқ бўлса, Холпош хола билан ойим ҳам шунақа дугона. Оқсоқолнинг гавдаси бобомга иккита келса, Холпош хола ойимга учта келади. Оппоқ юзли, қоматдор хотин. Ойим дуч келган одам билан апоқ-чапоқ бўлиб кетаверади. Холпош хола ўз қадрини билади. Бутун Нўғайқўрғонда «осмондаги қушни бежайдиган чевар» номи бор. Аммо ҳаммагаям кўйлак тикавермайди. Жинига ёқмаган одамни, «кўзим ўтмай қолди, чеварликни ташлаганман, айланай», деб эшикдан қайтаради.

У мен билан айланиб-ўргилиб кўришаркан, бола эмизиб турган Фотима келинни беозор жеркди:

– Ордона! Сигирдай хотинга атлас кўйлакни ким қўйибди! Атлас етказиб бўладими сенга? – У ҳовлига юзланди. – Атласни Зуҳра кийса ярашади. Зўрахон! Бу ёқقا қара, қизим!

Зуҳра келин кўпикли қўлинни сочиққа арта-арта зинадан айвонга чиқди.

- Лаббай, ойижон!

- Ўтири, мундоқ, сенам ўтири. - Холпош хола ке-йинги гапни менга айтдими, Фотима келингами, тушунмадим. Ҳар эҳтимолга қарши хонтахта атрофига учаламиз чўқдик: ҳамон бола эмизаётган Фотима келин, қўлидаги сочиқни асабий ғижимлаётган Зуҳра келин, мен...

Хонтахтага қуроқ дастурхон ёзилган, ўртада писта, бодом, қанд-қурс тўла патнис туради. (Оқсоқонникида патнис ҳамиша тайёр!) Айвон токчасида эски «гардим» лаганлар. Даста-даста қалам-пирнусха косалар. Нариги бурчакда Холпош холанинг дунёга донғи кетган «Зингер» машинаси турибди. Берироқда - суюнчиғи баланд курси. Курси орқасидаги токчада ёғоч бандли телефон. Бобомнинг айтишича, бир вақтлар бу телефонни Ориф оқсоқолга «обком» деган катта идорадан совға қилишган экан. Телефоннинг сими йўқ, аммо Ориф оқсоқол жудаям авайлайди уни...

Холпош хола бачкана маҳси кийган оёғини битта-битта босиб, ичкарига кириб кетди. Кўрпаларнинг гурс-гурс қилиб ерга тушгани эшитилди. Фотима келин боласини қучоқлаб ўрнидан турган эди, Зуҳра келин имлади.

- Кирма! Балога қоласан!

Анчадан кейин Холпош хола худди меникига ўхшаган саккиз тепки атласни семиз билагига ташлаб, чиқиб келди.

- Зўрахон, қизим! - деди атласнинг қатини очиб. - Робия иккалангга бир хилда кўйкрак бурма кўйлак тикиб бераман. Байрамда бир ўйнанглар!

- Раҳмат, ойижон! - Зуҳра келин пирпираб турган юпқа лабини тишлаб ерга қаради.

– Менга-чи?! – Фотима келин астайдил хафа бўлганидан лўппи юзи қизариб кетди. – Бисотингизда менга битта кўйлак топилмадими?

– Сенам бормидинг? – Холпош хола ясама дашном билан қошини чимирди. – Қуруқ қолсанг ўласан-а. Майли, сенгаям топамиз. Бор, гапинг рост бўлса, ошхонадан қийматахтани обчиққин-да, исмалоқни майдала, сомса ёпамиз. Ҳа, айтмоқчи қизинг қани, Попук қани?

Фотима келин кўйлақдан қуруқ қолмаслигига кўзи етиб, мамнун илжайди:

– Ҳозир шўттайди. Юрғандир.

– Ман сўроқламасам, ўзингни эсинггаям келмайди-а! – Холпош хола бошини таъна билан чайқади. – Сендақа онани мушук есин!

Фотима келин ўғилчасини бағрига босганча дарвозага югурди.

– Ойпопуг-у! Қаёқдасан, ҳа сендақа дайди қизни мушук есин!

Холпош хола Зуҳра келин иккаламизни айвон бурчагига турғазиб қўйиб, гази билан галма-галдан бўй-бастимизни ўлчай бошлади.

– Қоматинг Зўрамдай бўпқопти, Роби! – деди кулиб. – Иккаланга бир қолипда тиксам бўлавераркан.

– Тап-тайёр келин-да! – Бир қўлида ўғилчасини кўтарганча, бир қўлида сақич чайнаётган беш яшар қизчасини етаклаган Фотима келин айвонга яқин келиб қаҳ-қаҳ уриб кулди. – Насиб этса яқинда Робияхоннинг ҳолвасини еймиз, ойи! Очилбой оҳ деса, ўпкасидан ой кўриниб юриди.

«Нима? Очил?» – Сесканиб Фотима келинга қараган эдим, Холпош хола жеркиб берди:

– Э, ўл, айнамай! Нима қиласан қиз болани уялтириб?

– Нега уяларкан! Шокир акам айтдилар. Очилбой Робияхонга совчи қўймоқчимиш.

Аламимдан йиғлаб юборай дедим. «Ким у, Очилбой?» Бирдан эсимга тушди. Комил табибнинг ўғли. Мактабдаям кўзойнак тақиб юрарди. Қилтириқ! Кимсан акамдан олдинроқ ўқиган. Ойим бир-икки марта бобомга табибнинг ўғли хўп йи-гит бўпти. Тошкентдаги катта ўқишда ўқирмиш, маълим бўларкан, дегани қулоғимга чалинган эди. Шуни эслаб, қўрқиб кетдим. Негадир Кимсан акам кўз олдимга келди. Кўкрагимни газ билан ўлчаб турган Холпош холадан юлқиниб чиқиб, айвон зиналаридан сакраб тушдим.

- Қачон эсинг киради, жувон ўлгур! - Холпош хола газининг икки четидан чангллаганча қўлини муштлаб Фотима келинга дағдаға қилди. - Ҳамма нарсани гап деб гапираверадими?!

Ховлининг ярмисига борганимда, Фотима келин ўғилласини қучоқлаганча орқамдан етиб келди.

- Робияхон! Кўнглингизга келмасин. Эшитганимни айтдим-да!

- Э, қочинг! - Қулоғимгача қизариб кетганини сезиб, дарвоза томонга югурдим.

- Шошманг, Робияхон! - Фотима келин орқамдан лўқиллаб чопди. - Кечқурун Рашид абзининг мўр-часига борамиз. Зўра иккаламиз. Сизам юринг! Маза қилиб чўмилиб келамиз...

...Ховлимизга киришим билан қандайдир янги-лик бўлганини сездим. Бобом тандир олдида Оқсоқол бува билан чақчақлашиб тураг, иккаласи-нинг ҳам чехраси очиқ эди.

- Қизим!- Бобом носини тупуриб илжайди. - Сигир муборак бўлсин демайсанми? Бор, онангга боқиш!

Молхона олдидаги гулини тўккан гилосга боғлаб қўйилган каттакон ола сигирга кўзим тушди. Аввалги ғунажинимиз бир эмас, уч йил қисир қолганидан кейин бобом сотиб юборган, ўшандан бери уйимизда уч-тўртта қўйдан бўлак мол йўқ

эди. Янги сигирни кўриб қувонганимдан чапак чалиб юборай дедим. Сигирнинг сутга тўлиб кетган елини ерга тегай деб тирсиллаб тураради. Ойим нуқул сигирнинг бўйнига чизимча боғлашга уринар, боғлоғлиқ бўлишига қарамай, нимага бўйни-га қўшимча арқон солинаётганини тушунмаган сигир ҳадеб бошини силкитар, ойим «хўш, жони- вор, хўш», деб қайта-қайта тармашар, аммо бўйи етмай қийналарди.

– Зотли сигирга ўхшайди, кўзиқмасин, – у минг мashaққат билан сигирнинг бўйнига чизимчани илди. Чизимчага яримта калиш осилган эди.

– Зотли бўлгандаям қанақа де? Галанска! – Оқсоқол тантана билан тушунтириди. – Бир кунда уч чирпит сут беради. Дума ўзи калта бўлсаям боши тошни ёради. Мол танлашни билади.

Бобом бозорга Оқсоқол билан борганини, икки ўртоқ бозорнинг энг олди молини харид қилишганини тушундим.

Ойим пилдираб ошхонага кириб кетди. Қиррасига данақдек маска ёф ёпиштирилган чelак олиб чиқди.

– Тувакдай чelагинг нима бўлади, ҳой! – Оқсоқол қўлини пахса қилди. – Обчиқмайсанми каттароғидан! Ё пақириング ҳам ўзларингга ўхшаган паканами?!

Ойим мулоим жилмайган кўйи сигирнинг тагига чўнқайди.

– Аввал битта чelакка соғайлик-чи, а, жонивор! – деди сигирними, Оқсоқолними эркалаб. – Шукур, пақирдан сероби йўқ. Вой жонивор-ей! Тирсиллаб кетибсан-ку! – У энди елинга қўл чўзган эди, сигир думини силкитиб, орқа оёғини депситди.

– Қашлаб турсанг-чи! – Бобом менга гапираётганини тушундим. Илдам бориб, сигирнинг йўғон томирлари бўртиб турган бўйнидан силай бошладим.

- Хўш, жонивор, хўш...

Сигир катта-катта кўзларини олайтириб, бир қаради-да, пишқириб қўйди. Анча тинчланди. Ойим энди елинга қўл тегизган эди, яна сесканиб кетди.

- Ўв, саводсиз! – Оқсоқол астойдил жаҳл билан ўшқирди. – Айтдим-ку, бу сигир галанска деб. Ўрисдан олдик. Гапирсанг-чи, мундок, Дума! Тилинг борми?

- Тўғри, – бобом уч-тўрт қадам келиб, тушунтириди. – Оқсоқол тўғри айтяпти. Бу – галанска сигир. Ўрисча гапирмасанг сут бермайди.

Ойим челакни бутига қистирганча зириллаб турган елинга яна қўл чўзди.

- Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим! – деди бор овозда. – Ўп пошамат, жонивор. Ўп пошамат. Ўзим айланай говмишимдан, иди чўрт.

Қизик, сигир тинчиб қолди. Челакка пов-пов сут туша бошлади.

- Ана, биларкансан-ку! Юр кетдик, Дума! Карамни экиб бўлишгандир.

Оқсоқол билан бобом узун-қисқа бўлиб кўча эшиқдан чиқиб кетишди.

Ойим ҳамон ғайрат билан елин чўзар, галанска сигир узун, оқиш киприкларини мулоим юмиб туарди.

- Робия қизим, ёп пошамат! Жон қизим, ёп пошамат! Ошхонада челак турибди. Тезроқ чайиб ке, болам, иди чўрт!

Иккинчи челак тўлгунча ойимнинг қўли елин чўзиб оғзи «ёп пошаматлаб» чарчаб кетди.

Бир маҳал қаҳ-қаҳ кулгидан сигир ҳам, мен ҳам сесканиб тушдик. Сигир узун, қийшиқ шохи- ни силкитиб ёнбошига – кулгу янграган томонга қаради. Ойим сут тўла челакни обқочаман деб,

орқасига ўтириб қолди. Қарасам, беш-олти қадам нарида Шомурод тоғам тиззасига уриб, хохолаб куляпти. Бошдан-оёқ оппоқ кийинган. Олдига уқа тутилган шойи кўйлак, каламинка шим, оқ туф-ли. У эгилиб-эгилиб кулар, сочи чаккасига ёйилиб тушган, кўзидан ёш чиқиб кетган эди.

- Опа! – деди энтикиб. – Нима деяпсиз, опа?

- Нима? – Ойим, сигири чала соғилганидан ғаши келиб, тоғамга чақчайди. – Кўрмаяпсанми, сигир соғаяпман! Поччанг сигир опкелди. Галанска экан, оғзимиз оқариб қолди.

Шомурод тоғам кулгидан энтикиб менга қаради.

- Ойинг нима дедилар, ҳозир?

Индамай елкани қисдим.

- Айтаётган гапингиз – ёмон гап-ку! – Шомурод тоғам кула-кула кўзини артди. – Унақа деманг, опа! – Э, қилиғинг қурмасин! – Ойим сут тўла челак-ни авайлаб кўтариб ўрнидан турди. – Сигир жониворниям қўрқитвординг!

- Йўқ майли-ку!.. – Шомурод тоғам тағин кулди. – Унақа деманг-да, опа! Сигир бечорани сўкиб нима қиласиз?

- Қачон сўқдим? – Ойим ҳайрон бўлиб, гоҳ Шомурод тоғамга, гоҳ галанска сигирга қаради. – Билмасам, – деди бўшашиб. – Тошкентга тушганимда кўрганман, иккитаси бир-бирини шунаقا деб чақираётган эди...

Шомурод тоғам ҳар келганида узоқ ўтиради. Бу сафар ойим билан уйга кириб кетиб, чорак соатча бир нималарни гаплашди-да, йўлга отланиб қолди. Ойим ҳам «ўтири» деб қистамади.

Шу куни ойим оқликка қўни-қўшнининг оғзи тегсин деб етти эшикка сут улашди. Кечки овқат-га ҳам ширгуруч қилдик. Она-бола энди овқат-га ўтирган эдик (Кимсан акам эрталабдан бери

кўринмас, бобом, Оқсоқол бува билан далага кетганча қайт маганди), эшик тақиллаб Фотима келин, Зуҳра келин кириб қолишиди. Иккаласи бошига дакана рўмол танғиган, Фотима келин тугун кўтариб олган, Зуҳра келиннинг қўлида товоқ, исмалоқ сомса опчиқибди.

Ойим сутли овқатдан кейин кўксомса ема, деб чирқиллаганига қарамай иккитасини маза қилиб еб олдим. Ширин бўпти.

– Борасизми? – деди Фотима келин қистаб. – Опоқи, Робияхон билан Рашид абзининг мўрчасига бориб келайлик...

Ойим иккиланиб қолди.

– Рашид абзи ўлсин. Қачон қараса маст. Мўрчани ким иситади?

– Ўзимиз! – Зуҳра келиннинг қоп-қора кўзлари иштиёқ билан ёниб кетди. – Бир чўмилайлик! Рашид абзининг уйи – Нўфайқўрғоннинг энг чеккасида. Парча опа деган думбул-тентак хотин билан қўшни туришади. Парча опа-ку, уйида деярли яшамайди. Эрта баҳордан кеч кузгача даладами, одамларнинг уйидами ётиб қолаверади. Аммо Рашид абзини қачон қараса, уйидан топасиз. Бошқа иложиям йўқ-да! Қишин-ёзин абзиникидан одам аримайди. Тахта деворнинг ғирасидан мўраласангиз, икки терак пастликда оқаётган Бўрижарни кўриб ваҳмингиз келади. Аммо Рашид абзи парво қилмайди. Дўппидеккина кулбасида бемалол яшайверади. Абзи – чўлоқ. Йигирма йил олдин бўлган урушда бир оёғидан айрилган. Ёғоч оёқ тақиб юради. Моҳхов² деган босқинчи бечоранинг чап оёғини қиличда ўз қўли билан чопиб ташланган экан. Бобомнинг айтишича, абзи ўшандаям тишини-тишига қўйиб тураверибди. «Сен менинг оёғимни чопдинг, кун келади, мен сенинг бошинг-

---

² Махно демоқчи.

ни чопаман», дебди. Абзи Қозон деган шаҳарда даволаниб ётганида чиройли бир қиз уни яхши кўриб қопти. Оти Розия экан. Очарчилик йиллари нон излаб Тошкентга келишибди. Рашид абзи хотинини жонидан яхши кўраркан. Аммо Розия қорни нонга тўйганидан кейин ёмон иш қипти. Бир кечада поездга ўтирибди-ю, бегона йигит билан қочиб кетибди. Рашид абзи ўшандан бери сўққабош. Қозонда турадиган опасидан бўлак қариндош-уруги йўқ. Почтачилик қиласи. Иши қўпмас. Нўғайқўрғонда ким кимга хат ёзарди-ю, ким кимдан хат оларди.

Абзи ўзи яхши киши-ку, кўп ичади. Кузда одамлардан узум олиб, мусаллас солади. Аммо элдан ажрамайди. Қишлоқда тўй бўладими – маъраками, Абзи ҳаммадан олдин етиб келади, самовар қўяди. Бутун Нўғайқўрғонда Рашид абзининг мўрчасидан ўтадиган ҳаммом йўқ. Каттадан-кичик ҳамма шу мўрчада чўмилади.

...Олдинда кетаётган Фотима келин хурсанд бўлиб шанғиллади:

– Ишимиз ўнгидан келадиган бўлди, Зўра, абзининг мўрчаси бўшга ўхшайди.

Ростдан ҳам Бўрижарнинг тик соҳилида қўққай-иб турган мўрчанинг мўрисидан тутун чиқмас эди. Демак, мўрча бўш.

Рашид абзи сўққабош бўлгани билан уйини гулдек қилиб қўяди. Умуман, бутун Нўғайқўрғонда тўртта оқ уй бор. Биттаси – колхоз идораси, биттаси – «қулуп», яна биттаси – Ориф оқсоқолнинг далдаси билан колхозчилар ҳашар қилиб қуриб берган, Умар закунчининг ҳашамдор уйи, тўртинчиси – Рашид абзининг кулбаси. Тўғри, Абзининг уйи Умар закун-чиникига ўхшаган салобатли эмас, Закунчининг то- мига қизил тунука ёпилган. Абзиникига қора қоғоз. Умар закунчи ҳам сўққабош, Абзи ҳам. Лекин закун-

чининг сирланган дарвозасига «полуторка» машина бемалол сиғгани билан уникига Соли сўпоқдан бошқа одам йўламайди. «Апчарка» деган қопоғон ити бор. Абзининг эшиги туйнуқдек ингичка бўлсаем, ҳамма келаверади, ити йўқ. Маша деган эчкиси Абзининг ўзидан ҳам ювош.

Рашид абзи худди ўша ювош эчкисининг арқонидан тортиб, тажанг бўлиб турган экан. Бир шохи синган, соқоли сарғайиб кетган эчки олдин-ги икки оёғини тахта деворга тираганча нуқул де-раза олдидағи олча шохини узиб емоқчи бўлади. Орқа оёқлаб тик тургани учунми бодрингдек елин-лари диккайиб кетган. Абзи ёғоч оёғини ерга қа-даб арқонни силтаб тортади.

- Паразит! Чучқа! – дейди хуноби ошиб. Бошида қизил баҳмал дўппи, эгнида нимча. Арқонни чира ниб тортаверганидан ингичка бўйнининг томирлари бўртиб чиққан. Эчки ювош бўлгани билан ўзига етгунча қайсар экан. Эгасига бўй берай демайди.

- Менга беринг, амаки! – Фотима келин арқонни бир силтаган эди, эчки шўрлик ёнбоши билан ағдарилиб тушди. Ўрнидан туриб, Фотима кelingа кўз қири билан адоватлироқ қараш қилди, норози оҳангда маъраб қўйди.

- Паразит! – Абзи эчкининг биқинига ёғоч оёғи билан ўхшатиб тепди. Эчки дикирлаб ҳовлига кириб кетди. - Муршағами! Кириғиз! – деди абзи ил ~~Фотима~~ келин мўрчага ўт қалаётганида Абзи кичкина фонус олиб келди. - Кириғиз! – деди яна. Жонингни роҳати-да бу мўрча! Чўян бандли печкани ёқишингиз билан қозонда сув исийди. Печка ёнбошида тош териб қўйилган маҳсус жой ҳам бор. Ёғлоқда сув олиб сепсангиз, вош этиб буғ кўтарилади...

...Мүрча дарров қизиди. Бурчакда фонус сарғайыб турган каталақдек ҳаммомда уч киши сиқилишиб қоларкан. Дамим қайтиб кетди. Фотима-Зухра келинлар парво қилмайди. Бир-бириң устидан сув сепиб қийқиришарди.

Мүрча бурчагидаги лиқилдоқ курсида шамшод тароқ билан сочимни тараб ўтирсам, Зухра келин бошимга әгилди.

– «Вуй, – деди ерга тегиб турган хүл сочимни кафтига олиб, – ярмисини беринг, Робияхон.

– Ола қолинг! Үзиям жонимга тегиб кетди, ювиш қийин.

– Ҳо, олақолингмиш! – Зухра келин қаҳ-қаҳ уриб кулди. – Йигитлар сочингизга ишқибоз-да, оповси айлансын. Орқанғизни ишқалаб қўйийми! – У макка сочиққа совун суркаб, курагимни ишқалашга тушди. Қўли кичкина бўлсаям шунақанги чайир эканки, чинқириб юбордим.

– Оғрияпти.

– Вой, шунга шунчаликми? – Зухра келин мўрчани жаранглатиб кулди, – эрга тегсангиз...

– Э, боринг! – дедим уялиб.

Фотима келин иссиқда нафасим қайтиб қолганини кўриб, бурчакдаги ёғоч бочкадан совуқ сув олиб қуиди. Ҳовли томондан аввал гармон товуши, кетидан Рашид абзининг хирилдоқ овозда ашула айтгани эшитилди.

*Айда молай бозарға
Пирашикилар ошарға.
Пирашикилар кикирта
Қизлар қашин секирта...*

– Вой ўлсин! – Фотима келин қиқирлаб кулди. – Абзи яна ичиб олди шекилли, заҳарига.

Зум ўтмай Рашид абзи яна гармонини чўзиб қолди.

*Патийим, Патийим...
Бир қушақлаб ятийим...*

– Сени чақирияпти, Поти! – Зуҳра келин хандон отиб кулди. – Чик!

Фотима келин бўлиқ кўксини маккасочиқ билан ишқаларкан, илжайди.

– Э, Потийи билан қўшмозор бўлсин... Кўкрагим ийиб кетди. Тоҳир йиғлаётганга ўхшайди. Эмадиган вақти бўлди...

Учаламиз шафтолидек қизариб ҳовлига чиққанимизда қоронғи қуюқлашиб қолган, ҳали ой чиқмаган, аммо осмонда фақат баҳор оқшомлари бўладиган нимтатир, майнин ёруғлик бор эди. Рашид абзи курсида ёғоч оёғини соғ оёғи устига диккайтириб кўндаланг қўйганча, кўзларини ярим юмиб гармон чалар, ашула айтарди.

Ажаб, у хушчақчақ қўшиқ айтарди-ю, овози мунгли эди. Оқсоқолнинг келинлари «раҳмат» деганда ҳам кўзини очмади. Гармон нола қиласверди.. «Мини тошлаб қоя китти...» Рашид абзи яхши одам-ку, Розия нега унақа қилди! Нимага бирор билан қочиб кетади? Хаёл суриб бораётган эканман, каллакланган тол тагидан ажралиб чиққан қоп-қора шарпани кўриб ўтакам ёрилаёзди.

– Ким у, опа? – дедим Фотима келиннинг пинжига тиқилиб. Оқсоқолнинг келинлари ҳам тўхтаб қолишиди. Бояги шарпа секин-секин яқин келди. Салом берди.

– Кечирасизлар, келинойи, – деди овози титраб.
– Робияхонда бир оғиз...

Юрагим гурсиллаб урар, уй томонга югурай десам, оёғимда мадор йўқ эди. Чамаси Фотима ке-

лин ҳам эсанкираб қолган, нуқул, «ким у, Зўра, ҳой кимсиз?» дерди.

Зухра келин шаддод экан. Лип этиб, олдимни тўсдида, шарпага рўпара бўлди.

– Ҳа, сизмисиз, Очилбой! – деди кескин оҳангда.

– Мен... Келинойи.. – Шарпанинг овози яна титраб чиқди. Кечирасизлар...

– Нима гап, Очилбой! – Зухра келин унинг довдираб қолганидан дадилланиб дағдаға қилди. – Етти номус – бир ўлим! Бу нимаси ярим кечада, қиз боланинг йўлини тўсиб! Кўрганлар нима дейди?

– Узр, келинойи... – Очилбой талмовсираб қолди. Кўрқа-писа янаем яқин келди. Кўзойнаги йилтираб кетганини, ияги титраётганини кўрдим, – хафа бўлмайсизлар.. – У аввал Фотима-Зухра келинларга, кейин менга юзланиб қўлини кўксига қўйди. – Робияхон, шуни ўқиб кўрсангиз бўлди... Мен ёмон ниятдамас... – Шундай деб шимини чўнтағига қўл суқди-да, аллақандай қоғоз чиқарди. Хатни энди узатган эди, гурс-гурс қадам товуши эшитилди. Аллаким ҳаллослаб келганча Очилбойнинг қўлидаги хатга чанг солди. Бу шу қадар кутилмагандар бўлди, анграйиб қолдим. Ўша заҳоти Кимсан акамнинг овози қоронғи осмонни зириллатди.

– Хўв, шапкўр! Пишириб қўйибдими сенга?! – У хатни бурда-бурда қилиб Очилбойнинг юзига улоқтириди. Бир парча қоғоз Очилбойнинг кўзойнагига илиниб қолди.

– Кимсанжон, укам... – Очилбой қўллари титраганча кўзойнагини ечди. – Синглингизга...

– Жон керак бўлса жўнаб қол!

Кимсан акам шундай важоҳат билан устига бостириб бордики, Очилбой беихтиёр орқага тисарилди.

– Укам... – деди қалтираб.

- Эшитдингми? – Кимсан акам ғазаб билан пишқирди. – Жон керак бўлса ту ёғингни шиқиллат!
- Укам...
- Мен сенинг укангмасман! – Кимсан акам тишларини ғижирлатиб таъкидлади. – Тушундингми?
- Кимсанжон... – Очилбой шоша-пиша кўзойнагини қайтадан тақди. Қоронғида аянчли илжайди.
- Синглингизга...
- Сингліммас! – Кимсан акам ҳайқириб юборди.
- Синглингизга ёмонлигим...
- Яна гапиради-я! Кетасанми-йўқми? – Кимсан акам ҳовончадек муштини баланд кўтариб Очилбойга ташланган эди, Зуҳра келин билагига осилди.
- Қўйинг. Уят бўлади!
- Узр. – Очилбой тисарила-тисарила зулмат қўйнига сингиб кетди.
- Ваҳмангиз курсин, Кимсанжон! – Фотима ке-лин энди тилга кирди. – Туф-туф... Яхшиям қор-нимда болам йўқ, нақ Шокир акамдан балога қолардингиз.
- Кимсан акам, «бор-е, сенга нима керак», деган-дек жаҳл билан қўл силтаган эди, опа-сингил келинлар шоша-пиша йўлга равона бўлишди.
- Қаёқда тентираб юрибсан ярим кечада?! –
- Кимсан акам юзимга чақчайиб қаради. Қоронғида кўзлари ёниб турарди. Вой-бўй! Ювошгина Кимсан акамнинг жаҳли шунаقا ёмонлигини билмаган эканман! Қизик, унинг дағдағаси ҳам ғашимга тегар, ҳам ёқар эди.
- Ўзим! – дедим бўш келмай. – Рашид абзининг мўрчасига боргандик. Ойимга айтганман.
- Э, ўша Рашид абзингни!.. – Кимсан акам ёш болани етаклагандек қўлимдан силтаб тортганча беш-олти қадам юрди-да, тўсатдан тўхтаб қолди.
- Робия! – деди кўзимга тикилиб, қўлимдан шунаقا қаттиқ қисдики, додлаб юборай дедим. – Робия! Агар ўша шапқўр яна йўлингни тўсса...

- Қўйворинг! – дедим қўлимни силтаб. – Қочинг!
– Тилиб ташлайман! – Унинг овози титраб кетди. – Эшитиб қўй. Иккалангниям! – Бирдан қўллари бўшашиб бошини қуи солди. – Робия! Тушунсанг-чи ахир, жинни! Менга кераксан! Билдингми, жудаям кераксан!

Юрагим гурсиллаб урганча уйга югуриб кетдим. Севинишниям, хафа бўлишимниям билмасдим. Орқа томонда Кимсан акамнинг ҳайқириғи янгради:

– Робия!

Ховлига учиб кирдим. Яхшиям бобом йўқ, ойим молхонада сигирга қараётган экан. Анчагача ҳовлининг қоронғи бурчагига бориб ҳурпайиб турдим. Назаримда юрагимнинг уришини бутун дунё эшистаётгандек эди. Ойим қўлида фонус билан молхонадан чиқди.

– Келдингми, қизим... Қаёқдасан? – деди аланг- лаб.
– Сутли овқат устидан кўк сомса емагин дев- димку.

Бирпасдан кейин Кимсан акам кириб келди. Айвон олдида рўпара бўлдик. Қип-қизаридер терлаб кетибди.

– Овқат ейсизми? – дедим кўзига қарамай. – Ширгуруч қилувдик. Янги сигирнинг сутидан.

Кимсан акам галанска сигирни кўрган шекили, энг катта янгиликка унча эътибор бермади.

Ярқ этиб кўзимга қаради-да, илжайди:

– Обке, тош бўлсаям ейман!

– Суюнчи беринглар, болаларим! – деди ойим фонусни токчага қўя туриб. – Тоғангни тўйи юришиб қолди. Насиб этса, майрам куни – никоҳ! – Азза-база хонтахта рўпарасига ўтириб қўл очди. – Илоё қўшгани билан қўша қарисин, ўзидан кўпайсин. Сенларгаям яхши жойлардан ато қилсин! Аввал синглингни тўйини қиласиз-да, ўғлим?

Зимдан разм солсам, Кимсан акам менга қараб ўтирибди.

– Таомилда қиз бола олдин узатилади, болам, – деди ойим билағонлик билан. – Синглингни тўйига сен бош бўласан, сенинг тўйингга Робия бош бўлади.

Кўнглим ғаш тортди. Лаганни кўтариб ошхона томонга юраётганимда ойим мақтанди:

– Тоғанг бало экан, Кимсан. Келин бўлмиш Раъноҳон икки жаҳоннинг бири! Уч марта совчи бўлиб бордиму бари бир пишмайдиган савдо деб ўйлагандим. Шундоқ қиз Шомуродга тегишига ақлим етмовди. Йўқ, текстилда бирга ишлаб, юлдузи юлдузига тўғри келган экан. Қуда томон охири кўнди. Тўйга бормасаларинг бўлмайди, болаларим!

– Иккаласи бир-бирига кўнгил қўйган бўлса бўптида,
– деди Кимсан акам катта одамлардек салмоқлаб.
Зимдан менга қараб қўйди. – Ҳамма гап шунда, ойи!

...Ажаб, шу кеча дадам яна тушимга кирди.

Кимсан акам иккаласи қулупнай териб юришганмиш... Дадам қулупнай териб нуқул Кимсан акамга узатармиш. Юзини аниқ кўрмасмишману яккаш кулармиш...

4. Тошкентдаги томоша

Шомурод тоғамнинг тўйига уч кун қолганда Кимсан акам ғалати гап топиб келди:

– Тоғамнинг тўйига бормайсан!

Ҳайрон қолдим.

– Вой нега? Хафа бўлмайдиларми?

– Жуда боргинг келса чалларга борасан. – Кимсан акам қувлик билан кўзини қисди. – Нима қилсанг қил, тўй куни бир баҳона топ. Бошим оғрияпти, дейсанми, касалман, дейсанми, хуллас, у ёғини ўзинг келиштирасан.

– Сиз-чи? – дедим ўсмоқчилаб. Кимсан акам бир нима ўйлаб топганини күнглим сезиб туарди.

– Мени қўявер! Бир кун олдин бориб, қозон қу- рап борми, базм борми ҳаммасини боплайман. Ле- кин сен никоҳга бормайсан! Менам бормайман!

Ичимда Кимсан акамнинг гапига кўниб турсам ҳам, қайсарлик қилдим.

– Нега бормас эканман, бораман!

У буйруқ қилиб «ошириб юборганини» сезди.

– Робия... – деди ялиниб. – Хўп дегин, кейин хурсанд бўласан.

«Хўп» демадиму бари бир айтганини қилдим. Эртага никоҳ деган куни даладан барвақт қайтдим. (Ҳамма қатори кетмончилик қилаётганимга уч йил бўлди. Аввал ойимга кўмаклашиб юрдим. Кейин ўзимга ҳам меҳнат куни ёзадиган бўлишди.) «Бошим оғриётганини» баҳона қилиб, азза-базза ётиб олдим.

Ташвиши чиққанидан буён Кўтартмага – Шомурод тоғамникига кунига уч мартадан қатнаётган ойим аҳволимни кўриб қўрқиб кетди.

– Вой, менгина ўлай, бу ташвиш ҳам бор экан- ми, – деб бошимда парвона бўлиб қолди. «Қизғал- доқ офтоб урган», деб қатиқ ичирди, «кўзиккан- сан», деб исириқ солди. Эрталабгача бари бир «тузалмадим».

Тонг отганда бобом билан ойим маслаҳат қилишди.

– Робия касал, ёлғиз ташлаб кетиб бўлмайди, – деди бобом. – Тўй нима, ғат-ғут этади, бир кунда ўтиб кетади. Қизингни соғлигини ўйла.

– Шўрим қурсин! Биттаю битта укамни тўйига бормасам, қандоқ бўлади?

– Бирор сенга борма деяптими! – Бобом жаҳл билан тўнғиллади. – Ўтаканг ёрилмасин. Борамиз. Сенам, менам! Синглисидан Кимсан хабар олиб ту-

ради. Базмга борди – бўлди-да! Хотин-халаж ичидагима бор ҳўкиздай йигитга!

Бобом билан ойим ясаниб чиқиб кетган заҳоти Кимсан акам илжайиб кириб келди.

– Айтмадимми, зўр бўлади, деб. Тур, отлан!

– Қаёқقا?

– Шаҳарга борамиз. Бугун байрам. Театрга тушамиз.

– Ойим келиб қолсалар-чи? – дедим хавотирланиб.

– Чалларни ўтказмагунча келмайдилар. Атлас кўйлагингни кий.

Шу бугун ўзимнинг ҳам роса «посон» бўлгим келарди. Холпош хола тикиб берган атлас кўйлагими ни кийдим. Сочимни иккита қилиб ўриб, чамандагул дўппини бошимга илдим. Фақат ўсма қўйишга улгурмадим. Айвонда Кимсан акамнинг нуқул маъноли йўталаётганини эшишиб чиқсан, аллақачон отланиб бўпти. Соқоли қиртишлаб олинган, эгнида оқ жужун кўйлак, оёғида хиром этик. Кўзлари мулойим кулиб турибди. Кўнглим бир қалқиб кетди. Кимсан акам шунчалик келишган йигитлинини энди пайқаганимга ўзим ҳайрон қолдим.

– Робия... – деди у ялиниб... – Илтимос, сочингни чамбарак қилиб олгин.

– Вой, нимага? – Қайси куни Рашид абзининг ҳаммомида Зухра келин, «Йигитлар сочи узун қизни яхши кўради», дегани эсимга тушди. Ерга тегай деб турган икки ўрим сочимга қарадим. – Ёмонми?

– Яхши-ку... Менга, чамбарак қилганинг ёқади... Начора, айтганини қилдим.

...Тупроқ кўчалардан узоқ юрдик. Кимсан акамнинг хиром этиги, менинг ғарчли «лодочкам» чангга беланди. Бироқ иккаламиз ҳам бунаقا «майда-чуйда»ларга парво қиласиган аҳволда эмасдик. Осмонда баҳор қуёши эркаланиб жилмаяди. Кўча-

нинг икки бетидаги баргак чиқарған толлар ҳозиргина сочини ювиб, офтобда қуриётган қиздек таманно қиласы. Қушлар ошиён қуриш ташвишида чуғурлайды. Йўл четида қип-қизил қизғалдоқлар гиламдек товланади. Кўклам шабадасида мастина бош чайқайди. Қизғалдоқлар орасида онда-сонда кўзга чалиниб қолаётган чучмомалар оламга мунис мўралаб қарайди. Ажаб, шу кўчалардан аввал ҳам ўтганмидим? Илгари ҳам кўклам бўлганми? Нимага шу гулларни аввал кўрмаган эканман? Бу дунё шунаقا чиройлими? Офтоб шунаقا майин-ми? Қизғалдоқлар шунаقا кўпми?

Кимсан акам уч-тўрт қадам олдинда боряпти. Биламан, уям иккаламиз ёнма-ён юришимизни хоҳляяптику, уялади. Одамлар ёмон-да! Дарров гап қиласы. «Кап-катта ака-сингил қўл ушлашиб юрибди», дейди. «Ака-сингил?» Бир ҳафта аввал Кимсан акам Очил акага нима деди? Узиям капалаги учиб кетди Очил шўрликнинг! Кимсан акам ажаб қилди! Иккинчи йўлимни тўсмайдиган бўлди.

Ниҳоят трамвай айланадиган жойга келдик. Одам бирдан кўпайиб кетди. Хўроқанд шимган болалар, газ-сув дўкони олдида навбат кутиб турган шляпали кишилар, писта чаққан олифта хотинлар.

Фиштин девор орқасида осмон баравар мўридан тутун чиқиб ётибди.

– Текстил шу! – деди Кимсан акам тушунтириб.
– Эрталаб соат бешда гудок чаладиганми?
– Ҳа-а, топдинг! – Кимсан акам мўрига имо қилиди. – Шомурод тоғам шу ерда ишлайди! Мастер! Ҳайрон бўлдим. – Вой-бў! Кўтармадан шу ёқقا қатнайдиларми? – Нима қипти! Даши поездга ўтириб келавера-ди! Ие, ана трамвай! Чопдик! – Кимсан акам қў-лимдан ушлаб, судраб кетди.

Трамвай тиқилинч эди. Ясан-тусан қилган йигитлар хохолаб кулади, қизларга гап отади. Кимсан акам қовоғини солиб, билагимдан ушлаб олди. Кафти қайноқ эди.

Жанггоҳ дегани ажабтовур боғ экан. Мусиқатинимсиз гумбурлайди. Темир панжара тепасига «Яшасин Биринчи Май!» деган шиор, Сталиннинг сурати илинганди.

Патта олиб, ичкарига кирдик. Йўлкаларга қизғиши қум сепилган. Карнай-сурнай, ноғора садолари қулоқни қоматга келтиради. Дорбозлар осмон-фалакда лангар чўпини саланглатиб ўйин кўрсатади. Польонлар кураш тушади. Найзангул ўйнаётган лўттибозлар томошабинларни чорлайди. «Кеп қолинг! Томошанинг зўрига кеп қолинг!» Бир томонда дошқозон тўла ош. Бир томонда кабоб. Кимсан акам иккаламиз кабоб еб, «зилдирский» сув ичдик.

Театрга кирганимизда оқшом тушиб қолган эди. Эҳ-ҳе! Шунча духобани қаёқдан олишди экан. Оёқ остига чўғдек гилам ташлашган. Курсиларга қизил бахмал сирилган. Каттакон саҳнани ҳам қип-қизил бахмал тўсиб турибди. Бўйи эллик қулоч, эни қирқ қулоч келар.

Томошанинг охирида Офелия жинни бўлиб қолганини кўриб, қўрқиб кетдим. Икки қўллаб, Кимсан акамнинг билагидан чангллаб олдим.

– Нега? – дедим титраб. – Бечоранинг айби йўқ-ку!

Кимсан акам секин елкамдан қучди.

– Гамлетниям айби йўқ...

Театрдан йиғлаб чиқдим. Трамвайдага текстилгача келдик. У ёғига пиёда кетдик. Кимсан акам тупроқ кўчада тап-тап қадам ташлаб олдинроқда боряпти. Эрталаб-ку, бирор кўриб қолмасин деб кўрқкан эди. Ҳозир қоронғи-ку! Нега ёнма-ён юрмайди! Қўрқоқ! Димоғимга олма гулининг ҳиди

урилади. Чигирткалар құнғироқ чалади. Түқай томонда бедана питпилдиқ отади. Кунботар уфқда тиллақошдек нозик ой ялтираб турибди. Янги ой... Ойим қизик; ҳар гал янги ой чиққанида ният қиласы: «Илоё янаги шу кун, шу ойларга омон-эсон етайлик!» Келаси ой чиққунча нималар бўларкин? Биз ҳам омон-эсон етиб олайлик. Бобом, ойим, мен... Кимсан акам. Биргалашив етайлик. Анави куни ойим нега унақа деди? «Аввал синглингни тўйини қиласиз, кейин сеникини...» Нимага энди? Ахир Кимсан акам ўша куни айтди-ку! «Сен менга кераксан, жинни», деди-ку!..

Баргак чиқарган тол панасига етганда Кимсан акам таққа тўхтаб қолди. Хаёл суриб келаётган эканман, тоғдек елкасига урилиб кетдим.

У шахт билан ўгирилди.

– Робия, – деди қўлимдан тутиб. Кафтининг қайноқ тафтидан билагим ёниб кетгандек бўлди. Қўлимни тортиб олмадим, тортиб олгим келмасди. Лекин дарров гапни бошқа ёқقا бурдим.

– Нега унақа? Офелиянинг айби йўқ эди-ку.

– Офелиянгни қўя тур! – Кимсан акам қўзимга диққат билан тикилди. Унинг ёш бола эмас, катта, оғир-босиқ одам бўлиб қолганини яна бир марта ҳис этдим. – Анув куни ойим нима дегани эсингдами?

Ўзимни гўлликка солдим.

– Нима дедилар?

– Раъно опа билан Шомурод тоғамнинг юлдузи юлдузига тўғри келган экан. Қуда томон рўйхушлик бермасаям бугун тўй бўляпти. Тўғрими?

Бундан чиқди, Кимса акам ҳам менинг хаёлимдагини ўйлаб келаётган экан! Қизик, ёнингдаги одам кўнглингдан ўтганини аниқ билса ғалати бўларкан. Кимсан акамнинг бақувват қўли билағимни қисиб туриши ёқар эди.

– Робия! – у билагимни баттар қисди. – Ростини айт. Очил ака нега хат берди сенга? Ё ўзинг ҳам...

Ха, гап бу ёқда экан-да! Мен нима дардда-ю, бу кишим. Алам қилиб кетди.

– Қўйворинг! – дедим юлқиниб. – Мен қаттан биламан!

– Робия! – Кимсан акам юзи юзимга теккудек яқин келди. Ҳам шиддат, ҳам ўтинч оҳангига сўради. – Тўғрисини гапир...

Тентак! Аҳмоқ! Кучим борича қўлимни силкитиб депсиндим.

– Қўйворинг! Тушини сувга айтсин ўша шапкўр! Керакмас! Ўзиям бошида қолсин, хатиям!

Кимсан акамнинг қўллари бўшашди.

– Рост-а, шу гапинг рост-а, Робия!

«Рост бўлмаса сен билан келармидим, ойимни алдаб «касал» бўлармидим!»

Ичимда шу хитоб янгради-ю, сиртимга чиқаришга юзим чидамади. Чопиб кетдим. Орқамдан Кимсан акамнинг югуриб келаётганини, ҳаллослаб нафас олишини сезиб турардим. Худди бир вақтлар дадамни олиб кетган машина кетидан юрганимда орқамдан чопгандек... Билмадим, эҳтимол ўшанда, заранг ерни муштлаб йиғлаганимда, «унаقا қилмагин, Роби...» деб ялинганда суюниб қолгантирман унга... Тўғри, у пайтларда ёш бола эдик. Шундоқ бўлсаям...

Охири у менга етиб олди. Елкамга кафтини авайлаб босди.

– Робия! – деди ўтиниб. – Тушунгин ахир... Сен менга жудаям кераксан...

У ёғига секин кетдик. Янги ой нозик қошини чимириб маъноли жилмайиб турар, чигирткалар мастона нағма чалар, фақат олдинда Алвости кўприк таҳдидли гувиллаб, кўнгилга ғашлик солар эди.

Уйга келсак ҳеч ким йўқ. Ойим-ку, чалларни ўтказмай келмайди. Бобом ҳам тўйдан қайтмабди.

– Овқат қилайми? – дедим Кимсан акамнинг кўзига қарашга уялиб.

Кимсан акам жилмайди.

– Дам олсанг-чи, жиннивой.

У айвон ўртасида иккиланиб туриб қолди. Яна нимадир дейишини хоҳлардим. Айни пайтда гапиришидан қўрқар, андиша қиласардим.

– Майли, бўлмаса... – У этигини ечиб уйга кириб кетди. Этигини четга олиб қўятуриб, пайтаваси терлаб кетганини билдим. Қарасам, айвон бурчагида қизил белбоғиям турибди.

Ошхонага кириб сув иситдим. Аввал қийиқчани, кейин пайтаваларни ювдим. Ҳаммасидан ёқимли бир ис – Кимсан акамнинг ҳиди келарди. Кирларни дорга ила туриб хаёлимга ғалати ўй келди. Нимага бунаقا бўлганини ўзим билмайман. Нами қуримаган қийиқчани юлқиб олдиму югуриб уйга кирдим. Нариги хонадан Кимсан акамнинг хўрсингани эштилди. Ҳозир кириб келадигандек эшигимни занжирлаб олдим. Еттинчи лампани токчага қўйиб, қутини титкилай-титкилай зангори ипак топдим. Тиззамга муздек уннаётган қийиқча бурчагига лотинча «K», «R» деган ҳарфларни тика бошладим. Мендан каштачи чиқмас экан. Ҳарфлар қинғир-қийшиқ бўлиб кетди. Шу арзимаган ишни битиргунча тонг бўзарди. Нам қийиқчани тиззамга қўйганча ухлаб қопман.

Эрталаб эшикнинг тақиллашидан уйғониб кетдим.

– Робия! – деди Кимсан акам эшик орқасида туриб. – Мен кетдим.

Тентак! Деразадан келса-ку, очиқ турибди!

– Шошманг! – Қўлимда қийиқча билан учиб бориб эшикни очдим. – Чой ичмайсизми?

- Э, кеч қолдим. Далада ичарман.
- Тұхтанг бўлмаса! – Айвон бурчагида турган қутидан иккита нон олиб қийиқчага ўрай бошладим. Шошилгим келмас, Кимсан акам қийиқча четидаги ёзувни кўришини хоҳлардим. Ниҳоят у қизил қийиқча бурчагидаги зангори ҳарфларга кўзи тушиб яқин келди.
- Нима бу? – деди бошимга эгилиб.
- Қийиқчангиз! – ҳеч нимадан бехабар одамдек тугунни узатдим. – Манг. Кир бўпкетган экан ювдим. Айтмоқчи, пайтавангиз дорда турибди. Қуригандир.
- Робия!.. – Кимсан акамнинг овози титраб кетди.
- Э, – қўлини елкамдан олиб ташладим. – Қочинг. Сигир соғишим керак. Сутини тортиб қўйса, ойим уришадилар.

5. Уруш

Бизнинг томорқадаги чиллаки ҳамманикидан олдин чумак уради. Бошқаларники энди шўра чиқарганида бизники ранг олади. Бошқаларникига энди ранг кирганида бизники ғарқ пишади. Бу йил ҳам шунаقا бўлди. Ойим Кимсан акам иккаламизга буюрди:

- Узумнинг пишган-пишганидан теринглар. Тоғангга олиб бораман. Келинимнинг оғзи тегсин.
- Ойим «келиним-келиним» деганча бор. Чаллар куни Шомурод тоғамникига борганда Раъно келинойимни кўриб оғзим очилиб қолди. Оппоқ ғижим рўймол ўраб, уч марта салом қилди-ю, шундок рўмолини очса... Тавба! Бунаقا чиройли қизни умрим бино бўлиб кўрмаганман! Қаламда тортилгандек қошлири, ёниб турган қоп-қора хумор кўзлар, сутдай оппоқ юз, ингичка иягидаги митти холи, ан-

гишвонадек оғзи – ҳаммаси атайлаб чизиб қўйилган суратга ўхшайди. Ростини айтсам, қиз бола бўла туриб ўзимнинг ҳавасим келди. Раъно янганинг бир кўришда яхши кўриб қолдим. Шунинг учун ойим «келинимнинг оғзи тегсин» деганида Кимсан акам иккаламиз шоша-пиша томорқага югурдик. Энди узум узмоқчи бўлиб турган эдик, бобом билан Оқсоқол бува келиб қолишиди. Оқсоқол узумларни кўриб бошини сарак-сарак қилди.

– Нима бало, Дума! Узумингни тагига кечаси билан олов ёқиб чиқасанми?

– Туф де, кўзинг тегади! – Бобом пакана гавдасини ғоз тутиб, кўксига муштлади. – Ким деб ўйла-япсан бизни! Йўлини билиш керак, йўлини.

– Билсанг айт мундоқ, пажалиста!

– Яна «пажалиста» дейди-я! – Бобом Оқсоқолнинг юзига сапчигудек чақчайди. – Минг марта айтганман шу гапингни ташла деб.

– Ие, кечирасан, Дума, оғзимдан чиқиб кетди, – деди Оқсоқол илжайиб.

– Э, оғзинг ўлсин!

Оқсоқол «пажалиста» деса бўлди, бобомнинг жини қўзийди.

Буни ўз тарихи бор: ойим айтиб берган.

Оқсоқол колхозга энди раис бўлган пайтлари бобом кечаси маккага сув тараб юриб, ухлаб қопти. Сув тошиб кетибди. Макканинг илдизидай мўрт нарса бўлмайди. Бирпасда аллақанча макка тап-па-таппа йиқилиб тушибди. Шу ишнинг устига Оқсоқол кепқопти-ю, бобомни сиқувга опти. «Нима бало, хотинингни қўйнига кириб кетдингми, ундоқ-бундоқ», дебди. Бобомнинг ҳам жаҳли ёмон эмасми, «оле сувчилигингни, шу ишни қилмасам очимдан ўламанми», дебди. «Сувчилик қилмасанг – пажалиста!» дебди Оқсоқол ўдағайлаб.

Бобом ўша кундан ишга чиқмай қўйибди. Орадан уч кун ўтибди, тўрт кун ўтибди. Бир ҳафтадан кейин Оқсоқол ялиниб кепти. «Ҳой, Дума, эсингни едингми, далада шунча иш турибди, чиллали хотиндай ялпайиб ётишга уялмайсанми», деса, бобом чийиллаб берибди: «Бор, ишингни қил, сен раис бўлган колхозда ишламайман!» Оқсоқол қараса иш чатоқ. Энг зўр дехқон уйига кириб ётиб олган. Охири райкомни бошлаб кепти. Райком ҳам ялинибди. «Сиз энг тажрибали дехқонсиз, Дума, – дебди. – Бунақа аразлаб ётиш сизга ярашмайди. Эртадан ишга чиқинг».

«Чиқмайман! – дебди бобом аламдан тутақиб, – хизматини қилиб-қилиб энди отим «пажалиста» бўлдими?»

Райком негадир илжайиб қўйибди-да, Оқсоқолга сиёsat қила кетибди. «Ўзингиз пажалиста, Оқсоқол, ота-бувангиз пажалиста! Ака-укаларингиз пажалиста! Қўйинг, Дума, хафа бўлманг, сиз пажалистамассиз!» Бобом дарров ҳовридан тушибди. «Унақа деманг, ўртоқ райком, – дебди муросага келиб. – Ота-бувасига тил тегизманг. Отаси, раҳматли яхши одам эди. Акасиям «пажалиста» бўлганмас.

«Майли, ўзим пажалистаман, – дебди Оқсоқол. – Бўлдими, қутулдимми энди, овсар?» «Сенам пажалистамассан, ўша гапингни қайтиб олсанг бўлди». Бобом шундай дебди-да, кетмонни кўтариб далага чиқиб кетибди. Ўшандан бери Оқсоқол «пажалиста» деган гапни кам ишлатади. Айниқса, бобомга.

Ҳозир ҳам Оқсоқол бобомнинг жини тутиб кетганини билиб, дарров олдини олди.

– Билмасдан айтдим-да, ўртоқ, – деди илжайиб. – Аммо узуминг зўр бўпти. Баракасини берсин! Менгаям ўргат йўлинни!

– Талаш деган нарсани биласанми? – Бобом Оқсоқолга ғолибона қаради. – Ҳар қандоқ мева

бўлмасин, ўрикми, узумми, нишона берганда нораста болаларга талаш қилдириш керак. Ўшалар тўйганидан қолгани баракали бўлади. Менам бу узумнинг биринчи ҳосилини болаларга талаш қилдирғанман. Ўн саккиз йил бўлди, Кимсаним энди туғилган эди.

– Сен-а? – Оқсоқол белкурақдай кафти билан тиззасига уриб, маза қилиб кулди. – Томорқангни устидан чуғурчук учиб ўтишга кўрқади-ку, зиқна. Бошқа сиринг бор, айтавер!

– Айтайми! – Бобом Оқсоқолга қўлини чўзди. – Носдан ол!

– Ўл-а! Нокас! – Оқсоқол инқиллаб-синқиллаб шимининг чўнтағига қўл сукди. Нос тўла атир шишани бобомга узатди. – Ма! Битта гапниям текинга айтмагин!

– Керакмас! Ўзимники бор! – Бобом узун камзулининг чўнтағидан қизғиш носқовоғини чиқарди. – Мендан тиланмагин деб атайлаб сўрадим. – У кўзини қисибрөқ илжайғанча нос отди. – Ҳеч қанақа сир-пир йўқ. – Бирпас ўйлаб турди-да, тўсатдан сўраб қолди: – Хонадонингда неча киши бор? – Жавоб кутмай қалтабақай бармоқларини букиб санаб кетди. – Сени ўзинг – бир. Чевар хотининг – икки. Икки ўғил, икки келин, тўртта, ҳаммаси олтита бўлдими? Яна икки неваранг борми? Бўптида! Ҳар биттаси ҳўқиздай келадиган Шокиринг бор, Зокиринг бор, Потма-Зўра келининг кесагини ташитасан... Токнинг тагини одам бўйи кавлайсан.

– Э, шунинг учун қачон қараса, кесак титкилаб юаркансан-да. – Оқсоқол бир ғужум узумни оғзиға солиб кулимсиради. – Бўлди, тушундим!

– Сенга нима! Единг-ку, қалай маззаси ширин эканми? – Бобом хихилаб кулди. – Кесакни қув-

вати жа зўр бўлади, Оқсоқол. Сенга ўргатавуриб ўзимга қолмади.

– Қўйсанг-чи! – Оқсоқол қўл силтади. – Бунақа ишларни ўзимам биламан. Локин ҳайронман, бу йил менинг узумимга кул тушди.

– Ҳовлининг деворини баланд, томорқаникини паст ол деган ҳикмат бор. Эшитганмисан? Эшитмагансан! – Бобом билағонлик билан томоғини тақи́ллатган эди, ичига нос кетди шекилли, кўзи ола-кула бўлиб ўқчиди. – Э, ўла, – деди тупуриб. – Ишкомингдан шамол ўтиб турсин, каллаварам. Бўлмаса кул тушаверади.

Икки ўртоқ ҳангамалашиб пастак эшиқдан ҳовлига кириб кетишди.

– Юринг, – дедим Кимсан акамни қистаб. – Тезроқ узайлик. Ойим кеч қолмасинлар. Ишком оралаб кетдик. Қуёш қиздиради, ток япроқлари унсиз тебранади. Офтоб нурини эмиб, қизарган узум бошлари солланиб турибди. Аллақа-ерда ғуррап ғуриллайди.

Кимсан акам қорайган узум бошлари ғуж бўлиб турган ток олдига келиб тўхтади. Осилиб, бағазга чиқди. Залваридан ишкоминг нариги бошигача лопиллаб кетди.

– Буюрсинлар! – деди бир оёқда бағазга осилиб.
– Қайси бирини узай? Мана шуними? – У тузук-куруқ қизармаган узум бошига қўл чўзди.

– Э, хом-ку, униси! Тепасидагисини узинг! – дедим саватни биқинимга тираганча яқин келиб.

– Буними? – Кимсан акам ундан ҳам хомроқ бoshини кўрсатди. – Шунисиними?

– Йўқ, ана, тагида турибди-ку?

– Ҳа, мана буними? – У яна «жиннилик» қилишга тушди. – Ҳозир узамиз-да!

Кула-кула дашном бердим.

– Йўқ, ана-ку, пешонангизга тегиб турибди!

– Э, мана буними? – У бутунлай күм-күк узум бошига қўл чўзди. – Мана шуни-я!

– Ие, жиннимисиз! Унимас, қорайиб тургани бор-ку! Нима бало, хом узумни пишганидан ажратолмайсизми?

Кимсан акам ниҳоят ғарқ пишган чиллакини «топди». Бир донасини узиб, оғзига солди.

– Оҳ-оҳ-оҳ, шунақанги ширинки, есанг лабинг лабингга ёпишиб қолади, Робия!

– Бўлинг! – Турган жойимда оёқ депсиб қистадим. – Ойим шошяптилар.

Кимсан акам тезроқ ишлаш ўрнига баттар тегажаклик қила бошлади:

– Вой-бў! Бунақа ширин узумни умримда емаганман. Асал-а, асал! Ишонмасанг ялаб кўр... Лабинг ёпишиб қолса, ўзим ажратиб оламан.

– Э-э! Ойим уришиб берадилар, инсон! Қоронғида Алвости кўприқдан қандоқ ўтадилар? Ўзингиз обориб қўясизми?

– Сенам борсанг, обориб қўяман! – Кимсан акам илжайиб чиллакини узатди. – Қани, оч саватингни! Сават яримлаб қолганида томорқанинг пастак эшиги фийқиллади. Бобомнинг йўталгани эшитилди. Кимсан акам иккаламиз дарров сипо бўлиб қолдик.

Секин қарасам, бобомга эргашиб ойим ҳам пилдираб келяпти. Бобом ишимизни бир зум томоша қилиб турдида, Кимсан акамга буюрди:

– Туш...

– Нега, бобожон? – дедим қўлимдаги саватга имо қилиб. – Ҳали тўлгани йўқ-ку!

Кимсан акам дорбозлардек бир оёқлаб бағазга осилган кўйи биз томонга юзланди. Ойим тескари қараб, кафти билан юзини тўсганча ҳиқиллаб йиғлаб юборди.

– Уруш бошланиби! – деди бобом синиқ оҳангда.
– Юртимизга немис бостириб кириби.

Ҳиқиллаб йиғлаётган ойим тўсатдан овозини
барадла қўйиб юборди.

– Вой шўре-ем! Бу бало қаёқда турган экан.
Шўргинам қурсин!

– Саннама-э! – Бобом ўшқириб берди. – Ўчир!
Ҳайрон бўлиб ойимга қарадим. Нега йиғлайди?
Уруш бошланса нима бўпти? Ўзи анчадан буён
«уруш-уруш» деган гаплар юрарди-ку!

Кимсан акам ерга сакраб тушди. Куриган ке-
сакка қоқилиб, мункиб кетди. Ранги қув ўчиб,
энтикиб нафас олаётганини сездим. У аввал мен-
га, кейин ойим билан бобомга қаради. Юзига қон
тепиб, бўғриқди. Кўйлагининг қайрилган енгини
тушириб индамай кетаётган эди, ойим кўзлари
олайиб йўлини тўсди.

– Қаёққа?

– Оий! – Кимсан акам нажот кутгандек бобомга
қаради. – Бормасам бўлмайди.

– Нима?! – Ойим қоп-қора, қалин лаблари тит-
раб, Кимсан акамни қучоқлаб олди. – Бормайсан!
Тилаб-тилаб олган боламни ажалнинг оғзига юбор-
майман! – Кейинги сўзлар унинг кўксидан нидо
бўлиб чиқди.

Шундагина рўй берган воқеанинг даҳшатини
бирдан ҳис этдиму этим сесканиб кетди.

– Йўқ! Йў-ўқ! – Ойим чўккалаб қолди. Кимсан
акамнинг оёғини қўшқўллаб чангллади. – Кет-
майсан!

– Дада! – Кимсан акам ойимнинг қўлларидан
оёғини тортиб олишга уринаркан, бобомга қаради.

– Ўчирсанг-чи, аҳмоқ хотин! – Бобом олмадек
муштини дўлайтириб дашном берди. – Бирор болангни
обориб тўпининг оғзига тиқяптими!

Ойим бари бир Кимсан акамни қўйиб юбормади.

– Йўқ! – деди ёш тўла кўзларида илтижо билан.

– Борма, жон болам!

Бир чеккада карахт бўлиб турардим. Нимадир биқинимга қаттиқ ботаётганини энди сездим. Қарасам, ярим сават узум. Нима кераги бор? Ким-сан акам кетса... Узум егандан кўра заҳар егани- миз яхшимасми? Беҳуш бир алпозда саватни ерга қўйдим.

Зор қақшаб йиғлашидан эриди шекилли, бобом Кимсан акамнинг оёғидан қучоқлаб мук тушиб ўтирган ойимнинг бошига эгилди.

– Онаси, – деди секин. – Юртга келган тўй... Ҳамма урушга борса-ю, Кимсан тошбақадек бошини ичига тортиб ўтиrsa ярашадими? Үз қулоғим билан эшитдим-ку, уруш нари борса, бир-икки ойда битаркан. У ёғини сўрасанг, ҳеч ким ўғлингни олдига солиб обкетаман дейтгани йўқ.

Кимсан акам ойимнинг қўлидан сирғалиб чиқди-да, эшик томон ғизиллади... Шу кетганича эртасига пешиндан кейин қайтди. Бобом далада, мен супа олдида ўтириб, кир юваётган эдим. Икки кўзи эшикка термилиб ўтирган ойим чопиб бориб, Кимсан акамни қучоқлади.

– Нима бўлди? – деди чирқиллаб. – Тезроқ гапирсанг-чи?

Кимсан акам негадир қўзини ойимдан олиб қочди.

– Керак бўлса ўзимиз чақирамиз дейишди.

– Вой Худога шукур-а! – Ойим палакати ариган одамдек юзи ёришиб кетди. – Майли, болам, шошма. Айтибди-ку, керак бўлса ўзлари чақиради.

Ажабмас, унгача уруш битиб қолса...

Бир пиёла чойдан кейин ойим йўлга отланиб қолди. Кечаги саватга бошқатдан узум уздирди.

– Тоғандан хабар олай энди, – деди куйманиб.

– Ким билсин, ҳали уям урушга отланиб қолдимикин, гулдек хотинини қон қақшатиб...

Хөвлида Кимсан акам икковимиз қолдик. Нуқул рүпарасида сүппайиб туришдан уялиб, кир ёйиш баҳонасида супа томонга кетаётган эдим, Кимсан акам қўли билан имо қилди:

– Ўтири, Робия... Гап бор.

Сўз оҳангиданоқ ҳаммасини тушундим. Юрагим шув этиб кетди. У мендан олдин айвон пешига бориб ўтириди. Кўзларида чуқур, ўйчан маъно бор эди. Офтобда қорайған юзига тер тепчиб чиққан, лаблари қимтилган. Бир кунда янайм улғайиб қолгандек...

– Нима бўлди? – дедим юрагим зириллаб.

У индамади. Негадир жилмайиб қўйди. Орага юракни сирқиратувчи сукунат чўқди. Аллақаерда қовоғари ғўнғиллади. Молхонада галанска сигир хомуш пишқириб қўйди. Кунбўйи оламни қиздиравериб ўзи ҳам ҳансираф қолган қуёшнинг лоҳас нурлари этакдаги терак шохлари учida ловуллаб ўчди.

Кимсан акам илкис бош кўтариб, кўзимга қаттиқ тикилди.

– Кутасан-а! – Шундай деди-ю, ҳамиша ювош, ўйчан боқадиган кўзларида олов ярқ этди. – Сен кутсанг, мен тезроқ келаман. Жанг қилишим осон бўлади. Робия...

– Кетадиган бўлдингизми? – дедим овозим титраб.

– Йўқ, аввал сен айт. Кутасанми? Ростингни айт. Ўкраб йиғлаб юбордим.

– Нега кутмас эканман? Сиздан бошқа кимим бор! – дедим кафтим билан юзимни тўсиб. – Кимсан ака. Ахир мен... сиз...

Үпкамни босиб ололмас, бир ёқларга қочиб кетгим келарди. Шу топда Кимсан акам мени эркалашини, юзларимни силашини хоҳлардим.

Бир маҳал у секин қўлимни силади. Кафтилни тушириб юзимни юзимга теккизгудек яқин келди. Ундан офтоб ҳиди, ер еси, кейин... одамнинг юрагини ййнатиб юборадиган аллақандай ёқимли бўй таралар, кўзлари маъюс кулиб турарди.

– Нима қилай, – дедим жиққа ёш тўла кўзларим- ни кўзига қадаб. – Онт ичайми! Нон урсин! Кутма- сам, нон кўр қилсан, Кимсан ака!

У титраб кетди. Бошимни оҳиста силади. «Нега ўпмайсан, тентак! Ўпсанг-чи, бағрингга боссанг-чи!» Билмадим, қўрқдими, уялдими, қадоқ босган йўғон бошмалдоғи билан юзимга оқиб тушган ёшни артди.

– Онт ичма, Робия! – деди овози қалтираб. – Биламан-ку, сени! Бир оғиз гапинг кифоя.

У яна жимиб қолди. Мен бўлсам, Кимсан акамнинг бақувват, қадоқ босган қайноқ кафтига юзимни умрбод босиб ўтиришни, унинг тўхтовсиз гапиришини, аллақандай сирли нарсаларни айтишини хоҳлардим. Кўзимни юмиб олдим.

– Робия! – деди у бир маҳал. – Менга қийиқча тикиб қўясан-а?

Бошимни кўтариб қарасам, кулиб турибди.

– Ҳов анавиндагига ўхшаб, четига отимизни ёзиб қўясан-а! Иккаламизнинг отимизни...

Яна йиғлаб юбордим.

– Йиғлоқ! – деди у ёш болани овутгандек, бурнимни беозор чимчилаб. Шимининг чўнтағига қўл суқиб ярим варақ қофозни хонтахтага, чала ейилган узум ғужумлари ёнига ташлади. – Бир ҳафта- дан кейин жўнайдиган бўлдим. Военкоматдагилар ҳозирча Ўзбекистондан урушга олиш бошлангани йўқ, дейишди. Ойимга айтмай қўя қол. Ўзим тушунтираман.

Кимсан акам ҳам қизиқ. Нимага шунча шошилинч? Керак пайтида ўзлари чақиришарди-ку!

Кимсан акам күнглимдан ўтаётганини сезди.

– Робия! – деди менга эмас, пахсадевор тагида патирлашиб чўқишаётган мусичаларга қараб. – Шунача қилиш керак, Робия! Уруш кетяпти.

Ойим қоронғи тушганда келди. Тоғам ҳам военкоматга югурмоқчи экан, Раъно янгам қўймабди. Ойим тоғамни узиб-узиб олибди. «Подадан олдин чанг қўтарма, ғунчадай хотинингни ташлаб уруш қилишни ким қўйибди сенга, – дебди. – Мана жиянинг ҳам ҳовлиқиб бориб, бўшашиб қайтди, керак пайтида ўзлари топиб олармиш», дебди.

Ойим гапирияпти-ю, менинг кўзларим Кимсан акамда...

Йиғлаганимни сездирмаслик учун молхонага кириб кетдим.

* * *

Якшанба куни ҳовлимиз одамга тўлди.

Унча-мунча колхозчи чарлаб чақирса бормайдиган, дўпписи ерга тушиб кетса, бирорга пул бериб олдирадиган Умар закунчи ҳам пешонасига мунчоқ тақилган жийрон отини гижинглатиб келди. Бобом қўй сўйди... Рашид абзи одатдаги юмушини қилиб, самовар қайнатишга тушди. Маҳалла қозонида ош дамланди...

Ойим дод солиб, оламни бузиб юборса керак, деб қўрқсан эдим. Қизик, йиғламади ҳам, ақл-хушини йўқотмадиям. Иккаламиз Кимсан акамга атаб патир ёпдик, бўғирсоқ пиширдик. Бошига янги дўппи, эгнига жужун кўйлак, шим кийиб олган Кимсан акам икки юзи қип-қизариб дам-бадам ёнимизга келади. (Ҳали улфатлари билан уйга кириб бобомдан бекитиқча Рашид абзининг мусалласидан ичаётганини кўрувдим.) Нуқул ҳазил қиласди. «Ойи, тўй юборяпсизми, нонингиз бунча

күп? Ие, Робиянинг пазанда бўпкетганини қаранг, ойи! Шундоқ қизни қўлдан чиқариб бўладими?»

Ойим унинг қочириғини тушунмайди.

– Сенинг синглинг бўлади-ю, пазанда бўлмайдими? – дейди кулиб.

Ажаб, одам йиғлаб юборишдан қўрқиб кулса ғалати бўларкан. Хизмат қилиб юрибману нуқул Кимсан акамга термилиб қарайман. Ана, жўрала-ри билан айвонда чордана қуриб ўтириб ош еяпти. – Робия! – Шундоқ ёнбошимда дўриллаган овоз-дан чўчиб тушдим. Қарасам, ҳар елкасига иккита-дан йигит ўтирса бемалол кўтарадиган, кесилган жигардек қалин лабида мўйлов ўсган Парча опа девор тагида ғўладек оёқларини чўзиб бир лаган ошни тиззасига қўйиб уряпти.

– Роби! Бир қошиқ сувминан ютадиган оканг бор-де!

– деди ошни гуваладек думалоқлаб оғзига тиқаркан.

– Совчи қўйса тегардим!

«Вой кўнглингга қўтириб жомашов. Кимсан акам ўзимгаям керак!..»

Энсам қотиб бурилиб кетаётсам, шолча ташланган супада буғалтир Соли сўпоқ билан ўтирган Умар закунчи ўрнидан туриб, қўлини баланд кўтарди.

– Ҳурматли колхозчилар! – деди жарангдор овозда. – Бир минут диққат...

Ҳовлида ғовур-ғовур қилаётганлар секин-аста тинчиб қолишиди.

– Ўртоқлар! – «Қовун сўйса бўладиган» даражада силлиқ дазмолланган шим кийган Закунчи ўртага чиқди.

– Ўртоқ колхозчилар! Ватанимиз бошига оғир синов тушди. Қаҳрамон совет жангчилари немис-фашист босқинчиларига қарши шиддатли жанг олиб бормоқда! – У кўрсаткич бармоғи би-

лан ингичка, чиройли мўйловини силаб қўйди. Ҳа-
яжонланиб давом этди. – Фронтга добровольний
отланганлар орасида бизнинг колхоз аъзоси, ста-
хановчи кетмончимиз Кимсан Ҳусанов ҳам борли-
гидан фахрланамиз! Бу ёқقا кел, укам!

Кимсан акам қўлини сочиқقا артиб, айвондан
тушди. Хижолатдан юzlари ловуллаб супа олдига
келди.

– Раҳмат, укам! – Закунчи унинг елкасига қоқ-
ди. – Душманга омонлик берма! – Охирги гапи-
ни, айниқса, жарангдор овозда айтди. – Фашист
босқинчиларига ўлим! Яшасин ўртоқ Сталин!

Гардиши кенг шляпа, оқ кител кийган Соли
сўпоқ дўмбоқ қўллари билан қарсак чалди. Чек-
ка-чеккадан маъқулловчи хитоблар эшитилди.
Умар закунчи жойига ўтиргандан кейин Ким-
сан акам нима қилишини билмай эсанкираб тур-
ди-да, одамлар орасидан ўтиб, айвонга йўналди.
Шу пайт гулзор томондан Оқсоқолнинг йўғон ово-
зи эшитилди.

– Шошма, болам! – У катта-катта қадамлар би-
лан яқин келиб Кимсан акамнинг елкасига кафтини
қўйди. – Бир нарсани айтиб қўяй. Уруш деган па-
лакат – ўйин эмас. Буни ҳеч ким билмаса ҳам Дума
билан мен биламиз. Душманни аяма, аммо ўзингни-
ям эҳтиёт қил. – Оқсоқол Кимсан акамнинг пешона-
сидан ўпди. – Баракалла, болам! Ҳақиқий ота ўғил
экансан. Белида белбоғи бор йигит экансан! Қани
халойик! – У одамларга юzlаниб ҳайқирди. – Юрти-
мизга қасд қилганлар паст бўлсин, ер билан яксон
бўлсин! Кимсанбой ой бориб – омон келсин!

Ҳовлини тўлдирган одамлар баравар оёқقا
қалқди.

Кимсан акам бир йўла шунча мақтовни умрида
энди эшитаётгани учунми, ўзини қаёқقا қўйишини

билмас, шолғомдек қизариб, гоҳ ерга қарап, гоҳ да-рахтларнинг учини томоша қилар, нуқул шимининг чўнтағига қўлини суқиб атрофга аланглар, чамаси бунаقا «азоб»дан тезроқ қутулишни ўйлар эди.

– Ҳусанбой! – Оқсоқол кафтини оғзига карнай қилиб бақирди. – Қаёқдасан, Дума?!

Одамлар тўдасидан бобом чиқиб келди.

– Обке! – деди Оқсоқол.

Аллақаёқдан ойим пайдо бўлди.

– Чоп, қизим! – деди шивирлаб. – Патирни обчиқ!

Оёғимни қўлга олиб бостирмага югурдим. Ҳали тандирдан узаётганимизда ойим синггиб пишган, юзига седана сепилган каттакон патирни қўлимга тутқазиб, буюрган эди: «Тайинли жойга бекитиб қўй, сўраганимда обкеласан!»

Бостирмага учиб кирдиму эски сандиқ усти-даги дастурхонга ўралган патирни олдим. Па-тири ҳали иссиқ эди... Дастурхон қатини очишими билан димоғимга офтоб, буғдой, ер ҳиди урилди. Худди Кимсан акамнинг юзидан анқиб ту-радиган исга ўхшаш бўй... Одамлар орасидан ўтиб келиб, нонни бобомга бердим. Бобом худди чақалоқ болани авайлаб кўтаргандек икки қўл-лаб кўксига босганча супа олдига олиб борди-да, Оқсоқолга узатди.

Оқсоқол патирни боши устида баланд кўтарди.

– Халойиқ! – деди овози титраб. – Дунёда нондан табаррук нарса йўқ! Нондан юз ўгирган имондан юз ўгиради. Ке, ўғлим, тишла! – У патирнинг икки четидан тутиб турди. Кимсан акам хиёл эгилиб бир чеккасини тишлади. – Баракалла, – деди Оқсоқол.

– Туз-насибанг узилмасин! Илоҳи омин!

У бир чеккаси тишлиланган патирни бобомга узатди, бобом ойимга, ойим менга... Мен шоша-пи-

ша уйга кирдим-да, патирни тахмондаги кўрпашак лар орасига яширдим.

* * *

Тонг қоронғисида йўлга тушдик. Бобом Умар зақунчининг улов жўнатишини кутмасдан ўзининг эшак аравасини тахт қилди. Аравада Кимсан акамнинг қопи, қопнинг боғичидан ушлаб ойим ўтирибди. Араванинг бир томонида Оқсоқол, иккинчи томонида бобом тупроқ кечиб кетяпти. Кимсан акам иккаламиз орқароқда боряпмиз. Бобом халачўп билан эшакнинг биқинига нуқиб «хих-хих»лади. Эшак дик-дик қадам босади. Саҳар салқинида совуган тупроқ ҳиди ёқади шекилли, «хирқ-хирқ» қилиб қўяди. Ўилдираклар овозсиз шириллайди. Чанг кўтарилади. Шом еган ой ғариб мўлтирайди. Гоҳ Кимсан акамга, гоҳ ойимга қарайман. Фира-ширада Кимсан акамнинг юзини аниқ кўрмайман. Лекин атроф ни томоша қилиб бораётганини пайқайман. Назаримда у негадир жилмаяётганга ўхшайди. Ойим икки букилиб олган. Худди қоп-қора тошдан ясалган ҳайкалдек...

Алвости кўприкдан ўтаётганимизда қоронғи ўпқонда илондек вишиллаётган сувга қараб, ваҳмим келди. Назаримда бутун дунёning фалокати шу ерга тўланиб «базм» қураётгандек, атиги бир ҳафта олдин ўйнаб-кулиб юрган одамлар бугун маъюс тортиб қолганидан шодланиб мазах қилаётгандек бўлиб кетди.

Оқсоқолнинг юраги сиқилди шекилли, Алвости кўприк шовқинини босиб шанғиллади.

– Кеча Хирмонтепа томонга ўтгандим. Буғдой жонивор бошоғини тўкаман деб турибди. Закунчига айтсам ҳали вақт бор, раҳбарларнинг ишига аралашманг, деб сўкиб берди.

– Э, раҳбар бўлган отасини гўрига! – Бобом хуноб бўлиб ҳайқирди. – Бу йил ёз эрта келди, ўроқقا тушмасак бўлмайди.

Боядан бери индамай кетаётган Кимсан акам бирдан жонланиб кетди.

– Тушаверинглар, дада! У-бу деб закунчилик қиласа айтинглар, ҳеч ким уйига ортиб кетаётгани йўқ-ку, денглар. Ҳарна вақтлироқ йифиштириб олганларинг.

Шу баҳона гап гапга уланди. Ҳосилни тезроқ йиғиб олиш, кечки маккани вақтида экиш... Хуллас, гангир-гунгур суҳбат бошланди.

Эшак қадамига қараб, манзилга етиб боргунимизча кун ёйилди.

Анча йил илгари дадам билан Тошкентга келганимизда кўрган вокзалим ғира-шира ёдимда эди. Ўша ғишин бино. Ўша зиналар. Аммо унда одам бунақа қалин эмасди. Ҳозир ҳамма ёқ бозорга ўхшаб кетибди. Қоп орқалаганлар, жомадон кўтаргандар, ёқасига белги тақилган ҳарбийлар... Одамдан от-улов кўп. Қоп-қора «эмка» машиналари, «полуторка»лар, от арава, эшак арава. Ҳатто оғзидан кўпиги осилиб, пастки жағини у ёқ бу ёққа қийшайтирганча кавш қайтараётган туягача бор.

Кимсан акам «мен ҳозир» деди-ю, қизғишиғишин бино эшиги олдида турган одамларни туртиб-суртиб ичкари шўнғиди. Бир соатчадан кейин қайтиб чиқди.

Қоп орқалаган бобом, унинг кетидан тугунини маҳкам ушлаганча мен, билагимга ёпишган ойим. Энг охирида қаддини ғоз тутган Оқсоқол «пўшт-пўштлаб» перрон томон юрдик. Кимсан акам бу ерда ҳам «ҳозир келаман» деганча узоқ йўқ бўлиб кетди.

Ҳаво эрталабдан қизиб кетган. Вокзал биноси олдида поезд тўхтаб турибди. Аскарларни таший-

диган «қизил шалон» шу эканини тушундим. Тахта вагонлар дарвозадек кенг эшигини очиб туриб-ди. Дераза йүк. Ўрнида патнисдек туйнук. Музика янграйди, ора-чора «гум-гум», «вош-вош» деган товуш эшитилади. Аллақаेңдан гармон овози қулоққа чалинади. Узоқроқда чилдирма бака-банг қилади. Кимдир йиғлайди, кимдир кулади. Катта-кон осма соатнинг миллари ўндан йигирма дақиқа ўтганини кўрсатиб турибди.

Шундоқ соат тагида сочи калта қирқилган, лабини қизилга бўяган рус аёл папирос чекаётган мўйловли кишини қайта-қайта ўпади.

– Саша, Сашенька, – дейди. Дам-бадам сумкачасини очиб рўмолча чиқаради, кўз ёшини артади.

Эркак негадир кулади.

– Жди, – дейди қизил бўёқ юққан юзини артиб.

– До победў!

Бир маҳал Кимсан акам ҳаллослаб келиб қолди. Худди шу пайт «По-ваго-нам!» деган асабий қичқириқ янгради. Йиғи-сиғи, куй, кулги – ҳаммаси аралашиб кетди.

Кимсан акам аввал ойимни қучоқлади. Қизик, ойим шундаям йиғламади. Фақат энтикиб нафас олаётганини сездим.

– Болам, жон болам, ўзингни эҳтиёт қил... Хўпми, жон болам. Тушундинг-а! Оллога топширдим...

Кимсан акам унинг қучоғидан чиқишга уринар, аммо ойим қўйиб юборгиси келмас эди.

– Хавотир олманг, ойи! – деди у шоша-пиша. – Нариси билан уч ойда келаман. Мана кўрарсиз. Гирмонни бошини янчиб келамиз!

– Иssiқроқ кийиниб юр, болам! – Ойим Кимсан акамнинг у юзидан-бу юзидан ўпаркан тайинлади. – Қопда аччиқтош бор, томоғинг оғриса ғарғара қилгин, хўпми?

Қарасам, Кимсан акам ойимга юзини тутиб беряпти-ю икки күзи менда. Кулмоқчи бўлади, аммо лаблари аянчли титрайди. Амаллаб ойимнинг қутоғидан чиқиши билан дадам икки елкасига осилиб пешонасидан ўпди.

– Ой бориб, омон кел, ўғлим! – деди бўғиқ овозда.
Яна ўша асабий ҳайқириқ янгради.

– По ваго-о-о-нам!

Кимсан акам бобом билан хайрлашаётганида ҳам икки кўзини мендан узмади, шу топда Оқсоқолниям ёмон кўриб кетдим. Кимсан акамни қучоқлаб олди. Ҳадеганда бўшата қолмайди.

Асабий ҳайқириқ бу сафар таҳдидли жаранглади.

– По ваго-о-о-нам!

Кимсан акам ниҳоят ёнимга келди. Терлаб кетган, энтикиб нафас оляпти. Кўзи кулиб турибди-ю, лаблари титрайди.

Беш-олти қадам нарида турган бобом билан ойим томонга ўғринча қараб олди-да, қўлини чўзди. Кафтимни маҳкам қисиб шивирлади:

– Кутасан-а?

– Кимсан ака... Кимсан ака! – Кўзимдан тирқираб ёш чиқиб кетди.

Вагонлар шиддатли тарақлади. Бир маҳал ўзимга келсам, Кимсан акам елкасида қоп, бир қўлида тугун билан поезд ёнида чопиб кетяпти. Вагонлардан бирининг очиқ эшигидан беш-олти қўл баравар чўзилиб Кимсан акамни қоп-мопи билан ичкарига тортиб олди.

Ҳамма ёқ қий-чув бўлиб кетди.

– Худога топширдим, болам!

– Тезроқ келинг, дадаси.

– Хайр, адажон!

– Бегим, хат ёзинг, бегим!

– Туғсам отини нима қўяй?

- Худо паноҳида асрасин, ўғлим! Бошинг тошдан бўлсин!

Бу – бобомнинг хитоби эканини кейин пайқадим. Ниҳоят охирги вагон ҳам тарақ-туроқ қилиб ўтиб кетди. Сўнгги вагон, шапка кийган, найзали милтиқ кўтарган ҳарбий киши... Олислаб бораётган паровоз нола чеккандек чўзиб гудок чалди. Йиғи-сиғи бир авжига чиқди-ю, кейин сукунат чўқди.

Мусиқа тинди. Чилдирманинг бака-банги ўчди. Гармон ҳам нола чекмай қўйди. Қизиган темир иси, машина мойининг ҳиди гупиллаб кетди. Қарасам соат тагида турган бояги рус хотин темир симёочга беҳол суюнганча ҳиқиллаб йиғлаяпти.

– Саша! Сашенька!

– Сув! Сув опке!

Бобомнинг хавотирли хитобидан сесканиб тушдим. Ойим шундоқ ерга ўтириб қолган, ранги қув ўчиб, рўмоли елкасига сирғалиб тушган, кўзи юмуқ эди. Икки чаккасидаги сочи оқариб кетга- нини энди сездим. Наҳотки, бир кечада?..

Бобом ойимнинг билагидан тутганча нуқул бир гапни қайтариб, ялинар эди.

– Кўзингни оч, онаси, кўзингни оч...

Оқсоқол белбоғини шоша-пиша ечиб, ойимни елпишга тушди. Менга қараб ўшқирди.

– Сув обкелсанг-чи, Робия!

Дуч келган томонга югурдим. ўадир-будур ғишт қопланган майдондан ўтиб борарканман, қоқилиб ўмбалоқ ошиб кетдим. Чап тирсагим сирқираф, кўнглим беҳузур бўлди. Аммо сакраб туриб яна югурдим. Рўпарамдан чиқиб қолган қора шапкали одамдан сўрадим.

– Сув? Сув борми?

Шапкали киши қўли билан поезд кетган томонга имо қилди.

Эллик қадамча нарида тумшуғи әгик құвурдан шариллаб сув оқиб ётарди. Ҳовучимга сув түлдіриб, орқага қараб чопдим. Етиб келгунимча кафтларим орасидан оқиб, нариси билан икки қул-тум қолди. Бобом ҳамон типирчилар, ойим ранги бўздей оқарганча кўзи юмуқ, бошини бир томонга ташлаб ўтирас, бобом елкасидан тутиб турмаса, гурсиллаб йиқилиши аниқ эди.

Ҳовучимдаги сувни ойимнинг юзига сепдим.

Ойим бир сесканди, аммо кўзини очмади.

– Ўғли-м! – деди ожиз инграб. Кўзларидан икки томчи заҳардек аччиқ ёш сизиб чиқди-да, кўкариб кетган юзидан оқиб, лабининг четида туриб қолди. Кечадан буён бутун бардошини тўплаб, Кимсан акамнинг олдида йиғламагани ҳаққи ичидага уммон бўлиб ётган алам энди шу икки томчига айланиб тошиб чиққанини ҳис этдиму юрагим санчиб кетди.

– Ойижон! – дедим бошига эгилиб.

Кимдир елкамга туртди.

Ўгирилиб қарасам, ҳозиргина симёфочга суюниб «Сашенька» деб йиғлаётган хотин. Лабининг бу ёғи суркалиб кетган, оғзи қийшайиб қолганга ўхшарди.

– Аксакал... – У бобомни ҳам нари сурди.

Илдам ҳаракат билан сумкасини очди-да, қандайдир узунчоқ шишача чиқарди. Пўкагини очиши билан димоқни ёриб юборгудек ҳид анқиб кетди. Кўз ёшидан жиққа ҳўл бўлиб кетган рўмолчасига бояги доридан томизди. Рўмолча учини ойимнинг бурнига тутган эди, ойим юзини буриштириб, тескари қаради. Кўкимтирир юзига билинар-билинмас қон югурди.

– Мама плоха, – дедим билганимча ўрисча гапириб. – Мама умер будит.

– Ничего! – Хотин маъюс жилмайди. – Я врач, помогу. Принеси пить.

Хотиннинг кейинги гапини тушунмадим.

– Сув, сув бар, кизимка? – деди хотин аччиқланиб.

Оқсоқол ўрисчани яхши билиши энди эсига тушгандек таржима қилди.

– Дўхтири маржа сув опке деяпти, нега тушунмайсан? – У қозондек дўпписини бошидан ечиб тутқазди. – Ma! Югур.

Дўппига сув тўлдириб қайтиб келсам, ойим кўзини очган, қийналиб, нафас олар, бобом билан Оқсоқол тепасида туришар, ўрис хотин эса гўё ойим тушунадигандек тасалли берар эди:

– Не горюй, апа! Твой мальчик придет героем...

Ойим дўппидаги сувдан озгина ичиб тағин ингради.

– Жон болам, ёлғизим...

– Мен борман-ку, ойижон, – дедим йиғидан лабим титраб. – Нима, мен сизнинг болангиз эмасманми?

Ўрис дўхтири ўзбекчани тушунаркан.

– Ну вот, апа! – деди бошини маъюс ирғаб. – У тебя и кизимка есть. А у меня теперь – никого.

Гапини яхши тушунмасам ҳам ойимни юпатаётганини англадим.

Аёл секин-секин нари кетаётган эди, Оқсоқол қуллуқ қилди.

– Испасиба, маржа! Гўст пайдўм.

Аёл мунгли кулимсираб қўйди.

– Раҳмат, – деди ўзбекчалаб, – раҳмат, аксакал.

Димоғимга машина мойининг чучмал иси, қулоғимга вагонларнинг шарақ-шуруқ урилиши, ғилдирак садолари, паровознинг видолашгандек нолон гудок чалиши маҳкам ўрнашиб қолди.

Кейин ҳам ёз кечалари ойим билан айвонда ётганимда Алвасти қўприк томондан ғилдираклар тарақлагани, паровознинг нола қилгандек чўзиб

гудок чалишини эшитиб қолсам, вокзалдаги ўша манзара кўз олдимга келар, юрагим орзиқиб-орзиқиб кетар эди.

* * *

...Майли, ўшанда-ку, ойимнинг ўз дарди ўзига етиб ортарди. Устига-устак Кимсан акам иккаلامиз бир-биrimizgа кўнгил қўйганимизни билмас эди. Кейин... кейин билди-ку. Билиб ўзиям суюнди-ку, ахир!

Нимага энди бунаقا деяпти?! Нимага мени «қизим» деб чақирадиган Шомурод тоғамга раво кўряпти? Тўғри, уруш битганига беш йилдан ошди. Аммо беш йил нима бўпти? Керак бўлса ўн йил, ийгирма йил кутаман! Умрим борича кутаман! Мабодо Кимсан акам йўқ бўлганида ҳам («ўлган» дейишга тилим бормайди) мен борман-ку. Бундан чиқди, Кимсан акам ҳам бор-да! Наҳотки ойим умидини узган бўлса! Наҳотки ўз ўғлига атаган қизни ўзгага раво кўрса?!

Ойим иккаламиз бир-биrimizning бағримизга кириб ўтирап эканмиз, шуларни ўйлаб эзилардим. Аллақаерда ҳаққуш нола қиласди, шамол беҳи баргларини шитирлатади. Ойим ҳаво етишмаётгандек хириллаб нафас олади... Айвон бурчагида Музофар ётибди. Ора-чора инграйди. Синган қўли оғриётган бўлса керак...

– Жилла қурса шу болага раҳминг келса-чи, қизим. – Ойим бўғинлари шиқирлаб ўрнидан турди. Музофарнинг тепасига бориб, кафтини пешонасига босди. – Менгаям осон тутма, жон болам! Сенга ёмонликни раво кўрсам, имонимдан жудо бўлай!

Бу гапни шунаقا осойишта ишонч билан айтдики, ичимда бир нима узилиб кетгандек бўлди.

Авваллари ҳам шунга ўхшаган аҳволга тушган- ман. Ҳов, ўшанда Кимсан акамни кузатганимиз- дан кейин икки ойча ўтиб Очил акадан совчилар келганда. Йиғлаб-йиғлаб Кимсан акамга хат ёзганимда... Кимсан акамдан хат келмай қўйганида... Умар закунчи бутун уй ичимизни қора ер билан битта қилганида... Бобом ўлганида... Уруш битиб, уйга яна совчилар қатнаб қолганида... Ҳар гал ичимдаги ўша ип таранг тортилиб, чидаб бўлмас азоб берар, ўзимни қўйишга жой тополмай қолардим. Лекин ўша ипнинг борлиги яхши экан. Азоб берса ҳам, жонимни суғуриб олса ҳам...

Ҳозир... ип узилиб кетди. Узилди-ю, ажаб... оғриқ ҳам сезмадим, алам ҳам... Вужудим бўм-бўш бўлиб қолди. Бўм-бўш. Жимжит... Одам қимматбаҳо нарсасини йўқотса ачинади. Туҳматга қолса бошини тоғ-тошга уради. Қадри ерга урилса, исён кўтаради. Яқин кишиларидан айрилса дод солади... Лекин умидингдан айрилсанг ғалати бўларкан. Ҳеч нимага, ҳеч кимга, ҳатто ўз қадрингга ҳам ачинмайсан. Дод солмайсан. Исён кўтармайсан... Гўё сен ўлгансан. Ўзинг ўлиб, қуруқ суратинг қолган...

УЧИНЧИ ҚИСМ

ТҮРТИНЧИ БОБ

КИЧКИНТОЙ МУЗАФФАР ҲИКОЯСИ

Тўй

Қўлим сингани баҳона, уч ҳафтача аммамнида қолиб кетдим. Аввалига дадам ҳар куни келиб турарди. Кейин тўсатдан биттаям келмай қўйди. Дадамни қўмсаб йиғлаган эдим, аммам юпатди:

– Шошма, болам! Дадангни иши кўпайиб кетди. Битсин, борасан. Роби опанг ҳам боради. Дадамнинг иши билан нима ишим бор! Менга дадам керак! Нега келмайди? Майли, уришсаям, сўксаям. Бари бир дадам билан ётгим келяпти!

«Қора аммам» ҳар кечада қўлимга шўрпахта боғлайди. Шўрпахта яхши-ю, ҳидини ёмон кўраман. Тағин ўзимникини боғласа, майлийди, аммам пахтани ўзи «хўллайди». Дадам ўшандаям келмади. Соғиниб кетдим! Ўзим қочиб кетай, десам, Алвасти кўприқдан қўрқаман... Роби опам ҳам ўзгариб қолди. Авваллари ҳар куни қурутми, пистами олиб келарди, мени ўйнатарди. Энди ўйнатмай қўйди. Ҳеч ким билан гаплашмайди. Аммам йўғида бурчак-бурчакка бориб йиғлади.

Ниҳоят, «Қора аммам» уйимга олиб борди. Дадам ҳам мени соғиниб қолган экан. Кўриб суюниб кетди. Оқсоқланиб келганча ердан даст кўтариб юзимдан ўпди. Қизиқ, дадамдан тамаки

эмас, оҳак ҳиди келарди. Қарасам, уйимиз бошқача бўлиб кетибди; деворлар оқланган, уйнинг синган деразасига янги кўз солинган. Ҳовли топ-то- за... Дадамнинг ўзиям ўзгариб қопти. Мўйлови текисланган, кўзлари ёниб турибди. Ёшариб кетганга ўхшайди.

Шу кеча дадамнинг елкасидаги чандифини си-лаб, мўйловидан анқиб турган тамаки исини ҳид-лаб, маза қилиб ухладим.

Аммам бизникига серқатнов бўлиб қолди. Бир кун тугун кўтариб келади, бир кун сават... Ҳатто бир марта икки букилиб, ўзидан катта қопни орқа-лаб келиб қолди. Дадамга эргашиб арпа ўроқقا борганимда чумолиларни томоша қилишни яхши кўрадим. Бир гал яримта бошоқни судраб кета-ётган чумолини кўрганман. Аммамниям аллақаери ўша чумолига ўхшаб кетарди. Ўзи муштдай кела-дию орқасида тандирдек қоп. Эшигимиз кичкина эмасми, қоп сиғмай қолди. Бостирма соясида жў-хори үқалаб ўтирган дадам югуриб бормаса аммам бечора эшикка тиқилиб тураверган бўларди. Ик-ковлашиб қопни тортқилаб ичкари олиб киришди. Пахта экан.

– Шунча жойдан кўтариб келдингизми, опа, нима зарил! – деди дадам ачиниб.

Аммам янаям қорайиб, тердан ялтираб кетган пе-шонасини рўмолининг учига артиб, тушунтириди.

– Янги кўрпа қавимаса бўларканми? Дўст бор, душман бор. – У ҳар сафаргидан қаттиқроқ ҳар-силлар, ичидаги «одамчалар» овози борича ҳуштак чалар эди.

Эртасидан офтобрўя айвонга ўтириб олиб, кўр- па қавишга тушди. Мен бўлсам ҳали битмаган кўр- па устида думалаб ўйнадим. Маза! Аммам уриш- мади-ю, сал дашном берди.

– Тур, барака топкур, пахтаси йиғилиб қолади...
Бир ойча туриб, Роби опамга үрганиб қолган
эканман.

– Амма, Роби опам қачон келадила?
– Келади, гиргиттон, келади, – деди аммам ел-
камга қоқиб. – Яқында бутунлай келади.
– Менга қурут обкеладилами?
– Қурут нима бўпти, ишкалат обкелади. Яхши
кўрасанми, опангни?
– Жудаям.

Аммам жуволдиз тутган қўлини муаллақ қўтар-
ганча узоқ жимиб қолди. Кейин негадир тескари
қараб, рўмолининг учини кўзига босди...
Ўнфоқ пишган кезлари уйимизда тўй бўлди. Аб-
дувалининг дадаси – «Туя» сартарош бостирма па-
насида қўй сўйиб, оёғидан олма шохига осиб қўй-
ди. Ҳовлининг ўртасидан чуқур қазиди. Беш-олти-
та эркак «ҳа-бўл, ҳа-бўл» қилганча эшикдан қия-
латиб дошқозон олиб киришди. Бояги чуқурга ўр-
натишди. Биз ҳам ясаниб олганмиз. Дадам атай-
лаб Тошкентга тушиб, менга янги костюм-шим,
оёғимга ботинка олиб келган. Бошимда яп-янги
бахмал дўппи. Чойхонада мени кўриб «қадрдон бў-
либ қолган» эркаклар эшикдан кириши билан кўз
қисишиади.

– Муборак бўсин, гирой!
– Ия, посон бўпкетибсиз-ку! Дўппингизни бизга
сотинг, гирой!

– Ҳо! Дадангиз оберсин!

Қоронғи тушар-тушмас тумонат одам тўпланди.
Башанг кийинган эркаклар, ясан-тусан қилган
хотинлар. Қўтармада шунча кўп бола борлигини
билмаган эканман. Балки доим дадамга эргашиб
юриб болаларга қўшилмаганим учун шу кунгача
Абдувалидан бошқасини кўрмагандирман.

Томорқадаги жүхоризор ичида бекинмачоқ үйнаб юрсак, күча томонда шовқин-сурон эшилди.

– Юр, – деди Абдували қўлимдан тутиб. – Куёв келяпти!

Ҳеч балога тушунмадим.

– Қанақа куёв?

– Вой, билмайсанми, даданг хотин оляпти-ку!

Куёвда!

Пастак эшиқдан ҳовлига чопиб кирдик. Қарасам ҳовли ўртасида ловиллаб гулхан ёняпти. Каттакон тўнкадан чарсиллаб олов саҳраяпти. Дошқозон бошида куйманаётган сариқ хотин – Абдувалининг ойиси гулхан атрофида ирғишилаётган болаларга қўлидаги чўмични ўқталиб бақиряпти.

– Ёниб кетасан, тинмагур така! Ёниб кетасан!

Дадамни танимай қолибман. Вуй! Шу – ўзимнинг дадамми? Эгнида ҳаворанг костюм, бошида яп-янги чуст дўппи. Мўйлови текис тараашланган. Ие, дадамнинг шунча ордени бор эканми? Битта... Иккита... Учта...

Дадамнинг ёнида келаётган Илҳом чойхоначи қўлтиғига қистириб олган тўн қатини очди.

– Кийиб олинг, куёвбола!

Дадам илжайиб, қўлини орқасига қилиб турди. Беқасам тўнни кийгизишди-да, етаклаб гулхан ёнига олиб келишди. Дадам қаддини ғоз тутиб бор япти. Чўлоқланишиям сезилмайди. Кўзи тушиб қолармикин, деган умидда яқин борган эдим, қандайдир нотаниш хотин елкамга туртди.

– Қоч, ўралашма!

Дадамни аланга атрофидан уч марта айлантиришди. Кимдир эски курси келтириб гулхан яқинига қўйди. Яна бир одам дўпписига укпар қадалган кичкина болани дадамнинг тиззасига ўтқизди. Ўша заҳоти қулоқни ёргудек бўлиб чилдирма ба-

ка-банглаб кетди. Кўйлагининг олдини ёқавайрон қилиб ечган доиракаш бир томонга кифт ташлаб ғайрат билан чилдирмани савалай бошлади.

Меҳмонлар (деярли ҳаммаси эркаклар) ҳовлига тўрт бурчак қилиб ёйилган шолча, бўйралар устига қатор-қатор бўлиб чордана қуриб ўтиришди. Шундоқ ернинг ўзига ёйилган дастурхонларга нон, нишолда, туршак, жийда, попукқандлар қўйилди. Илҳом чойхоначи дадамнинг пинжига кириб, айвонга олиб чиқди. Мен танимайдиган яна уч-тўрт киши дадамнинг ёнига ўтириб олишди. Ўша заҳоти айвонга патнислар ташиб келишди. Патнисда қовурма чучвара, қатлама бор эди.

Меҳмонларга шўрва тортилгандан кейин Илҳом чойхоначи ўртага, гулхан ёнига чиқди. Юзлари қизариб, чўтири ҳам билинмай кетибди.

- Катта ашула! - деди ўзидан ўзи бақириб. Попукқанд солинган ликопчани юлқиб олди. Попукқанд дастурхонга сочилиб кетди.

У ликопчани оғзига рўпара келтириб чинқириқ овозда ашула бошлаб юборди.

- Боғ аро-о-о қўйсам қадам...

Юзи баттар қизариб бўйин томирлари ўқловдай бўртиб чиқди.

Гулхан шуъласидан узокда, қоронғида ўтирган аллаким, завқи тошиб кетди шекилли, овози боричча «дўст» торти.

- Ҳа-дўй-ўст, барака топ! Ойдек юзингдан аканг!
Сендан бошқа ўлмасин!

Мазза қилиб ашула эшитаётсан, бирор елкамга турти: қарасам, Абдувалининг ойиси. Қўлида чўмич.

- Юр! - деди имлаб. Бостиrmага олиб кирди.
Шифтига шишаси синиқ фонус осилган бостиrmада сон-саноқсиз тугун-терсаклар орасида «Қора

аммам» ўтирган экан. Негадир ўпкаси тўлиб юзимдан ўпди. Анчагача бағрига босиб турди.

– Шўрва ичдингми, болам?

– Қўйворинг, – дедим типирчилаб, – ашула эши-таман.

– Қўйинг, опа, бола ўйнасин.

Нимқоронғи бурчакда чўккалаб ўтирганча ту-гунларга нон, туршак солаётган, қарғашойи кўй-лак кийган хотинни энди кўрдим.

– Тўй деган болаларники бўлади. – У биз томонга ярқ этиб қаради-да, ишини давом эттиаркан, қўшиб қўйди. – Уйнайвер, ўғлим.

Қизик, қарғашойи кўйлакли хотиннинг овози ҳам, ўзиям дағал эди. Лекин негадир олдига боргим келди. Нимага унақа бўлганини билмайман.

– Ўзидан тиниб-тинчиб кетса кошкийди, Ба-шоратхон! – деди «Қора аммам» бурчакка қараб. – Билмадим, савоб иш қилдимми, гуноҳми. Шу но-растадеб... – У бирдан дами ичига тушиб, ғижил-лаб нафас ола бошлади.

– Ма, болам, ўртоқларинг билан е. Келсанг яна бераман! – Аммам тугунларни апил-тапил титкилаб, чўнтакларимни қовурма чучвара, попукқанд, яна алланималарга тўлдириб ташлади.

Ховлига отилиб чиқдим.

Ўйин-кулги ҳамон давом этарди. Чилдирма тараклайди. Илҳом чойхоначи ликопчани ютиб юборгудек оғзини катта очиб ашула айтади. Авжига чиққанда нуқул ликопчани ликиллатади. Исиб кетганидан юзини елпияпти, бечора! Дадам айвонда беқасам кўрпачада ўтирибди. Олдида безатилган патнис. Икки ёнида ўртоқлари.

Сопол товоқقا тўлатиб сут қуишишади-да, «олинг-олинг» деб бир-бирига узатишади. Ҳайронман, дадам сутни ёмон кўрарди-ку;

– Сутмас, бўза! – Абдували билағонлик билан ту-шунтирди. – Одамни маст қиласи!

Бир маҳал Илҳом чойхоначи кучанавериб чарчади шекилли, ликопчани ерга ташлаб, кўйлагигининг енгига пешонасини артди.

– Энди навбат ўзимизнинг Кўтармада ном чиқарган артис – «Туяга»! – деди тантана билан. – Қани битта духовой оркестр чалиб бер, хумпар!

Абдувалининг дадаси илжайғанча лапанглаб гулхан олдига борди. Йўл-йўл кўйлагининг ёқа тугмаларини ечди. Ўнг қўлининг кафтига туфлади-да, чап қўлтиғига тиқиб, чап қўлини бир силтаган эди «ворт» этган товуш чиқди. «Туя» амаки ниҳоятда жиддий қиёфада теракдай гавдасини ғоз тутиб ҳовлидаги одамларга мурожаат қилди:

– Ҳурматли меҳмонлар! Укамиз Шомуроджоннинг базмида сизларга зўр муждика чалиб бераман! Эшитганлар бой бўлсин! – У чап қўлини таёқдай осилтириб тағин силтади. Яна «ворт» этган овоз чиқди. «Туя» амаки дўрдоқ лабларидан тупук сачратиб оғзи билан жўр бўлди. «Умпо-умпо! Умпо-умпо!» Ҳар гал «умпо-умпо» деганда қўлтиғи «ворт-ворт» қиласи. «Муждика» шунаقا тантанали жаранглайдики, худди идора тепасидаги радиокарнайдек. «Умпо-умпо, ворт-ворт! Умпо-умпо, ворт-ворт!»

Бирор қорнини ушлаб, бирор бошини чангллаб хоҳолайди. Қарасам, дадам ҳам тиззасига уриб куляпти.

Ниҳоят, «Туя» амаки «муждика» чалишдан чарчади. Халқа таъзим қилиб, сўлагини арта-арта нари кетди.

Худди шу пайт кимдир: «Оқсоқол келдилар», деб қолди. Тўйхонага бирдан жимлик чўқди. Қарасам, айвонда – жўралари орасида ўтирган дадам ҳам

сипо бўлиб қопти. Илҳом чойхоначи бўза қуйила-ётган косани олиб, ими-жимида уйга кириб кетди. Дадам дик этиб ўрнидан турди.

Кўча эшикдан кириб келган табиб бувани дар-ров танидим. Ясаниб олибди: бошидаги қозоннус-ха дўпписи яп-янги. У четга чиқиб, икки қўлини қўксига қўйди.

– Қадамларига ҳасанот, Оқсоқол...

Оқ яктак кийган Оқсоқол бува қаддини ғоз тутиб, айвон томон юрди. «Қора аммам» айтган Оқсоқол шу! Аввал ҳам кўрганман: далага, обши қозонга борганимда. Аммо олдига яқин боришга уялганман. Дадам у ёқда турсин, табиб бува ҳам Оқсоқолни шунчалик иззат қилишадики, узоқдан кўриши билан таъзим қилиб туришади. Ҳовлининг тўрт тарафида чордана қуриб ўтирганлар гур этиб ўрнидан турди. Дадам айвондан илдам тушди. Оқсоқол буванинг кафтини қўшқуллаб қисди.

– Қани, марҳамат, – деди айвонга имо қилиб.

Оқсоқол дадамнинг елкасига қоқди.

– Қўшганинг билан қўша қари, болам, – дедиую тик турган одамларга ўгирилди. – Болаларим... – деди салмоқлаб. Ҳовли ўртасидаги тўнка ёниб бўлиб яхлит чўғга айланниб қолган, Оқсоқол буванинг узун, қуюқ соқоли, қотма юзи, кўзларида қизғиш нур шуълалана эди. – Мана шу хонадондан қут-брака аrimасин. Умид билан бир ёстиқقا бош қўйган икки ёш ували-жували бўлсин... – У бир зум чўғга айланган тўнкага жим тикилиб қолди. – Халойик, – деди яна. – Шу хонадонда яна бир одам бор: бола, нораста! Шомурод шу болани опичлаб катта қиляпти. Илоё шу йигитчаниям умри узоқ бўлсин. Бахти безавол бўлсин!

Одамлар баравар фотиҳа тортишди. Кимдир қўлтиғимдан олиб даст кўтарди. Бир зумда ўзим-

ни Олимжон акамнинг елкасида кўрдим. У посон кийинган, бошида ихчам айвонли шапка бор эди.

– Қалайсан? – деди шивирлаб.

Илжайдим.

– Яхши!

Оқсоқол буванинг гапи ҳали тугамаган экан.

– Биласизлар... – деди у чўғдан кўз узмай. – Шомуроднинг опасини танийсизлар. Шу муштипар хотиннинг умри боқий бўлсин. Кимсанжон эсон-омон келсин, яхши тўйлар қилиб, Думанинг руҳини шод этайлик.

Одамлар «Оми-и-н» деб гувиллади.

– Амманг яхшилар-а? – деди Олимжон ака ҳамон елкасида кўтариб туаркан жилмайиб.

– «Қора аммам»ми?

Олимжон акам кулиб юборди.

– Эртага-чи, келин келганда сочқи сочишади.

Сенам тергин, хўпми?..

...Бу сафар Абдувалининг ойиси шўрва эмас, мохора пиширди. Эркаклардан кўра хотинлар кўпроқ йифилди.

Абдували сочқи сочиладиган пайтни яхши биларкан. Кўчадан сурнай товуши келиши билан бақирди.

– Чоп!

Эшикка ёпирилган хотинлар орасидан «калла» қилиб ўтиб, ташқари чиқдим. Анча нарида, қоронги кўчада арава келяпти. Абдувалига эргашиб, югуриб бордим. Қўқон арава устида беш-олти хотин ўтирибди. Нимқоронғида қўқон аравада ўтирган Олимжон акамни пайқаб ўша томонга чопмоқчи эдим, Абдували қўлимдан тортди.

– Унисигамас, аптакашкага осиламиз!

Нарироқда яна битта арава келаётган экан.

Қўшалоқ отли «аптакашка». Бунисида хотинлар

кўп. Болалар, қий-чув қилиб «апташка» орқасига осилдик. Отлар пишқирди, ғилдираклар тарақлаб, чанг-тўзон кўтарилиди. Чилдирма кечагидан ҳам баландроқ бака-банглаб кетди. Сурнай чўзиб нафма қилди. Аравани тўлдириб ўтирган хотинлар ёр-ёр айтишиди:

Тоғда тойчоқ кишинайди, от бўлдим деб ёрёр.

Уйда келин йиғлайди, ёт бўлдим деб, ёрёр.

Йиғлама қиз, йиғлама, тўй сеники, ёрёр.

Остонаси тиллодан уй сеники, ёрёр.

Ҳовлимизга яқин қолганда беш-олти хотин олдинда бораётган қўқон аравага пешвоз чиқди. Иккинчи арава ҳам тўхтади. Хотинлар бир нимани гаплашишиди. Парча холанинг дўриллаган овози қулоғимга чалинди.

– Ҳо-о! Қудапошша! Гулдай қизимизнинг баҳоси шу бўлдими? Чўзинг-да мундоқ бели синмаганидан!

Чилдирма баттар авжига чиқди. Сурнай энти-киб-энтикиб нола қилди. Келинни аравадан туширишган заҳоти ҳамма ёқ дўпир-дўпир бўлиб кетди. Бир тўда хотин палакнинг тўрт бурчидан ушлаганча келиннинг боши устида тутиб ҳовлимиз томон юрди. Бири ингичка, бири йўғон овозда тағин ёр-ёр айтишиди:

Дукурдукур от келдию, от келди,

Чиқиб қаранг ким келдиё, ким келди?

Салласи катта ёр келдиё, ёр келди,

Шоп мўйловли эр келдию, эр келди...

Хотинлар қийқириб кулди. Ўртароқда кетаётган Парча хола яна дўриллади.

– Кошкийди-я, мангаям салласи котта эрдан ато қилса!

Келинлар түдаси ёр-ёр айтганча эшикка яқинлашиди. Ҳовлидаги фонусларнинг нури ғира-шира ёритиб турган эшик олдида «қора аммам»ни кўриб қолдим. Қўлида боғичи ечилган қийикча. Бошидан рўмоли сирғалиб елкасига тушган. Негадир титрайди. Оппоқ соchlари учидаги сўлкавой чўл-пиларининг жиринглаши чилдирма шовқини, сурнай овозида эшитилмаса ҳам бир-бирига урилиб кетаётганини сездим.

Бошига палак ёпинган келин яқин келиши билан аммам тўда устига сочқи сочди. Попукқандлар ерга тушиб сакраб кетди. Танга-чақалар жиринглади. Узимни ерга отдим. Маҳси кийган семиз-ориқ оёқлар орасидан эмаклаб ўтиб, попукқанд-лар, тангаларга ёпишдим. Битта оқ танга ялтироқ амиркон маҳси-кавуш кийган хотиннинг оёғи орасига кириб кетганини аниқ кўрдим. Аксига олиб ялтироқ кавуш тангани босди-ю, тўхтади-қолди. Алам устида оёғига туширмоқчи бўлиб турган эдим, юзимга алланима тегиб ғашимни келтириди. Бошимни кўтариб қарасам – соч. Икки ўрим узун соч юзимга тегиб турибди. Мунча узун! Худди Роби опамниги ўхшайди.

Сурнай шўх-шўх куй чалди. Исириқ ҳиди келди. Оёқлар орасида адашиб, димиқиб кетдим. Эмаклаб бир чеккага чиқиб олдим. Шимимнинг чангини қоқаётганимда ёнимга Абдували чопиб келди.

– Юрсанг-чи, тортишмачоқ кўрамиз!

Хотинлар келинни ўртага олганча бошига палак тушиб, уйга кириб кетишаётган экан. Иккаламиз тўдага қўшилиб айвонга чиқдик. Тиқилишиб уйга кирдик.

Уй ичи ёп-ёруғ. Шифтга илинган ўттизинчи фонуснинг пилиги баландлатиб қўйилган, токчалар-

даги чойнак, пиёлалар, мис баркашлар ялтирайди. Тахмонда янги күрпа-түшаклар, бурчакда эскироқ палак осиғлиқ...

Келинни ўраб келган хотинлар бир бурчак- ка ўтиб, пойлаб туришди. Ўша заҳоти уй ичи хо- тин-халажга тўлиб кетди.

– Қани, қудапошшалар! – Абдувалининг ойиси кураш тушадиган полвондек гердайиб ўртага чиқди. – Куёв томон билан беллашаман деганлар борми? – У каттакон чорси қийиқчанинг бир учидан тутиб силкитди. Беш-олти хотин Абдувалининг ойисидан кейин сафга тизилди. Худди поездга ўхшаб, бир-бирининг белидан кучоқлаб олишди.

Келин томондан кўкрак бурма кўйлак кийган гав-дали хотин ўртага чиқди. Абдувалининг ойиси тутиб турган қийиқчанинг нариги четидан ушлади.

– Биз-да, ўша беллашадиган!

– Манга беринг, ўзим эплийман! – Парча хола-нинг дўриллаган овозидан токчадаги баркашлар зириллаб кетгандек бўлди. У лапанглаб келиб, кўкрак бурма кўйлакли хотиннинг қўлидаги қийиқча-га талпинди. – Сиз нари туравуринг!

– Вой, Парча ўлгур! Сенга бас келиб бўладими, ҳўқиздай кучинг бор! – Абдувалининг ойиси қийиқчанинг бериги бурчагидан тортиб қўлтиғи та-гига тиқмоқчи эди, Парча хола, чит кўйлагининг енгини шимариб гурзидай билагини намойиш қилганча, қийиқчага чанг солди. Хотинлар қий-чув қилиб сафга тизилишди.

Куёв тарафда Абдувалининг ойиси, яна бешта хотин. Келин тарафда Парча хола, Оқсоқол бува-нинг менга камзул тикиб берадиган келини Поти-ма хола...

– Овора бўмайла! – Парча хола орқасида турган хотинларга елкаси оша қараб, хў-хў-лаб кулди, – ўзим боплийман ҳаммасини!

Рост айтган экан. Қийиқчанинг бурчагидан ушлаб сал тортган эди, Абдувалининг ойиси, унинг орқасида турган бешта хотин худди паровоз бир силтанганда тарақ-туруқ қилиб кетган поезддек баравар мункиб тушди. Чираниб ўзларини орқага ташлашди.

Айниқса, Абдувалининг ойисига жабр бўлди. Икки қўллаб қийиқчага ёпишганча, орқадаги хотинларга далда берди.

– Ҳа, эгачилар! Бўш келманглар!

«Эгачилар» минг урингани билан қани нафи тегса? Парча хола қийиқчани бир қўллаб ушлаб турибди. Тортаётганиям йўқ. Қоп-қора, қалин лабини осилтириб нуқул илжаяди.

– Парча ўлгур! – Абдувалининг ойиси астойдил ялинди. – Ён берсанг-чи, куёв томон деган номимиз бор.

Парча хола дўриллаб кулди.

– Куёвни ўқи ўзганми? Биззи келинни нимаси кам куёвиздан?

– Юрсанг-чи! – Абдували ойисининг терлаб кетганига раҳми келди шекилли, қаттиқ шивирлади.

– Биз ҳам куёв томон-ку!

Чопқиллаб бориб ҳа-ҳалашаётган «куёв томонга» қўшилдик. Парча хола қилт этмайди.

Охири Парча холанинг орқасида турган кўкрак бурма кўйлакли хотин бир нима деб қулоғига пицирлаган эди, Парча хола инсофга келди.

– Шунақами, ҳа, майли, – деди-да, қийиқчани сал бўшатди. Бизлар роса чираниб орқага тортаётган эканмиз, остин-устин тоғора бўлиб наматга думалаб тушдик.

Ўша заҳоти хотинлар икки томонга тарқалиб, йўл очишли. Уй бурчагидаги эски палак лопиллади-да, дадам чиқиб келди. Юзлари қизарган, бо-

шидаги дўпписи қийшайиброқ қолган, оқ шойи куйлақда, оёғида хиром этик. У илжайган қўйи, оқсоқланмасликка ҳаракат қилиб, келин томон юрди. Яқин келиб, келиннинг бошидан паранжисини олди.

Вой, ўзимнинг Роби опам-ку! Боя «сочқи» тераётганимда юзимга теккан соч ростданам Роби опамниги экан-да!

– Роби опа!

Нотаниш бир хотин қулоғимни оғритиб чимчилади.

– Жим!

Роби опам ярқ этиб менга қаради. Ўзгариб кетибди. Қошига ўсма тортилган. Кўзлари маъюс...

Хушимни тўплаб олгунимча дадам Роби опами белидан қучоқлаб даст кўтарди. Роби опамнинг бошидаги ғижим рўмол сирғалиб, елкасига тушди. Икки ўрим сочи тўлғониб кетди. Дадамнинг оқсоқланиши энди билинди. Хотинлардан бири талтўпда оёғини босди шекилли, дадам бир чайқалдию, аммо йиқилмади. Роби опамни кўтарган-ча палак орқасига ўтиб ғойиб бўлди.

Хотинлар уйнинг тўрт томонига тизилишиб ўтирди. Мохора келди. Абдували иккаламиз ҳовлига тушдик.

Хотинларнинг тўйида югур-югур, айниқса, кўп бўларкан. Ҳамма ўзи билан ўзи овора. Бирор монхора ташийди. Бирор «тўқиз-тўқиз»га қайси мевадан солиш кераклигини суриштиради. Талтўпда Абдувалини йўқотиб қўйдим. Балки қовурма чучварадан умид қилиб таванхонага киргандир? Мўралаб қарасам, у ердаям йўқ. Аксига олиб, «Қора аммам» ҳам кўринмайди.

Каловланиб қозон бошига бордим. Айвонга чиқдим. Уйқум келарди. Кечаям яхши ухламаган-

ман. Қайтиб, яна уйга кирдим. Хотинлар тўрт томонда тизилишиб ўтирап, ҳар ким ўзига теккан «тўқиз-тўқиз»ни тугиш билан овора эди. Бири севиниб илжаяди, бири «вой савил» деб лабини буради...

Кўкрак бурма кўйлакли хотин тугун боғлашдан тўхтаб, атрофга чимирилиб қаради. Бирдан афти буришиб кетди. Бир қўли билан бурнини чимчилаб, иккинчи қўли билан ёнида ўтирган Парча холанинг гумбаздай елкасига мушт туширди.

– Э, отинг ўчсин, Парча! Ичингда ит ўлганми, нима бало?

Парча хола елкаларини силкитиб «хў-хў»лаб кулди.

– Мохора егандан кейин шунаقا бўлади-де, опа!

– Э, мохора емай нафсингга куйдирги чиқсин!

Бор, ҳовлига чиқ!

Уй ўртасида гарангсиб туриб қолдим. Шу пайт гўшанга ичидан дадамнинг йўталгани эшитилди. Уша томонга чопдим.

– Дада!

Кўкрак бурма кўйлакли хотин Парча холани ҳам унутиб, мени қучоқлаб олди.

– Қаёққа, Музаффар? Уят бўлади, ўғлим!

Нега энди унинг ўғли бўларканман, мен дадамнинг ўғлиман! Қучоғидан чиқиши учун юлқиниб турганимда аллақаердан «Қора аммам» пайдо бўлди.

– Юр, жон болам, – деди қулоғимга шивирлаб, – чимилдиққа кириб бўлмайди, гиргиттон! Ўзинг яхши боласан-ку! Юр, қовоқ сомса бераман!

– Дадамминам ётаман! – дедим қайсарлигим тутиб. – Дадамни олдига бораман!

... Яна уч кун «Қора аммам»нинг ичидаги «одамчалар» чалаётган «хұштак»ни эшитиб ётишга мажбур бўлдим. Келинсалом, чаллар, бало-баттар... Уйимиздан одам аrimайди. Дадам билан Роби

опам кундузи мени эркалашади-ю, кечаси олдига киргизишмайди.

Охири ҳамма ёқ тинчиб қолди. «Қора аммам» айвонда ўтириб тугунини йиғишистириди. Маҳсиси-ни кийди. Роби опамнинг пешонасидан ўпди.

- Раҳмат, қизим! Юзимни ёруғ қилдинг, - деди овози титраб. - Қўша қаригин, ўзингдан кўпайгин, болам...

Кейин менинг пешонамдан ўпди.

- Мана, болам, Роби опанг кўчиб келди. Энди ҳечам кетмайди. Роби опангни яхши кўрасан-ку!

Аммамни эшиккача кузатиб борган Роби опам кўзлари қизариб қайтиб келди...

Кечқурун Роби опам шавла қилди. Гармдорини эзиз-эзиз шавла еётган дадамга эркалик қилдим.

- Сиз билан ётаман!

Дадам Роби опамга бир қараб олди-да, елкамга қоқди.

- Хўп, ўғлим, мен сени ачом-ачом қилиб ётаман.

- Роби опам билан ётмайсиз, - дедим ҳиқиллаб.

Роби опам кулди.

- Дадангни нима қиласман, Музаффар, албатта сен билан ётадилар-да!

Негадир дадамнинг қоши чимирилди. Қўлини эски сочиққа артди-да, чўнтагини кавлаб, газета, тамаки халта чиқарди.

- Емайсизми? - деди Роби опам. - Толиқиб кет-гандирсиз.

- Бўлдим! - дадам тўнғиллаб папирос тутатди.

Бари бир айтганимни қилдим. Роби опам уй-нинг ўртасига катта ўрин солди. Ҳатто тўшак устига чойшаб ҳам ёзди. Дадамни қучоқлаб олдиму таниш тамаки исини туйиб, елкасидаги чандиғини ўйнаганча ухлаб қолдим.

Эрталаб тамаки иси эмас, аллақандай атирахиди димоғимга урилиб, уйғониб кетдим. Дадам-

нинг елкасини тимирскиласам, қўлимга соч илашди. Қарасам, ёнимда Роби опам ётибди. Мен унинг сочини чанглалапман.

– Дада! – алам билан ўрнимдан туриб чўккалаб олдим. Кечаси дадамни қучоқлаб ётганим эсимда бор. Энди бўлса дадам у чеккада, мен бу чеккада, ўртада Роби опам ётибди. Тағин менга тескари қараб олган...

Роби опам дарров ўрнидан турди. Шоша-пиша кийиниб, ташқарига чиқиб кетди. Дадам мени қуҷоғига олмоқчи эди, аразладим.

– Роби опам сизминан ётмасин! – дедим инжиқлик қилиб. – Мен билан ётасиз. Мен билан!

Дадам негадир хўрсинди.

– Ўғлим, Роби опангни Роби опа демагин, уят бўлади, – деди босиқлик билан. – Ҳамманинг ойиси бўлиши керак. Роби опанг – сенинг ойинг, билдингми? Яхши бола бўлиб юрмасанг, аразлаб кетиб қолади. Кейин нима қиламиз, ўғлим? Ойисиз туриш қийин. Яна мушук юмдалайди, дараҳтдан ииқилиб қўлинг синади... Майлими?

Дадам чой ичиб чиқиб кетганидан кейин Роби опам дастурхонни йиғиширикаркан, ғалати гап айтиб қолди.

– Энди сениям тўй қиламиз, чирманда чалинади, боламаст бўлади...

Дарров Абдувалининг «даданг хотин оляпти» дегани эсимга тушди. Бундан чиқди, яна дадамминам ётолмас эканман-да!

– Нима, менам хотин оламанми? – дедим ўшшайиб.

Роби опам шу қадар қаҳ-қаҳ уриб кулдики, сурма тортилган чиройли кўзларидан ёш чиқиб кетди.

– Жиннивой! – деди кулгидан энтикиб. – Сеники бошқача тўй бўлади.

У бир нима эсига тушгандек тахмон томонга юрди.

– Шошма, Музаффар! Қани, бисотимизни күрайликчи, сенинг түйингга аталган нималар бор экан?

У, «ҳозир бир нарса күрсатаман» дегандек күзини қисиб қўйди-да, тия сандиқ устига тахланган кўрпачаларни тушира бошлади. Ҳар бир кўрпачани кигиз устига ташлаш учун эгилганда сочи елкасидан ошиб тушади, уни ерга тегиб кетади. Хинадан сарғайган бармоғини лабига босиб сирли жилмаяди: «Ҳозир кўрамиз».

Ниҳоят ўринни ағдариб бўлгач, чўккаллаб ўтириб, сандиқни очди. Куриб сарғайиб кетган беш-олтита ёнғоқ баргини бир чеккага олиб қўйди. Кейин ҳар хил латта-путталар, бир жуфткалиш чиқди. Охири яп-янги амиркон этикчани сандиқдан олиб узатди.

– Мана! – деди кўз-кўз қилиб. – Қани, кийиб кўрчи? Кигиз устига ўтириб, этикчани кийсам, лопийиджелди. Шунаقا чиройлики! Кўнжида қизил ипак билан тикилган гулиям бор!

– Юриб кўр-чи, оёғингни қисмаяптими?

Юмшоқ намат устида юриб кўрган эдим, этикчам бўғиқ ғирчиллади.

– Вой, Роби опа, ғарчиям бор экан! – дедим севиниб.

– Шошма, ҳали унданам яхши нарсалар бор. – Роби опам сандиқни титкилаб, беқасам тўнча чиқарди.

– Буниям кий-чи.

Тўн ҳам лойиқ келди.

– Мана энди тўй боланинг ўзи бўлдинг! – Роби опам ўтирган жойида мени қучоқлади.

Мазахўрак бўлиб қолдим.

– Қаранг, яна қаранг! – дедим ялиниб.

– Ҳозир-да! – Роби опам жилмайиб, тағин сандиққа қўл тиқди. Бурчагига гул солинган қизил қийиқча илашиб чиқди. Роби опам қийиқчани тиззасига ёйиб узоқ қараб қолди. Қийиқчани се-кин-секин силади. Аввал ранги ўчди. Кейин лаблари пирпирай бошлади. Қийиқчани юзига босди-ю, елкалари титраб-титраб, бирдан ўзини намат тўшалган ерга отди.

– Ночорман! – деди ўкраб. – Шўрим қурсин!

Қаддини ростлаб, қийиқчани бағрига босганча яна мук тушди.

– Кечириңг мени! – деди қийиқчани юзига босиб. – Рози бўлинг!

Сурма аралаш кўз ёшидан қийиқча бир зумда қоп-қора бўлиб кетди. У қийиқчани лабига босганча бўғиқ овозда аянчли чинқирди.

– Бошимни қаёққа олиб кетай! – Икки қўлини қийиқча аралаш баланд кўтариб сочини чангллади, – уруш қилмай, уйинг куйгурлар! Боланг ўлгурлар! – У илон чаққан одамдек бутун гавдаси билан бетоқат тўлғонар, сочи тўзғиб, кўзлари олайиб кетган эди.

Қўрқиб кетдим. Дадамнинг: «Яхши бола бўл-масанг, Роби опанг кетиб қолади», дегани әсимга тушди.

– Йиғламанг! – дедим қучоқлаб. – Роби опа, йиғламанг, ойи... Майли, дадамминам ётмайман, сизминан ётаман...

У ўтирган жойида мени бағрига босди. Кўз ёшидан жиққа ҳўл бўлиб кетган юзини юзимга босиб, ингради.

– Болажон! Шўргинам қурсин, болажо-о-он!

БЕШИНЧИ БОБ

РОБИЯ ҲИКОЯСИ

1. Уйда келин йиғлайди, үт бўлдим деб, ўр-ўр...

Одатда, ҳар қандай қиз ҳам ота-онасининг бағридан чиқиб кетаётганида йиғлайди. Лекин минг йиғлагани билан юрагининг туб-тубини ёритиб, илитиб турадиган нур бўлади. Янги ҳаёт, ҳали ўзи кўрмаган, аммо орзу қилган, бўйга етиши билан ғира-шира тасаввур қилиб юрган янги, сеҳрли олам келиннинг кўз ёшини ширин қилиб юборади... Меники унақа йиғи эмас...

Биз чиққан арава Нўғайқўрғондан Кўтармага етгунча қоронғи тушди. Ойим ирим қилиб аравани Алвасти кўприқдан юргизмади. Идора томондан айланиб келдик. Арава ичига қалин қилиб тўшалган кўрпачада паранжи ёпиниб ўтирибман. Бир томонда ойим, бир томонимда Фотима келин. Хотинлар тўхтовсиз ёр- ёр айтади:

*Тоғда тоёчоқ кишинайди, от бўлдим, деб ёрёп,
Уйда келин йиғлайди, ёт бўлдим деб, ёрёп...*

Арава пештахасига ўтириб олган Олимжон бақириб-чақириб отни ниқтайди. Дам ўтмай, «дррр» деб тўхтатади. Арқон тортиб йўлни кесиб чиққан йигит-яланглар шовқин солади.

– Кўрманани ташлаб кетмайсизми, хола?!

Ойим ҳарсиллаб нафас олганча қоронғида тугунчани титкилайди.

– Кўрмана сендан айлансин, болам! – деб бирига чорси, бирига одми дўппи улашади. Арава ғий-

қиллаб яна йўлга тушади. Орқада келаётган «аптакашка»даги хотинлар авжига чиқади:

*Осмонда юлдуз кўрдим: Олтин қозиқ, ёрёрг.
Тушаётган келиннинг кўнгли нозик, ёрёрг.
Икки букилиб ўтирган кўйи унсиз йиғлайман.
Ойим елкамдан қучоқлаб нафаси ғижиллаганча
қулоғимга шивирлайди.*

– Ақалли шу бугун чиройингни очиб ўтиргин,
жон болам. Куйдирмагин мени...

Арава бурчагида супадек жойни эгаллаб ўтирган Парча опа дўриллайди.

– Кўйвулинг, хола! Сўйинганидан йиғлавотти.
Ҳали гўшангага кирганида кўрасиз, ҳиринглаб бе-
зор қиласди. – У ўз гапи ўзига нашъа қилиб, ҳе-ҳе-
лаб кулади. – Мангаям эр топсайиз-чи, хола!

Қулоғимда нуқул бир хил оҳанг жаранглайди.
«Ўйда келин йиғлайди, ёт бўлдим деб, ёр-ёр...»
Чиндан ҳам ёт бўлдим! Кимсан акамга, орзу-умидларимга, ўзимга! Қизик, ўзимга ўзим ётман энди... Аравада чайқалиб-чайқалиб овоз чиқармай йиғлаб боряпману хаёлимга ғалати ўйлар келади. Шу хонадонга- Кимсан акамларнинг уйига келган кунларимиз, ошхонага кирсам, бир товоқ шакар турибди. Қаҳатчилик йиллари эмасмиди, кўриб ўзимни тутиб туролмадим. Кафтимга сиққанча олиб, оғзимга солдиму аламимдан йиғлаб юбор-дим. Шакар деб ўйлаганим – туз экан. Унда-ку, бола эдим: туз билан шакарни ажратолмасдим. Эн-ди-чи! Ҳовучимни тўлатиб туз ейишим керак-да, шакар шимган одамдек илжайиб туришим керак. Нега? Нима учун?! Инсон боласига бундан ортиқ жазо борми?

...Хотинлар тортишмачоқ қилаётганда, Музофарга кўзим тушиб қолди. Уям мени кўриб, «Роби

опа!» деб бақириб юборди. Каражат бўлиб турган одам бир сесканиб тушдим. Шу бола энди менинг ўғлим. Алла айтмасдан, бешик тебратмасдан ту-риб беш яшар болага она бўлиб қолдим. Ажаб, Музаффарнинг овозида ҳам ҳайрат, ҳам қувонч бор эди. Нимага шунаقا бўлганини билмайман. Лекин кўнглимда аввал ўзим сезмаган меҳрми, илиқликми уйғонди.

... Ҳозир ҳам шу болани севинтирмоқчи эдим. Ойим Музаффарга қилган сарполарни кўрсатиб, боланинг қувонишини томоша қилсан, ўзимнинг ҳам кўнглим ёришармикин, дегандим... Қаёқдан билай! Қўлимга қийиқча илашиб чиқишини туш кўрибманми? Ахир бу-Кимсан акамга атаб тиккан гулларим-ку! Ахир бу қийиқчалар Шомурод акага эмас, Кимсан акамга насиб қилиши керак эди-ку! Ўша куни қиёмат-қойим бўлиб кетган вокзалда хайрлаша туриб, «кутасан-а, менга қийиқча тикиб қўясан-а», деган эди-ку! Кимсан акамга берган ваъдамни наҳот унутсан! Ана ўша қийиқчалар! Ярим сандиқ! Ҳаммасининг четига «K», «R», деган ҳарф босилган, Атиргулнинг расми солинган. Фақат бу гулларнинг эгаси йўқ энди. Эгаси бошқа...

2. Сўймаганга суйкалма!

Бўйи етган қизнинг орзузи осмондаги юлдузга ўхшайди. Узоқдан ярақлаб кўринади-ю, на етасан, на тутасан. Юлдуз эса олисда сирли-сирли милтираб тураверади. Талпинасан, ҳеч кимга билдирмай хаёл сурасан. Юлдузинг ёнингга тушишини орзиқиб кутасан. Ким билсин, «юлдузи юлдузига тўғри кепти», деган гап балки шундан чиққандир. Менинг юлдузим – Кимсан акам эди. У олдимга

келди. Кафтигана қўнди. Рашид абзининг мўрчасидан Фотима-Зухра келин билан қайтаётганимизда, Кимсан акам Очил акани урмоқчи бўлганида, Шомурод тоғамнинг (энди менинг эрим бўлиб қолган Шомурод аканинг) никоҳ тўйи куни иккаламиз Тошкентга томошага борганимизда... юлдузим ёнимда эди. Қўлимдан юлиб олишди. Тўсатдан, ҳеч кимдан сўрамасдан...

... Уруш бошланганига анча бўлиб қолганига қарамай турмуш унча ўзгармаган эди. Фақат туз билан совун камайиб қолди. Нонни карточка билан оладиган қилиб қўйиши. Почтахонага чиқсан, нон дўкони олдида турнақатор навбат кутиб турган одамларни кўриб юрагим эзилади...

Урушгача мўрчасидан бўлак ҳеч вақоси билан танилмаган Рашид абзи тўсатдан энг машҳур одамга айланиб қолди. Ёғоч оёғини дикиллатиб келаётган абзини одамлар орзиқиб кутадиган, узоқдан кўриниши билан олдига чопиб борадиган бўлиши. Кун ора ё ойим, ё мен абзининг келишига сабр қилмай, почтахонага югурамиз.

Далада иш кўпайиб кетди. Буғдойни ўриб бўлдигу кетидан карам узишга тушдик. Бобом билан Оқсоқол тонг қоронғисида эшак аравага ўтириб жўнаб қолишади. Фотима-Зухра келинларга қўшилиб, мен ҳам далага чопаман. Фотима келин тушликкача амаллаб чидайди, бироқ кун оғиши билан бетоқат бўла бошлайди.

– Кўкрагим ёрилиб кетай деяпти, Зўра! Болам йиғлаляпти, Тоҳирим оч қолди.

– Э, жиннимисан! – Зухра келин опасини юпатади. – Жа ваҳманинг уясисан-да! Ойим борлар-ку!

Фотима келин йиғламоқдан бери бўлиб ҳасрат қиласади.

– Шунақаям ота бўладими, Робияхон! Икки ўғлини ўз қўли билан урушга жўнатиб келса-я!

Фотима келин нолиганича бор. Кимсан акамни кузатганимиздан кейин икки ҳафта ўтмай Холпош хола ойимнинг олдига йиғлаб чиқиб қолди.

– Ўргилай, овсинжон! Чолим ўлгур ёмон иш қилди. Шокирим билан Зокирим урушга кетамиз, деган экан, ҳовлиқма деб йўлга солиш ўрнига ўзи етаклаб военкоматга обориби. Ҳеч кимга айтмай жўнатиб келди. Болаларим билан рози-ризолик ҳам тилашолмай қолдим, овсинжон!

Ойим уни юпатишга уринди.

– Нафасингизни иссиқ қилинг, айланай. Юртга келган тўй. Мана, Кимсаним ҳам кетди-ку! Ўтирибман Яратганга топшириб...

– Сизники иззат-икром билан кетди. Бир кун бўлсаям дийдорига тўйиб қолдингиз. Менинг чолим ақалли хайрлашганиям қўймади! «Ўв қувдими, мунча ҳовлиқдингиз», десам, «мен белида бел-боғи бор ўғил ўстирганман!» деб керилади.

... Чамаси, Фотима келин ҳам эрининг тўсатдан урушга жўнаганига чидолмайди. Зуҳра келин опасини юпатади.

– Ношукурчилик қилма, Поти. Хат келди-ку! Иккалови соғ-саломат экан. Танқ ҳайдашни ўрганяпмиз, деб ёзибди-ку!

– Сенга нима? – Фотима келин синглисига адоват билан ўқраяди. – Икки орада менга жабр бўлди... Сезаман. Фотима келин, «сени орқа этагингда оғирлигинг йўқ, бола туғиб азобини тортмагансан, меники иккита...» демоқчи бўлади. Зуҳра келин ҳам опасининг таънасини тушунади. Юпқа лаблари титраб нари кетади. Бари бир Зуҳра келин рост айтятпи. Булар ношукурчилик қилмаса бўлади. Шокир aka билан Зокир aka бир жойга тушибди. Жони соғ экан. Кимсан акамдан бўлса на хат бор, на хабар.

Ўша куни ҳам одатдагидек ярим кечада уйга қайтдим. Молхонада сигир мўърар, хира чироқ ли-пиллаб турган ошхонада ивирсиб юрган ойимнинг қораси кўзга чалинарди.

Ҳовлига кирганимни қандайдир ички сезги билан ҳис қилди. Еттинчи лампани кўтариб зипиллаб айвонга чиқди. Қўлида тутиб келаётган чироқ ёғдусида юзи мамнун ёришиб кетганини, нуқул қулимсираётганини кўрдиму чопиб олдига бордим.

– Келдими? – дедим юрагим ўйнаб.

– Суюнчи берсанг айтаман! – Ойим лампани хонтахтага кўйди-да, «суюнчи»ни ҳам унутиб, токча олдига борди. Учбурчак хатни қўлимга тутқаз-ди.
– Абзи обкелди. Умридан барака топсин! Ўқи, қизим, овозингни чиқариб ўқи!

Хатни юлқиб олдим. Қўлларим титрар, қаламда ёзилган сўзлар чироқ шуъласида сакраб-сакраб кетаётганга ўхшар эди.

«Ушбу мактубим тезда етиб маълум бўлсинким, гўзал Тошкентнинг Нўғайқўрғон қишлоғида ўй-набкулиб юрган дадамга, ойимга, Робияга («Ро-бияга» деган сўзнинг тагига чизиб қўйилганини кўриб юрагим гупиллаб кетди), Кимсанингиздан соғинчли салом. Мен соғ-саломатман. Чимкент яқинида машқ қиляпмиз. Қачон фронтга кетиши- миз маълум эмас. Яна хат ёзаман...»

– Бўлдими? – деди ойим кўзимга қараб.

– Шу...

– Тўғри... – Ойим бош силкиб тасдиқлади. – Абзи ўқиганидаям шунаقا эди. Адреси бор эканми?

Хатнинг орқасига қарасам, «Полевая почта» деб номерини ёзибди.

– Хат ёз, дарров ёз! – Ойим типирчилаб қолди. – Шошма, олдин қорнингни тўйғазиб ол... Шукур, болагинамнинг жони соғ экан.

...Чироқни уйга олиб кириб, энди хат ёзишга ўтирган эдим, молхонада тағин сигир мўъради. Ўша томондан ойимнинг куюнчалик билан жаврагани эшитилди.

– Сутини тортиб қўйди. Куюкканга ўхшайди жонивор! Бобонг тушмагур ҳам думини тутқазмайди. Далада ётиб қолишга бало борми?.. Бу ёқда ўзимнинг мазам йўқ. Икки оёғимнинг қақшаб оғриганига чидолмайман. Комил табибдан бўрсиқ ёғи олиб сурсаммикин...

Қизик, шу пайтгача ойимнинг оёғи ҳеч оғримагандику... Комил табибнинг номини эшитишим билан кўзойнагини ялтиратиб қоронғида қўлимга хат тутқазган Очилбой хаёлимга келди. Бутун Нўғай-кўрғон ҳувиллаб қолди-ю, бу олифта юрибди кўзойнагини тақиб. Ҳеч бўлмаса далага чиқса ўладими? Жимитдек укаси Олимжон эртадан кечгача тиним билмайди. Катталар билан баравар ишлайди...

Зум ўтмай эшиқдан ойим мўралади.

– Ёзяпсанми?! Ўзгин, урушга кирмаганингиз яхши бўпти дегин. Ҳаммамиз дуойи-жонингизни қилиб юрибмиз, сиз машқ қилиб бўлгунча уруш ҳам битиб қолармиш дегин. Ҳали тоғамни чақиришгани йўқ. Зоҳид қора ўғлини уйлантирди, келин шаҳарлик экан, Чақичмон маҳалласидан экан, деб ёзгин, хўпми? Битта қўчқорни боқиб ётибмиз, сиз келишингизга оёғингизнинг тагига сўймоқчилиз, дейиш эсингдан чиқмасин.

Ойим бидир-бидир қилиб, ҳамма гапни бир йўла айтди-да, яна ҳовлига тушиб кетди.

«Ушбу хатим...» деб энди ёза бошлаган эдим кўча томондан эшак ҳангради. Бобомнинг «ииш» деган овози келди. Ойим молхонада туриб бақирди.

– Суюнчи беринг, дадаси, хат келди! Умригинасидан барака топкур абзи ўз қўли билан обкеб берди.

– Ие, қани, Роби, ўқи! – деди бобом қоронғи айвонга туртиниб чиқаркан.

Хатим яна чала қолди.

Бир қўлимда чироқ, бир қўлимда учбурчак хатни кўтариб, айвонга чиқишга мажбур бўлдим. Кимсан акамнинг хатини ўқиб бўлгунимча бобом дастурхондаги овқатга қўл урмади. Ҳаммасини эшитганидан кейин рўпарамда ўтирган ойимга юзланди.

– Айтмовдимми! Аввал ўқитади. Пашистни ертишлатиш йўлини ўргатади. Кимсан қаёқقا ташласа, олчиси билан тушадиган бола! Кўрасан. Бир ой-икки ой ўтсин, «Кимсан Ҳусанов гиroy бўлди», деган хабар келади. Бугун Закунчи айтди: доб роволлар тез гиroy бўларкан.

– Гиroy бўлмасаям гўрга! Тезроқ келса бўлгани, – деди ойим орзумандлик билан.

Бобом: «Э, сен нимани тушунардинг», дегандек қўл силтади. Шошилмай шўрва ичаркан, менга қарди.

– Чироқ керакмас! Обкириб хатингни ёзавур.

Қайтиб уйга кирдим. Бобомнинг: «Яратган неъматингга шукр», деб кекиргани эшитилди.

– Эртадан Кўтармага борамиз. Сабзи кавлаймиз.

Кейин ойим икковлари негадир овозини пасайтириб, пичир-пичир қила бошлади. Аввалига хат ёзиш билан андармон бўлиб, парво қилмадиму, бо-бомнинг: «Ҳовлиқма, пакана, бу умр савдоси», де-гани қулоғимга чалиниб, сергак тортдим.

– Нима қипти, гулдай йигит. – Бу ойимнинг ово-зи эди. – Улар ҳам тўй кўриб қолсак, дейди-да! Ун-чамунча одаммас, маълим бўлади-я!

– Бари бир хотинсан-да! – Бобом жаҳли чиқиб кетди шекилли, овозини барадла қўйиб, чийиллади. – Хотин кишининг сочи узун, ақли қисқа бўла-

ди. Сени бўйинг ҳам, сочинг ҳам, ақлинг ҳам калта! Хўш, маълим бўлса нима қипти! Шохи борми? Кизингни олдидан ўтдингми?

Ойим овозини пасайтириб бир нима деди. Тўсатдан кўнглимга ғулғула тушди. Хатни чала ташлаб, чироқ кўтарганча айвонга чиқдим.

– Вой, ёзиб бўлдингми? – деди ойим хижолатомуз жилмайиб. – Барака топ, қизим битта чой дамлаб кел.

Чироқни хонтахтага қўйиб, ошхонага кетдим. Совиб қолган самоварга тараша ташлаб қайнатгунимча анча вақт ўтди. Чойнак кўтариб келсан, чол-кампир ҳалиям бир ниманинг маслаҳатини қилишяпти.

– Баракалла, қизим! – деди бобом узатган пиёламни олиб. – Илоё баҳтинг очилсин!

Икковлари бир-бирига зимдан қараб олишди. Ташқарида эшак ҳангради, молхонада сигир мўради...

Ойим bemavrid iljайди.

– Бобожониси анави... табибининг ўғли бор-ку, ҳаҳ оти нимайди-я? Очилбой! Онаси бечора денг, эшигимизнинг турмини бузяпти. Олти марта тугун кўтариб келса-я! Қизим ҳали ёш, тўйга тайёргарлигимиз йўқ, десам қўймайди. Замон қалқиб турибди, тўй кўриб қолганимиз ғанимат, дейди.

Ойимнинг оғзига қараб анграйиб қолдим.

– Нимага тайёргарлигимиз бўлmas экан. Биттаю битта қизимииздан, молимиз эмас, жонимизниам аямаймиз. Тақдир қўшган бўлса. – Бобом кўз қири билан менга қаради. – Албатта, Кимсан акаси бўлганда-ку, тўйга ўзи бош бўларди-я!

Кимсан акамнинг номини эшитиш им билан сесканиб тушдим. Сакраб ўрнимдан турдим. Чойнак хонтахтага ағанаб, оёғимга тўкилди. Тиззам жа-

зиллаб ачишди. Ўқдек учиб, қоронғи уйга кирдиму үзимни ерга отдим. Ўша заҳоти бошимда ойим пайдо бўлди.

– Вой ўлмасам! Вой шўрим, – деди титраб. – Ёмон куйдингми? Қани, кўрсат!

Наматни муштлаганча чинқириб юбордим.

– Керакмас! Керакмас! Кетинг.

Ойим юзларимни силаб, бошимни тиззасига олди.

– Ёмон куйдими? Қаёқда турган экан бу палакат!

– Керакмас, – дедим яна. – Бошимга ураманми? Ойим эсанкираб қолди.

– Унақа дема, қизим, – деди ёлвориб. – Нима қилий, болам! Қиз маъни борки бир кунмас бир кун бошига шу савдо тушади-да! Онанг бўлганимдан кейин баҳтингни ўйлайман-да, жон болам.

Охирги гапи ҳукмномадек эшитилдию юлқиниб қучоғидан чиқдим.

– Боққанингизни таъна қиляпсизми? – дедим чақчайиб. – Бўпти, кетаман! Кетаман, уйингиздан!

Ойим ҳайрон бўлгандек кўзимга узоқ термилиб қолди. Қоронғида чуқур хўрсинди.

– Болам, – деди бош чайқаб. – Бу дунёга келиб топган баҳтим Кимсан билан сен-ку! Менам тўйингни кўрсам дейман...

Тағин гапиради-я! Кафтларим билан юзимни тўсиб олдим.

– Қочинг! – дедим чинқириб. – Кўргани кўзим йўқ, ўшани!

Эшиқдан бобомнинг асабий товуши келди.

– Падарингга минг лаънат сендақа паканани! Нима қиласан болани қийнаб!

Ойим мени қайтадан қучоқлади.

– Вой, ман оёқ-қўлидан боғлаётганим йўқ-ку, бобоси!

- Э, ўл! - Бобом яна ўшқирди. - Отанг Орифхўжабойнинг ўғлига унашаман деганида ўламан саттор тегмайман деб йиғлаганинг эсингдан чиқдими? Томорқанинг туйнуғидан эмаклаб чиқиб бўйнимга осилиб ялинган ким эди?

- Вой ўлай, мен нима қилдим? - деди ойим йиғламсираб. - Йўқ десанг сатқаи сар!

- Комилни жавобини бериб юбор! - Бобом «гап шу» дегандек кескин бурилиб, эшиқдан нари кетди. ...Анчадан кейин ҳамма ёқ тинчиб қолди. Фақат молхонада сигир мўърайди. Хонтахтада турган чироқ атрофида парвона унсиз чарх уради. Дераза олдига келдим. Осмонда кемтик ой муаллақ осилиб турагар, хира нур сочар эди. Билмайман, неғадир шу топда Кимсан акам ҳам яримта ойга термилиб, мени ўйлаётгандек бўлиб кетди. Худди ой - синиқ тошойнаю бир томонда у, бир томонда мен кўзгуга қараб бир-биrimизга термилиб турибмиз.

Кимсан акам нимага унаقا қилди? Нимага ойимга айтмади? Робияга кўнглим бор деса шунча гап-суз йўқ эди... Қайтага ойимниям хафа қилиб қўйдим...

Ўзаман, ҳаммасини ёзаман! Очил ака совчи юборганиниям, бобом ойимни сўкиб берганиниям...

3. «Яхши кўриш – айб эмас!»

Куз эрта тушди. Картошка кавлаш ёмғирга қолиб кетди. Эҳтимол куз ҳам, ёғингарчилик ҳам вақтида бошлангандиру колхозда эркак зоти қолмагани учун ўзимиз ишни чўзиб юборгандирмиз. Уч кундан бери тинимсиз ёмғир ёғади. Дала ботқоқса айланиб кетган. Пайкалга кирсангиз, этикка лой чиппа ёпишиб, оёғингиз билан қўшиб суғуриб оламан, дейди. Бобом ишнинг кўзини би-

лади. Худди сариёғ кесгандек, кетмөнни авайлаб ташлайди. Биттаям картошкага шикаст етказмайди. Картошкани кавлаш бир ҳисса азоб бўлса, териш ўн чандон азоб. Палакни тортсангиз картошка билан қўшилиб бир ботмон лой чиқади. Хайрият, ҳосил мўл. Аммо лойдан картошкани ажратиб олгунча қўлингиз акашак бўлиб қолади. Пахталик ёқасидан ёмғир ичингизга сизиб тушиб, ғашингизни келтиради. Терлаб кетасиз. Пахталикни ечсангиз – совуқ, кийсангиз – иссиқ...

Кечга яқин пайкал бошида Умар закунчининг жийрони кўринди. Одамлар дарров ерга эгилди. Бурнидан буғ чиқиб турган от шўлт-шўлт лой бошиб, яқин келди. Жийрон, этагига гард юқтирмасликка уринган таннозлардек нуқул думини гажак қиласди. Аксига олиб ҳар қадам босганида думига лой сачрайди. Закунчи эрталабдан бери чоптириб юрган шекилли, жийроннинг човлари оппоқ қўпиреб кетган. Аввалгидек гижингламайди. Закунчининг ўзи ҳам бурнидан тортса йиқилгудек алпозда, кўзлари киртайган. Бошидаги чақмоқ телпак ҳўл бўлиб, мушукнинг терисига ўхшаб қолган...

– Ҳорманглар-ов! – деди у отнинг жиловини тортиб. От оғзи қўпиреб, пишқирди. Лойга ботган оёқларини ҳорғин депсиди.

Хотин-халаж чекка-чеккадан «саломат» деб ишини давом эттираверди.

– Бўш келманглар, азаматлар! Кўриб турасизлар, бизнинг картошка душман устига снаряд бўлиб ёғилади. – Умар закунчи от жиловини силтаб, бобом томонга юрди. Жийроннинг ҳам, ўзининг ҳам шашти аввалгидай баланд эмас. Шу бечорага ям қийин. Хотини бўлмаса, бола-чақаси бўлмаса... Тўғри, авваллари мен ҳам Закунчини ёмон кўрардим. Одам ўзи қўрқсан кишисини ҳеч қачон яхши

күролмайди. Қўрқдингми – ишонмайсан. Ишонмадингми, ёмон кўрасан.

Уруш бошланганидан бери Умар закунчи ўзгариб қолган. Тўғри, ҳалиям тонг бўзармасдан эшикни қамчи дастаси билан тақиллатиб келади. Аммо энди «...наҳс босиб ётибсан» демайди. «Ўртоқлар, уруш кетяпти ахир», деб тушунтиради. Қизиқ, битта гапни икки хил қилиб айтса, таъсири икки хил бўларкан. Ҳозир одамлар Закунчига анча кўнишиб қолишиди. Бўлмаса раис зуғум ўтказиб юрган кезлари не-не ғийбатлар тарқамаган эди. «Закунчи терговчи экан, пора олиб қамалай деб турганида қишлоққа қочиб кепти», «Хотини қиз чиқмагани учун аламидан Қўқондаги ҳовли-жойини ташлаб келган экан».

Йўқ! Ориф оқсоқолнинг гапи тўғри чиқди. Закунчи ишнинг кўзини биларкан. Кейинги уч-тўрт ой ичида жуда ўзгариб кетди: одамларга анча меҳрибон бўлиб қолди.

Ҳозир ҳам ҳеч кимга дағдаға қилмади. Бобомнинг олдига бориб жийрондан сакраб тушди. Хиром этиги лойга ботиб кетди.

– Ҳорманг, Ҳусан ака! – деди қамчи тасмасини билагига илиб, бобом билан қўшқўллаб кўришаркан. – Кўз-қулоқ бўлиб туринг. Данакдек картошкани липпасига қистирган одамни трибуналга бераман.

– Хотиржам бўлинг! – Бобом лой ёпишавериб сирпанчиқ бўлиб қолган кетмон дастасини қайтадан чангллади. – Одамларимиз унақа диёнатсиз эмас.

– Сиз шунақа дейсиз-да! – Умар закунчи шими-нинг чўнтагидан ялтироқ қути чиқарди. Қулоғини чимириб ҳадеб лой тепаётган отнинг жиловидан бир қўллаб тутганча, амаллаб гугурт чизди. – Ди-

ёнат нима қиласи ҳозирги одамларда! Олтинчи бригадада бир хотин ярим қоп шолғом ўмариб кетаётганида ушлаб олдим. Нега ўғирладинг, десам сигирим оч, дейди. Фронтда йигитларимиз жон олиб, жон бериб ётибдию бу қанжиқ сигирини ўйлаб жони халак! – У жаҳл билан жийронга минди. – Эҳтиёт бўлинг.

Лойдан оғирлашиб кетган пақирдаги картошкани сават замбилга ағдардим. Замбил ёнида Олимжон дийдираб турибди. Эрталабдан буён лой чанглаб музлаб кетди, бечора. Нуқул икки қўлинни чопонининг қўлтиғига тиқиб, лойини артган бўлади. «Кух-кухлаб» кафтини иситади. Бошида-ги чамандагул дўпписидан юзига кир бўёқ сизиб тушяпти.

Нари борса, энди ўн ёшга чиққан бу боланинг чайирлигига ҳайрон қоламан. Катталар билан баравар ишлайди. Картошка теради. Зилдек замбилини чираниб кўтариб аравага ташийди. Иккита аравамиз бор. Биттаси колхознинг ризвон араваси, биттаси бобомнинг эшак араваси. Бири юк ортиб омборга кетса, иккинчиси келиб туради.

– Совуқ едингми, Олимжон? – дедим ачиниб. – Майли, ҳеч нима қилмайди.

– Совуқмас, опа! – Олимжон лой юқи кафти билан ёмғирдан ҳўл бўлган юзини артиб яқин келди. – Олдик! – деди қиз боланикига ўхшаган ингичка овозда. Лекин ўша заҳоти қувонч билан қичқириб юборди: – Ака!

Замбилнинг орқа бандини шошилиб кўтарган эканман, беш-олтита картошка ерга тўкилди. Жаҳл билан қаддимни ростлаб қарасам, Олимжоннинг ёнида Очил ака турибди. Бошида айвони кенг шапка, эгнида плаш. Оёғида брезент туфли. Лой кечиб келгани учун туфлисининг рангини

ажратиб бўлмайди. Лекин қачондир оқ бўлгани кўриниб турибди. Тринка шими тиззасигача лойга ботиб кетган.

– Ҳорманглар! – У бу гапни хушчақчақлик билан айтгиси келдию овози қандайдир ясама, ишончсиз чиқди. Ёмғирдан намланган кўзойнагини ечиб, п лашининг ёқасига артди. Қулоғига илган эди, кўзойнаги ҳўл бўлиб баттар хиралашди шекилли, шоша-пиша яна ечдида, плашининг астарига арта бошлади. Митти кўзларини пирпиратиб илжайди.

– Чарчамаяпсизми?

– Раҳмат, сиз сўрагандан бери! – дедим энсам қотиб. Лойга тўкилган картошкаларни қўшқўллаб замбилга ташладим. – Кўтар, Олимжон!

Очил ҳовлиқсанча кўзойнагини тақди.

– Йўқ, – деди бош чайқаб. – Менам қарашгани келдим, Робияхон, хўп денг, кўтаришай!

Олимжон қутулганига шукр қилгандек илжайиб турар, кўзларида, «кўриб қўйинг, опа, бизнинг акамиз шунаقا», деганга ўхшаш ифода бор эди. Совчи юбориб менга шунча азоб берганининг алаами ҳалиям кўнглимда турган экан. Жаҳлим чиқиб кетди.

Мен Кимсан акамнинг хатини кутиб, кечалари тиканакка ағанаб чиқай-да, бу киши совчи юборсин?! Эркакман деганларнинг ҳаммаси урушда юрсин-да, бу киши тўй қилгилари келсин!

– Нима? – дедим кафтимни қулоғимга тутиб. – Кечирасиз, бир нима дедингизми?

У баттар хижолат чекиб илжайди. Ёмғирда кўзойнаги хира йилтираб кетди.

– Қарашгани келдим, – деди юпқа лаби титраб.

– Йўғ-e! Биз бечораларга ёрдам бермоқчи бўпсизда. Шошманг, ҳозир...

Шундай деганча эски пақирни күтариб, пуштага қараб чопдим. Құлларим музлаб қолганига парво қилмадим. Челак тұлиши билан олиб келиб замбилга тұқдим. Ўша заҳоти яна пуштага югурдим. Олимжон ҳайрон. Нуқул чопонининг енгига бурни ни артади. Акаси бўлса томошахонага кириб қолган одамдек анқайиб турибди. Замбил тұлиб кетди. Охирги пақирдаги картошка хирмондек уюлиб кетган замбилга сифмай тошиб тушди. Тўкилган картошкаларни битта-битталаб замбилга жойладим-да, орқа томондаги тутқични ушлаб буюрдим.

– Қани, олдик!

Забилни күтаришим билан кўз олдим жимирилашиб кетди. Белим қирс этди.

Бутун кучимни тўплаб, овозим борича ҳайқирдим.

– Кетдик!

Аравагача бир юз ўттиз қадам! Аниқ биламан. Нариги пуштадан бир юз ўн қадам эди. У пушта билан бунисининг ораси йигирма қадам бўлса, бундан чиқди, бир юз ўттиз қадам! Бу – Олимжоннинг қадами билан. Ҳозир тезроқ юрсақ юз қадамда етамиз! Э, Худо, шарманда қилма! Ўзинг қувват бер! Кимсан акамнинг этиги катта, тўпиқларимни уриб, яра қилиб юборган. Майли, чидайман! Фақат йиқилиб тушмасам бўлдим! Құлларим узилиб кетай деяпти. Нима қилдим, замбилга олти пуд юк ортдим шекилли? Зарилмиди. Майли! Ажаб қилдим. Мен чидайман, ўлсам ҳам чидайман. Уям чида-син! Жонидан суйган одами қон кечиб юрган қизга совчи юбориш қанақа бўлишини билиб қўйсин. Ўзимга қойилман! Очил ака гандираклаган са-йин кучимга куч қўшиляпти. Қўриб турибман. Айвони кенг шапкасининг орқасидан сув сизиб гарданидан оқиб тушяпти. Ана, чиллакдек қўллари

қалтирай бошлади. Плашининг елкалари жиққа хўл бўлиб кетди. Оёқлари чалишиб кетяпти!

Бир маҳал у тўхтаб қолди. Ўзим оёқда зўрға турибману зарда билан замбилни итардим.

– Қани?! Ҳа!

У елкаси оша орқага ўгирилиб қаради, хижолатли жилмайди.

– Туфлим... – деди секин. – Тушиб қолди.

Қарасам, ростдан ҳам чап оёғида туфли йўқ, пайпоги лойга ботиб боряпти.

– Этигингиз йўқмиди? – дедим юк залворидан чи-
раниб. – Майли, янаги сафар этик кийиб келасиз.

Олимжон лойга ботиб қолган бир пой туфлинни
қўтариб, замбил ёнига келган эди, Очил ака жер-
киб берди:

– Бор, ишингни қил!

Ниҳоят, ёмғирда мудраб турган ҳўқизлар, ярми-
гача картошка билан тўлган аравага етдик.

Замбилни ерга қўйишимиз билан енгил тортиб,
қаддимни ростладим. Шунда ҳам бўш келишни
хоҳламасдим.

– Ағдармайсизми, замбилни?... Ергамас, аравага!

– Ҳозир! – У замбил тўла картошка устига таппа
үтириб қолди! Ҳансираф нафас олди. Рангида ранг
қолмаган, оғзини балиқдек каппа-каппа очар, гу-
ноҳ иш қилиб қўйиб, дакки эшитишдан чўчиган
боладек аянчли илжаяр эди. Олимжон келтириб
берган бир пой туфлинни у қўлидан бу қўлига ол-
ганча мен томон бурилди.

– Робияхон, – деди ҳансираф, – совчиларни қай-
тарибсиз?..

– Нима? – ҳеч балога тушунмагандек қараб тур-
димда, хохолаб кулдим. – Э, совчими? Кимсан
акам нима деганди сизга? Эсингиздами? Баҳор-
да.. хат берганингизда.

– Робияхон... – У күзойнаги ортидан күзимга илтижоли мүлтираб қараган эди, бақириб бердим:

– Э, туринг-ә! Картышкани одамлар ейди!

У сапчиб ўрнидан турди. Шу билан тоза бўлиб қоладигандек, замбилдаги картошкаларни силаб қўйди.

– Кечирасиз, Робияхон, – деди. Кўзойнагини чўнтағига солди. Ёмғир тагида шумшайиб турганича, шапкасини ечди. Бошидан буғ кўтариларади. Киприкларини пирпиратганича, митти кўзларини юзимга тиқди.

– Робия, – деди секин, – мени кечиринг. Менам маълимга ўхшаб адабиётчи бўлмоқчи эдим. Мен... маълимни яхши кўрардим... Бизниям ўқитганлар...

«Қанақа маълим? Кимни айтяпти? Ҳа-а! Дадам!»

Юрагим бир қалқиб тушди. Дадам! Қаёқда экан ҳозир?! Балки жангга киргандир? Қанийди, шунаقا бўлса!..

Қанийди дадам ҳам Кимсан акамдек «добровол» бўлсаю одамлар олдида бошимни баланд кўтариб юрсам! Ўша прокурор Хўжақуловга, анави сўгалли, сўхтаси совуқларга, мактабда менга таъна қилган ўқитувчи хотинга айтсам: «Сенлар туфайли бегуноҳ дадам қамалди. Сенлар туфайли мактабдан кетиб қолган эдим, ана, кўриб қўй, отам душман эмас экан-ку, қаҳрамон бўпти-ку», десам...

Очил ака, кўзи яхши кўрмаса ҳам, мунғайиб қолганимни сезди.

– Робия, – деди илтижо билан... – Мен... мен...

– деди юпқа лаби титраб. – Сизни севаман... Анчадан бери...

Мен нима дарддаю бу нима дейди! Индамай юзимни ўғирдим.

– Йўқ, мен рост айтяпман, Робияхон! – У кетиб қолишимдан қўрқандек, шоша-пиша давом этди.

– Яхши кўриш айб эмас-ку, тўғрими?

Түнчасига ўралиб, дийдираб турган Олимжон ҳеч нимага тушунмай гоҳ акасига, гоҳ менга қараб, илжайиб қўйди. Бурнини тортди.

– Мендан рози бўлинг! – деди Очил ака тўсатдан. Овозида вазмин хотиржамлик бор эди. – Эртага жўнаяпман, – шундай деди-да, кўзойнагини тақиб, юзимга бир қараб қўйди. Оҳиста бурилиб, укасининг елкасига қўл ташлаганча, бир оёғида туфли, бир оёғида пайпоқ билан сирғаниб-сирғаниб, оқшом қоронғилигига сингиб кетди.

Анграйиб қолдим. Ҳамон симиллаб ёмғир ёғар, белим сирқиллаб, икки кафтим ачишар, аллақачон кун ботганига қарамай таҳдидли қизариб турган осмондан қор иси келар эди.

4. «Ё маниям олиб кетинг, ё ўлдиринг»

Кўнглим бўм-бўш бўлиб қолди. Ҳеч кимни кўргим келмас, бирор савалаб ташлагандек, аъзойи баданим сирқираб оғирди. Уйга келсан, аксига ҳовли зими斯顿. Ойим Холпош холаникига чиққанга ўхшайди.

Токчадаги лампани ёқиб, кўрпачага чўкканча бир зум ўтириб қолдим. Пилиги сўхта чироқ чирс-чирс қилади, ташқарида ёмғир шитирлайди. Баданим увишиб кетяпти. Бутун олам, ҳатто ичим ҳам зах босиб кетгандек. Ҳеч нимани ўйлагим келмас, лойга қорилган сон-саноқсиз картошкалар, қилтиллаб замбил кўтариб бораётган Очил ака, бурнини тортиб турган Олимжон кўз ўнгимдан бирма-бир ўтарди. Кейин Кимсан акам пайдо бўлди: кулиб турибди. Хат ёзганимга икки ойдан ошди. Қизик, қаердайкин ҳозир? Балки худди шунаقا зах босган ерда, лойга беланиб ётиб, милтиқ отаётгандир? Балки у томонларда аллақачон қор

туш-гандир. Лойдан қор яхши. Совуқ бўлсаям бари бир, балчиққа ботмайди...

Эртага картошкани қазиб бўлсак, индиндан кечки карамга тушамиз. Армияда карам шўрва беради, дейишади. Балки худди ўша мен узган карамдан Кимсан акамга шўрва пиширишар.

Овқатни ўйлашим билан қорним очгани ёдимга тушди. Ҳали пешинда картошка қайнатиб еган эдик... Энди тушлика бир вақтлардагидек қўй сўйиб шўрва солишлар, ош дамлашлар йўқ. Майли, устимиз юпун бўлсаям, чалақурсоқ юрсак ҳам гўрга! Ишқилиб, уруш тезроқ битсин. Кимсан акам тезроқ келсин!

Ҳали Парча опа ҳовлиқиб, гапириб қолди: «Дўмбирободлик Раҳим сассиқнинг ўғлидан «қорахат» кепти. Сассиқ бечора шумхабар олиб борган Абзини роса дуоибад қипти. Кейин биттаю битта боласига аза очибди...»

«Қорахат...» Кейинги пайтда шу совуқ сўз кўпайиб қолди. Қизиқ, Кимсан акамдан нега хабар йўқ? Хат келган бўлса Рашид абзи мастиликда тушириб қолдирдимикин? Йўқ, бобом айтди-ку, уруш бошлангандан бери ичмай қўйғанмиш. Улибдими, хат бўлса ўзи олиб келарди.

Белимга бир бало бўлдими? Нима зарил эди, Очил акага аччиқ қилиб, шунча юк кўтариб... Нима деди?

«Рози бўлинг эртага жўнайман», дедими? Ўзим ҳам ўлгудай заҳарман-да! Бечорани бекордан-бекорга шунча калака қилдим. Тўғри айтди, яхши кўриш айб эмас-ку! Яна нима деди? Дадамни гапирди, чин юракдан гапирди... Дадам ҳам уруш-га кирган бўлса... Кимсан акам билан кўришиб қолишса... Бир-бирини танишармикин? Ҳайронман, ойимдан нимага дарак йўқ? Даладан қайт-

мадимикин? Йўғ-е, тўқайдаги бригадага кетишганди-ку. Ораси яқин. Аллақачон келган. Холпош холаникига чиққан. Овсинларнинг шунаقا одати бор: иккаласи бир-бирига далда бериб гаплашиб ўтиришади. Туриш керак. Ҳозир кўзим илинса – тамом! Қотиб ухлаб қоламан... Мунча совуқ? Қор ёғади, шекилли... Танча очсакми?.. Шошма, сигир соғилдимикин?

Йўқ, турмасам бўлмайди! Ҳализамон бобом келади. Овқат иситмасам жаҳли чиқади.

Сирқираб кетаётган белимни аранг кўтариб, ўрнимдан турдим. Айвон токчаларидаги хурмачаларни қарасам, иккаласи ҳам сутга тўла. Бундан чиқди, ойим сигирни соғибди. Қизиқ, нега мўърамайди? Арқонга ўралашиб бўғилиб-нетиб қолмаганмикин?

Чироқ шишиасини рўмолим билан пана қилиб ҳовлига тушдим. Ёмғир ҳамон эзмаланиб ёғар, қор иси кучайган эди. Молхона бурчагида ётган сигир чироқни кўриб пишиллаб ўрнидан турди. Кўзла-ри ялтираб шу томонга қаради. Белига лой чаплаб қўйилибди...

Чироқни авайлаб тутганча ошхонага кирдим. Тувоқни очсан, қозон бўм-бўш. Ие, ҳар куни бобом иккаламиznинг насибамиз қозонда туарди-ку! Ўчоққа олов ёқилмаганини энди кўрдим. Кўнглимга ғулғула тушди. Бир гап бўлган! Ойим жиллақурса, бир қошиқ обиёвғон пиширади. Овқат қилмаган, чироқ ёқмаган, ўзиям йўқ! Ё Кимсан акамдан...

Хаёлимга келган даҳшатли фикрдан этим увушиб кетди. Чироқни ўчиқ бошига қўйдиму ҳовлига отилдим. Тезроқ Оқсоқол буваникига чиқиш керак. Юрагим қинидан чиққудек бўлиб, кўча эшик томонга югурдим. Сочларим жиққа сув бўлиб кетган, нимчам елкамга ёпишиб қолган, оёғимдаги

кавуш лойга ботиб, шалоплаб ғашимни келтирад, лекин хаёлимда фақат битта фикр бор эди. «Ишқилиб тинчлик бўлсин!»

Лой кўчадан сирғаниб бораётсам бошига қора гуппи – чопон ёпиниб келаётган одам кўринди. Эр-какми-хотинми билиб бўлмайди. Бўйи бир қарич, қоп-қора шарпа. Худди тўнтариб қўйилган хумча-га ўхшайди. Ўн қадамча қолганда шарпа тўхтади.

– Йобияпа! – деди ингичка овозда.

Товушидан таниб, кўнглимга илиқлиқ ёйилди.

Фотима келиннинг қизи.

– Сенмисан, Попук? – дедим яқин бориб. – Ойим сизларникига чиқмадиларми?

– Чиқдила, – деди қизалоқ, чопон ёқасидан мўралаб. – Бувимла эттилаки, овсинлайи укалайи-никига кетибдила. Укалайи уюшга кетайкан. Бувамла Кўтаймага бойайканла.

Қизалоқ айтган янгиликни идрок этгунимча хийла вақт ўтди. Бундан чиқди Шомурод тоғам урушга жўнаяпти. Ойим Кўтармага кетган.

Эсимни йиғиб олгунимча қизалоқ узоқлаб кетди.

– Тўхта, Ойпопук! – дедим қичқириб. – Ўйингга обориб қўяман. Қоронғида қўрқиб юргагин.

Қизалоқ тўхтади. Тескари тўнкариб қўйилган хумчадек гавдасини ўгириб бурилди.

– Қўйиқмийман, ҳайий, Йобияпа! – деди ингичка овозда.

Ёмғир остида бир зум туриб қолдим. Юрагим анча таскин топди. Нимага шунаقا бўлганини кейин англадим. Демак, тинчлик экан. Кимсан акамдан ёмон хабар келмабди. Лекин ўша заҳоти Раъно келинойим кўз ўнгимда пайдо бўлди. Ўзимни ёмон кўриб кетдим. Раъно янгам! Олти ярим ойлик келин... Ҳоли нима кечади энди? Ёлғиз ўзи нима қиласди?

Ҳовлига кириб, талмовсираб турсам, кўчадан эшак ҳанграгани эшитилди. Бобомнинг эшаги илгари бошқача эди. Кўча бошига етиши билан, «эшитиб қўйинглар, биз келяпмиз» дегандек, овозини барадла қўйиб ҳангилларди. Ҳозир унақа эмас. Нола чеккандек қисқагина ҳанграйдию овози ўчади.

Чопони ҳўл бўлиб кетган бобомнинг қўлига сув қуярканман, у менга қарамасдан суриштириди:

– Ойинг қани?

Ҳозир Ойпопукдан эшитган гапимни айтган эдим, бобом хўрсинди.

– Битта ўзинг қўрқмайсанми? Оқсоқол буванг-никига чиқиб ётақол.

Бу – «мен кетдим», дегани эди.

Шундоқ мушкул пайтда Раъно янгамнинг ёнида бўлгим келарди. Қон йиғлаб ўтиргандир шўрлик!

– Менам борай, – дедим бобомга ялиниб. – Эрталаб ўшанақаси далага чиқа қоламан.

Икковлашиб йўлга тушдик.

Бобом бўйи калта бўлганига зарда қилгандек катта-катта қадам ташлаб лой кечиб кетяпти.

Жуссаси кичкина бўлса ҳам бақувват, чайир. Худди ерга чукур қоқилган қозиқقا ўхшайди. Одатда, узун қозиқни у ёқ бу ёққа ликиллатиб бир тортсангиз суфурилиб чиқади. Лекин калта қозиқ ерга бир ёпишдими, силжимайди.

Бобом ҳам шунақа. Қоронгида пишиллаб тез юриб боряпти, сирпанмайдиям. Алвасти кўпприкдан ўтиб олсак бўлди. У ёғи узоқмас. Фақат кўпприкдан ўтишга тоқатим йўқ. Яқин келишимиз билан тубсиз чуқурликда, зулмат қўйнида қулоқни қоматга келтириб вошиллаб ётган жарга қарамаслик учун қадамимни тезлатдим. Бобомнинг товоини босиб олишимга оз қолди.

Бобом ёмғирдан тайғаноқ бўлиб кетган шағаллардан сирғаниб темир йўл устига чиқаркан, норозилик билан тўнғиллади.

– Оббо! Шу етмай турувди! Қор ёғяпти. Мунча эрта ёғмаса бу! Ерда қанча нарса ётибди ҳали.

Алвости кўприк ваҳимаси билан сезмаган эканман.

Юзимга совуқ учқунлар урилаётганини энди пайқадим. Темир йўл излари хира йилтираб ётар, олисда разъезд чироқлари қизғиши липиллаб турарди. Чироққа қараган эдим, қор учқунлари қуюқлашиб бораётганини кўрдим. Пастда эса Бўрижар ҳамон шариллайди...

Сирли шивирлаб турган ёнғоқзор орасидан чиқиб, Кўтармага етгунимизча ер билинар-билинмас оқарди. Кўча четидаги дараҳтлар табиатнинг аёвсиз қаҳри олдида таслим бўлгандек хомуш бош эгди. Сомонсувоқ қилинган томларни қировдек юпқа қор босди. Ҳамма ёқ жимжит бўлиб қолди.

Кўтармадаги ҳовлилар бизнинг қишлоқдагига ўхшаган зич эмас. Бири бу ерда, бошқаси у ерда. Шомурод тоғамники энг чеккада. Икки пахса пастак девор билан ўралган ҳовли. Ташқари томонда дераза йўқлиги учун уй ҳам ҳовли девори билан тулашиб кетган. Фақат баландроқ – уч пахса. Сомон сувоқ қилинган томнинг у ер-бу ерида ёғоч тарновлар диккайиб турибди.

Ота-бала пастак эшикка яқинлашган эдик, ёнғоққа боғлаб қўйилган от пишқириб, сувлиғи- ни шақирлатди. Умар закунчининг оти. Демак, тоғамни кузатишга уям кепти. Шомурод тоғам текистилда ишласа ҳам бари бир шу колхознинг кишиси-да! Яхши, раис одамгарчилик қипти! Бо- бом билан олдинма-кетин ҳовлига кирдик. Ошҳо- нанинг очиқ эшигидан ланғиллаб ёнаётган олов

күринаади. Ўчоқ бошида куйманаётган ойимнинг қорасини узоқдан танидим. Ёғоч чўмичда ҳадеб қозон кавляяпти.

Бобом эркакларнинг ғўнғир-ғўнғир овози кела-ётган уйга йўналди. Мен ошхонага киришим билан қурум босган устунга суюниб, юпқа лаблари титраганча йиғлаётган Раъно келинойимга кўзим тушди. Оппоқ кўйлак устидан кийган баҳмал нимчаси кўксига чиппа ёпишиб, қоматини кўз-кўз қилаётгандек. Жун рўмол тагидан чиқиб турган паришон сочларида қор учқунлари йилтирайди.

- Унаقا қилманг, келинпошша! - Ойим чўмични айлантирас экан, юпатди. - Ирими ёмон бўлади, Раънохон! Юртга келган тўй...

- Керакмас бунаقا тўй, керакмас! - Раъно келинойим кўзи тўла ёш билан ойимга юзланди. - Мен нима қиласман?! Бир ўзим нима қиласман бу ҳовлида! Ойим чўмични қозон қулоғига илиб, ~~Янъайи~~ кучоқлади:

- Ношукрлик қилманг, жон болам. Эл бор, юрт бор. Мана бизлар бормиз.

Ойим бирдан менга кўзи тушиб, қувониб кетди.

- Ие, ана синглингиз! - деди шу билан Раъно келинойимнинг дарди енгиллашиб қоладигандек дадилланиб. - Мана, Робия бор! Келиб туради. Ҳар куни келасан-а, қизим!

Келинойим менга ўгирилди. Ўчоқдан олов шуъласи тушиб турар, янгамнинг йиғидан қизарган юзи янаем чиройли бўлиб кетганга ўхшарди.

- Йиғламанг, - дедим қучоқлаб. Димоғимга ғалати, ширин атири иси урилди.

- Пешонам қурсин! - деди у лаблари титраб.

- Қўйинг, келинойи! Қўрасиз, ҳадемай уруш битади. Ой бориб - омон келадилар.

Ойим ошхона эшигидан айвонга мўралади.

– Бўлди, болам, бўлди, – деди овозини пасайтириб. – Эрингиз кўрса кўнгли бузилади. Ана ўзи!

Айвон томондан Шомурод тоғамнинг йўталгани эшитилди. Аввал ойим, кетидан мен ўша томонга юрдик. Тоғам токчасида фонус ёниб турган айвон ўртасида тўхтаб, шу томонга қаради. У елкасига куёвлигидан кийган беқасам тўнини ташлаб олган, негадир жилмайиб турар эди. Яқин боришими билан айвон пештоқига келди-да, эгилиб пешонамдан ўпди.

– Вой-бў! Катта қиз бўпқопсан-ку, – деди кулиб.

– Асли тўйингни ўтказиб кетсам бўларкан-да!

Бўза ичган шекилли, димоғимга ачимсиқроқ ҳид урилди. Уялиб тескари қарадим.

– Тўйингни менсиз ўтказиб қўймагин тағин! – у кулиб туриб бармоғи билан пўписа қилди. – Келиб ўзим узатаман, хўпми?

– Сенсиз тўй қиласмидиқ, ука! – Ойим пилдираб айвонга чиқди-да, токчада турган аллақандай туғунчани тоғамга узатди. – Ма, қопингга солиб қўй. Тайинли жойга қўй, эсингдан чиқмасин.

– Нима бу? – Тоғам ҳамон кулимсираб ойимга қаради.

– Қурут! – деди ойим тантана билан. – Галанска сигирнинг қатифидан. Ярмини ўзинг е, ярмини Кимсанга бер, хўпми? Кимсаним қурутни яхши кўтарди. Соғиниб қолгандир.

– Хўп, опа, Кимсаннинг улушини албатта обориб бераман! – Тоғам ойимни юпатди. – Хавотир олманг. Ўз қўлига топшираман.

У ойимга ҳам, менга ҳам эмас, ошхона томонга қараб турганини пайқадим. Кўча эшикда туғун кўтарган хотинлар кўринди. Ойим, қоронғида кимлигини танимаса ҳам йўл-йўлакай гапириб, ўша ёқقا югарди:

– Вой, айланайлар! Келинглар, овора бўпсизларда...
Нима қилишимни билмай ошхонага қайтиб
кирдим. Раъно келинойимга далда бергим, бир ни-
малар деб овутгим келарди. Йўқ, келинойим ош-
хонада кўринмасди. Каттакон қозон қайнаб кўпи-
риб кетибди. Шўрванинг кўпигини сидириб, энди
ҳовлига чиқмоқчи бўлиб турган эдим, ташқарида,
ошхона деворининг нариги томонида Раъно кели-
нойимнинг овози эштилди.

– Ўзингиз хоҳлагансиз. Биламан. Урушга бор-
гингиз келиб қолган.

– Қўй энди, йиғламагин, жоним. Нима қилай,
ҳажиқизга ўхшаб, одамларга шумшук кўриниб
юрайми! Эркакларнинг ҳаммаси урушда, тушун-
дингми, урушда...

Раъно келинойимнинг ҳиқиллаб йиғлагани қу-
лоғимга чалинди.

– Нима, бу ерда керакмасмисиз? Ҳеч кимга ке-
рак бўлмасангиз менга кераксиз, билдингизми?

– Биламан, Раъно, биламан! Билганим учун шу-
нақа қиляпман-да. Уруш қанча тез битса, шунча
яхши. Сенгаям яхши, менгаям.

Сукунат чўқди. Уларни чўчитиб юборишдан қўрқар,
чўмични чангллаганча ўчоқ бошида чўнқайиб
қилт этмай ўтирадим.

– Менга қара, Раъно, – деди Шомурод тоғам ово-
зини пасайтириб. – Ростини айт, мабодо кўнглинг
аччиқ нарса тусаётгани йўқми?

– Э, боринг!

– Йўқ, ростини айт. Агар шунақа бўлса, – тоғам
овозини тағин ҳам пасайтириди. – Ўғил бўлса отини
Музаффар қўйгин, хўпми, Музаффар нима дега-
ни, биласанми? ўолиб дегани. ғалаба дегани, ту-
шундингми?

Яна жимиб қолиши. Қозон қаттиқроқ биқирлай бошлади. Тоғам билан келинойимнинг овози эшитилаётган девор туйнугидан қор учқунлари ошхонага учиб кириб, ўтоқ тафтида ерга тушмай эриб кетди.

– Э, қочинг! Доим шунаقا ёқмай турганида шилқимлик қиласиз. – Энди Раъно келинойимнинг овозида алам эмас, эркалик бор эди.

– Ростдан ҳам кўнглинг...

– Йўқ! – Раъно келинойим овозини баланд қўйиб юборди. – Йўқ, дедим-ку!

Нимадир шапир-шупур қилди, тоғам энтиқди.

– Раъно!

– Ёпишманг... Шилқим!

Зум ўтмай Раъно келинойимнинг ўқсиб-ўқсиб ийғлагани эшитилди.

– Чидолмайман, эшитяпсизми, чидолмайман, сизсиз! – У дод солиб юбормаслик учун ўз кафти билан оғзини тўсди шекилли, дами қайтиб ингради.

Шомурод тоғам тағин уф тортди.

– Раъно, – деди секин, – жоним!

– Обкетинг! – Раъно келинойимнинг бўғзидан бўғиқ нидо отилиб чиқди. – Обкетинг! Аскарларнинг кир-чирини юваман. Овқат пишираман! Ярасини боғлайман! Обкетинг. Жон Шомурод aka! Обкетинг!

– Раъно! – Асабийлашганидан тоғамнинг овози баланд, кескин чиқди. – Қўйсанг-чи энди.

– Обкети-нг! – Раъно келинойим ялиниб илтижо қилди.

– Раъно, жиннимисан? Турсанг-чи! Ана, ҳамма ёғинг шаллабо бўлди.

– Бўла қолсин! – Раъно келинойимнинг овози таҳдидли янгради. – Обкетинг! Обкетинг. Ё обкетасиз, ё ўлдириб кетасиз!

Айвонда бирор томоқ қирди. Умар закунчининг янгроқ овози жаранглади.

– Қаёққа кетди бизнинг солдат?

– Тур, Раъно, тургин, жоним! Мени чақириш япти.

Туйнук орқасида Раъно келинойим паст, аммо ғазаб тўла оҳангда пичирлади.

– Башаранг қурсин! Қаёқдан келди бу сўхтаси совуқ! Шу куниям холи қўйишмайди.

Тоғам ошхона эшиги олдидан ўтиб айвонга чиқди. Яна жимлик чўқди. Ўчоқдаги олов паса- йиб қолди. Ўтин ташлай десам, ўрнимдан туриш- га кўрқаман. Бир маҳал эркаклар ўтирган уй томондан қийқириқ кулги келди. Чамаси Шомурод тоғам қайтиб кириши билан Умар закунчи асқия қилди шекилли, тоғамнинг фабрикада ишлайди- ган ҳамкаслари баравар қаҳқача отишди. Раъно келинойим бир даста косани биқинига тираб, ошхонага кирди. Чехраси маъюс, рўмол тагидан чиқиб турган сочига, нимчасининг елкасига қор қўнган, оппоқ қўйлагининг этагига қор аралаш лой ёпишиб қолган эди. Паришон тарзда косала- рини ўзоқ бошига қўйиб тўнка устига ўтирди. Бир нуқтага тикилиб қолди. Шу ўтиришда фариштага, оппоқ фариштага ўхшар эди...

Ойим тоғамнида ётиб қолди. Тонготарга яқин бобом иккаламиз йўлга тушдик. Сомон сувоқ қилинган томлар устини бир қарич қор босган, ёришиб келаётган осмонда учқунлар ғужғон ўйнар эди. Негадир биринчи қор ёғишини узоқ касал бўлиб ётган одамнинг жон таслим қилишига ўхшатман. Бемор тўшагига ёпишиб инқиллаб ёта-ё- та охири омонатини топширади-ю, бу дунёнинг азобларидан қутулганига шукр қилгандек тинчиб чехраси ёришади.

Бир ҳафтадан бери ёмғир азобидан эзилиб кет-
ган ер, ниҳоят оппоқ кафанга ўралиб, тинчиди.
Ҳамма ёқ жимжит. Фақт Бўрижар яқинида ёнғоқ-
зор устида қарғалар шодон қағиллайди. Қиличи-
ни қайраб келаётган қишига пешвоз чиқиб, қаҳра-
тон совуқ бошланишидан дарак беради, тантана
қиласди.

...Кузғунларнинг омади чопиб қолди.

ОЛТИНЧИ БОБ

«ҚОРА АММА» ҲИКОЯСИ

Юлдузи юлдузига тўғри кепти...

Раънохон келиним Шомуродга ялакат данақдек
ёпишиб қолган экан. Вокзалга боргандা бўйнига
чирмашиб олди. Қани қўйиб юборса. Яккаш «ме-
ниям обкетинг», деб чирқиллади. Ўзим-ку, Ким-
саним билан худди шу ерда хайрлашганим эсимга
тушиб юрагим соб бўляпти. Иложим қанча? Кели-
нимни юпатдим.

– Сафарга кетаётган эрингизни йиғлаб кузат-
манг, ёмон бўлади, – дедим. Кошки кўнса!

Эрта куздан бери истиқо бўлиб, оёқ-қўли шишиб
ётган қудам ҳам куёвимни кўриб қолай деб вокзал-
га чиқибди. Касал хотин трамвайга ўтириб, шундан
шунга кепти. Икки ўртада уям юракни сиқади.

– Шомуроджон, ўғлим, яхши-ёмон гапирган бўл-
сам рози бўлинг, ўзим сезиб турибман, сиз келгу-
нингизча йўқман... – дейди.

Яхшиям Умар закунчи бор экан. Саҳар-мардон-
лаб арава чақиртирган ҳам ўзи, бош бўлиб вокзал-
га олиб чиққан ҳам шу бўлди. Қудам ҳадеб нолий-
верган эди, жаҳли чиқиб кетди.

– Совет жангисининг қайнонаси бунақа бўлмайди, – деб уришиб берди.

Раънохон бўлса ҳеч ким билан иши йўқ. Эридан ажралгиси келмайди. Этни тирноқдан ажратмай тўнғиз қўпгур, гирмон бўлмаса, шу азоблар йўқ эди! Поезд жўнай деб турганида оломон орасида Комил табиб билан хотинига кўзим тушиб қолди. Лазакат бечора йиғлайвериб шишиб кетибди. Очилбойни жўнатишяпти экан. Ўз ташвишим билан бўлиб бехабар қолибман. Совчиликдан қайтарганимга аразлаган бўлса керак, деган эдим. Йўқ, Лазакат мени қучоқлаб йиғлади.

– Болагинам яқиндаги нарсани яхши кўрмасди!
Ҳоли нима кечади энди!

– Унақа деманг, онаси, – Комил табиб хотинини юпатди. – Очилбой – пок бола. Пок одам хор бўлмайди,adolat деган нарса бор. Худо бор.

Лазакат шўрлик баттар чирқиллади:

– Урушadolatни биладими?

– Бари бир. Ҳақ деган нарса бор, онаси...

Поезд кетганидан кейин разм солсан, Раънохон адойи тамом бўпти.

– Учтўрт кун онангизни бағрида тура қолинг, – дедим.

Тўғри-да, ҳарна кўнгли ёзилгани! Қолаверса, касал онасига мадад бўлади. Раис ҳам Раънохоннинг аҳволини сезди шекилли, ҳайтовур, йўқ демади. Она-болани аравага ўтқизиб қудамникига – Янги маҳаллага олиб кетди.

Комил табиб, Лазакат – учовлашиб, қор кечиб йўлга тушдик.

Лазакат ўқтин-ўқтин, «боламнинг кўзи яхши кўрмасди-ку, энди нима бўлади», деб нолир, Комил табиб эса вазминлик билан индамай борар, қор ёғиб турган осмонга қараб-қараб қўяр эди.

Нўйайқўрғонга етиб келгунимизча кун оғди.

Эрталаб «ҳа-бўл, ҳа-бўл» билан маҳсимни пайтавасиз кийган эканман, зах ўтиб оёғим акашак бўлиб қолди.

Уйга келсам ҳеч ким йўқ. Чолим билан Робия далага чиқиб кетган шекилли, сигир мў-мўлайвериб молхонани бошига кўтаряпти. Ҳовлиқиб томорқага чиқдим. Узумзор этагидаги жўхори-ларнинг сўтасини териб олган бўлсак ҳам, пояси- ни йиғишга қўлимиз тегмаган эди. Қорга ботиб икки қучоқ жўхорипоя юлиб чиқдим. Сигирга, қўйга бердим.

Бир кўнглим нон ёпгим келди-ю, ўша заҳоти ния тимдан қайтдим. Нари борса, бир қопча уни-миз, уч хум жўхори қолган. Чолим қаттиқ тайинла-ган: «Унни эҳтиёт қилмасанг бўлмайди, ҳали бун-дан ҳам оғир кунлар келади», деган.

Тўғри, қора кунга асраб қўйган буғдойимиз ҳам, жўхори ҳам кўп эди. Эргаш сельсовет билан Умар закунчи «урушга ёрдам керак», деб келганида чо-лим икки қоп буғдой, бир қоп жўхори, бир қоп туршак, ёнғоқ аралаш қуруқ мевани эшак арава-га ортиб идорага обчиқиб берди. Уруш бўлаётган жойларга совуқ эрта тушаркан шекилли, бисоти-миздаги ҳамма иссиқ кийимларни топширдик. Кимсанимнинг этиги, телпаги, чолимнинг оҳорли пахталик чопони – ҳаммасини...

«Урушга ёрдам» деган гапни эшитса, ўзини орқага ташлайдиган одам йўқ. Аммо замдан қочадиган, налогчи келса бекинадиганлар ҳам бор. Шунда сельсовет билан Закунчи қилолмаган ишни Ориф оқсоқол эплади. Ҳамманинг уйига бир- ма-бир кириб чиқди.

– Ҳой, белингда белбоғинг борми ўзи, йигитла-rimiz у ёқда қорга ботиб юрибди. Сен бу ерда кетингни танчага тиқиб ётибсан, энди бир жуфт этикниям айидиган бўлдингми, нодон, – деб бир

бақырган эди, ўшанақа қылғилиқ қилғанлар ҳам топган-тутганини олиб чиқди.

Оқсоқол бўлса оёғига кийиб юрган этигини ҳам ечиб берди.

– Мен ялангоёқ юрсам ҳам ўлмайман! Тошканни қиши совуқмас!

Шунақа дейишга деди-ю, ёмғирда уч кун калиш кийиб картошка қазиган эди, эски дарди қўзиб белининг боди тутиб қолди. Чолим ҳар куни кечаси чиқиб ўртоғидан хабар олади...

Шундай қилиб, нон ёпгим келди-ю, чолимнинг гапи эсимга тушиб шаштимдан қайтдим. Яхиси, гўжа пишираман! Ярим ўғир жўхори туйсам бир қозон овқат бўлади!

Ошхонага кириб, жўхори янчаётган эдим, кўча эшик тақиллагандек бўлди. Чопиб чиқдим. Йўқ, ҳеч ким кўринмайди... Корда тангадек изни кўриб юрагим бир қалқиб тушди. Ёғоч оёқнинг изи! Рашид абзининг оёғи-ку! Ҳовлиқиб кўча бошига югурдим. Ҳеч ким йўқ...

Бундан чиқди абзи эшигимизга келган. Бундан чиқди Кимсандан хабар бор! Қачон келдий-кин! Ҳозирми? Олдинроқми? Агар Рашид абзи энди келган бўлса, нимага уйдан чиқишимга сабр қилмай кетиб қолди? Тўсатдан хаёлимга ёмон ўй келди. Авваллари Рашид абзини кўрса, югуриб борадиган одамлар энди ундан қўрқиб қолган. Абзи тақиллатган икки эшикнинг биттасида байрам бўлса, биттасида аза очилади. Одамлар уни орқаваротдан «шумқадам» дейди.

Йўқ! Бораман! Ҳозир почтага бораман!

Қор кечиб югуриб кетдим.

Рашид абзининг почтаси – разизда – сельсоветнинг ёнбошида. Халлослаб борсам, почтахона қулф. Ўзимизнинг дарвоза тагидагига ўхшаган тангадек из почтахона зинасига ҳам тушиб қолиб-

ди. Бундан чиқди, абзи ҳали қайтмаган. Хат улашиб юрибди. Кутаман! Келгунча кутиб ўтираман! Зинанинг қорини кавушим билан сидириб ташлаб омонат чүнқайганча атрофга разм солдим. Қортинган, аммо ҳавода ҳалиям заҳардек аччиқ учкунлар учиб юрарди.

Кўчанинг нариги бетидаги нон дўкони олдида аллақанча одам турнақатор тизилишиб дўкон дарчасига талпиняпти. Рўмол ўраган хотинлар, шапка кийган разиз рабочийлари, оёғидаги йиртиқ этиги қорга ботган ёш-ёш болалар. Ҳаммаси рангпар, бадқовоқ...

Қийин! Шу бечораларга жудаям қийин. Бизлар-ку ўлмаган қул, тирикчилигимизни ўтказиб турибмиз. Бир кафт бўлса ҳам унимиз бор, жўхори бор. Жилла қурса лавлаги қайнатиб есак ҳам очдан ўлмаймиз. Булар-чи! Зaborний карточкасидан бўлак нимаси бор? Дон-дуни бўлмаса, сигири бўлмаса! Ҳа, айтмоқчи, сигирни қочириб олганимиз яхши бўлди. Майли сут налуг, жун налуг, ёғ налуг – ҳаммасини тўласак ҳам гўрга! Ишқилиб, шу жониворнинг думига осилиб қишдан омон-эсон чиқиб олсак бўлди.

Хаёл суриб ўтирган эканман, нон дўкони олдида навбат кутиб турганлар орасида тўсатдан қиёмат қўпгандек бўлди.

Аллаким овози борича айюҳаннос солди.

– Ушла! Ушла ўғрини!

Ўша заҳоти хотин кишининг дунёни бузгудек чинқириқ товуши оламни тутди.

– Войдод! Ноним! Нонимни обқочди!

Қўрқиб кетдим. Қарасам, тўққиз-ўн ёшлардаги бола оломон орасидан отилиб чиқиб, шу томонга югуриб келяпти. Қўлида ярим буханка нон. Бошидаги йиртиқ телпаги қийшайиб кетган. Сарпойчан ботинка кийган оёғи совуқдан қип-қизил гўшга ай-

ланган. Жони борича чопяптию икки қўллаб нонни оғзига тиқади. Пахталик кийган рангпар хотин боланинг кетидан етиб келиб, елкасига чанг солди.

– Ноним! Етимларимнинг насибасини ўғирлади!
– деди чинқириб.

Боланинг елкасидан тортиб, қулоқ-чаккасига тарсаки туширган эди, бола букчайиб қолди. Хотин жонҳолатда нонга чанг солди. Бола нонни қўйиб юбормади. Чала-чулпа чайнаб очкўзлик билан юта бошлади. Беш-олти киши ёрдамга етиб келди. Гавдалироқ эркак бир мушт туширган эди, боланинг телпаги бошидан учиб қорга тушди. Болапақирни бирпасда оломон қилиб юборишиди. Шунча одам савалаб ётибдию бола парво қилмайди. Қорга мук тушганича нон кавшайди. Қарасам, ўлдириб қўйишадиган. Дод солиб оломонга отилдим.

– Ҳой, инсофинглар борми, ўлдириб қўясанлар-ку, бечорани!

Рангпар хотин бола у ёқда қолиб, менинг ёқамга ёпишди.

– Бойвачча бўлсанг уйнингга обориб боқ, жодугар кампир! – деди чирқиллаб. – Иккита етимчамга нимани едираман? Эримдан қорахат келган!

Хотинни силтаб ташлаб, оломон ичига кирдим. Бола курагига тушаётган тепки зарбидан мункиб-мункиб кетяпти, аммо нонни икки қўллаб чангллаган қўйи ютоқиб оғзига тиқади. Нон бурнидан оққан қондан қизариб кетган. Шўрликни пана қилмоқчи эдим, елкамга тушган мушт зарбидан сирғаниб йиқилдим оғзимга қор кириб кетди.

Ҳуштак чуриллади. Исмоил мелисанинг овози эшитилди.

– Тарқал! Ҳамманг тарқал!

Ҳуштак тағин бир марта чуриллаган эди, ғазабдан эс-хушини йўқотган оломон секин-секин

нари кета бошлади. Бола охирги луқма нонни еб бўлиб бошини кўтарди. Юзидан қон аралаш кўз ёши оқиб тушар, нарироқда йиртиқ телпаги қорга кўмилиб ётар эди. Каловланиб ўрнимдан турдим.

– Етимларнинг насибаси эди-ку! – деди рангпар хотин чирқиллаб. – Энди нима қиласман? Болала-римга нима бераман?

Шопмўйловли Исмоил мелиса чанг солиб, боланинг елкасидан кўтарди.

– Тур! Кимнинг ўғлисан?

Бола кафтининг орқаси билан қонаган бурни ни артди. Яна калтак тушишидан қўрқиб, кўзини пирпиратди. Аммо жавоб бермади.

– Урманг! – дедим мелисанинг қўлига ёпишиб. – Барака топинг, урманг. Мени танийсиз-а, Ҳусан думанинг оиласи бўламан. Гуноҳидан ўта қолинг!

Исмоил мелиса қовоғини солиб менга бир қараб қўйди. Аммо болани қўйиб юбормади.

– Э, опа, бунақалар кўпайиб кетган, – деди хўмрайиб. Овозида жаҳлдан кўра афсус-надомат кўп эди. – Ота-онанг борми? -- деб сўради боланинг елкасидан силтаб. Бола юлқинмади. Аммо жавоб ҳам бермади.

– Менга қара, вей! – Исмоил мелиса унинг қулоғидан чанглаб қаттиқ буради. Боланинг юзи оғриқдан буришиб кетди. Бари бир индамай тураверди. – Кармисан! – Мелиса унинг боши устида мушт дўлайтириди.

– Жон укам! – дедим ялиниб. – Урманг! Марта-бангиз бундан ҳам улуғ бўлсин! Оч қолган... Бўлма- са шу ишни қиласмиди!

Хаёлимга ярқ этиб бир ўй келди. «Шу норастани уйга олиб кетсам-чи? Кимсаним урушда! Битта ўғлим иккита бўлар! Робияга ука бўлиб юрар... Оч бўлсак оч, тўқ бўлсак тўқ юраверади». Аммо ўша заҳоти бошқа бир андишани ўйлаб қолдим. Ўзи-

миз-ку қоққанда қозиқ, осганды хурмачасиз ўти-рибмиз. Чолимга нима дейман? Эрта-индин бола-нинг ота-онаси дараклаб келиб, ўғлимни нега эгал- лаб олдинг, деса нима қиласман?

– Қани, юр-чи бу ёқقا!

Назаримда Исмоил мелиса бола бечорани ҳозир обориб қамаб қўядигандек бўлди, тағин ялиндим.

– Унақа қиласманг. Жон укам...

Исмоил мелиса тўхтаб орқасига ўгирилди-да, тушунтириди:

– Кўрқманг, опа, урмайман. Ҳеч кими йўқ бўлса нима қиласардик, детдом-петдомга жойлаймиз-да! Рангпар хотин мелисанинг кетидан югорди.

– Мен-чи, мен нима қиласман? Ноним нима бўла-ди энди?!

– Дард бўлади! Бало бўлади! – Исмоил мелиса бир қўллаб болани ушлаб турганча, иккинчи қў-лини пахса қилди. – Кўзингга қарасанг ўласанми, ҳўқиздай хотин!..

...Бўрижар бўйидаги ёлғизоёқ йўлдан қор ке-чиб келарканман, бурнининг қони тегиб қизарган нонни чала чайнаб ютаётган бола кўз олдимдан кетмас эди. Илоё уруш очганинг уйи куйсин! Бо-ланинг уволи тутсин!

Ўчоққа олов ёққан эдимки, кўча эшиги тағин тақиллаб қолди. Кетма-кет овоз келди.

– Хусан абзи! Ай, Хусан абзи!

Рашид абзининг овози! У ҳамманинг отига «абзи» қўшиб гапиради. Балки шунинг учун ўзи-ниям «абзи» деб чақиришар. Чўмични ўчоқ бошига ташлаб югордим. Абзи эшикни ланг очиб, илжа-йиб турибди.

Бошида қизил нўғай дўппи, ёнбошида тақири чиқиб кетган сумка. Ўғоч оёғининг почасини ши-мариб олган, соғ оёғидаги этик қорга белангтан...

– Суюнши бериғиз, опай! – деди илжайиб. Ингичка, сариқ мүйловини учиреб қўйди.

– Вой, овозингиздан айланай! – Абзининг музлаб кетган озғин юзидан ўпиб олдим. – Кимсандан хат борми?

– Вот, куриб қўйифиз! – У учбурчак хатни боши устида баланд кўтарди.

Хатни қўлидан қандай юлқиб олганимни билмайман. У ёғини айлантираман, бу ёғини айлантираман. Қани саводим бўлса-ю, шариллатиб ўқий қолсам. Бир маҳал ўзимга келсам, абзи ёғоч оёғини қорга чукур-чукур ботириб кетиб қоляпти. Чопиб бориб қўлидан ушладим.

– Шошманг, суюнчи олмайсизми? – Шунаقا дедиму нима суюнчи беришни ўзим билмасдим.

– Юқ, киракми!

Ҳол-жонига қўймай ҳовлига судрадим, Рашид абзи айвон олдида тик турганича бир пиёла чой ичди.

– Ўқиб берсангиз-чи, барака топгур! – дедим ялиниб. – Саводингиз бор-ку, ахир.

Рашид абзи негадир хатни овоз чиқармай ўқиди.

– Ўғлиғиз молодец! – деди бош бармоғини михқилиб. – Тулада суғишға қирған. Пехотада. Лично Жуков ўғлиғизни хвалить қилған, – у негадир илжайди. – Оҳо! Туй була тигиш.

– Ҳой, мундоқ овоз чиқариб ўқисангиз-чи, ўргилай, – дедим ичим қуриб. – Нима дебди? Қанақа Жукип? Қанақа тўй?..

– Килин курасиз, опай, килин!

Рашид абзи хатни ўқигани билан Кимсаннинг гапларини тузук-қуруқ тушунмади.

Хатни чанглаб Оқсоқолникига югурдим. Овсиним танча четида ётган чолининг белига Комил табиб тайёрлаб берган «туркана» дорини сураётган

экан. Айвонда кутиб турдим. Ниҳоят ичкаридан овсиним чақиргани эшитилди. Киришим билан Оқсоқол инқиллаб, ёстиққа суюниб ўтирди.

– Кимсанданми? – деди қўлини чўзиб. – Қани бер-чи!

Шоша-пиша хатни қўшқўллаб узатдим.

– Овозингизни чиқариб ўқинг, барака топкур.

Оқсоқол хатга диққат билан тикилиб қолди. Қўзига қайрилиб тушган қуюқ кўкимтири қошлари чимирилди. Сандал устидаги патнисда ётган жийда-туршакларга тикилганча, Кимсаннинг хатини эшитишга шайланиб, ҳали ўтирибман, ҳали ўтирибман. Оқсоқолдан садо чиқмайди.

– Нима дебди Кимсанжон? – Овсинимнинг ҳам тоқати тоқ бўлди шекилли, чолига қаради. – Соғсаломат юрган эканми?

– Соғ бўлмаса хат ёзармиди! – Оқсоқол жеркиб берди. – Хати майда экан, қўзим ўтмаяпти.

Шу пайт қув-қув йўталаётган ўғилчасини кўтариб Потма келин кириб қолди.

– Вой айланай, яхшиям уйда экансиз, ўқинг, сиз ўқинг! – дедим суюниб.

Потма келин, ўғилчасини қайнонасига узатаркан, Оқсоқолга қараб кулиб юборди.

– Вой отажон, хатни тескари ўқияпсиз-ку, албатта кўзингиз ўтмайди-да.

– Ўзинг тескари! – Оқсоқол мўйловини бураб, хатни узатди. – Арабча имлода хат ўнгдан чапга ўқилади, ҳозирги имлода чапдан ўнгга! Сендан яхши биламан.

Потма келин хатни қўлига олиб, яна кулди:

– Тўғри-ку, ўтган куни Шокир акамнинг хатига-ям кўзингиз ўтмовди.

– Гапинг рост бўлса ўқи! – деди Оқсоқол тўнғиллаб. – Кимсанбой нима деб ёзибдийкин?

мебдлагинам доно-да! Дадаси билан ташқари Оқсоқолга, Холпош холасига, Потма-Зўра келинойиларига номма-ном дуойи салом айтибди. Шокир акам, Зокир акамдан хабар борми, деб сўрабди. Ҳужумга ўтишгани, душманга сичқоннинг ини минг танга бўлиб қолганини, ўзи хизмат қилаётган жойга Жуков деган катта командир келганини ёзибди. Шундоқ катта одам Кимсанимнинг қўлини қисиб «маладес» деганмиш...

– Ана! Нима дегандим, сенга! – Оқсоқол хат ўқиётган Потма келиннинг гапини кесиб менга қарди. – Ўғлинг герой бўлади десам ишонмагандинг. Жуковни биласанми ўзи? Олий Бош Қўмондоннинг ўнг қўли! Шундоқ одам, Кимсанни «маладес» дебдими, бундан чиқди ўғлингни белида белбоги бор экан. Кўрасан, Шокирим билан Зокирим ҳам герой бўлади. Ака-ука битта танкда, пашистни қурвақадек эзфилаётган эмиш! Немис Масковни олишига кўзи етмай думини қисиб қолди энди. Гитлер ўудрёнз деган генералига «қор тушгунча Масковни оламан дегандинг, ололмадингми, энди онангни учқўрғондан кўрасан», дебди. Баттар бўлсин! Эртамас, индин ўзиям қия бўб кетади. Ўқи, болам, ўқийвур!

Потма келин ўқияпти-ю, Кимсаним шундоқ ёнимда ўтириб гапираётгандек. Ўзим ўргилай, ақлли ўғлимдан! «Дадажон», «оийжон» деган тилларингдан онанг айлансин!

– «Дадажон, оийжон... – Потма келин шошилмасдан хатнинг давомини ўқий бошлади. – Эшишишимга қараганда Робияга совчилар келаётганмиш. Ӯшанда бир гапни айтишга уялгандим. Энди айтиб қўяй: Робияни узатиб юборманглар. Агар шундай қилсанглар Тошкентнинг суви менга ҳаром. Қизингиз билан аҳду паймон қилиб қўй-

---

³ Гудериан демоқчи.

ганмиз. Мени ўғлим десангиз Робиянинг бошини боғлаб қўйинглар, борган куним тўй қиласиз...»

Анграйиб қолдим. Мен Оқсоқолга қарайман. Оқсоқол – овсинимга, овсиним – менга.

Боядан бери хатни булбулигүёдек ўқиётган Потма келин ҳам тўхтаб қолди.

– Нима? – дедим гарангсиб.

Қарасам Потма келин хатнинг ўша жойини пи-чирлаб қайтадан ўқияпти.

– Вой ўлай... – дедим бўшашиб. – Ахир, Кимсан... Робия...

Оқсоқол кўрпа тагини очиб носини сандалга туп лади.

– Хўш, нима бўпти? – деди қўлинин пахса қилиб.

– Икки ёшнинг юлдузи юлдузига тўғри келган бўлса, сен нимага обидийда қиласан, аҳмоқ хотин? Ўқи, ўша жойини яна ўқи, қизим!

Потма келин ўша гапларни қайтадан ўқиди.

– Ана! – Оқсоқол шаҳт билан қаддини ростлаган эди, белининг боди тутиб қолди, шекилли, оҳ чекиб ёстиқча ёнбошлади. Бирпасда пешонаси терлаб кетди. – Падарингга лаънат, қаёқдан ёпишди бу дард! – деди инграб. Белининг оғришига мен айбдордек ёнбошлаб ётган жойида ўдағайлади.

– Ўғлинг Робияни яхши кўради. Энди тушундингми? Ё ҳалиям ақлинг етмаяптими? Робия суқсурдек қиз бўлса, синашта бўлса, тағин нима дейсан, хумгазак? Бу ёқقا бер! – Оқсоқол хатни Потма келинни қўлидан юлиб олди-да, буклаб-буклаб ёстифининг тагига тиқди. – Уртоқ Жуковдек одам ўғлининг қўлинини қиссаю бу ноз қилиб ўтирса! – У бирдан овсинимга қараб дағдаға қилди. – Нега мулла минган эшақдек анграясан. Тур ўрнингдан!

Муттасил йўталаётган неварасининг бурнини пайдарпай этагига артаётган овсиним талмовсираб чолига қаради.

- Нима дейсиз?
- Нима дердим! Умрингда тўй кўрмаганмисан?
Пайшанба куни маълум оши қиламиз, уқдингми?
Нон ёп, балобаттар қил! Кимсанбойга мен вакил
ота бўламан. Эртага икковимиз совчи бўлиб Дума-
никига чиқамиз.

Овсиним чолидан эшитган дўқнинг аламини ке-
линидан олди.

- Туғишин билган, бола боқишиниям эплагин-да,
сигирдек хотин! – деди невараасини Потма келинга
узатиб. – Ма, гултоҗихўroz дамлаб ичир! Томоfiga
тепки кепти!

Потма келин йиғлаётган ўғилчасини кўтариб, чиқиб
кетди. Боядан бери хаёлимда ўралашаётган гап
энди тилимга келди:

- Менга қаранг, Оқсоқол... Эл-юрт нима дейди?
Булар келин туширишнинг харажатидан қочиб,
асраб олган қизини ўғлига сув текин олиб беряпти,
демайдими?

- Э, яна гапиради-я! – Оқсоқол бели оғриганига
қарамай, қаддини ростлади. Афти буришиб кетди.
Сандал устига ёзилган қуроқ дастурхонни жаҳл би-
лан муштлади. Туршак-жийдалар ҳар ёқقا сачраб
кетди. – Икки ёш бир-бирига кўнгил қўйганми,
ахир! Оғзига кучи етмаганлар билан нима ишинг
бор? Айтдим-ку, қизингга мен совчи бўп чиқаман.
Анови мумсик чолингга айтиб қўй: шу пайтгача
Ориф оқсоқол совчи бўлиб борган хонадонда қи-
личи синиб қайтганмас. Гап шу: қиз – Думаники,
ўғил маники. Тушундингми?

Оқсоқол ҳалиям ўзимга келолмай ўтирганим-
ни англади. Кўзимга бирпас қараб турди-да, анча
паст тушиб насиҳат қилди.

- Сен, келин, эсли-хушли хотинсан. Хайрли
ишни кечиктириб бўлмайди.

Минг хаёл билан чиқиб кетаётган эдим, ўтирган жойида ўқрайиб қаради.

– Дума келса, дарров бу ёқقا ғириллат!

Калишимни кияётганимда яна бир гап эсига тушиб қолди шекилли, қўли билан имлаб чақирди.

– Шошма, ўв! Робияни олдиданам ўтиб қўй.

Нима қилсаям кўнгли ярим. Аммо Кимсаннинг хатидан билиниб турибди, қизинг жон-жон деб рози бўлади!

ЕТТИНЧИ БОБ

РОБИЯ ҲИКОЯСИ

Оппоқ тонг

Қор тушгани билан ҳали ер музламаган эди.

Картошканинг қолганини шу бугун қазиб олмасак – тамом. Кечаси ер яхлайди-ю, шунча нарса нобуд бўлади. Ҳалиям қор учқунлаб турар, аммо ҳаво илиқ эди. Бобом кафти билан қорни суриб ташлаб палакни топадида, кетмон уради. Хотин-халаж шоша-пиша картошкани териб, замбилга юклайди. Олимжон иккаламиз пайкал четида турган ҳўқиз аравага ташиймиз. Нимадир деб кўнглини кўтаргим келади.

– Аканг кетдиларми?

– Бугун кузатиб келишди! – Бола оғзидан буғ чиқариб энтикиб-энтикиб нафас олади. – Акам яхшилар-а, опа?

– Яхшилар! Кўрасан, яқинда орден тақиб кела-дилар.

Кўзойнагини йилтиратиб, «яхши кўриш айб эмас-ку», деб илтижо қилган Очил ака, тоғамнинг бўйнига осилиб, «мениям обкетинг», деб ялинган

Раъно келинойим, оппоқ қор босган дала, қўлга олсангиз чаёндек чақаётган муздек картошкалар – ҳаммаси аралаш- қуралаш бўлиб кўз ўнгимдан ўтади, бошим айланади...

Хайрият, кун ботмасидан охирги эгатдаги картошкани ҳам териб олдик. Қорга ботиб қолган ҳўқиз аравани ҳай-ҳайлаб катта йўлга олиб чиққунча терлаб кетдик.

Бобом, қуруқ аравани тортишга ҳам мадори қолмаган эшагини «хих-хих»лаб йўлга тушди. Уйга етгунимизча қоронғи қуюқлашиб кетди.

Ойимнинг овқати ҳалиям пишмабди.

Бобомнинг жаҳли чиқиб кетди.

– Падарингга лаънат, пакана! – деди тўнғиллаб.

– Бир қошиқ обиёвғонни пишириб қўёлмасанг!

Ойимга ачиниб энди ошхонага югурмоқчи эдим, бобом жеркиб берди.

– Баққа ке, сени бошқа ишинг бор. Жўхорипоя ташийсан.

Ойим хафа бўлмади, дастурхонга бир чойнак чой тўртта туршак қўяр экан, негадир жилмайди.

– Сабр қилинг, дадажониси! Ҳозир пишади, бирам ширин гўжа қайнатиб қўйдимки, оғзингизда эриб кетади.

– Э, гўжангниям... – Бобом пиёлага чой тўлдириб жаҳл билан бир кўтарган эди, оғзи куйиб, қўзидан ёш чиқиб кетди. Чойни тупуриб ташлаб, чийилади. – Қайноқ десанг ўласанми, пакана?! Ёши олтмишга чиқибди-ю, чой қайнатишни билмайди!

Ойим бу сафар ҳам хафа бўлмади.

– Эҳтиёт бўлинг-да, дадажониси, – негадир яна илжайди. – Шомуродни кузатгунимча кеч бўлиб кетди-да... Айтганча, Комил табиб ҳам ўғлини жўнатди.

Бобом ҳадеганда жаҳлидан тушадиганга ўхшамасди. Дастурхондаги туршакларни кафтининг орқаси билан туртиб менга имо қилди:

– Юр!

Энди ўрнимиздан турган эдик, ойим бобомга ялинчоқлик билан қаради.

– Дадаси-и-и! – деди чўзиб. (Зарил гапи бўлса шунаقا қиласди.) – Оқсоқол тайинлаб-тайинлаб айтувдилар. Келиши билан чиқсан дегандилар.

Бобом баттар тутикади.

– Нима қилай, белини силаб қўяйми? – деди чийиллаб. – Хотинига силатсин! – У менга қараб тўнғиллади. – Юр анқаймасдан!

Ота-бала ҳовлига тушдик. Қоронғи қуюқлашиб кетган бўлса ҳам ҳовли сатҳини қорнинг кўкимтири нури ёритар, гултожихўроздар кўчада қолган етим боладек қор остида бошини ўксик эгиб турарди. Токзор этагидаги жўхоризор орасига киришимиз билан устимга шувиллаб қор ёғила бошлади.

Бобом тўғри қиляпти. Жўхорипояларни шу бугун ўриб олмасак бўлмайди. Ҳозирча ер юмшоқ. Эртага музлаб қолса, иш янаям оғирлашади. Бобом зич ўсган пояларнинг беш-олтитасини кафтига жуфтлаб бир тортса, илдиз-пилдизи билан суғрилиб чиқади. Лекин ташиш бориб турган азоб. Қор тагида қолган поялар зил-замбил бўлиб кет-ган. Ҳар биттасининг илдизига қор аралаш бир ботмон лой илашиб чиқади. Аввал илдизга илин-ган лойни оёғим билан сидириб тозалайман. Ке-йин бир қучоқ қилиб кўтараман. Ҳўл бўлиб кет-ган япроқлар юзимга тегиб, ғашимни келтиради. Бостирмага ташиб киргандан кейин ҳаммасини алоҳида-алоҳида ёйиб қўйиш керак. Жўхорипоя-ни устма-уст ташласа бўлмайди. Мофор босиб, чи-риб кетади. Кўкламда, илик узилди кунларида мол

емсиз қолади. Бостирма туйнугидан кирган совуқ шамол тинимсиз изиллайди.

Ойим томорқа әшигидан киришимни пойлаб туради. Қўлимдаги жўхорипояларга ёпишиб, бостирмага ташишга кўмаклашади. Кўриб туриб- ман, бобомнинг олдига боришга қўрқяпти. Кўзига кўринса, сўкиш эшигади.

Қиши – мисоли ёмон касал. Келиши осон, кетиши қийин. Биз биринчи қор ёғиши билан шунчалик қийналиб қолдик. Кимсан акам нима қиляпти экан?.. У ёқлар туф деса, туфук яхлармиш...

Ниҳоят ҳамма жўхорипояни ташиб бўлдик. Ҳаво совуқлигига қарамай, терлаб, бўкиб кетган бобом, очиққан экан шекилли, қошиқ солишга саб ри чидамай, олдидағи гўжани косаси билан кўтариб, хўриллатиб ичиб қўя қолди.

– Яна сузиб келайми? – деди ойим унинг кўзига тикилиб.

– Эрталабга қолсин! – Бобом товоқ тагини яларкан, тушунтириди, – гўжанинг совуғи жа ичишли бўлади.

– Чиқасизми?

Чарчоқдан кўзлари юмилиб кетаётган бобом норози ғўлдиради.

– Қаёққа?

– Оқсоқолникига? Зарил иши бор экан.

– Оббо! – Баданига энди иссиқ ўтган бобом роҳати бузилганидан ғаши келиб ижирғанди. – Шу Оқсоқолам ғирт аҳмоқ одам-да! Нима иши бор экан, ярим кечада! – Шундай дедиую бари бир сандалдан суғурилиб чиқди.

– Идишларни ювақол, болам! – деди ойим менга қарамай.

Чиқиб кетаётганимда чол-кампир пичир-пичир қилаётганини сездим. Бобомнинг «а?» дегани қулоғимга чалинди.

Тағин нима гап? Мендан яширадиган нима сирлари чиқиб қолди яна?

Хаёл билан нимқоронғи ошхонага кирганимни биламан, сарпойчан оёғимга аллақандай нам, қитиқловчи жунли нарса урилди. Ўтакам ёрилиб, қўлимдаги товоқларни ташлаб юборай дедим.

– Пиш-те! – Оёғимга суйкалган мушук лип этиб ҳовлига чиқиб кетди. Зум ўтмай ўша томондан бомнинг товуши келди:

– Қани, маслаҳатлашиб кўрайлик-чи! Яна қанақа маслаҳат! Кўнглим хижил тортиб, лип-лип чироқ ёғдусида товоқларни шоша-пиша ювдим, уйга кирдим. Бурчақдаги сандиқни очиб атрофига Кимсан акамнинг яккаю ягона оҳорлик тўни, дўуппилари, латта-путталарни уйиб ташлаган ойим, ўтирган жойида елкаси оша қаради. Еттин-чи лампа ёруғида юзи шодон қизариб кетган эди... – Сенам ўзингга етгунча пишиқсан, – деди нега-

дир кулиб. – Қиз бола шайтон бўлади дегани шу-да! Ҳайрон бўлдим.

– Нега унақа дейсиз?

Ойим ўрнидан дик этиб турди.

– Вой-вой-вой, содда муғомбир-ей! – Икки қўллаб юзимдан ушлаб кўзларимга тикилди. Кўзларида қувноқ табассум аралаш меҳр бор эди. – Шунинг учун совчи келса бир сапчиб тушаётган экансан-да! Бундан чиқди Кимсан акамдан хат келган! Бундан чиқди у хатимни олган! Бундан чиқди... «Ростданми?» деб юборишдан ўзимни аранг тутиб қолдим.

Икки юзим ловуллаб ёниб кетаётганини сезиб турар, кўзимни қаёққа яширишни билмасдим.

– Шу гапни ўзимга айтсанг бўлмасмиди, шайтон қиз?! – деди ойим эркалаб.

Бари бир тилимни шунча тишласам ҳам юрагимни ёриштирган савол оғзимдан чиқиб кетди.

– Улардан хат келдими? (Қизиқ, ойим бобомнинг кетидан «улар» деб гапиради. Ҳозир ўзим ҳам шунақа деб юборганимни билиб баттар уялиб кетдим.)

– Келди-келди! – Ойим тағин кулди. – Сен ўқий-диган хатмас. Қиз болага уят бўлади.

Бутун вужудимда ширин бир титроқ турди.

Беихтиёр ойимнинг қўлидан юлқиниб чиқиб бериги уйга кирдим. Деразанинг буғланиб қолган ойнасини артиб ҳовлига қарадим. Вақт яrim кечадан ошган бўлса ҳам ташқари ёруғ эди. Боягина етимчалардек дийдирағ турган гулто-жихўролар ҳам, молхонанинг қор босган томи ҳам қўзимга оламжаҳон бўлиб кўринар, қор деган нарса шунақа покиза бўлишини, қиш деган нарса шунақа иссиқ бўлишини биринчи марта кўриб турганинга ўзим ҳайрон эдим. Оёғимга суйкалган мушукнинг ҳўл елкасини силадим. Мунча юмшоқ! Қор мунча тиниқ! Ана, ҳамма ёқ ёп-ёруғ! Шунақангি ёруғки, кашта тикса бўла-ди! Хаёлимга шу ўй илиниши билан тахмонда-ги қутини титкилашга тушдим. Мана, қийиқча! Кимсан акамники! Йўқ, бунисимас. Бунисига гул тикиб бўлганман. Ҳов ўшандада! Иккаламиз Тошкентга томошага борган кунимиз, ойимдан бекитиб! Яна аллақанча қийиқчани ғамлаб қўйганман. Мана! Шунисига тикаман!

Нинадан ип ўтказишга анча қийналдиму парво қилмадим. Зарари йўқ. Ипак қалин бўлади-да, ўзи. Ана, бўлди! Дераза ёруғ! Чироқ керакмас. Қорнинг ўзи ёритиб турибди.

Дераза тагига ўтирганча зангори қийиқчага қизил ипак билан «K», «R» деган ҳарфларни босишга киришдим. Ойим, мени ухлаб қолди деб ўйладими, уялтиргиси келмадими, ҳайтовур бу ёқقا кирмади. Сезиб турибман: нариги уйда чироқ ёниқ.

Ойим бобомни кутяпти. Нимқоронғида каштам қинғир-қийшиқ чиқди. Нима бўпти? Кимсан акам келса айтаман. «Қор ёруғида тикканман», дейман. Кимсан акам ҳайрон қолади.

Нихоят ҳовли томондан қорнинг ғирчиллагани, бобомнинг айвонга чиқиб гурсиллатиб ер тепгани эшитилди.

– Онаси! Пайшанбага хабар қиласавер!

Хозир ойим кириб келишини билиб, қийиқчани қутига яширдим-да совиб қолган сандалга оёғимни тиқсанча ўзимни ухлаганга солиб ётиб олдим. Ташқарида, дераза ортида оппоқ, тип-тиник тонг отиб келар эди.

САККИЗИНЧИ БОБ

«ҚОРА АММА» ҲИКОЯСИ

Қизимга она, ўғлимга қайнонаман

Робияни тонг отмасдан ишга жўнатдим. Ўлар энди, қиз бола ўзининг «маълум оши»да ўзи ўралашиб юрса. Қўни-қўшни «учиб-қўниб» турган экан, демайдими?

Кимсанимни кузатган ўша саратон кунидан бери бунаقا чиройли патир ёпмаган эдим. Қопда қолган буғдой уннинг ҳаммасини қордим. Чолимнинг ўзи айтди. Эрталаб отамдан қолган энг катта бисотим – пат гиламни эшак аравага ортиб бозорга олиб кетаркан, тайинлади:

– Ёғ солиб патир ёп, онаси! Ҳаммаси рисолада-гидек бўлсин!

Нонни узяпману нуқул Кимсан билан гаплашаман. Мана, болам, ҳаммаси таомилдагидек бўляпти. Вой, бола-я, кўпайгур-а! Кўнглингда-ку шу ният бор экан, кетаётганингда бир оғиз айт-

майсанми? «Шунақа, шунақа, ойи, мени күнглил Робияда», демайсанми? Аллақачон бошини боғлаб қўймаймизми? Робияям қизиқ. Бегона эмас-ку! «Ойижон, Кимсан акам билан аҳду паймонимиз бор», деса-ку, олам гулистон!

Пешинга яқин Оқсоқолницидан тўй келди.

Ярим қоп гуруч, бир чирпит ёғ, бир қоп ун. Седана сепилган ҳолва, майиз, каллақанд... Гилам пулига келган ёғ билан гуручни Оқсоқолницига чолимни ўзи олиб бориб берувди. Ҳолва, майизлар қаёқдан пайдо бўлди? Оқсоқол билан овсинимнинг иши-да! Чолим Кимсан келса оёғига сўймоқчи бўлиб юрган қўчкорни бўғизлади. Ўз қўли билан ош дамлади. Бирпасда анча одам тўпланди. Байрамларда киядиган мовут камзули устидан овсинимнинг иссиқ рўмолини белига боғлаб олган Оқсоқол айвонда ўтириб ҳаммага буйруқ беряпти.

– Магизни мўлроқ солавер, пакана! Эрингга ўхшаб қурумсоқлик қилма. Ҳолвадан ташла, ҳолвадан!

– Нега анграясан, абзи? Самоварингни суви қуриб кетди-ку. Эритиб қўйсанг, нақд ўзингни тутантириқ қилиб ташлайман!

Патнисларга ҳолва ташлаётib, разм солиб қарасам, абзи ғалатироқ кўрингандек бўлди кўзимга, Оқсоқол ҳазиллашиб дашном берса, нуқул таъзим қиласди. Сариқ киприкларини пирпиратиб, илжаймоқчи бўладилю лаби титрайди. Ичиб олганми...

Оқсоқол патнис ташиб юрган Холпош овснимга тегишади.

– Ҳой семиз, кўзингга қара! Йиқилиб-нетиб юрма тағин. Сени кўтариб олишнинг ўзи бўладими?

Лўмбиллаб хизмат қилиб юрган овсиним шарақлаб кулади.

– Ҳамма кўтармасаям сиз борсиз-ку, чол! Менга жонингиз кўймасин-да, ўзингизга қаранг. Белингизга шамол тегмасин!

– Ишинг бўлмасин, тегса меникига тегади, сеникигамас!

Ҳазил-ҳузул билан меҳмонларга патнис тарқатилди. Ошхонада сопол лаганларни ювиб ўтирсам айвон томондан Оқсоқолнинг суюниб ҳайқиргани эшитилди.

– Ие, ана келин болаям кеп қолди.

Йўғ-е! Наҳотки Робия одамларни қўзига қўринса? Ҳайрон бўлиб ҳовлига чиқдиму Раънохонни қўриб қувониб кетдим. Келиним ҳалиям онаси-нинг уйида бўлса керак деб ўйлагандим. Қаранг, ўзи кепти! Бундан чиқди Кўтармага қайтибида.

Югуриб бориб икки юзидан ўпдим.

– Билгандек келганингизни қаранг! Шомуроддан хат-хабар борми?

Келиним чиройли қундуз ёқали палто кийиб олган, қўҳли қўзлари маъюс кулиб турарди. Ўпаётганимда димоғимга гунафша ҳиди урилди.

– Ҳозирча йўқ, – деди секин. – Тўйнинг устидан чиқиб қопман шекилли!

Ичимдан зил кетиб тушунтиридим.

– Жон келин, шошиб қолдик. Укангиз хат ёзибди. Робиянинг бошини боғлаб қўйинглар, дебди. Оқсоқолнинг маслаҳати билан шу ишни бугун қила қолдик. Хабар бермоқчи эдик, поччангиз бо-зорга кетди. Қайси куни Робия Кўтармага борса йўқ экансиз. Қудам тузукмилар?

– Шукр... – Раънохон майин жилмайди. – Кеча қайтдим.

Жуда дилбар-да, келиним. Аразлаб ҳам ўтирма-ди. Қундуз ёқали пальтосини ечиб ташлаб дарров лаган ювишга тушиб кетди.

– Менга табелчилик қиласиз дейишяпти, – деди лаганни қуруқ сочиқقا арта туриб: – Майлимни?

Қарасам қўзлари жавдираб, жавоб кутяпти.

- Ким айтди?
- Раис, Умар ака...
- Яхши-да! – дедим чин дилдан суюниб. – Лойга беланиб кетмон чопгандан кўра табелчи бўлсангиз ёмонми, Раънохон! Саводингиз бор, ҳисоб-китобни биласиз...

Ош энди дамланган эди, поча-пўстин кийган Умар закунчи ҳам келиб қолди. Ёнида Соли сўпоқ... Буғалтирир сўпоқ бўлсаям, яхши, бечора! Кетмончигами, сувчигами ҳақ тегмай қолса, нимага тегмаганини эринмасдан тушунтиради. Колхоз МТСдан қарздор бўлиб қолганини, тракторга керосин етмаганини, ҳосил яхши унмаганини... Хуллас, инсофли одам. Икковлари олдинма-кейин кириб келишлари билан одамлар янам жонланиб кетди.

– Тўйлар муборак бўлсин! –деди Закунчи чеҳраси ёришиб. Бошидан чақмоқ телпагини олган эди, қопқора соchlари чаккасига ёйилиб тушди. – Табриклаймиз!– У аввал айвонда ўтирган Оқсоқол билан, кейин чолим билан қўл олишиб кўришди. – Ака! – деди қор босган беҳи тагида турган Ко- мил табибга қамчи билан имо қилиб. – Ташқарига чиқинг, гап бор!

Комил табиб эшикка йўл олди. Бир оздан кейин икки букчайиб қоп орқалаб кираётган эди. Оқсоқолнинг кўзи тушиб, зардаси қайнаб кетди.

– Ҳой сўпоқ! – деди қўлинни пахса қилиб. – Аканг тенги одамга қоп орқалатгани уялмайсанми? Ҳирсдай кучинг бор. Ол ўзинг!

Оқсоқол Комил табибни қаттиқ иззат қилади. Луқмони ҳакимнинг нафаси теккан дейди. Бутун Нўғайқўрғонда фақат шу одамни сизлаб гапиради. Табибнинг ўзиям чақалоқ болагача «сизлайди». Чолимнинг айтишича, табиб сигирини ҳам сизлаб чақиаркан. «Чу» демай, «чуинг» деркан...

Соли сўпоқ «хўп бўлади» деб ўша томонга пилдиради. Пак-пакана, семиз гавдасини лапанглатиб табибнинг ёнига борди. Қўярда-қўймай елкасидан қопни олди.

– Мана бу бошқа гап! – Оқсоқол хижолат чеки-роқ туриб қолган табибни чақирди. – Баққа ке-линг, Комилбой. Жойингизни билиб ўтиринг.

Шляпаси қийшайиб кетган Соли сўпоқ қопни айвон тагига тираб қўйди-да, терлаб-пишиб яна бир қоп нарса орқалаб кирди.

– Совет жангисининг тўйига колхоздан совға! – деди Умар закунчи тантана билан. – Ватанимиз учун жон фидо қилаётган аскардан биз ҳам ҳеч нима аямаймиз. – У чолимга қараб кулиб қўйди. – Бир қоп ун, бир қоп гуруч! Правление номидан.

Чолим шошиб қолди.

– Ўтиринг, раис, ўтиринг, – деди икки қўлини қўксига қўйиб. – Ҳозир ош сузамиз.

Умар закунчи Оқсоқол билан Комил табибнинг ёнига айвонга чиқди. Қозон очилиши билан ҳовлини ош иси тутиб кетди. Чолим яхлит гўштларни капгир учига илиб олиб, тоғорага солаётган эди. Оқсоқол ўтирган жойидан мўйи^{Буянни} була^{Булаб} қўйд^{айд}рам, Дума! Эшитдингми, аскарларимиз немисни Волга – Москов каналинг нариги бетига улоқтириб ташлашибди.

Умар закунчи Оқсоқолнинг елкасига қўл ташлади.

– Оқсоқол – маладес! Ҳамма нарсадан хабардорсиз-а!

Оқсоқол унга қарамай, чолимга буюрди.

– Ошнинг олдини тоғорага бос! Сергўштроқ бўлсин. Устига патир қўй. Ҳолва билан магиздан туғунга ўрагин-да, омборда пиёз тозалаётганларга юбор!

Чолим тоғорага ош босди. Патир, ҳолваларни алоҳида тугунларга ўраб, қўлига бердим. Эшак

арава қорда чуқур-чуқур из қолдириб йўлга тушганидан кейин ҳовлига кирсам, Комил табиб лаганларга ош сузиб тарқатяпти.

Кўп ўтмай Оқсоқолнинг асабий овози гулдиради.

– Чой! Ухлаб қолдингми, абзи! Меҳмонларга чой бермайсанми?

Раънохон ошхонадан чиқиб, югуриб олдимга келди.

– Оқсоқол чой сўраяптилар.

– Вой ўлсин, абзи қаёққа кетди?

Беҳи тагида қайнаб турган самовар олдига борсам Рашид абзи йўқ. Каттакон мис самовар устида олтита чойнак тумшуғини тумшуғига тираб, териб қўйилибди. Жўмракни бураган эдим, сув жилдираб тушди. Шоша-пиша чойнакларни хонтахта устига қўйиб, самовар қопқоғини очсан, тагида икки қултум сув қолибди. Яхшиям эриб кетмагани! Абзининг бунақа одати йўқ эди-ку! Ичиб йиқилиб қолдими, нима бало!

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

РОБИЯ ҲИКОЯСИ

«Шумқадам» абзи

Из тушмаган қордан юришнинг гашти ғалати бўлади. Ҳамма ёқ жимжит. Йўл четидаги қор босган толлар турмушнинг баланд-пастини кўравериб, ҳар қандай мушкулотни хотиржамлик билан кутиб олишга ўрганиб кетган қариялардек оппоқ бошини қуий солганча ўйга чўмган. Хўroz қичқирмайди, қушлар чирқилламайди. Фақат идора яқинидаги МТС томонидан якка тракторнинг ўқтин-ўқтин гупиллагани эшитилади.

Пастак девор ортидаги тандирдан зоғора нон ҳиди анқийди.

Бугун бизникида зоғора эмас, патир ёпиляпти... Бирпасдан кейин уйимизга одамлар йифилади. Ойим айтгандек, «ирим-сириими»ни қилишади-да, бутун қишлоққа хабар тарқалади: «Робиянинг боши боғланди». Қизик, «боши боғланди...» ўалати гап-а!

Қанийди ҳозир Кимсан акам ҳам, дадам ҳам ёнимда бўлса! Дадам роса суюнарди. (Биламан, дадам Кимсан акамни яхши кўради, доим ўғлим дерди...) Кейин Кимсан акам иккаламиз ҳаммаларининг кўзини шамғалат қилиб, шаҳарга бориб, суратга тушиб келардик. Зўр келса қуда холани – Раъно келинойимнинг онасини кўргани бордик, деб баҳона қилардик. Айтмоқчи, Раъно келинойим қайтганмикин, шаҳардан! Душанба куни Кўтармага ўтганимда уйига борган эдим, эшиги тақатак берк, келмаган экан. Бугунги маросимда Раъно янгам ҳам қатнашса яхши бўларди...

Омборга етиб келганимда кун ҳали ёришмаган, аммо олисдаги тоғлар қирраси ҳаво очиқ бўлишидан дарак бериб гунафшаранг тусда товланиб кўринарди. Колхоз омбори – томи сомон сувоқ қилинган пастак, узун бостирма. Қамиш босилган том ҳар йили қайта-қайта сувалаверганидан қа-лин тортиб кетган: ярим газ келади. Бунинг усти- га қор ёғиб, томни янаем қалин қилиб юборган. Бирор пахсадеворга ҳазиллашиб туртиб юборса, аззабазза босиб қоладигандек. Арава сиғадиган дарвозаси бор. Дераза ўрнига қинғир-қийшиқ тахталар қоқиб қўйилган. Нарироқда тунука том- ли идора. Идора рўпарасида чойхона. Ҳовуз атрофидаги қор босган толлар устида қарғалар чарх уриб қағиллади. Ундан нарида Умар закунчининг

тунука томли уйи. Берироқда атрофи пахса-де- вор билан ўралган МТС ҳовлisisи. Бояги трактор йүтал тутган одамдек ора-чора гуп-гуп қилиб қўя-ди, аммо муттасил тарилламайди. Ўша томондан осмонга ўқтин-ўқтин кўкимтири турун кўтарила-ди. Омбор дарвозаси юзига ёпиб қўйилган экан. Топ ташлаб қолган дарвозанинг бир тавақасини очгунча ҳарсиллаб кетдим. Тагини қор босиб қолибди. Энди ичкари кирмоқчи эдим, идора пештоқидаги тўртбурчак қора карнай қитир-қитир қилди. Ҳаммага таниш бўлиб қолган йўғон, салобатли овоз эшитилди. Совет Информбюросининг қирқ биринчи йил йигирма тўққизинчи ноябрь ахбороти эълон қилинди. Демак, кечаги ахборот. Диктор душман танк қисмлари Яхрома деган жойдан Волга-Москва канали кўпригидан ўтишгани, аммо бизнинг қўшинларимиз фашистларни каналнинг нариги бетига улоқтириб ташлаб, қарши ҳужум бошлишганини айтди. Негадир найзали милтиқ кўтариб, қор босган далада душманларни қувиб кетаётган Кимсан акам кўз ўнгимга келди. Бизникилар ҳужумга ўтган бўлса, бундан чиқди биринки ойда, узоғи билан баҳорда уруш битади. Кимсан акам келади-да, кейин...

Юрагим ширин орзиқиб кетди. Майли, ойим уялтиrsаям майли, бугун Кимсан акамнинг хатини бари бир сўраб оламан. Адресини биламан-да, яна хат ёзаман.

Совуқ, зах омборга киришим билан пиёз иси димоғимга урилди. Омбор ичи нимқоронғи. Рўпарадаги дераза ўрнига қоқилган таҳталар орасидан тарам-тарам ингичка нур тушиб турар, аммо омборни ёритишга ожизлик қиласарди.

Бир муддат туриб қолдим, кўзим қоронғиликка ўргангандан кейин омборнинг бир бурчагида

тоғдек уюлиб ётган пиёз, нариги бурчагидаги қарамларни илғадим. Пиёз түдаси ёнида қанор қоллар тахлаб қўйилган эди. Бугун пиёз саралаймиз. Йиригини қопга солиб тайёрлаб қўямиз, фронтга жўнатишади, данакдек майдаларини уруғликка ажратамиз.

Қоплардан бирини тагимга ёзиб энди пиёз саралай бошлаган эдим, дарвозадан тушиб турган нур хиралашди.

– Қайси бирингсан, ҳой? – деган кескин товуш эшитилди.

Танидим. Башор опа! Дарвоза олдида қўлини белига тираб турибди.

– Мен! – дедим ўзимни танитиб.

– Қолганлар қани? Эрини туш кўриб ётибдими?

У чапанича катта-катта қадам ташлаб, тепамга келди. Димоғимга лампамой ҳиди урилди.

– Ўлсин, мотор ўт олмаяпти! – деди ёнимга чўнқайиб. – МТСда ўзимдан бошқа ҳеч зоф қолмади. Нима бало, булар мени эркак деб ўйлади, шекилли!

У қорамой босган қўлини этигининг қўнжига артиб тозалади-да, бекор ўтиргандан, бекор ишла қабилида тўдадаги пиёзларнинг думини юлиб, қанорга ташлашга тушди.

Башор опа – шаддод хотин. Унча-мунча эркак- ни бир чўқиша қочиради. Нўғайқўрғонда бирин-чи бўлиб трактор ҳайдаган аёл ҳам, Йўлдош ота-нинг қўлидан мақтов қофоз олган ҳам шу.

Ойимнинг айтишига қараганда, у ёши ўттизни қоралаб қолгунча ҳам эрга тегмабди. Бир марта совчиларни олдига солиб қувлагандан кейин қайнотини токчага чиқариб қўядиган бунаقا келинни ҳеч ким ҳавас қилмай қўйибди. Сўфинамо отаси, мусичадек беозор онаси, «қиз кўргандан туз

күрсам бўларкан», деб куёвдан умидини узганида Башор опа Тошкентга серқатнов бўлиб қолибди. Бир куни қош-кўзи қоп-қора, суқсурдай йигитни бошлаб кепти.

- Шу йигит сизнинг куёвингиз бўлади. Кўнсан-гиз узатинг, кўнмасангиз ҳозир куёвингиз билан қочиб кетаман, - дебди. Сўфинамо ота «эл-юрт ўртасида шарманда қилдинг», деб соқолини юлибди. Она бечора, «оқ сутимни оқقا, кўк сутимни кўкка совурдим», деб йиғлабди. Башор опа пинагини бузмай сабзи тўғраётганмиш (Куёвни пайғамбарлар ҳам сийлаган. Ош дамлаш керак-да, ахир.) Отана тақдирга тан бериб, раисни маслаҳатга чақирибди. (Ўшанда Оқсоқол раис экан.) Оқсоқол индамай чиқиб кетибди-да, жума куни фалончини-кига тўй деб ҳаммага хабар қилибди.

Башор опа урушгача Почча билан иноқ яшар эди. (Ичкуёвнинг отини ҳеч ким билмас, каттаю кичик ҳамма Почча деб чақиради.) Поччани мен ҳам кўрганман. Колхозда дуч келган ишни қилиб кетаверар, уятчан, ювош киши эди. Башор опа ювош бўлмаганига қўярмиди! Ойим айтган: бир куни Башор опа шовлани қайнатиб ўзи тракторга андармон бўлиб кетибди. Хуллас, эрининг олдига бир лаган қирмоч обкеб қўйибди. Эркак бари бир эркак-да! Поччанинг аччиғи чиқиб бўралаб сўкинибди. Шунда Башор опа сенмисан онамни сўқадиган деб, шавлани лаган-пагани билан Поччанинг юзига отибди. Почча шўрлик икки юзи шилиниб тушиб, бир ойгача одамларнинг кўзига кўринолмай юрибди... Ҳар кимнинг ўзига яраша ташвиши бор. Башор опа ўн йил турмуш қуриб бола кўрмаган. Икки ойча бурун Почча ҳам урушга кетди. Одамларнинг гапига қараганда, Башор опа эрини вагонга чиқара туриб тайинлаганмиш:

– Гитлерни ўзини ўлдириб хотинини банди қилиб обкемасангиз, сиздаңа эрни уч талоқ қўйдим. Гитлернинг хотинини чўри қилиб ишлатмасам, хумордан чиқмайман! – деганиши.

Омбор энди сал ёришганда Фотима-Зуҳра келинлар бошлишиб келиб қолиши. Фотима келин елкамга қоқиб кўришаркан, сирли жилмайди.

– Моро бўлсин, пошша қиз!

Зуҳра келин қоп-қора кўзини қисиб қўйди.

Уялиб Башор опага қарадим. Ҳозир асқия қиласди. Зуҳра келин «гапирма» деб опасига имлади шекилли, Фотима келин жиддий тортиб ёнимга чўқди.

– Трактор юрмай қолдими? – деди Башор опага юзланиб.

– Сенлар қарашибмаганингга юрмаяпти!

– Вой-вой-вой! – Фотима келин ҳуркиб орқага ташланди. – Мен тракторнинг ёнига бора оларканманми?

– Ўлмайсан! Эринг ҳайдаган тракторни сен ҳайдомайсанми? Сен Шокир аканг минган тракторни оласан, сен... – у Зуҳра келинга юзланди. – Зоқир акангникини. Ҳарна иккита ёрдамчи бўлади.

– Йўғ-е, – деди Зуҳра келин бош чайқаб. – Тракторчилик эркакларнинг иши.

Дарвозанинг очиқ тавақасида тағин бир соя пайдо бўлди. Гап узилиб қолди. Ўша томондан Парча опанинг дўриллаган овози келди:

– Ассалом алайкум! Ҳормайла!

– Қоч, хира қилма! – Башор опа чаққонлик билан пиёз думини юларкан, дашном берди. – Сенга неча марта айтаман, ҳой Парча ўлгур, эрингни қўйнида ялпайи-иб ётмасдан, тезроқ қимилла. Қачон қараса итнинг кейинги оёғи бўлиб юрасан.

Парча ёйилиб кулди. Кулиши ғалати. Эркакча овозда «хў-хў-хў» дейди. Дўнгдек елкалари силкиниб, оғзидан туфук сачраб кетади.

– Эрим йўқ-ку, опа! – деди дўриллаб. – Бўса топиб беринг!

– Вой, ҳалиям тегмадингми? – Башор опа чинакамига ҳайрон бўлгандек, Парчага қаради. – Шундоқ қиз эрсиз юрса, бу қандоқ ноинсофлик-а, нима дединглар, қизлар?

Фотима-Зуҳра келин қаҳ-қаҳ уриб кулишди.

Парча ҳам уларга қўшилишиб дўриллади. Рост-милфонми, билмадиму бир вақтлар Парчани эрга беришган дейишади. Кўёв чимилдиқقا кириб, шундоқ Парчанинг юзини очибди-ю, дод солиб қочиб чиқиб кетибди. Ўша-ўша бу юртлардан бош олиб кетганимиш.

– Ўтири! – Башор опа унга бурчакроқдан жой кўрсатди. – Вой, жонингни қадрини билмай ўл! Ерга ўтирсанг ҳам ҳеч бало қилмайди. Ёғинг кўп сани!

Ҳазил-ҳузул билан бирпасда аллақанча пиёзни қанорларга жойладик. Иш қийин эмас, аммо омбор зах, бунинг устига ачиған карам, пиёз иси димоқни ёради. Ҳаво илиқ бўлсаям, бари бир қорнинг заҳри бор. Қимирамай ўтирганимиз учун тизза-ларимиз увишиб қолган... Охири ҳаммамиз жимиб қолдик. Чамаси ҳар ким ўзича хаёл сурар, ҳар ким олисларда юрган ўзининг одамини ўйлар эд. Башор опанинг юраги сиқилиб кетди шекилли, атайлаб шангиллади:

– Тўйни қачон қиласиз энди, Парча?

– Кимни тўйини этвоссиз, опа?

– Вой, ўзингни соддаликка солмай... – Башор опа муғамбирона кулимсиради. – Рашид абзи совчи қўйибди-ку, сенга!

Парча астойдил ажабланди. Кейин қўлидаги муштдек пиёзни қопга ташлаб қўл силтади.

- Э, бўмийди опа!

- Нимаси бўлмас экан! Туппа-тузук эркак.

Инсоф ли, диёнатли. Уйи ҳам яқин. Шундоқ девор ошасану келин бўлиб тушасан. Ҳар куни мўрчасида мазза қилиб чўмиласан.

- Бўмийди! – Парча юзини ўғирди. – Мино ичади. Мино ичиб, гармон чалади.

Бир зум сукутдан кейин Башор опа янги таклифни айтди:

- Unaқа бўлса, Закунчига айтаман, эртага совчи юборади.

- Ким? – деди Парча бақрайиб.

- Колхозда нечта Закунчи бор! – Башор опа шуниям билмайсанми, дегандек чимирилиб қаради.

- Раисни айтяпман! Умар закунчини!

- Э, уям бўмийди! – Парча пиёз думини шахт билан юлиб, четга отди. – Кўрқаман, кўзи ёмон!

Башор опа астойдил жаҳли чиққандай хитоб қилди.

- Вой, кўнглингни кўчасидан ўргилдим! Шундоқ раисга обераман десам, сиз ноз қиласизми?

Ажаб, ҳеч аразламайдиган Парча опа бирдан тўрсайиб олди.

- Керакмас! – деди йиғламсираб. – Кўзи ёмон!

Гап яна узилди, пиёзнинг шитир-шитири авжига чиқди. Ачиған карам иси димоқقا урилди. Ташқарида кун ёйилиб кетганига қарамай, совуқ забтига олиб, оёғимга сўзак кира бошлади.

- Адасини туш кўрибман, – деди бир маҳал Фотима келин. Овози негадир ғамгин эди.

Башор опа гапга мавзу топилганидан севиниб шодон кулди.

- Тўғрисини айт: нима қилаётганмиш эринг?

Фотима келин ерга қаради. Лўппи юзи қизарди.

- Сизга шунақа гап бўлса!

Башор опа қаҳ-қаҳ уриб кулди.

– Рост-да, эрини соғинган хотиннинг тушига нима кираради!

– Йўқ, – деди Фотима келин маҳзун товушда.

Тушимда Ойпопукни бешикка белаётганмишман. Вой, кап-катта болани бешикка белаб эсимни едимми деб мундоқ қарасам, бешикда ётган қизим эмас, Шокир акам эмиш.

Ўртага этни жунжитувчи хатарли сукунат чўкди. Хотин кишининг тушига бешик кирса, ўнгида тобут кўради, деган гап қулоғимга чалинган эди. Ҳозир шу эсимга тушиб, ичим сесканиб кетди. Секин бошимни кўтариб қарасам, Фотима келин ўртачароқ пиёзни чанглаб, бир нуқтага термилиб ўтирибди. Яхшиям, Башор опанинг шаддодлиги бор экан.

– Вой, оғзингга шакар! – деди суюнчи оладиган алпозда қувониб. – Унақа бўлса яна туғаркансан. Ҳеч нимани сезмаяпсанми?

Фотима келин баттар қизарди.

– Қизиқмисиз, – деди секин. – Кетганларига яrim йил бўляпти-ку.

Башор опа эсанкираб қолди, дами ичига тушиб кетди. Аммо Фотима келиннинг кўнглини кўтаргиси келди шекилли, Зуҳра келинга тегишиди.

– Сен-чи, қўшалоқ келиннинг кичкинаси! Сенинг тушинг бузилмадими?

– Бузилди, – деди Зуҳра келин бижир-бижир қилиб. – Поччани туш кўрибман. У киши дод солиб қочиб кетаётган эмишлар, сиз шавла юқи капкир кўтариб қувиб юрганмишсиз.

Омборнинг қамишлар осилиб ётган шифтини кўтариб юборгудай кулги янгради. Боядан бери анграйиб турган Парча йўғон тиззаларини муштлаб шунақанги дўриллаб кулдики, қулоқни тешиб

юборай деди. Мунғайиб ўтирган Фотима келин ҳам хандон отди. Башор опа кула-кула кўзларини артдида, тўсатдан жиддий тортиб қолди.

– Қанийди-я, поччанг ёнимда бўлса, – деди хўрсиниб. – Ҳар куни ўн марта деса, ўн марта, юз марта, деса юз марта шавла қилиб берардим. Ўз қўлим билан едириб қўярдим. Сув иситиб, оёқла-рини ювардим. – У бошини ҳам қилиб уҳ тортиб. – Қанийди олдимда бўлса...

Ташқарида от кишнади. Дарвозадан Умар закунчи кириб келди. Бошида чақмоқ телпак, эгнида ихчам поча-пўстин, қўлида қамчи.

– Ҳорманглар-ов! – деди тетик оҳангда. – Настраена зўр-ку! Демак иш беш!

Раиснинг ҳурмати учун ўрнимиздан турдик. Парча, Башор опанинг бояги нияти эсидан чиқмаган экан шекилли, қайлиғидан уялган келинчак-дек омбор бурчагига лапанглаб қочди. Башор опа ўрнидан турмаса ҳам бир қўзғалиб қўйди.

– Ие, сиз ҳам ҳашарга келдингизми? – деди Закунчи унга қараб, – МТС нима қиласи сизсиз?

– Мен-ку, ҳашарга доим келаман! – Башор опа унинг кўзига тик қараб таъкидлади. – Сизлар ҳам ҳашар қилмасанглар бўлмайди. Менга иккита ёрдамчи керак.

– Билмадим! – Умар закунчи юзини ўғирди. – Закун бўйича МТС мустақил ташкилот.

– Мустақил бўлгани билан трактор колхознинг ерини ҳайдайдими? – деди Башор опа кескинлик билан.

– Билмадим! – Закунчи тез-тез юриб нари кетди. – Тезроқ қимиранглар! – деди дарвоза олдида тўхтаб. – Эртага фронтга бир вагон пиёз жўнатамиз.

Ташқарида от ту ёқларининг қорга бўғик урилиб дукиллаши эшитирди.

– Э, ўл, закун-пакунинг билан! – деди Башор опа энсаси қотиб. – Тракторни томорқамга обориб ишлатяпманми, олифта-қуруқ!

Қизиқ, Закунчи келиб кетиши билан орага ғашлик тушди. Башор опа Парча опага ҳазил қилиб, бир-икки гап отди-ю, сұхбат илимади.

Анчадан кейин дарвоза томондан овоз келди.

– Ҳой ким бор!

Бобомнинг товушини таниб, бир сапчиб тушдим. Фотима-Зұхра келинлар менга ярқ этиб қарашди. Башор опа ўрнидан тургунча дарвозада әски қулоқчин кийган бобом күринди. Құлтиғида каттагина тофора. Бир құлида тугун.

Димоқقا ош иси урилди. Башор опа сўрамаса ҳам бобом тушунтириди.

– Тўй, Башоратхон, тўйни бошлаб қўйдик! Робига тўй келди, Кимсанга унаштиридик.

Нима қилишимни билмай қолдим. Та什қарига қочиб чиқай десам, дарвоза олдида бобом турибди. Боя Парча қочиб борган бурчакка ўзимни урдим. Башор опа бир зумда шундай ернинг ўзига дастурхон ёзди. Бобом кетиб бўлганини билиб, энди қочиб қолмоқчи эдим, Башор опа қўлимдан маҳкам тутди.

– Эрга тегишга уялмаган, ошини ейишга ноз қиласанми, қиз тушмагур, ўтири бундоқ!

Лаган тўла зарчавали сап-сариқ ошга Парча шоша-пиша қўл чўзган эди. Башор опа билагига қарсиллатиб тушириди.

– Шошма, нафсинг қургур, аввал патирдан е, ҳолвадан оғзингга сол. Кейин ҳамма ош сеники!

Қорним очиб кетган бўлсаям, ошдан бир-икки чўқиб қўлимни артдим.

Башор опа пиёз ҳиди анқиб турган лаблари билан икки юзимдан қаттиқ ўпди.

– Бахтли бўл, жон синглим. Қайлиғинг омон-эсон келсин!

Қоронғи тушиб, одам одамни ажратолмайдиган бўлиб қолгунча пиёз тозалаб, қанор қопларга жойладик. Чамамда ҳаммамизнинг кайфимиз чоғ эди. Башор опа увишиб қолган оёқларини уқалаб ўрнидан туроётганда Парчага дашном берди:

– Ноз қилмасдан Закунчига тега қолсанг-ку, сениям ошингни ердик.

Парча қоронғида дўриллади:

– Ош емасамам майли, кўзи хунук!

Бўшаган тоғорани дастурхонга ўраб кўтараётган эдим, Фотима келин қўймади.

– Ўзим, келинпошша, – деди кулиб. – Сизни аяш керак. Нима қилсаям келинсиз.

Учаламиз тизилишиб йўлга тушдик. Кечки изғирин турган, совуқ эди. Қор дарров музлабди. Оёқ ости ғичир-ғичир қиласди. Осмон тип-тиниқ, йирик-йирик юлдузлар совуқдан титраб йилтирайди. Қишлоқ жимжит. Олисда – разъезд томонда поезднинг тарақа-туроқ овози келади. Қани ўша поездга осилиб олсаму Кимсан акамнинг олдига обориб қўйса. «Айтганингиз бўлди, Кимсан ака, қўнглингизни тинч қилинг, энди менга совчи келмайди», десам.

Қоронғи бўлса ҳам Оқсоқолнинг қўшқанот дарвозаси олдида турган отни узоқдан танидим: Умар закунчининг оти! Парво қилмадим. Нима қипти. Умар закунчи Оқсоқолникига келгандир-да!

Аммо Фотима келин тоғорани биқинига босганча негадир хавотирланиб синглисидан сўради:

– Тинчликмикан, Зўра?

– Билмасам, – деди Зухра келин ҳам овози титраб. – Бунақа пайтда келадиган одати йўқ эди-ку!

Музлаган қорни ғарч-ғурч босганча қадамимизни тезлаштиридик. Дарвозага яқин келишим билан

дилни ўртаб юборадиган фарёд қулоғимга ўқдек кирди.

– Вой, боле-ем! Қүшмозор бўлган болам!

Фотима келин тоғорани қорга улоқтириб ичка-рига отилди. Кетидан Зухра келин, ундан кейин мен ҳовлига чопиб кирдим. Айвон токчасида фо-нус хира ёниб турарди. Холпош хола соchlарини ёйганча, айвонда оёғини узатиб ўтирас, тиззасига муштлаб додлар эди.

– Қүшмозор бўлган бол-е-ем!

Бир томондан Фотима келин, бир томондан Зухра келин қайнонасини қучоқлаб олишди.

– Ойижон, нима бўлди?! – деди иккаласи баравар.

Холпош хола гоҳ у келинига, гоҳ бу келинига талмовсираб қаради. Аммо иккаласини ҳам танимади шекилли, яна тиззасига шапатилади.

– Уйинг куйгур Рашид абзи! Боланг ўлгур Рашид абзи!

Фотима келин «а!» деб қисқа хитоб қилди-да, шилқ этиб айвон тагига, қори куралган ерга йиқилди. Зухра келин қайнонасини ёқасига ёпишиб, кучи борича силкита бошлади.

– Нима бўлди, айтинг! – деди чинқириб. – Нима қилди?

Бусиз ҳам чайқалиб ўтирган Холпош хола кўзи олайиб, ёнбошига ағдарилди.

– Қандоқ чидайман! – деди энтикиб.

Зум ўтмай хириллаб нафас ола бошлади, Зухра келин тўсатдан бошидаги рўмолини юлқиб ташлади. Икки қўллаб сочини юлганча ёввойи овозда чинқириб юборди.

– Зокир ака-а!

Хушим жойига келганда Фотима келиннинг бошида «ойи, туинг, ойижон», деб чирқиллаётган Ойпопукка кўзим тушди. Энди йўлга кирган

Тоҳир эса иштончан, айвон бурчагида совуқдан дийдираб турарди.

Ерпарчин бўлиб ётган Фотима келинни кўта-ришга кучим етмади. Юзига қор ишқалаган эдим, амаллаб кўзини очди.

– Туш кўрмай, мен ўлай, – деди инграб. – Бешик кўрмай мен ўлай!

Қор обкелиб аввал Холпош холага, кейин Зуҳра келинга сурдим. Холпош хола ингради:

– Шокир! Зокир! Болажонларим!

Нариги уйдан аввал ёқавайрон Ориф оқсоқол, кетидан ранги ўчган табиб билан Умар закунчи чиқиб келишди.

– Подадан бурун чанг кўтарма! – Оқсоқол хотинига дағдаға қилди. – Аниқлаймиз! Ҳаммасини аниқлаймиз! Керак бўлса Калининнинг ўзигача бораман! – У сўзини тасдиқлатиб олмоқчи бўлган-дек табибга қаради. – Абзи хато қилган. Адашиб бош қа хатни олиб келган. Мени ўғилларим бекорга ўлиб кетадиган болалармас.

Холпош хола тағин фарёд чекди:

– Бир эмас, иккитасидан баравар айрилсам-а!
Иккала келин икки ёқда дод солишар, Ойпопук
Фотима келинни қучоқлаб, «ойи, дадамга нима
қилди?» деб чинқирап, даҳшатдан ўзини йўқотиб
қўйган кичкинтой Тоҳир эса совуқдан дийдираб
анграйиб турар эди.

Нима қилишимни, кимни овутишимниям бил-масдим. Аллақаердан ойим пайдо бўлди. Югуриб келиб Холпош холани қучоқлади.

– Ўзингизни босинг, овсинжон! – деди ўзиям ииғлаб. – Адашган, овсин, почтачи адашган.

«Почтачи» деган сўз қулоғига чалиниши билан Холпош хола баттар чинқирди.

– Уйда йүғимизда Попукка ташлаб кетибди.
Сизникіда юрганимда ташлаб кетибди!.. Ҳалиги-
на қандоқ хурсанд әдим-а!

Овсиним түй күрди, деб қандоқ сүйинган
әдим-а, овсинжон! Қүш боламдан айрилиб қолаве-
раманми?

Фонус ёниб турған токчадаги ярим варақ
кулранг қофозга әнди күзим тушди. Худди қўлим- ни
чақиб оладигандек, қофозни қўрқа-писа ушлаб,
фонусга тутдим. Қизиқ, русчани яхши билмасам
ҳам мазмунини дарров тушундим.

Ёш қуиилиб келаётган кўзларимни артиб-артиб
босма ҳарфда ёзган хатни ўқидим... «Танк ме-
ниги сержант Зокир Орипов Москва остоңаларида
«Мединск» районида бўлган шиддатли жангларда
ҳарбий қасамёдига содик қолиб қаҳрамонларча
ҳалок бўлди. Ватан қаҳрамон жангчи Орипов хиз-
матларини унутмайди. Капитан Максимов».

Хатнинг ҳаммаси босма ҳарфда, фақат Зокир
Орипов деган сўзлар қўлда ёзилган эди.

Бундан чиқди Зокир aka ҳалок бўлган. Бундан
чиқди Шокир aka тирик. Хайрият...

Энди шуни айтиб, Холпош холани «суюнти-
моқчи» әдим, токчада ётган худди шунаقا иккин-
чи қофозни кўрдим.

Қўлларим титраганча иккинчи хатни ҳам ўқиб
чиқдим. Бунисиям худди биринчисига ўхшаган.
Бунисига ҳам капитан Максимов қўл қўйған,
фақат «танк мениги сержант Зокир Орипов» де-
ган сўзлар ўрнига «стрелок», оддий солдат Шокир
Орипов» деб ёзилган эди.

Ориф оқсоқол, «бизнинг азamatлар битта танк-
да хизмат қиласи», деб гапириб юргани эсимга
тушди-ю, ҳаммасини англадим.

Бундан чиқди...

Айвоннинг бир томонида Фотима келин, Шокир ака деб дод солар, иккинчи томонида Зуҳра келин, Зокир ака деб оҳ чекар, Холпош хола эса ойимнинг қучоғида тебранганча ҳамон нола қилар эди.
– Уйгинанг күйгур, Рашид абзи! Шумқадам абзи!
– Абзида нима гуноҳ! – Оқсоқол шундай ҳайқирдик, токчадаги фонуснинг пилиги липиллаб кетди. Доим Оқсоқолдан зириллаб турадиган Холпош хола ҳам, келинлари ҳам бу сафар эътибор беришмади. Ҳар ким ўз дарди билан овора эди.

Биринчи бўлиб Умар закунчи ҳушига келди. Йўқ, у ҳушини йўқотмаган, аммо бир йўла шунча одамнинг ғам-андуҳи олдида нима дейишини билмай тургани учун гапирмаган бўлса керак. Энди ўзини ўнглаб олди. Фонуснинг пилигини кўтарган эди, айвон ёришиб кетди.

– Яхшимас, ўртоқлар... – деди юпатувчи оҳангда...
– Бунақа дод-фарёд қилиш яхшимас. – У бир зум жимиб қолди-да, бошидан чақмоқ телпагини олди.
– Начора, бу – ҳаёт-мамот жанги. Ундан кўра Шокиржон билан Зокиржоннинг хотирасини...

Бирдан Оқсоқолнинг кўзида ўт чақнади. Назаримда мўйлови ҳам диккайиб кетгандек бўлди. Токчадаги телефон тутқичини юлқиб Закунчига ўқталди.

– Йўқол, хотира-потиранг билан! – деди хириллаб. – Йўқол!

Умар закунчи, «мана бу овсарни қаранглар», дегандек елка қисиб чақмоқ телпагини бошига кийди. Айвон зинасидан тушиб кетаётганда Оқсоқол унинг кетидан ғазаб билан ҳайқирди:

– Мени ўғилларим ўлмайди! Ориф Оқсоқолнинг ўладиган боласи йўқ!

Оқсоқолнинг овози ҳам – қўллари ҳам, соқоли ҳам муттасил титрарди.

Унинг «йўқол» дегани оғир ботди шекилли, Умар закунчи ҳовлига тушиб бурилиб қаради.

- Нима қилайлик, Оқсоқол, – деди лабини буриб-роқ, – уруш қурбонсиз бўлмайди, – чирт этиб тупурди-ю, дарвоза томон кетди.

Бобом бутун вужуди қалтираётган Оқсоқолни қучоқлади.

– Кўй, ўртоқ! – деди ялиниб. – Хатолик ўтган. Мени айтди дейсан, командири билмасдан ёзган.

Оқсоқол оғзини каппа-каппа очиб ҳансирағ турди-да, кесилган дараҳтдек шилқ этиб ерга ўтириб қолди. Табиб тиз чўкканча унинг қўлини уқалай бошлади.

Бу қандай гап! Бу қандай адолатсизлик! Ҳалигина бизникида «маълум оши» бериб қувонган одамлар уйга кириши билан бошига тоғдек кулфат тушса! Ҳамиша ўзгаларнинг кўз ёшини артиб юрган Оқсоқол бугун ўзининг дардига даво тополмаса! Қандай бедодлик!

* * *

Ҳали бошимга бундан оғир кунлар тушишини, бундан баттар бедодликлар қўришимни, Кимсан акам иккаламизнинг ўртамиизда синдирилган нон увол кетиб, ушатилган ҳолва бекор бўлишини билмаган эканман.

Шу топда бирор: Беҳуда овора бўляпсан, суйганинг қайтиб келмайди, бир йил эмас, беш йил эмас, ўн йил кутасан-да, охири Кимсан аканг у ёқда қолиб, яхши кўрган янганг – Раъно келиноЙингнинг эрига хотин бўласан, севасанми-севмайсанми, вақт-соати этиб шу одамдан ўғил туғасан, деса ўша заҳоти юрагим ёрилиб, ўлган бўлардим.

ТҮРТИНЧИ ҚИСМ

ҮНИНЧИ БОБ

КИЧКИНТОЙ МУЗАФФАР ҲИКОЯСИ

1. Суюнчи беринг! Ойим ўғил туғдилар!

Ойим икки ойдан бери касал эди. Қорни ўзи-дан-ўзи катта бўлиб кетаверди. Кир ювса, ҳовли супурса, дарров бели оғрийди. Эсимда, жийда гуллаган кунлари дадам унга қаттиқ тайинлади. «Энди ишга чиқма. Шу аҳволда трактор ҳайдашни ким қўйибди сенга!»

Ойим ишга чиқмагани менга маза бўлди. Кун бўйи ёнида ўралашиб юраман. Абдували иккамиз ҳовлида роса тўполон қилиб ўйнаймиз. «Қора аммам» бизникига деярли ҳар куни келади. «Шовқин солманлар, ойингни қулоғига ёқмайди», деб чирқиллади.

Кечқурунлари айвонда ўтириб олиб, жажжи кўрпачалар тикади.

- Кимга? – десам, ғиж-ғиж нафас олиб, кулади.
- Укангга! Насиб этса яқинда укалик бўласан, болам. Ўғил укани яхши қўрасанми, қиз уканими?
- Ўғил, – дейман илжайиб. Албатта-да! Абдувалининг ўғил укаси борлиги учун мақтанади. Мен-гаям ўғил ука керак. Қиз бўлса, кўтармайман!

Бугун ойим жуда қийналди. Ҳовлида бостирма соясида ўрик еб ўтирган эдим, уйдан ойимнинг чинқиргани эшитилди. Қўрқиб кетдим. Чопиб

уйга кирсам, «Қора аммам» ойимни қучоқлаб олибди. Ойим күрпачада ўтирган ерида бутун гавдаси билан тебраниб ўзини у ёқдан бу ёқقا ташлаяпти. Күзлари юмуқ, лабини тишлаб инграйди, пешонаси терлаб кетган... Чопиб бориб бўйнига осилдим. Пешонаси муздек эди.

– Ойи! – дедим қўрқиб. – Ойи, нима қилди?

Ойим кўзларини ярим очиб илтижоли термилди.

– Жон болам, чиқиб кет! – деди ялиниб. – Жон болам, оҳ! Ойижон!

«Қора аммам» мени ойимдан нари сурди.

– Бор! – деди нафаси баттар ғижиллаб. – Дадангни чақир. Айт, Лазакат холангни топиб келсин. Дарров!

Уй ўртасида гангиб турган эдим, аммамнинг жаҳли чиқиб кетди.

– Борсанг-чи, тезроқ! Табиб бувангни хотинини айтиб келсин!

Қўрқув ичидаги кўчага отилдим. Дадамни қаёқдан топаман! Нима кўп, дала кўп. Қайси бирига бораман? Бирдан эсимга чойхоначи тушди, Илҳом амаки ҳамма нарсани билади. Ўшанга бораман. Дадамни топиб берсин! Ойим касал бўпқолдилар, йиғлаяптилар, дейман.

Ҳаллослаб чопганча чойхонага яқинлашиб қолган эдим, бирор отимни айтиб чақирди. Қарасам – дадам! Елкасида кетмон, кўчанинг нариги бетида келаётган экан! Жонҳолатда бақириб юбордим:

– Дада! Ойим касал бўп қолдилар! Лазакат холани чақирапкансиз!

– Нима? – Дадам қаттиқ оқсоқланганча яқин келди. Ранги қув ўчиб кетди.

– Ма, – деди кетмонни менга узатиб. – Чоп уйга!

Кескин бурилди-да, йиқилиб кетгудек оқсоқланганча катта йўлга югорди.

– Ҳой! – деди анча нарига борганда тўхтаб, – ойинг касал бўлганини бирор билмасин.

Ҳеч балога тушунмадим. Кетмонни елкамга олмоқчи эдим, кучим етмади, зил-замбил экан. Инграб ётган ойим кўз ўнгимга келди. Кетмон бандидан икки қўллаб чангллаганча судраб кетдим. Югурай десам, кетмоннинг ярақлаб ётган ўткир юзи оёғимни кесиб кетади, деб кўрқаман. Югурмай десам, ойимнинг олдига тезроқ боргим келади.

Ховлимизнинг эшигига етгунча терлаб кетдим. Ўша заҳоти орқа томондан дадамнинг ялинган овозда гапиргани эшитилди:

– Жон опа, барака топинг, тезроқ!

Қарасам, дадам оқсоқланганча шу томонга чопяпти. Ўн қадамча нарида дока рўмоли елкасига тушиб кетган Лазакат хола келяпти. Дадам, қўйиб берса Лазакат холани қўлидан судраб чоптириб кетадигандек важоҳатда.

– Тезроқ! – деди ҳам жеркиб, ҳам ялиниб.

– Вой укам, ваҳима қилманг. Бу савдо ҳар хотиннинг бошида бор.

Биламан. Лазакат хола яхши хотин. Олимжон акамнинг ойиси-да! Табиб буванинг хотини, ўзига ўхшаган юмшоққина...

У пилдираб эшиқдан кириб бораркан, дадамга тайинлади:

– Кирманглар! Эркакни кўрса тўлғоқ қочади.

Дадам эшик олдида серрайиб туриб қолди. Ҳансираб нафас олар, кўзлари бежо, аммо ҳовлига киришга журъат этолмасди.

– Лазакат хола ойимни тузатади-а? – дедим дадамнинг кўзига тикилиб. – Ойим йиғлаяптилар.

Дадам жавоб бермади. Кетмонни қўлимдан олиб ерга типпа-тик қилиб қўйди. Тринка шими-нинг чўнтағига қўл сукіб тамаки халтасини олди. Титроқ қўллари билан тамаки ўради. Лабига қистирди-да, у чўнтағига, бу чўнтағига қўл тиқди.

– Минг лаънат! – деди аччиғланиб. – Бор, гугурт обчиқ!

Югуриб кетаётган эдим, кетимдан бақирди:

– Музaffer, уйга кирма! Ошхонада гугурт бор!

Ошхонага чопиб бораётганимда ойимнинг чинқирган товушини эшитдим.

«Қора аммам» билан Лазакат хола бир нима деб юпатишди шекилли, ойим жимиб қолди. Нимқоронги ўчоқбошида ётган гугуртни пайпаслаб топдим. Ҳовлига отилиб чиқишим билан ойимнинг чинқириғи қулоғимни тешиб юборай деди.

– Ойижон! Рози бўлинг!

Йиғлагим келди-ю, ииғлай олмадим. Даҳшат ичида ташқарига югурдим. Чиқсам, дадам ёнғоқ тагида ўтирибди. Кетмонни тик қилиб, бандини икки сони орасига қисиб олган. Ёнғоқ остидаги харсангтошга кетмонни қўйиб, қўлидаги яна битта тош билан кетмон юзини тарақлатиб урятти.

Ичкаридан ойимнинг чинқиргани эшитилди.
Дадам кетмонни баттароқ ура бошлади.

– Мана! – дедим гугуртни узатиб. Аммо у қайрилиб қарамади.

Янаям яқин бордим.

– Манг!

Дадам парво қилмади. Тош билан кучи борича кетмонни ураверди.

Кетмон юзи бирпасда чўтири бўлиб кетди. Ичкарида ойим чинқирган сайин дадам кетмонни қаттиқроқ савалайди. «Жанг-жанг», «жанг-жанг» деган товуш қулоқни тешиб юборгудек бўлади.

– Дада, мана! – дедим елкасига туртиб.

Бари бир эшитмади. Тош билан кетмонни қар силлатаверди.

Бир маҳал ичкаридан «инга-инга» деган ингичка, ожиз овоз келди. Қизиқ, дадам ҳеч нимани сезма-

япти, ҳеч нимани эшитмаяпти, деб ўйлаган эдим. Йўқ, ҳаммасини билиб турган экан. Бирдан қўлидан тош тушиб кетди. Кетмонни улоқтириб, қаддини ростлади. Терлаб кетган, мўйлови титраб турарди.

– Югур! – деди бақириб. – Э, тўхта!

Шимининг чўнтағига қўл солиб, шалвираб кетган ҳамёнини олди, титроқ қўллари билан кўкиш қоғоз пул чиқарди.

– Ма! Доя холангга бер!

– Кимга? – дедим анграйиб.

– Лазакат холангга, ўғлим, – у боядан бери биринчи марта жилмайди. Пулни олиб ҳовлига юрган эдим, эшик олдида аммамга урилиб кетдим.

– Ўғил! – деди «қора аммам» мени нари суриб, дадам томонга югуаркан. – Битта ўғлинг иккита бўлди, укам! Муборак бўлсин!

Дадам шу томонга талпинган эди, оёғи панд берди шекилли, қалқиб кетди. Аммам муштдеккина бўлса ҳам бақувват экан, дадамни ушлаб қолди.

– Шукр! Эсон-омон қутулди, – деди ҳансираф. – Паҳлавондек ўғил туғди!

Дадам негадир кафти билан юзини тўсди.

– Отини Омон қўямиз! – деди овози титраб. – Омон бўлсин, опа. Умри узоқ бўлсин.

2. «Паҳлавон»нинг бешиги

«Қора аммам»нинг маслаҳати билан ўша заҳоти қўчага югурдим.

– Суюнчи беринглар! Ойим ўғил туғдилар!

Энг аввал Абдувалирникига кирдим. Билиб қўйсин, энди бизнинг ҳам укамиз бор. Ўғил ука-миз! Отини Омон қўямиз!

Абдувалининг ўзига ўхшаган сариқ ойиси дўп-пимга ўрик тўлдириб берди.

– Хайрият-ей! – деди суюниб. – Омон-эсон қутулибди, бечора!

Үрик тўла дўппимни маҳкам ушлаганча чойхона томонга чопиб кетаётсан, кетимдан Абдували ҳам етиб олди. Унинг ойиси туғмагану бари бир суюнчига шерик бўлмоқчи. Майли, шу қилгани-га дадасининг сартарошхонасига кириб, суюнчи сўрайман.

«Туя» амаки иккаламизга биттадан йигирма тийинлик берди. Илҳом чойхоначи бўлса жудаем сахийлик қилиб юборди.

– Ие, гирой, сиз укалик бўласизу бизни суюнчидан қочирасизми? – деб менга кўк, Абдувалига сариқ қоғоз пул тутқазди.

Укалик бўлиш яхши экан! Бирпасда анча-мунча нарсалик бўпқолдим. Чақа пул, танга пул, қоғоз пул... Қўйним туршак билан ёнғоқча тўлиб кетди.

Буниси яхши-ку, уканг бўлишининг ёмон томониям бор экан.

Ўмонлиги шуки, кечаси ухлаб ётганимда чақалоқ «инга-инга» деб уйғотиб юборади. Ойим кўкрак тутмагунча овунмайди. Бундан ташқари, кундуз кунлариям ойим ҳовлида юмуш қилиб юрганида йиғлаб қолади.

– Укангга қара! – дейди ойим қўлинин ювиш учун ошхонага юргилаб.

Укамга қараганим шу бўладики, бешикни тебратаман. Бари бир минг тебратганим билан укам овунмайди. Оқариб кетган эски гаврапўшни кўтариб юзини очаман.

Ўша куни «қора аммам» чақалоқни «паҳлавон-дек» деб мақтаганида укам камида дадамдек бўлса керак, деб ўйлаган эдим. Йўқ, кичкинагина. Ўзи кичкинаю овози баланд. Биттаям қоши йўқ, Гаврапўшни кўтаришим билан, митти кўзлари-

ни очиб, мени күради-ю, овуниш ўрнига баттар йиғлайди. Оғзіда тишиям йўқ. Ойим келиши билан овуниб қолади. Кичкина бўлиб ойимни танигани-чи!

Ойим бешикни секин-секин тебратади. Бешик муттасил ғирчиллайди.

Ойимнинг айтишига қараганда бу – менинг бешигим экан. Эски бўлгани учун ғирчиллармиш. Бугун «қора аммам» укамга янги бешик олиб келаркан. Янги бешикни олиб келиш қизиқ бўларкан. «Қора аммам», Парча хола, яна уч-тўрт хотин безатилган бешикни кўтариб, эшиқдан алла айтиб киришди.

*Алла, болам, аллаё алла!
Шириң қўзим, аллаё алла!
Бағримдаги тойчоғим, алла!
Бешикдаги мунчоғим, алла!*

Ўзиям, бешикмисан, бешик! Устига чўфдек қизил гаврапўш ёпилган, гаврапўш четларига чақалоқнинг кўйлакчалари, иштончалари, укпар қадалган дўпписи чатиб қўйилган... Хотинлар алла айтиб, уйга йўл олишди. Абдували иккимиз эргашиб кирдик. Бирпасда меҳмондорчилик бошланди.

Ҳамма-ҳамма билан Парча хола шиннига нон ботириб ураяпти. Тахмон олдида Лазакат хола янги бешикка бошқатдан жой сола бошлади.

Аввал тувак-сумакларни қўйди. Кейин шилдир-шилдир қилаётган қовусни (биламан, чақалоқнинг тўшакчаси, ичидаги тариқ пўсти бор) ёзди. Устидан оппоқ йўргак ташлади.

Аммам хокандозда тутаб турган исириқ кўтариб кирди. Ҳарсиллаб нафас олганча алланималар деб пичирлади, бешик атрофида хокандозни айлантириди. Лазакат хола пиёланинг оғзича келадиган кулчани бешик бошига қўйди-да, устига ёстиқча ташлади.

– Ҳой, Робияхон-у?! – деди айвон томонга қараб.
– Опкелинг!

Қарғашойи күйлак кийиб, ясаниб олган ойим
йўргакланган укамни кўтариб кирди.

Аммам укамни ойимнинг қўлидан олиб ўша то-
монга ўтаётган эди, Парча хола ўтирган жойида
қўлини чўзди.

– Манга беринг! – деди дўриллаб. – Узатвораман!
– Йўқ-йўқ, худо хайрингни берсин! – деди Лазакат
хола шоша-пиша қўл силтаб. – Чақалоқ бечора қўрқиб,
шайтонлаб-нетиб юрмасин! Шиннингни ейвер!

Бир уй хотин кулиб юборишиди. Айниқса, Парча
холанинг ўзи кулганда уй ичи гулдираб кетгандек
бўлди.

– Бу гапизам тўғри, опа! – деди каттакон кафти
 билан қалин лабига ёпишган шинни юқини артиб. –
Мани қоронғида қўрса, котта одам қўрқади-ку!

Тағин қаҳқаҳа янгради. Аммам укамни Лаза-
кат холага авайлаб узатди. Лазакат хола чақалоқ-
ни қўрпачага ётқизиб, йўргагини ечди. Укамнинг
чап оёғини авайлаб букиб, тиззасини ўнг қўлининг
учига тегизди.

– Етдими? – деган эди, уй тўла хотинлар қий-
чув қилиб юборишиди.

– Етди! Етди!

Лазакат хола энди укамнинг ўнг оёғини букиб,
чап қўлининг учига тегизди.

– Етдими?

– Етди! Етди!

Боядан бери индамай ётган укамга бунаقا қи-
лиқ ёқмади шекилли, йиғлаб юборди. Аммо хотин-
лар bemalol кулишар, оstonada turган oйим ҳам
мамнун жилмаяр эди.

– Вой, манов болани ширинлигини! – Парча хола
дўриллаб, хитоб қилди. – Вой, жужуқларингдан
айновний!

Тағин кулги күтарилди.

– Туф де, кўзинг тегади! – Лазакат хола укамни аста кўтариб, негадир бешикка кўндаланг ётқизмоқчи бўлди.

– Қаёққа ётқизай! – деб сўради баланд овозда. – Шу ёққами?

Хотинлар чувиллашиб кетишди.

– Йўқ! Йўқ!

Лазакат хола энди укамнинг оёғини ёстиқ томонга айлантириб ётқизмоқчи бўлди.

– Бу ёққами!

Хотинлар кула-кула баттар чувиллашди.

– Йўқ! Йўқ!

Ие, Лазакат хола қанақа ўзи! Ёстиқ қаёқдалигини билмайдими? Укам йиғлаб ётибди-ку, булар кулади-я! Энди жаҳлим чиқиб турган эди, Лазакат хола ниҳоят чақалоқни қанақа ётқизиш кераклигини «тушунди». Укамни тўғри ётқизди.

– Бу ёққами?

– Ҳа! Ҳа! – Хотинлар қий-чув билан тасдиқлашиди. – Шу ёққа!

Лазакат хола оёқ-қўлларини питирлатиб йиғлаётган укамни чаққонлик билан бешикка боғла-дида, дуо қилди.

– Илоё умринг узоқ бўлсин. Бахтли бўлгин!

Инсоф ли-товфиқли бўл. Мехнаткаш бўл.

Қизик, укам бирпасда овуниб қолди.

– Ҳой, ким бор? – деди Лазакат хола ёнбошида турган тугунни ечиб.

Абдували шуни кутиб турган эканми, ўша томонга биринчи бўлиб отилди. Лазакат холанинг тугунидан қип-қизил, чиройли патир чиқди. Абдували патирни тишлаганча ташқарига қочди.

– Ушла! Ушланглар! – хотинлар кула-кула Абдувалини тутиб олмоқчи бўлгандек қўл узатди. Нима

қилишимни билмай Абдувалининг кетидан мен ҳам ҳовлига отилдим.

Олма тагида тамаки тутатиб ўтирган дадам Абдували иккаламизни имлаб чақирди.

- Ўртоқларинг билан бўлашиб енглар! – деди тайинлаб. – Омон ҳам сенларга ўхшаб чопқиллаб юрсин.

...Патирни ўртоқларимиз билан бўлашиб егандан кейин ўйинга берилиб кетибмиз. Кунботар паллада уйга кирсам, хотинлар тарқаб бўпти. Бурчакда чўғдек гаврапўш ёпилган янги бешик олдида чўккалаган ойим укамга кўкрак тутяпти. Аммам кавшандозда ўтириб маҳсисини кийяпти.

«Қора аммам»нинг одатини биламан. Маҳси кийдими, бўлди, уйига кетади.

– Кетманг! – дедим ялиниб. – «Қора амма», кетманг.

Ойим ярқ этиб биз томонга қаради. Аммамнинг йўлга отланиб қолгани унга ҳам ёқмаган шекилли, зардалироқ оҳангда гапирди:

– Ҳеч бўлмаса шу бугун қолинг, ойи! Борасиз-да, ўша уйингизга.

– Қўй, жон болам! – Аммам ойимга қараб гапиркан, ўтирган жойида чўзилиб, менинг елкамга қоқди. – Бир ойдан бери шу ёққа қатнайвериб, чолимниям чироғини ўчириб қўйдим.

Ойим аразлаб юзини ўғирди. Қаддини ростла-моқчи эди, укам ҳали эмиб бўлмаган экан шекилли, ғингшиб йиғлади. Аммам шоша-пиша яқин борди.

– Қимирлама! – деди ойимнинг елкасига қоқиб. – Шу бугун қолинг ахир, – ойим астойдил ялинди. Аммам хўрсинди: – Биласанми, – деди маъюс оҳангда. – Шу кеча Кимсанни туш кўрибман. Безовта бўлиб юрибди. Бора қолай.

Негадир ойим сесканиб кетгандек бўлди. Укам чириллаб йиғлаётганига қарамай, гаврапўш усти-ни ёпиб, дик этиб ўрнидан турди.

– Йўқ-йўқ! – деди аммам бош чайқаб. – Ўтира-вер, болани эмиз.

Ойим қулоқ солмади. «Қора аммам»нинг тугуни-ни кўтариб эшикка йўналди.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

«ҚОРА АММА» ҲИКОЯСИ

Энг бегуноҳ одам

Биламан, шу ишни яхши қилмадим. Нима бўл-гандаям бугун қизимнинг олдида ётиб қолишими керак эди. Ёшим олтмишдан ошибб, неварали бўлдим, бешик тўй кўрдим. Шукр қилсам бўлмайдими? Бу кунларга ким етдию ким етмади!

Биламан, Робиянинг дили оғриди. Музafferни айтмайсизми? Бола бечора «амма, кетманг» деб оёғимга ёпишди. Яхшиям Шомурод йўқ экан. Дуч келиб қолса, қўлимдан судраб уйга обкиради-ю, қайтиб чиқармасди. Ҳаммасиям майли-ку, бир ишим нотўғри бўлди. Кимсанни гапирмасам бўларди. Қизим шўрлик Кимсан акасининг оти-ни эшлиши билан ғалати бўлиб кетди: боласиям кўзига кўринмай қолди. Мен – эсини еган кампир нима қилардим, бечоранинг ярасини янгилаб.

Нима қилай ахир! Ростдан ҳам туш кўрдим-да! Кеча кечаси бир чимдим ухладимми-йўқми, бил-майман. Бешик тайёрлаш, сарпа-сурӯғни жой-лаш билан тонготар овора бўлдим. Охири, ёстиқча шундай ёнбошлабману кўзим илинибди. Кимсанимни аниқ-таниқ кўрдим. Кетмон дастасидан ушлаб турибди. Бошидаги дўпписига лой сачра-

ганмиш. «Болам, дўппингни қоқиб ташла, лой тегибди», десам қовоғини солиб турганмиш. Бирдан урушга кетгани эсимга тушиб, йиғлаб юборибман.

«Вой, болам, келдингми! Урушдан келдингми!» десам аразлаб, юзини ўгирибди. «Нега хат ёзмадинглар, жа бўлмаса, Робия ёзса бўларди-ку», дебди-да, кетмонни елкасига олиб бурилиб кетибди... «Шошма», деганча йиғлаб қолавердим.

...Бешик тўйи ҳам татимади. Нуқул дўпписига лой ёпишган ўғлим кўз олдимдан кетмайди. Қанийди, Кимсаним урушдан омон қайтганда, шу бола ўғлимники бўларди. Бешик тўйи ўзимизнинг уйимизда ўтарди...

Қизиқ... Нега хат ёзмайсизлар дедими? Ахир ушанда, Робиянинг бошини боғлаган кунимиз қизим ўз қўли билан хат ёзган эди-ку, Кимсанга! Йўқ, у кунимас, эртасими-индиними?! Ўша куни Оқсоқолнинг уйида қиёмат-қойим бўлиб, Робия хат ёзадиган аҳволда эмасди. Аммо кейин ёзди. Аниқ биламан, ёзди. Фақат... Почтачисиз қолганимиз ёмон бўлди. Ким билади, балки кейинроқ ростдан ҳам Кимсандан хат келгандиру қўлимизга тегмагандир...

* * *

Ҳеч банданинг бошига фарзанд доғини солмасин экан. Юрса ер титрайдиган шундай Холпош овсиним уч кунда шилиниб тушди. Оппоқ лўп-пи юзини, кўзига сурма тортиб юришини кўрган одам невара кўрган хотин демасди. Келинлардек ясаниб, кўчага чиқса, ҳамма ёқни атири иси тутиб кетарди. Уч кунда адойи тамом бўлди. «Болам»лаб йиғлайвериб, кўзида ёш, танида мадор қолмади. Қўшалоқ ўғлининг еттиси куни бутунлай овози чиқмай қолди. Сочини юлиб йиғлаганиям баҳарнов экан. Сандалга тиқилиб оладида, бир бурчак-

ка термилиб ўтираверади, ўтираверади. Бирор чакырса, анграяди. Потма-Зўра келинлар эрталаб туриб, уввос тортганиниям эшитмайди.

Дунёнинг ишларини қарангки, ўша куниёқ Оқсоқол оёққа туриб кетди. Белининг оғриғи ҳам қолди. Аввал сельсоветга чиқиб келди. Кейин тиззадан қор кечиб Тошкентга – военкоматга жўнади. Икки гапнинг бирида: «Йўқ, Ориф оқсоқолнинг ўғилла-ри бекорга ўлиб кетадиган болалармас», дейди.

Янги йил қандай кирганини билмайман. Кетма-кет қор ёғиб, қаҳратон совуқ тушди. Маҳалланинг ҳовузида сув пасайиб кетган, Робия шўрлик ҳар куни елкасига обкаш илиб, Бўрижардан сув ташиди. Ёлғиз ўзимизгамас, Оқсоқолларгаям. Бошига тоғдек ғам тушиб турган Потма-Зўра келинларга шунаقا пайтда ёрдам бермаса, қачон беради!

«Дард устига чипқон» дегандек, Кимсандан нахат бор, на хабар.

Оқсоқолнинг қўшалоқ ўғлидан «қорахат» келган кундан бошлаб, Рашид абзи ҳеч кимнинг эшигини тақиллатмай қўйган. Ҳар куни гоҳ Робия, гоҳ мен почтага қатнаймиз... Қайси куни чолим почтага чиқса, абзи ичиб, разиздаги қор босган ўриндиқда ёнбошлаб ўтирган экан. Чолим, «унақа қилманг, совуқда қотиб қоласиз», деса, кўнмабди. «Ўз ҳолимга қўйинг, Ҳусан абзи», деб йиғлабди.

...Лавлаги қайнатган эдим. Ўчоқдаги чўғни танчага солиб, энди лавлагини сузиб келсам Оқсоқол билан овсиним бошлашиб чиқиб қолишиди. Оқсоқол қулоғини қийиқча билан танғиб олган. Овсиним қалин рўмол ўраган. Нуқул ҳарсиллади. Ранги бир ҳолатда.

Айниқса, овсиним чиққанига хурсанд бўлдим. Ҳарна дарди бўлинади. Сандал тўрига чолим билан Оқсоқол, берироққа овсиним, мен, Робия ўтиредик.

Шунча қистасам ҳам овсиним туз тотмади. Му- шук ўлгур токчада юрган сичқонни қуваман деб, лампанинг шишиасини синдириб қўйганидан бери лип-лип чироққа кунимиз қолган. Лип-лип чироқ сасиб, юракни сиқиб юборади.

Оқсоқол хуноб бўлиб кетди шекилли, рапидадек қўли билан каттакон лавлаги бўлагини чанглаб пулларкан, тирсаги билан чолимни туртди.

– Зиқна бўлмай ўл! Битта лампашиша сотиб олсанг, давлатинг камайиб қоладими?

Чолим лавлаги чайнаб туриб, тўнфиллади:

– Бойвачча бўлсанг, бер битта фонусингни!

– Хўп! – Оқсоқол лавлагини оғзига тиқди. – Қизинг чиқсин-да, кўнгли тусаган фонусни обкелсин. Локин кўрсичқонга ўхшаб ўтирма! – У гоҳ кампира, гоҳ менга қараб, хўрсинди.

– Овсининг қирқ қиласман деяпти.

Овсиним дастурхон попугини ййнаганча жим ўтиради.

– Дуримни сотиб келдим, – деди хаста, бўғиқ оҳангда. – Икки болага икки жонлиқ сўймасак бўлмайди. – Унинг томоғини йиғи бўғиб келди-ю, йиғлашга кучи етмади. Лаблари титраб, кафти билан юзини яширди.

Оқсоқол қўлидаги лавлаги бўлагини дастурхонга қўйди.

– Дума! – деди чолимга юзланиб. – Майли, маърака қилгиси келса, қилсин-у, локин... – Унинг гап оҳангига ўзгариб, овози дадиллашди... – Қайси куни Тошканга борсам, военкоматда қизиқ гап айтишибди. «Қорахат» ёзишда адашувлар бўлиб тураркан. Гулистон маҳаллалик бир лейтенантдан ҳам «қорахат» келган экан. Военкоматдагилар почтага жўнатибди, почтадагилар йигитнинг уйига обориб берибди. У бечораларам нима қилсин, вазифа-

си-да! Йигитнинг ота-онаси аза очибди. Боланинг қирқи ўтган куни нима бўпти де? – Оқсоқол аввал чолимга, кейин овсннимга қараб жилмайди. Овози тантанали тус олди, – лейтенантдан хат кепқопти! Госпиталдан!

Ичимда чироқ ёнгандек бўлди. Ярқ этиб овсннимга қарасам, ҳалиям дастурхон попугини ўйнаб ўтирибди. Чолидан бу гапни илгариям эшитган бўлса керак, парво қилмади.

Оқсоқол овозини янайм баланд қўйиб, шанғиллади.

– Бомба тушганда лейтенант қорга кўмилиб қолган экан. Ўртоқлари ўлди, деб командирга хабар берибди. Командир ҳовлиқиб хат ёзибди. Йигит бўлса бир жойиям тирналмай қор тагида ётган экан. Ҳушига келиб, қорни кавлаб чиқибди. Кантуз бўлган экан! – Оқсоқол ўзининг гапидан ўзи ен- гил тортиб, кулимсиради. Бармоғини бигиз қилиб тушунтириди. – Эшитдингми, онаси! Сен бўлсанг қирқ қиласман, деб ётибсан.

Овснним индамай юзини ўгирди. Чолим лавлагини қўлида муаллақ тутганча сўради:

– Кантуз? Нима у?

– Кантузми? – Оқсоқол «шуниям билмайсанми, саводсиз», дегандек аччиғи чиқибрөқ тушунтириди. – Кантуз дегани шуки, яъни масалан, бирор қулоғингни тагида варанглатиб милтиқ отди. Гаранг бўлиб қоласанми? Ана ўшанақа-да! Менинг ўғилларим ҳам жа нари борса, кантуз бўлган.

– Хайрият-эй! – дедим енгил тортиб. – Илоё Шо-киржон билан Зокиржон кантуз бўлгани рост бўлсин!

– Қўрасан! Кантуз бўлган! – Оқсоқол ишонч билан гапини қайтарди. – Кантуз бўлган! Бугун Зокир тушимга кирибди. Карамга сув боғлаб юрганишиш. Аканг қани, десам, биласиз-ку, акам Кўтар-

мада буғдой ўрятти, дейди. Сув ёруғлик, буғдой – насиба. Бундан чиқди, иккаласиниям насибаси узилмаган.

Овсиним суюниш ўрнига алам билан хўрсинди.

– Мен турай... – деди титраб кетаётган лабини тишлаб.

«Ўтиринг», деб қисташимга қарамай, оғир қўзғалиб ўрнидан турди.

– Қизим, бор, холангни кузатиб ке! – Оқсоқол Робияга буюрди. Битта фонус обчиқ. – У эшик олдига борган овсинимга тайинлади... – Зўрага айтсанг, ошхонадаги фонусни беради.

Овсиним ҳовли эшигида совуқдан дийдира бхайрлашаркан, елкамга қоқди.

– Индинга вақтлироқ чиқинг, қирқ – хотинларнинг маъракаси.

Уйга қайтиб кирсам, Оқсоқол чолимнинг қулоғига эгилиб бир нималарни гапиряпти.

– Бақча ке! – деб бармоғи билан мени ҳам имлади. – Ҳаммасини аниқладим, – деди пичирлаб. – Танқ ёниб кетибди! Иккаласиям... – Унинг соқо-ли титраб кетди. – Овсинингга айт! Оқсоқол билиб кептилар, кантуз бўлган экан де! Бир йилда иккаласиям оёқча туриб кетармиш де! Уқдингми! – У лип-лип чироқча узоқ тикилиб қолди. Чироқнинг ожиз нурида кўзлари ўйчан, ғамгин кўринарди. Йиғлаб юбормаслик учун тескари қарадим. Соvuқ, дилгир жимжитлиқда чолимнинг хўрсингани эшитилди. Ҳеч биримиздан садо чиқмас эди. Шу алпоз да қанча ўтирганимизни билмайман. Бир маҳал кимдир дераза олдидан гурсиллаб югуриб ўтди. Ўша заҳоти эшик очилиб, аллакимнинг каттакон гавдаси кўринди. Аввалига танимабман: қарасам – Парча! Бошидаги йиритиқ рўмоли, гунгурсдек елкалари қорга беланганд. У тап этиб осто нага ўтириб қолди.

– Шўрим қуриб қолди, Ҳусан тоға! – деди-ю,
хўнграб йиғлаб юборди. Ҳаммамиз сапчиб ўрни-
миздан туриб кетдик.

– Нима гап? – Чолим билан Оқсоқол баравар
сўрашди.

Парча Оқсоқолни энди кўрди шекилли, боши-
дан рўмолини юлқиб олиб, юзини артди.

– Вой, яхшиям шўтта экансиз, Оқсоқол, – деди
дўриллаб. – Шўргинам қуриб қолди!

– Тушунтириб гапирсанг-чи, мундоқ! – Оқсоқол
жаҳл билан қўлини дўлғади.

– Уйимни ўғри босди! – Парча рўмолини юзига
босиб баттар ҳўнгиллаб йиғлашга тушди.

Оқсоқол билан чолим шоша-пиша тўн кийишди.

– Қачон? Қанақа ўғри!

– Вой, ман қаттан биламан? – Парча алам билан
дўриллади.

– Нимангни опти? – деди чолим ҳовлиқиб кали-
шини кияркан.

– Оса гўргайди-я! Битимни оладими? – Парча
йиртиқ рўмолининг учига пўнғиллатиб бурнини
қоқди. – Ташаб кетибди.

– Нимани? – Оқсоқол билан чолим баравар ҳай-
қиришди.

– Мангина ўлий! – деди Парча дўриллаб. – Пе-
шинда табибникига борувдим. Атала қилишган
экан, икки косагина ичдим... Ундан Башор опам-
никига ўтдим... Ошқовоқ сувига қориб зофора ёпа-
ётган экан.... Тўрттагина едим... ўира-ширада
уйимга кесам, айвонимда бир нарса турибди. Инс-
ми-жинсми, деб яқинроқ борсам, эчки! Нақ туюдек
келади!

– Нима! – Оқсоқол тажангланиб ўшқирди. – Қа-
нақа эчки?

– Вой ман қаттан биламан! – Парча мунғайиб
қовоғини солди. – Олдига боришга қўрқдим.

– Э, ўла! – Чолим энсаси қотиб чийиллади. – Бирорвинг эчкиси адашиб кириб қолган...

– Адашиб кирса, бойлоқ турадими? – Парча яна ҳиқиллаб ийғлашга тушди. – Айвонимни устунига бойлаб қўйибди-ку.

– Қани юр-чи... – Чолим билан Оқсоқол Парчани олдига солиб чиқиб кетишиди.

Хаҳ ғалваларинг қурсин-а! Битта эчки деб шунча ваҳима кўтарасанми, эси паст! Алла-паллагача дилим ўйнаб, ўзимга келолмасам-а!..

Робия фонус олиб чиққанидан кейин кўп ўтмай чолим билан Оқсоқол қайтиб келишиди.

– Нима бўпти? – деб сўраган эдим, Оқсоқол кафтидаги ғижимланиб кетган қофозни Робияга узатди.

– Ўқиб кўр-чи, – деди қовоғини солиб. – Абзиникидан топдик, эшигига қистириб қўйган экан.

Робия қофозни фонус ёруғига тутиб, ҳижжалаброқ ўқиди.

– «Мини шумқадам димағиз. Мин шумқадам имасман... – Робия бирпас тутилиб қолди-да, давом этди. – Почтада, столда икки похоронка ёта. Бириси – Дўмбирободға – Сулаймон абзиға... Бириси Хирмонтепаға – Хадича отинға. Мин Қазанға китам. Ни булса була! Миндан рози булиғиз. Хайрингиз...»

Робия хатни ўқиб бўлиб, Оқсоқолга узатди. Аммо Оқсоқол қайрилиб ҳам қарамади. Ҳаммамиз карахт бўлиб қолган эдик. Жимлик чўкди.

– Бўлса камбағалга бўлсин дебди-да, – деди чолим ўйчан алпозда. – Эчкисини Парчага ташлаб кетибди... Бир одамда диёнат бўлса шунчалик бўлар-да, ўртоқ!

– Қайтариш керак! – Оқсоқол Робиянинг қўлидан хатни олди.

– Тўғри! – деди чолим. – Қишли-қировли кунда Қозонга қандоқ етиб боради. Ўзи яримта одам бўл-

са... Бир ғарибни сарсон қилиб қўямизми? Сельсоветга айтсак, Ислом мелиса...

– Э! – Оқсоқол аччиқланиб унинг гапини кесди.

– Нима, абзи дезертирми, мелисанинг олдига тушиб келадиган! Ўзимиз борамиз.

Иккала ўртоқ иссиқроқ кийиниб, тағин чиқиб кетишди.

...Чолим кун ёйилганида бурнидан тортса йиқилгудек бўлиб қайтиб келди. Робия икковимиз «нима бўлди», деб баравар қараган эдик, чолим музлаб кетган қўлини танчага тиқиб, оғир бош чайқади.

– Йўқ, – деди соқоли титраб. – Тошканнинг вокзалига бориб келдик. Паттани олдиндан обқўйган шекилли. – У бир нуқтага тикилиб узоқ ўтириди-да, оҳиста қўшиб қўйди. – Диёнатли одам эди. Оқсоқол жуда хафа. Кела-келгунча овсинингни сўкиб келди. «Қарғамай тилинг кесилгур, ҳаммасини шу қилди», дейди.

– Овсинимда нима айб? – дедим секин.

Чолим носқовоқни силаб яна анча жим қолди.

– Тўғри, – деди ўйланиб. – Аммо абзи имонли одам эди. Қаерга борсаям, жони соғ бўлсин...

...Рашид абзи кетди-ю, Кимсанимдан хат келмай қўйди...

ЎН ИККИНЧИ БОБ

МЕҲР БИЛАН ҚАҲР – ОРАСИ БИР ҚАДАМ

**Оддий аскар Кимсан Ҳусановнинг
Робияга ёзмоқчи бўлган, аммо ёза
олмаган хати**

«Ушбу хатим гўзал Тошкентнинг Нўғайқўрғон
қишлоғида соғ-саломат ўйнаб-кулиб юрган дадам-

ларга, ойимларга, Робияхонга тезда етиб, маълум бўлсинки, ўғлингиз Кимсандан деб билурсиз. Дада, ойи, соғ-саломат юрибсизларми? Оқсоқол, Холпош холам, Фотима-Зуҳра келинойиларим, у ёқда Раъно келинойим, ҳаммангиз соғ-саломатмисизлар!

Робия! Биратўла тўртта хатингни олдим. «Маълум оши» қилишганини эшитиб, жуда хурсанд бўлдим. Билиб қўй, сен энди боши боғлиқ қизсан. Ўзимникисан! Олдингда бўлганимда қулоғингга айтадиган гапларим бор эди. Майли, кўпи кетиб ози қолди. Шу кетишимиз бўлса, баҳорда фрицлар- ни қувиб жойига обориб қўямиз, шекилли. Ҳозир душманнинг шашти пасайиб қолган.

Робия, ростини айтсам, Оқсоқол, уруш – ўйин эмас, деганида билиб гапирган экан. Мен урушни ўйинчоқ деб ўйлабман. Қўлингга автомат оласану дуч келган душманни отиб ташлайверасан. Ўқинг ҳечам адо бўлмайди. Йўқ, ажалга рўпара келганинг жонинг кўзингга ширин кўриниб кетаркан. Осмонда учиб кетаётган «Фокке-Вульф»нинг қорнидан ажralиб чиқиб уввос солиб тушаётган қўша-қўша бомбаларни аниқ кўриб турасан. Ўша бомба бошқа ҳеч кимнинг эмас, худди сенинг бoshингга тушаётгандек бўлаверади. Қор босган дала мўри малаҳдек ўрмалаб келаётган танклар худди сен турган окопга бостириб келаётганга ўхшайди. Ўзингни қаёқقا уришни билмай қолсан. Нима қилайлик, биз кетмондан бўлак нимани ям кўрибмиз! Эсимда бор: биринчи кунлари немис бизга ўхшаган соддаларни тутдек тўқди. Фарғоналик Эргашали ака деган ҳазилкаш киши бор эди. Афанди айтиб ҳаммани кулдириб юради. Бир куни траншеядан бошини чиқариши билан қарс этган овоз эшитилди-ю, бечора шилқ этиб йиқилди-қолди. Фашист снайпери пойлаб турган экан. Эргаша-

ли ака йиқилиши билан ўн чоғли ҳамюртлари «вой жигарим»лаб ўша томонга отилишди. Мен ҳам чопиб бораётган эдим, Маша деган санинструктор қиз қўлимдан тортиб қолди. Машанинг ҳайҳайлашига қарамай, Эргашали аканинг бошига тўдалашиб борган дўстлари устига гумбурлаб мина тушди-ю, ўн кишини парча-парча қилиб ташлади.

Йўқ, Робия! Энди биз ҳам жанг қилишни ўрганиб олдик. Мўйлови худди Оқсоқолникига ўхшаб осилиб тушган «дядя Вася» деган сержантимиз бор. Оғзидан мохорка тушмайди. Мен ўз улушимга тушган тамакини унга бераман, у ўз улушкига тушган қандни менга беради. Дядя Вася ўн тўрттинчи йилда ҳам Германияга қарши урушган экан. Уруш нималигини мана шу киши ўргатди.

Дядя Вася қайси бомба қаерга тушишини олдиндан билади. Бир чақирим нарида учиб келаётган «Фокке-Вульф»нинг қорнидан ажралиб чиқсан бомбаларни кўриб, бошимни ичимга тортсам, елкамга шапатилайди.

– Это не наш!

Чиндан ҳам бомбалар уч юз-тўрт юз қадам олдинга тушиб ёрилади. Немис аэроплани шундоқ бошимиз устидан варанглаб ўтиб, бомба ташлага-нида, ерга ёпишиб олсан дядя Вася тағин елкамга қоқади.

– Не бойся, это тоже не наш!

Чиндан ҳам бомба анча орқага – ўрмонзорга бориб тушади. Немис самолёти уч юз-тўрт юз қадамча жойга келганида бомба ташласа, дядя Вася ҳайқиради.

– Берегись, – это наш! – дейди-ю, мени окоп остига босади. Чиндан ҳам зум ўтмай ҳамма ёқни зулмат босиб, гумбур-гумбурдан қулоғим чиппа битиб қолади.

Нимага бу киши ҳадеб мени авайлашига ҳай-
рон қоламан. Бир куни сўрасам, мўйловини бураб,
кулди:

- Сен ёшсан! Мен стариқ. Уруш битса уйингга
оборасан. Тўйингда барашкадан шашлик қилиб
берасан!

Уруш битса дядя Васяни албатта уйга олиб бо-
раман. Дадамнинг узумига бир тўйдирай.

Робия! Уруш бошланган куни иккаламиз токзор-
да чиллаки узганимиз эсингдами? Қани ҳозир ўша
замонлар қайтиб келса. Қани, иккаламиз ишкомга
кириб узум узсакда, дядя Васяни меҳмон қил- сак!
Эсингдами, мени кузатишдан бир кун олдин
уйимизга меҳмонлар тўпланди. Дадам қўй сўйди.
Олма тагидан кетмон билан чуқурча қазиди-да,
қўйни етаклаб келиб ётқизди. Учта оёғини жуфт- лаб
боғлади. Пичоқни қинидан суғуриши билан қўй
жонивор илтижоли маъраб юборди. Бошини даст
кўтариб ўрнидан туришга талпинди. Наза- римда
кўзимга ялиниб қарагандек бўлди. Дадам пичоқ
тортганида яна маъради. Бўғзидан тизиллаб қон
отилиб кетди. Кўзимни чирт юмиб томорқага чиқиб
кетдим.

Қўй сўйилганида шунчалик сесканган одам, би-
ровни ўлдиришга қурбим етармиди! Ахир одам –
инсон боласику! Фашистми, баломи, бари бир уям
одам-ку! Уни туққан она ҳам ўғлим бировнинг кў-
лида қўйдек сўйилсинг, демагандир! Худди ўзингга
ўхшаган тирик одамни, уйида онаси, отаси, сенга
ўхшаган суйгани кутиб ўтирган одам боласини ўл-
диришга қандай қўлинг боради?

Робия! Мен аввалига шунаقا деб ўйлардим.
Аммо урушнинг бир куни бир йилга татир экан.
Хар қадамда ўлим билан рўпара бўлавергандан
кейин дийданг қотиб кетаркан. Робия, мен энди

аввалги раҳмдил Кимсан эмасман. Жангга кирганимга юз эллик кун бўлди. Юз эллик йил яша-дим десам ёлғон бўлмайди. Урушнинг ўз қоидала-ри бўларкан. Бунақа пайтда меҳр билан қаҳрнинг ораси бир қадам бўлиб қоларкан. Ё сен ўлдирасан, ё сени ўлдиришади. Бошқа йўли йўқ. Яқин кишиларингга, юртингга меҳринг борми, душманга шафқат қилма! Тамом!

Бу қоидани фарғоналиқ Эргашали аканинг устига дод солиб борган ўн нафар юртдошим битта фашист минаси билан қийма-қийма бўлганида тушунган эдим. Янги йил арафасида дядя Вася-дан айрилиб қолганимда бу гапга тағин бир марта имон келтирдим. Мени шунча ўлимдан асраб қол-ган одам шундоқ кўз ўнгимда оламдан ўтди. Бир-пасда, бир лаҳзада...

Ўша куни траншеяда карам шўрва ичиб ўтирган эдик. Тип-тиниқ осмонда офтоб чарақлаб турар, аммо ҳаво шунақанги совуқ эдики, оғзингдан чиққан ҳовур ҳам яхлаб қолаётгандек. Телпагининг қулоқчинини тушириб олган, соқол-мўйловини қиров босган дядя Вася котелокни тиззасига қўйганча траншеяning муз босган деворига суюниб ўтириб, карам шўрва ичар, ора-чора менга дашном берар эди.

- Менга бари бир-ку, чўчқа ёғини ейишни ўрганмасанг ўзингга жабр бўлади. Совуқ кунда чўчқа ёғидан яхшиси борми! Жоннинг роҳати-ку! Кайфимиз чоғ бўлмай-чи! Михайлов районидаги аскарларимиз ўн кун ичida немисни қувиб Сухиничи деган жойга тириқтириб борганини билардик. Энди биз ҳужум қилишга шайланиб тургандик. Орқа томонда кўкимтирир қор босган арчалар қилт этмай турар, ҳамма ёқ жимжит эди. Худди ҳеч қанақа уруш бўлмаётгандек.

Худди дядя Вася билан ўрмон сайлига чиқиб, дам олиб ўтиргандек.

Шу пайт осмонда самолётлар ғүнфиллади. Немис самолётларининг овозини биламан. Қайси бири «Мессершмидт», қайсинаси «Фокке-Вульф»... Тип-тиниқ осмонда бомбардимончи «Фокке-Вульф» кўринди. Найзадек саф тортиб, учта-учта бўлиб келяпти.

Энди улардан қўрқмайдиган бўлиб қолганман. Хотиржам санаб чиқдим. Тўққизта экан. Олдинги қаторда келаётган самолётлардан бомбалар ажраб чиқа бошлади.

- Оҳо! Наш! – дядя Вася котелокни чангллага-нича осмонга қаради. – Берегись! – деди бақириб. Кейин нима бўлганини билмайман. Бомба увилла-гани, лой аралаш қор осмонга сачраб кетганини ғира-шира кўрдим. Қулоқни қоматга келтирган портлашдан гарант бўлиб мукка тушдим. Кейин ҳамма ёқ жимжит бўлиб қолди.

Қачон ҳушимга келганим эсимда йўқ. Оғзимга лой аралаш қор тўлиб кетибди. Ўрнимдан турай десам, устимда дядя Вася ётибди. Авваллари атроф тинчиши билан фрицни бўралаб сўкиб, туриб кетарди. Бу гал ҳадеганда қимиirlамади. Амаллаб ўнгарилиб олдим. Осмон қонталаш тус олган, офтоб кўринмасди.

Белимда кўндаланг бўлиб ётган дядя Васянинг этикли оёғини нари сурдим.

- Дядя Вася!
оёғини нари сурдим, кўнишиб қопти.
Фақат қор орасидан котелок тутган қўли чиқиб турибди. Котелокдаги шўрва тўкилиб, ичига кир қор тўлиб қолибди.

Котелокни ушлаб тортдим.

- Дядя Вася! Живой?!

Қизиқ, у котелокни маҳкам чангллаб олган, қўйиб юборгиси келмасди. Котелокни қаттиқроқ тортган эдим, қор орасида кўмилиб ётган қўли узилиб чиқди. Ваҳимага тушиб, бақириб юбордим.

- Дядя Вася!

Кўл тирсақдан узилиб кетган, қони қорайиб қотиб қолган, сарғиш гўшт орасидан оппоқ сув туртиб чиқиб турарди. Ажаб, одамнинг гўшти сарғимтириб бўларкан.

Эсим оғиб, жинни бўлиб қолмаганимга ўзим ҳайронман. Палахса-палахса қорга қўшилган лой бўлак-ларини оёқ-қўлларим билан баравар тирмалар экан-ман, бўғзимга йифи тиқилиб қилинадим! ^{Дядя Вася!} Дядя Вася!

Робия! Қорни ёрилиб, ичак-чавағи лойга аралашиб кетган одамни кўриш жуда даҳшатли бўларкан! Яқин одамингни шу алпозда кўргандан кўра ўлимингга минг марта рози бўлиб кетаркансан, Робия! Қадрдон бўлиб қолган кишинг ичак-чавағи исқирип қорга аралашиб, чўзилиб ётса, шуни кўриб туриб ёрдам бериш қўлингдан келмаса, бундан ортиқ азоб бўлмас экан!

Ўзинг айт-чи, шундоқ нарсани кўрган одам душманни аядими? Дядя Вася Германияга нима ёмонлик қилди! Гитлернинг нима қасди бор эди унда! Фарғоналик Эргашали ака-чи? Ҳамюртла-ри-чи? Гуноҳи нима уларнинг?

Янги йил кечаси – немислар маст-аласт бўлиб рождество байрами қилаётганида ҳужумга ўтдик! Робия! Мен ишонаман, бу дунёда адолат деган нарса бор! Бор! Нуқул бостириб келиб бизни қўрқита-диган фашистнинг чийиллаб қочишини кўрадиган кун ҳам келаркан! Ёлғон гапириб нима қилдим! Қор уриб турган зим-зийё кечада милтиқдан отган ўқим жилла қурса битта душманни йиқит-

дими-йўқми, билмайман. Лекин ақалли битта фашистни ер тишлатишни, қорга думалаб дод солиб чинқираётган, ҳов ўшандада олма тагида дадам сўйган қўйдек хириллаб жон таслим қилаётган битта немисни ўз қўзим билан кўришни, билиб қўй, сени мен ўлдирдим деб бошида кулиб туришни жудаям хоҳлар эдим.

Қочмас экансан-а! Чекиниш азоби қанақа бўлишини сенларам бир кўриб қўй!

Еру кўк гумбур-гумбурга тўлган, пулемётлардан отилаётган ўқларнинг оловли тасмаси кўкимтирилувуллаб кўринар, душман аскарлари окоплардан чиқиб, тўрт томонга зир югурап эди. Йўқ, биронта фрицни ўз қўлим билан ёқасидан бўғиб афт-башарасини аниқ кўрмадим, лекин жони борича қочиб, айюҳаннос солаётганини эшитиб турадим!

Сен билмайсан, Робия! Қопқонга тушган бўридек ўзини қай тешикка уришни билмай қолган душманни олдингга солиб қувишнинг завқи қанақа бўлишини билмайсан! Битта юртдоши шаҳид кетганида устида ўнтаси «вой жигарим»лаб йиғлаётганида, бир мина билан ҳаммасини қиймалаб ташлаган, «аҳмоқ осиёлик»ларнинг соддалигидан ҳузур қилиб кулган «ақлли европалик» тозақон фашистни тирқиратиб ҳайдаш қанчалик лаззат-ли бўлишини билмайсан! Бомба тагида парчала-ниб кетган одамнинг ичак-чавағини қор орасидан йиғиштириб олганида, шу бомбани ташлаган душмандан қасос олишга қасд қилган киши учун фриц ни додлатиб қувиш қанчалик завқли бўлишини билмайсан!

Робия! Жоним! Бизда ғалати удумлар бор. Чақалоқ туғилганида танглайини кўтаришади. Шунда доя хола нима дейишини биласанми?! «Инсофли бўл, мўмин-қобил бўл!» дейди. Энди тушунсам, инсофли

бўлиш дегани мўмин-қобил бўлиш дегани эмас экан. «Мўмин-қобил» бўлиш нима ўзи? Бирор ўнг юзинг- га урса, чап юзингни тутиб бер, деганими?! Душ- ман битта мина отиб, ўн битта ўзбекни қийма-қий- ма қилсин, бомба ташлаб, дядя Васянинг ичагини бошига салла қилиб қўйсинда, мен қўйдек ювош, мусичадек беозор бўлиб тураверайми! Йўқ! Конга – қон! Жонга – жон! Инсоф дегани шу!

Кеча яна бир воқеа бўлди. Тонготар пайти Красногорск деган қишлоққа кириб бордик. Ўрисчаси-га «Қизил тоғ» дегани экан. Бу ерда тоғнинг ўзи йўқ. Тепаликни тоғ дейишади. Красногорск ҳам пастаккина тепалик экан. Ўзимизнинг Хирмонте-падек келади.

Ҳали тонг отмаган бўлса ҳам, атроф бир зумда ёришиб кетди. Шохлари қор залворидан эгилиб кетган арчазор орасидан чиқиб «ур-ҳо-ур!» билан олдинга югурдик. Қишлоқ нега тўsatдан ёришиб кетганини кейин билдим. Кўчанинг икки томонидаги уйлар гуриллаб ёнаяпти.

Робия, сен кўрмагансан. Бу ердаги уйлар биз-никига ўхшамайди. Девори пахса, томи лойсувоқ эмас. Нуқул харилардан девор тиклаб, устига по-хол ёпилади. Битта ўт кетса, тамом лоп этиб ёна-ди-ю, кулга айланади.

Душманнинг зондер командаси қишлоқдан чиқаётib уйларга ўт қўйган экан. Фашистнинг оғнемёт деган қуроли бор. Узун резинка ичакдан бензин сепадида, уйларни ёқиб юборади.

Чопиб кетяпману кўриб турибман. Олисда, ях-лит гулханга айланган қишлоқ кўчасининг бошида немиснинг охирги юқ машинаси қорда судралиб, сирғаниб борарди. Ўрмон яланглигидан бизнинг танк чиқиб келди-да, ёнбошидан туриб, замбара-гидан бир ўқ узган эди, машина парча-парча бў-

либ, устидаги немислар қорга тариқдек сочилиб кетди. Қувонганимдан бақирганча ўша томонга чопдим.

Шу пайт ловуллаб ёнаётган уй деразасидан бирор сакраб күчага тушди. Қорда гандираклаб кетди, аммо йиқилмади. Беш-олти қадам югуриб борди-ю, ўзидан ўзи гугурт чўпидек лоп этиб ёна бошлади. Кийимиға бензин теккан экан шекилли... У ваҳима ичида қулоқчинини қорга улоқтириб, икки қўллаб бошини таталашга тушди. Аммо оғриқдан эсини йўқотиб кучи борича югурга кетди. Қанча тез чопса, шунча қаттиқ ёнар, гоҳ юзига, гоҳ бошига шапатилаб чинқирар эди.

- А-а-а-а!

Кетидан югурдим.

Яқин борганимда унинг аъзойи бадани алангага айланиб кетган эди. Беш-олти қадам қолганида гандираклаб қорга йиқилди. Устига ўзимни ташлаб, қорда думалата бошладим. Димоғимга куйган гўшт иси урилди: одам гўштининг ҳиди.

Охири қўлларим куя-куя тирик гулханни қорга босиб ўчирдим. Қишлоқ ҳамон ловуллаб ёнарди. Разм солиб қарасам, жажжигина бола экан. Узоғи билан етти-саккиз ёшларда, эгнига қўпол паҳталиқ кийиб олгани учун кўзимга катта одамдек кўринган экан. Эгнидан тутаб турган паҳталигини ечиб олмоқчи эдим, эплолмадим, аллақачон қоракуяга айланиб баданига ёпишиб қолибди.

Боланинг юзидан силасам, бармоғимга юмшок, иссиқ нарса уннади. Жонҳолатда қўлимни торт-дим. Аммо бармоқларимга резинкадек нарса ёпи-шиб қолган эди. Қўлимни тортган сайн боланинг юзи чўзилиб кетяпти. Ваҳима ичида қўлимни сил-таб ажратиб олдим. Чўнқайиб ўтирганча болага термилдим.

Ловуллаб ёнаётган уйлар гулханида болакайнинг азобдан қийшайиб кетган чеҳраси аниқ кўринарди. Икки юзи, қош-киприклари куйиб, қорайиб кетган, кўзлари ваҳима билан бир нуқтага бақра-йиб қотиб қолган, фақат лаблари, жажжи лабла-ри ярим очик; ҳамон «а-а-а» деб чинқираётганга ўхшар, кемшик тишлари орасидан ғарчча тишлаб олган тилининг учи чиқиб турарди...

Сен хатингда ёзибсан, Робия! Бизни унашти-ришди, «маълум оши бўлди», дебсан. Энди ўзинг ўйлаб кўр. Вақти келиб, тўйлар қилсак-да, душман бостирииб келиб, бизнинг болаларни ёндириб юбор-са! Қанақа бўлади! Тириклийин кабоб бўлган мана шу бегуноҳ болани кўрган одам душмандан қасос олмаса гуноҳга ботмайдими? Шу болани кўрган одам душманга шафқат қиласдими? Билмадим, балки шафқатсиз одам – диёнатсиз бўлар. Лекин диёнатли бўлиш учун ҳам шафқатсиз бўлиш ке-рак. Мен шунга ишондим. Уруш мени шунга маж-бур қилди, Робия!

Робия! Кўнглим сезиб турибди. Яқинда катта ху-жумга ўтамиш. Энди мени қанақа жанг қилишни биламан.

Робия! Менга атаб кашта тикаётганингни ўқиб жуда суюндим. Энди иккита бўлдими? Ярим йилда иккитадан тикиб турсанг, нариси билан каштанг тўртта бўлгунча бораман. Кўпи кетиб, ози қолди.

Мендан Оқсоқолга, Холпош холага, Раъно ке-линойимга, Фотима-Зухра келинойимларга кўп-дан-кўп соғинчли салом айт. Ҳа, айтгандек, ойим Шомурод тоғандан қурут бериб юбордим деган-ларини ўқиб роса кулдим. Тоғамни кўрганим йўқ. Мендан дадамга, ойимга салом айт. Соғинчли салом билан сени жонидан яхши кўрадиган Кимсан аканг.

1942 йил... Январь»

ҮН УЧИНЧИ БОБ

«ҚОРА АММА» ҲИКОЯСИ

Яхши келса – құт, ёмон келса – ют

Икки ҳафта бўлдики, бўғот орқасида мов мушук кечаси билан миёвлаб чиқади. Аввалига ўлмаган қул, ҳут келган бўлса, баҳорга ҳам омон-эсон чиқдик, деб суюнган эдим. Қаёқда! Том қамишидан сариқ сумалак осилиб, энди эрувгарчилик бошланаdi, деб турганимизда, совуқ авжига чиқиб қиш қайтиб келди.

Утин-чўпнинг тайини йўқ. Эрталаб деразаларни қирор босиб қолади. Робия иккаламиз писиллаган сандалга тиқилиб кечаси билан совқотиб чиқамиз. Чолим билан Оқсоқол қиш сурилиб кетаётганидан тажанг. Гўнгни-ку, қаҳратон қиш демай далага олиб чиқишган. Аммо ҳали қанча юмуш бор! Ариқ тозалаш, ер ҳайдаш. Эҳ-ҳе!

Овсиним ётиқли касал бўлиб қолганидан бери Оқсоқол уйига сифмайди. Каллаи саҳарлаб чолимнинг олдига чиқади. Бутун ҳам тонг отмасидан чопонига ўралиб кириб келди. Робия молхонада сигирга қарап, мен энди чой дамлаб келган эдим.

– Падарига лаънат! – Оқсоқол сандал тўрида ўтириб, чой хўпларкан бўралаб сўкинди. – Кеча кечқурун янги ой чиқди. Қарасам, ўроғи яна бемалол ёнбошлаб ётибди. Ой ўзига тинч бўлса, ер но-тинч бўлади. Ҳаливери қишининг кети кўринмайди, шекилли.

– Кузги буғдой чириб кетмаса гўргайди, – деди чолим бош чайқаб. – Ҳайронман, ҳавонинг бу кетиши бўлса...

Кўча эшик зардали тақиллади-ю оғзидағи оғзида, бўғзидағи бўғзида қолди.

Учовлашиб, олдинма-кейин дарвозага чиқсак.
Умар закунчи отини гижинглатиб туриди. Бо-
шида чақмоқ телпак, эгнида поча-пўстин, қўлида
қамчи.

– Йилинг уйқу, мучалинг ёстиқми? – деди ту ёғи
 билан қор титкилаётган отининг жиловини силтаб.

Оқсоқолни кўрди-ю, Закунчининг кўзлари қи-
силиб кетди.

– Сен нима қиляпсан бу ерда? – деди ингичка
мўйлови титраб. – Иккита келинингни сўқимга
боқиб қўйибсанми?!

Ҳайратдан оғзим очилиб қолди. Шу гапни Оқ-
соқолга айтяптими? Бутун Нўғайқўрғонда чолим-
дан бўлак биронта одам шу пайтгача сансирама-
ган Оқсоқолга-я?!

Ҳозир катта жанжал чиқишини сезиб, юрагим
увишиб кетди. Қўрқув ичида бурилиб қарасам,
Оқсоқол қовоғини уйиб, Закунчига чақчайиб ту-
риди. Энтикиб нафас олаётгани учунми, ҳаво со-
вуқлигиданми, оппоқ мўйлови тагидан қуюқ ҳовур
кўтариляпти.

Оқсоқол бир ҳатлаб, яқин борди.

– Менга қара, – деди жиловга қўл чўзиб. От ҳур-
киб, бошини кўтарди. Сувлиғи шиқирлаб кетди. –
Бешигимни тебратганимисан?!

Закунчи лабининг бир бурчи билан илжайди,
лекин ўша заҳоти жиддий тортди.

– Чиқиш керак-да, далага! – деди муросага чақирган
оҳангда. – Сизгаям қойилмасман, Дума! – У чолимга
юзланди. – Шунча иш туриди-ю. Ҳай- ронман,
икковларингни гапинг ҳеч адо бўлмайди.

– Йўқ, шошма, бешигимни тебратганимисан?! –
Оқсоқол от жиловига қайтадан чанг солаётган эди,
чолим олдини тўсади.

– Нима иш қилайлик, раис? – деди от билан Оқ-
соқолнинг ўртасига туриб. – Ариқ қазиб бўлмаса,

ер чопиб бўлмаса... Ўзимизниям патагимизга қурт тушиб турибди...

– Чиқаверинглар-чи, иш топилади! – Закунчи от жиловини бурди.

– Йўқ, шошма! – Оқсоқол қорда сирғаниб ўша томонга отилди. Бу сафар бир талпиниб жиловдан ушлаб қолди. – Агар яна бир марта сансирасанг...

Оқсоқол у ёғини айтмади. Аммо Закунчининг ранги гезариб кетганини пайқадим.

– Кўйворинг! – деди жиловини тортиб. – Тўғри гап туққанингга ёқмайди.

Чолим амаллаб Оқсоқолнинг қўлидан от жиловини айирди. Жийрон кескин бурилган эди, ту ёғидан отилган қор Оқсоқолнинг юзига сачради.

– Гап шу! – Закунчи отини қичаб нарироқча бордида, эгар устида бурилиб қаради. – Ҳозирча колхознинг хўжайини менман. ўинг деганни рабочий батальонга жўнатиб, уй ичини кўчирма қилиб юбораман!

От думини гажак қилганча қор сачратиб чопиб кетди. Ҳаммамиз орқасидан қараб қолдик. Оқсоқол ҳамон ўзига келолмас, соқоли титраб, пишқириб нафас оларди.

– Кўй, ўртоқ... – Чолим уни юпатди. – Шу аҳмоқча teng келиб ўтирасанми? – Бирпас ўйлаб туриб, елкасини қисди. – Туппа-тузук одам сиёҳига кириб қолувди-ку, бу хотинталоқ. Нимага яна закунчиликка ўтди?

– Гап закунчиликдамас! – Оқсоқол ижирғаниб юзини ўғирди. – «Қорахат» келган куни сўкканимнинг аламини оляпти.

– Вой абллаҳ-эй! – Чолим дўстининг елкасига қоқди. – Қўявер, ит акиллади қўйди-да...

– Мараз!.. – Оқсоқол муштини тугди. – Болалари ўлди, энди қўлидан ҳеч нима келмайди демоқчи.

– У овози титраб алам билан бош чайқади. – Одам-зод ҳам шунчалик палид бўладими!

– Юр, борсак борайлик, далага! – Чолим ўртоғини судради. – Қани кўрайлик-чи, нима юмуш бор экан. ...Робия иккаламиз энди бир пиёла чой ичган эдик, дарвоза тағин тақиллади. Бўйинг лаҳатда чиригур Закунчи яна келди, шекилли!

Робия дик этиб танчадан турган эди, эшик фий-қиллаб очилди. Уйга аввал лампамой ҳиди, кетидан енглари доғ-дуғ бўлиб кетган паҳталик кийган, қалин жун рўмол ўраган Башорат кириб келди. Кесакига суянганча тик туриб қор босган этигини ечди, салом берди. Кўнглим ёришди.

– Вой, сизмидингиз, мен анави гўрсўхта деб...

Башорат шоша-пиша сандал четига ўтирди.

Мой юққан, совуқдан торс-торс ёрилган қўлини танчага суқди.

– Ўлсин, мунча совуқ! – деди ҳансираф. – Их, танчангизданам муз чиқяпти-ку, хола.

Робия чойнак кўтариб, чиқиб кетаётган эди, имо билан тўхтатди.

– Ўтир! Чойга бало борми, совуқ кунда... Одам қатнайвериб безор бўлади.

Робия ийманиброқ сандал четига қайтиб ўтирди. Башорат бекордан-бекорга уйма-уй санқимайди. Гапи бор. Шуни билиб, юзига термилдим. Жимлик чўқди. Ташқарида мушук миёвлади. Башорат кулимсираб қўйди.

– Мушугингизни эрга берсангиз бўлмайдими, хола. Зора-мора кунлар исиб кетармиди!

Робия уялиб, юзини ўгириди. Жуда шаддод-да, Башорат тушмагур! Олдимда қиз бола ўтирибди-ям демайди.

– Қишининг бир куни қолсаям қўрқ дегани, шуда. Ҳали аямажиз бор, ахмон-дахмон...

- Қирилиб кетсин ахмониям, дахмониям!.. – Башорат жаҳл билан сўзимни кесди. Бошидаги рўмолини ўлқиб олиб ёнига ташлади. – Иш қолиб кетяпти, хола!

Юзига қараб туриб, раҳмим келди. Совуқдан қорайиб кетган, ёши қирқнинг нари-берисидаю чакка соchlари оқарибди.

- Поччадан хат борми? – дедим секин. (Гапим қурсин! Укам тенги одамни «почча» десам! Нима қилай, Нўғайқўрғоннинг ҳаммаси Башоратнинг эрини «почча» деб ўрганган).

– Келди! – У жўн гап айтгандек хотиржам бош силкиди. – Пулемётчи экан.

Боядан бери жим ўтирган Робия хўрсинди.

– Кимсан акамдан анчадан бери хабар йўқ.

– Ҳеч нима қилмайди! – Башорат аввал Робияга, кейин менга юпатувчан алпозда қараб қўйди.

– Урушда юрган одам ҳар куни хат ёзолмайди.

Яна жимлик чўкди. Ташқарида тағин мушук миёвлади.

– Хола! – Башорат илкис бош кўтариб, кўзимга қаттиқ тикилди. – Робияни менга берасиз!

Томдан тараша тушгандек гапириши ғалати эшитилди.

– Вой, бу нима деганингиз?!

У ўқтамлик билан қулиб юборди.

– Қўрқманг, қизингизни обқочиб кетмайман, холажон! Келин қилиб оберадиган укам йўқ.

Қарасам, Робия ҳам ҳайрон қолиб, аланг-жаланг бўляпти.

– Шогирдликка берасиз! – Башорат Робияга юзланди. – Менга шогирд бўласан, трактор ҳайдайсан! Робияни билмадиму мен бир сапчиб тушдим. – Қанақасига? Урушдан олдин Кимсан трактор ҳайдайман деганида бунаقا ишни механиклар қиласи, дейишганди.

- У бошқа замон эди, хола! – деди Башорат яли-ниб эмас, жаҳли чиқиб. – Ҳозир уруш...
- Қиз бола боши билан... – Сен ҳам гапирсанг-чи, дегандек Робияга қарадим.
- Рост, опа, – деди Робия сочининг учини ўйнаб.
- Қанақа бўларкин!
- Нима, мен эркакманми? – Башоратнинг овози қатъий жаранглаб кетди. – Ё сендан ортиқ еrim борми?!
- Ахир у ерда эркаклар ишлашса... – деган эдим, Башорат баттар аччиқланди.
- МТСда битта эркак бор. Ўша эркак – менман! – деди алам билан. – Кўчага чиқсам эркакман, уйга кирсам хотинман. Нима қилайлик! Қиши сурилиб кетяпти. Эртага йилт этиб офтоб чиқса, шунча жойни ким ҳайдайди?
- Тўғри-ку, лекин Робия... Бобоси...
- Хотиржам бўлинг! – Башорат яна оғзимга урди. – Чолингиз билан аллақачон гапни пишишиб қўйганман.
- Шунақа-ку, у ёқдан Кимсан бор...
- Тўғри, – деди Робия жонланиб. – Кимсан акам-дан берухсат...
- Дард! – Башорат совуқдан торс-торс ёрилган қўлини сандалга муштлади. – Трактор ҳайдаш – аэроплан учириш эмас! Кимсан акангга ўзим хат ёзаман. Қаллифинг трактор ҳайдаяпти, десам хур-санд бўлади. Сен трактор ҳайдашни қанча тез ўр-гансанг, Кимсан аканг шунча тез келади.

Робия гоҳ менга, гоҳ Башоратга қараб талмов-сираб турган эди, Башорат бақириб берди:

– Ўтаканг ёрилмасин! Оқсоқолнинг қўшалоқ ке-линлариям боради. Ҳеч бўлмаса биттаси эрининг ўр- нига трактор ҳайдайди. Қани отлан! Сочингни чам- барак қилиб ол! Келинкўрарга кетаётганинг йўқ!

Шундоқ деди-ю, Робиянинг қўлидан судрагудек бўлиб етаклаб чиқди-кетди. Ҳай-ҳайлаганимча қолавердим.

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

РОБИЯ ҲИКОЯСИ

1. От ўрнини той босар

Башорат опа рост айтган экан. Трактор ҳайдаш – аэроплан миниш эмас. Тўғри, аввалига трактор ғилдирагининг ҳар биттаси омочдек келадиган тишларини кўриб, қўрқдим. Дудбуронидан кўкимтири турун чиқиб патиллаётганида босиб кетмасайди, деб юрагимга ваҳима тушди, лампамой исидан неча кунгача кўнглим айниб юрди. Аммо одам қилган ишни одам қила олар экан.

Бугун эгарга биринчи марта ўтиридим. Башор опа билан эмас, бир ўзим. Мотор гуриллайди. Дудбурондан турун кўтарилади. Пўстак ташланган темир эгарга миниб олиб, МТСнинг қор босган ҳовлисида трактор ҳайдаб кетяпман. Девдек машина у ёқقا бурсам, у ёқقا бурилади, бу ёқقا бурсам – бу ёқقا! Худди достондаги тулпор минган Барчинойдек! Кўклам нафаси сезилиб қолган тип-тиник осмон, эрта-индин эриб битишини билиб, мулоим тортган қор, МТС девори орқасида куртак чиқаришга шайланиб турган толлар, қиши уйқусидан уйғониб, хўрсиниб-хўрсиниб нафас олаётган ер – ҳаммаси менга ҳайрон бўлиб қарайпти. Қанийди, ҳозир Кимсан акам шу ерда бўлса! Қаранг, Кимсан aka! Кўряпсизми, мен трактор ҳайдаяпман! Энди менинг қўлимдан ҳамма иш келади. Кўряпсизми, трактор менинг измимга бўйсуниб, хоҳлаган томо-

нимга юряпти. Эшитяпсизми, Кимсан ака, тракторимнинг овозини эшитяпсизми?

Ие, анавилар ким? Оқсоқол-ку! Ёнида Зуҳра ке-лин. МТС дарвозасидан кириб келишяпти. Оқсоқолнинг келинлари тракторчи бўлишни хоҳламаган эди-ку! Энди Оқсоқолнинг ўзи бошлаб келяпти Зуҳра ке-линни?! Узим яхши кўрадиган Зуҳра келинни!

Бир маҳал қарасам, тракторни тўппа-тўғри ўша томонга ҳайдаб боряпман. Зуҳра келин қўрқиб кетганидан Оқсоқолнинг орқасига беркиниб олди. Вой, келинйим тушмагур-ей! Мана, ҳозир, тўхтатаман! Трактор ҳайдаш – аэроплан миниш эмас! Бир маҳал Башор опа бостирамадан югуриб чиқди. Эриган қорда сирғана-сирғана чопиб келиб, трактор олдини тўсади.

– Ўчир-е! – деди бақириб.

Юмшоқ қор устига сакраб тушдим. Зуҳра келин Оқсоқолнинг орқасидан секин мўралади. Эгнида униқсан бахмал камзул, оёғида эски этик, юпқа лаблари титраганча жилмайиб турибди.

– Кўрдингми? – деди Оқсоқол унга ўгирилиб. – Буям омоч ҳайдашдек бир гап.

– Босиб кетса-чи!! – деди Зуҳра келин чиройли қўзларини пирприратиб.

– Босиб кетмайди! – Башор опа мени кўрсатиб жилмайди. – Ана, Робия туппа-тузук ўрганиб олди-ку!

– Шуни айтгин! – Оқсоқол мўйловини бураб шанғиллади. – Қиз болачалик йўқмисан!

Ҳалиям ҳуркиб турган Зуҳра келинни қучоқлаб олдим.

– Кўрқманг, ўзим ўргатаман, – дедим кулиб.

– Ана! Ўзи ўргатади, – Оқсоқол узун тўнининг барини қайириб, шимининг чўнтагидан носшиша-сини чиқарди. Нос отиб, атрофга қаради. – Кўклам

кириб қолди, – деди ҳавони исказ, – сезяпсанми,
Башор, тупроқ ҳиди келяпти. Ер уйғонди!

У каттакон кафти билан ёшланган күзларини
артди.

– Башор! – деди тұсатдан. – Зокиримнинг трак-
тори қайси?

– Ремонт қиляпмиз, – Башор опа МТС бостирма-
сига имо қилди. – Тузатиш керак.

– Тузатасан! Зўра қарашади, – Оқсоқол келини-
га юзланди. – Ўшани сен минасан, уқдингми!

Зуҳра келин индамай бош ирғади.

– Буниси Шокиримникими? – Оқсоқол мен мин-
ган трактор ғилдирагининг қор юқиб, ялтираб
турган тишини силади. – Майли, бунисини сенга
бердим. Сенам ўзимнинг қизимсан-да.

– Кўнглингиз тўқ бўлсин, Оқсоқол! – Башор опа
Зуҳра келиннинг қўлидан тутди. – Ўғлингизнинг
тракторини уч кунда отдек қилиб бераман!

– Шошма, ўв! – Оқсоқол Зуҳра келинни бостири-
мага етаклаб кетаётган Башор опани тўхтатди. –
Бақقا ке, – деди бармоғини илгак қилиб.

Башор опа кулимсираб қайтиб келди.

– Келинларингиздан ақалли биттаси трактор-
чи бўлсин деган сенсан, тўғрими? Зўрани обкеган
менман, ростми?

Башор опа «тўғри» дегандек бош силкиди.

– Шу гапим қулоғингда бўлсин! – Оқсоқол носи-
ни қорга тупуриб этиги билан эзғилади. – Агар Зўра
айт ганингни қилмаса, терисига сомон тиқаман.

– Йўқ, Оқсоқол, Зуҳрахон унақа жувонмас-ку...

– Шошма! – Оқсоқол Башор опанинг гапини кес-
ди. – Агар Зўра эрининг ўрнини босолмаса, нима
қилишни ўзим биламан. Лекин Зўранинг бошидан
бир тола соч ҳаддорат тўқилса, сени сўяман! Уқ-
дингми!

- Хўп, Оқсоқол, хўп! - Башор опа, «вой чоли тушмагур-ей», дегандек кула-кула Зуҳра келинни бостирмага етаклади.

- Юр, эрингни тракторини кўрсатаман.

Ҳаво илиб қолган бўлса ҳам МТС омбори зах, нимқоронғи эди. Қиши билан қимиirlамай туриб, занглаб кетган тракторнинг қаерига қўл тегизсангиз, муздек темир кафтиңгизни жизиллатиб куйдиргандек бўлади. Зуҳра келин аввалига трактордан ҳуркиб турди-ю, бирпасда ўзиям қизиқиб кетди. Гоҳ Башор опадан, гоҳ мендан «манави нима, буниси-чи?» деб суриштиришга тушди.

Пешинга яқин бостирмага Умар закунчи кириб келди. Қизик, Закунчи қаерга борса, аввал оти-нинг кишнаши эшитиларди. Йўқ, бу сафар пиёда келди. Аммо қўлида қамчи бор эди. Бундан чиқди, отини МТС дарвозасида қолдирган.

- Баракалла, азаматлар! - деди хушчақчақ овозда. Кўзларида табассум порлаб жилмайди. - Яшанг лар!

Қизик, бу одамнинг қанақалигини ҳеч билиб бўлмайди. Бир қарасанг юзидан заҳар томади. Кўйиб берса, ҳаммани қамчи билан савалагудек бўлади. Бир қарасанг - бундан меҳрибон одам йўқ.

- Ким? - Трактор тагида ётиб, ғилдирак ўқини болға билан ураётган Башор опа зарда билан сўради. - Яна нима гап?

- Менман! - Закунчи ерга чўнқайиб, трактор тагига мўралади. - Ишни тезлаштириб юбориб-сиз-ку. - У елкаси оша менга имо қилди. - Шогирдингиз уқувли чиқиб қолди, шекилли?

Башор опа мой аралаш занг юқсан қўлини кир латтага арта-арта трактор тагидан чиқди.

- Уқувсиз шогирдни бошимга ураманми! - деди кафтиңгиз орқаси билан сочини тузатиб. - Эрта-индин унисиям бинойидек ўрганиб олади.

Закунчи трактор орқасида турган Зуҳра келингни энди кўрди.

– Ие, яна битта колхозчимизни тортиб олдингизми? – деди ўрнидан илдам туриб.

– Ёмонми! – Башор опа қошини чимиди. – Битта тракторчийигирмата одамнинг ишини қилади, ўртоқ Хўжаев!

Закунчи лабини қимтиганча ердан кўз узмай турган Зуҳра келинга тезгина қараб олди.

– Майли, – деди рози бўлиб. – Ишни тезлатсанглар бўлди. – Қамчиси билан қор юққан этигининг қўнжига қарсиллатиб урди. – Илтимос, – деди яrim расмий, яrim тантанали оҳангда. – Бир соатдан кейин клубга чиқинглар.

У кескин бурилиб, бостирма эшигига юрган эди, Башор опа сўради:

– Тинчликми, ишқилиб?

Закунчи тўхтаб, бурилди:

– Тинчлик! Яхши гап бор!

2. Осмон юлдузсиз эмас

Уруш бошланганидан бери клуб эшигига шунча одам тўпланмаган эди. Ҳаво илиқ, оёқ остида атала-дек сарғимтил қор пилчиллар, юпун кийинган болалар у ёқ бу ёққа югурап, чоллар, хотин-халаж – ҳамманинг кўзида қандайдир сирли ҳаяжон бор эди. Чойхона ёнидаги ҳовуз бўйида бобомнинг эшак аравасиям турибди. Эшак ҳорғин кўzlари билан атрофга бефарқ қараб қўяди, кўкимтири кулранг лабини чўччайтириб, ҳавони исказиди.

Клуб зинасида турган Оқсоқол тўй эгасидек ҳаммани ичкарига таклиф қиляпти.

– Киринглар, пажалиста, ичкари кираверинглар!

Одамлар ҳайрон, худди ёнида турган киши ҳам-
масидан хабардору ўзи эшитмай қолгандек шери-
гидан сўрайди:

– Нима гап ўзи? Нима бўпти?

Хаёлимга ярқ этиб ғалати ўй келди: уруш битган
бўлса-я? Ҳар куни радиода бизникилар қарши ҳу-
жумга ўтиб, кўп қишлоқларни озод қилишаётганини
гапиради-ку. Тўғри, ҳали душман Москвадан узоқда
эмас. Лекин бизникилар нуқул босиб боравергани-
дан кейин немис таслим бўлса, ажабмас! Ҳали За-
кунчиям яхши гап бор, деди-ку! Оқсоқолнинг ҳам
чехраси очиқ. Кошкийди, уруш тугаган бўлса!

Пахтали чопонидан, жун рўмолидан зах ара-
лаш, тер ҳиди анқиб турган хотин-халажни тир-
сагим билан нари-бери суриб Оқсоқолга яқинроқ
боришга уриндим.

Ориф оқсоқол вақти чоғ пайтида мўйловини
икки қўллаб силайдиган одати бор. Ҳозир ҳам ҳўл
бўлиб кетган мўйловини бураб, оломонга жилма-
йиб қарайяпти.

– Ичкари кирсаларинг-чи, барака топкурлар!
Менинг хаёлимга келган ўй бошқаланиям мия-
сида айланашётган экан. Тўда орасидан аёл киши-
нинг ҳаяжонли ҳитоби эшитилди.

– Уруш тамом бўптими?!

Бирпасда ҳамма ёқ қий-чув бўлиб кетди. Ҳас-
сага суюнган чоллар, кўзида умид ёнган хотинлар
Оқсоқолнинг атрофини ҳалқадек ўраб олишди.

Сийрак соқолли чол чувалган салласини қайта
ўтар экан, хаста овозда сўради:

– Тушунтириб гапирсангиз-чи, Оқсоқол, Гитлер
тўнғиз қўпиптими?!

– Бердисини айтгунча уриб ўлдирасанларми,
барака топкурлар! – Оқсоқол яна ҳайқирди. – Ич-
кари кирсаларинг-чи!

Оломон орасидан бояги аёлнинг асабийроқ товуши келди:

– Ҳеч ким йўқ-ку, у ёқда. Ўзингиз айтиб қўя қолинг, уруш тамом бўптими, ишқилиб! Болаларим отасини соғиниб кетди-ку!

Ўша томонда Башор опанинг ўқтам овози янгради:

– Болаларни баҳона қилмай, ўзим соғиндим деб қўя қол!

Гурра кулги кўтарилиди. Оқсоқол ҳам илжайди.

– Башор тўғри айтади, Қумри! Жалол маҳсумни соғинган бўлсанг, тез-тез хат ёзиб тур. Эрта-индин ўзиям кепқолади. Душман беш юз минг аскаридан айрилиб, Масковдан юз чақирим нарига қочди.

Эшитдингми! Қани, кираверинглар.

У клубнинг очиқ турган қўш тавақали эшигидан ичкари кириб кетди. Ўша заҳоти ҳамма ур-сур билан зинага ёпирилди. Ўртага тушиб қолган экан-ми, оломоннинг ўзи оёғимни ерга тегизмай клубга обкириб қўйди. Ҳамма қий-чув солиб, дуч келган жойга ўтирди. Олдинги қаторни болалар эгаллаб олишди. Улар орасида жияги ситилиб кетган дўп-пи кийган Олимжонни кўриб қолдим. Залда эркак-лар йўқ ҳисоб, деярли ҳаммаси хотинлар, чоллар эди. Ҳамма ғовур-ғувур қилас, умид билан саҳна-га тикилар, лекин саҳнадаги қизил мовут ёпилган стол бўш эди. Стол орқасида беш-олтита суюнчиғи баланд курси қатор тизиб қўйилибди. Тўрда Стalinнинг сурати...

Клубга яқин орада одам кирмагани учун зах бо-сиб кетган, катта-катта деразаларнинг синиқ ойнасидан шамол ғуриллайди. Кузда чакка ўтган шекилли, бир вақтлар гул солинган деворлар нам босиб, бўёғи кўчиб тушибди. Урушдан илгари саҳна тепасида «Мехнатдан келса бойлик – турмушинг

ҳам чиройлик!» деган шиор бўларди. Ҳозир «Ҳамма нарса фронт учун!» деган ёзув илиб қўйилибди. Саҳнага энг аввал Умар закунчи кириб келди. У кулранг костюм-шим кийган, бўйнига бўйинбоғ тақиб, ясаниб олган эди. Тўрт-беш қадам юриб тўхтади-да, саҳна бурчагига қараб чапак чала бош лади. Пастдагилар индамай ўтирганидан ғаши келди шекилли, «сенлар ҳам чал» дегандек ғайрат билан қарсак ура кетди. Залда ўтирганлар нима гаплигини билмаса ҳам жўр бўлди. Саҳна бурчагидан бошяланг, сочига оқ оралаган, тўла гавдали киши чиқиб келди. Мовут костюминг ўнг енги шалвираб ётар, оғир-оғир қадам босар эди. Мехмон яқин келган заҳоти Закунчи баланд суюнчиқли курсилардан бирини чаққонлик билан суриб рўпара қилди. Шоша-пиша чўнтағидан рўмолча чиқариб, курсини артди-да, меҳмонни авайлаб ўтқизди. Янаям қаттиқроқ қарсак чала бошлади.

Пастдагилар унга баравар жўр бўлишди. Охири «бешқарсак»га айланиб кетган сурондан клуб томи кўчиб тушгудек бўлганида меҳмон ягона чап қўлини силкитиб, «бўлди бас» дегандек, имо қилди.

Умар закунчи эса турган жойида мулойим жилмайиб ҳамон қарсак чалар, колхозчиларни ҳам шунга ундаётгандек бўлар эди. Меҳмоннинг вақти тифиз эканми, ё шовқин-сурондан қулоғи битди-ми, ўрнидан туриб кетди.

– Ўртоқлар! – деди бақириб. – Ўртоқ колхозчилар... Илтимос...

Умар закунчи жилмайган кўйи тинчий бошлаган залдан кўз узмай, меҳмоннинг қулоғига бир нимани шивирлади. Меҳмон жойига қайтиб ўтирганидан кейин жарангдор овозда, дона-дона қи-либ гап бошлади:

– Ҳурматли колхозчилар! Бугун бизнинг колхозда қўшалоқ байрам! Биринчи, энг муҳим байрам шуки, сизлар билан гаплашиб олиш учун райкомнинг биринчи секретари – янги котиби, ҳаммамиз учун ҳурматли ўртоқ Абдураҳмонов ташриф буюрдилар!

Умар закунчи охирги сўзларини тантана билан эълон қилиб, шу қадар қаттиқ чапак чалдики, зал тағин жунбишга келди.

– Ҳурматли ўртоқ Абдураҳмонов! – Умар закунчининг жарангдор овози шовқинни босиб кетди. – Бизнинг хўжалик аъзолари сизни – уруш қаҳрамони, жонажон ватанимиз учун қон кечган жасоратли жангчини, районимизнинг отасини чин юракдан табриклайдилар. Хуш келибсиз колхозимизга, ўртоқ Абдураҳмонов!

Оломон қайтадан ғайратга тушиб қарсак чала бошлади.

Шунда кутилмаган иш бўлди. Абдураҳмонов оғир гавдасига ярашмаган чаққонлик билан ўрнидан сапчиб турди. Негадир салқиган қовоқлари учиб-учиб, шишинқираган юzlари қизариб кетди. Ягона қўлини чўзиб, ҳамон ғайрат билан қарсак ураётган Закунчининг билагидан ушлаб, шаҳд билан тортди.

Залга қараб, бир нима деган эди, шовқиндан ҳеч нарса эшитилмади. Аммо зум ўтмай чапак тинди, одамлар харракларни фирчиллатиб, жойига ўтиришди.

– Ўртоқлар! – деди у титроқ, хаста овозда. Ёнида жилмайиб турган Закунчини зўрлагудек бўлиб жойига ўтқизди. – Дўстлар! Юртимизнинг бошига оғир кун тушганида кечани кеча, кундузни кун-дуз демай ҳалол меҳнат қилаётганингиз учун ҳаммангизга минг раҳмат! Райком ҳаммасини билади.

«Қизил дәхқон»чилар фронтта пландан ташқари беш тонна қуруқ мева юборганини, юз минг сүмлик заём олганини, жангчиларимизга иссиқ ки-йим жүнатганини - ҳаммасини биламиз. Душман Москва останаларида енгилди. Шармандаси чиқиб қочяпти. Бунда сизларнинг ҳам улушинглар бор.

Энди Закунчи ундумаса ҳам одамларнинг ўзи гувиллаб қарсак ура бошлади. Абдураҳмонов ягона қўлини кўтариб шовқинни тўхтатди.

- Мен районда янги одамман! – деди толиққан овозда. – Фронтдан яқинда қайтдим... Аммо бу колхозга урушдан аввал ҳам келганман. Тўғрими, Оқсоқол!

Залнинг ўртароғидан Ориф оқсоқолнинг баланд овози эшитилди.

- Баракалла! Келгансиз.

- Дума қаёқдалар, Дума?

Ҳамма аланг-жалант бўлиб қолди.

Бобом охирги қаторда ўтирган экан. Ўрнидан тургани билан бирор кўриб, бирор кўрмади.

- Бу ёқдаман! – деди чийиллаб. – Гапираверинг, эшиятпман.

- Бу жой, – меҳмон бўш курсиларга имо қилди,

- сизларники. Колхозни йўргаклаб, бешигини тебратганларники. Қани, марҳамат, жойларингни билиб ўтиринглар.

Умар закунчи дик этиб ўрнидан турди.

- Шуларга асраб қўйибмиз-да жойни! Қани, Оқсоқол, Ҳусан ака, президиумга марҳамат.

Оқсоқол билан бобом саҳна бурчагидаги зинадан узун-қисқа бўлиб чиқиб боришаётганида тағин қарсакбозлик бўлиб кетди.

- Мен бугун жуда хурсандман! – Меҳмон залга қараб жилмайди. – «Қизил дәхқон»дан чиққан қаҳрамон жангчини қутлашга келдим. – У ягона

қўлинини мовут костюмининг чўнтағига суқиб газета чиқади.

– Раънохон, чиқинг! – деди Умар закунчи ўрта-роқдаги қаторга имо қилиб.

Сочини чамбарак қилиб ўраган, қундуз ёқали пальто кийган Раъно келинойим одамлар орасидан ўтиб, саҳнага чиқди. Қарасам, икки юзи қизариб, чиройли кўзлари ёниб турибди.

– Ўқинг! – Закунчи меҳмоннинг қўлидан газетани олиб, Раъно келинойимга узатди.

Раъно келинойим газета қатини ёзаётганда, «Қизил Ўзбекистон» эканини пайқадим. У гоҳ саҳнада ўтирганларга, гоҳ паstdагиларга қараб ширип жилмайган кўйи шариллатиб ўқиб кетди.

«Тошкентлик паҳлавон. Марказий фронтнинг оддий аскари, артиллериячи Очил Комилов урушдан аввал энг тинч касб – ўқитувчиликни орзу қилганди, Тошкентдаги Низомий номли педагогика институтида ўқир эди. Унинг мақсади ёш авлодни тарбиялаш эди. Немис-фашист босқинчилари юртимиизга бостириб киргач, қўлига қурол олди...»

Зал яна сув қўйгандек жимжит бўлиб қолган, ҳатто биринчи қаторга ўтириб олган болалар ҳам чурқ этмас, ора-чора одамларнинг йўталгани, тарновдан эриб тушаётган қорнинг шилдираши эшитилиб турарди.

Бир маҳал эшикка яқинроқ жойда хотин киши хиқиллади:

– Очилим, болагинам...

Башор опанинг зардали товуши жимжит залда қаттиқ янгради.

– Ўғлингиз иш кўрсатганига суюниш ўрнига обидийда қиласиз-а, Лазакат хола!

Раъно келинойим ҳамон газета ўқир, овози тиник, ҳаяжонли жаранглар эди.

Келинойимнинг бунчалик равон, бунчалик дона-дона ўқишини энди билишим. Ўзини тутиши ҳам, овозиям, мулойим жилмайиб туришиям – ҳамма-ҳаммаси одамларни сеҳрлаб қўйган эди. Ростини айтсам ойим кунора, «келинойингдан хабар ол, битта ўзи қон бўпкетади», деб чирқиллашига қарамай анчадан бери уйига боролмаганимдан уялиб кетдим. Ўша заҳоти бир замбил картошани кўтаролмай, қўллари қалтираб турган Очил ака кўз ўнгимга келди.

Наҳотки ўша Очил ака шунчалик иш кўрсатган бўлса! Бундан чиқди юрагида ўт бор экан-да! Мен бўлсан, бечорани калака қилиб юрибман.

Раъно келинойим тўпчи Очил Комиловнинг Вязма деган жойда бир жангда ўн битта немис танкини пачақлагани, Олий Бош қўмондоннинг буйруғига биноан Жанговар Қизил Байроқ ордени билан мукофотланганини ўқиётганида овози тантанали тус олди.

Газетани ўқиб бўлиб меҳмонга узатган эди, Умар закунчи чаққонлик қилиб тортиб олди. Келинойимга бир нима деди-ю, қайтадан янграган қарсаклар овозидан эшитиб бўлмади, Раъно келинойим мамнун жилмайиб зинадан тушиб кетди.

Умар закунчи пастга қараб қичқирди:

– Комил ака! Ўртоқ Комил ака!

Комил амаки дераза олдида ўтирган экан. Шошилмай ўрнидан турди. Бошида эскироқ юмалоқ дўппи, эгнида чопон. Сийрак соқоли ҳар доимгидек текис тарошланган. Янги котиб Комил амакини танир экан.

– Ие, ўзимизни табиб-ку! – деди кулимсираб.

– Шу-да! – Закунчи дарров гапни илиб кетди.

– Табиб бўлгани билан кетмонни ҳаммадан яхши уради. Стахановчи. Аммо қўлиям енгил. Любой сални уч кунда тузатади.

– Қани, чиқаверинг, Комилбой! – Ориф оқсоқол мүйловини ҳафсала билан буради. – Геройни отасиям герой бўлади-да.

Табиб одамлар орасидан секин-секин ўтиб, бурчакдаги зинадан саҳнага чиқди. Абдураҳмонов ўрнидан оғир қўзғалиб, Комил амакининг рўпачасига борди. Табиб унинг узатган чап қўлини қўшқўллаб қисди.

Умар закунчи саҳна бурчагига бир имо қилган эди, буғалтир Соли сўпоқ пилдираб чиқиб келди. Чамаси боядан бери кутиб турган бўлса керак, қўлида тугун бор эди.

– Ўртоқ Комил ака! – деди Закунчи тантана билан. – Шундоқ қаҳрамон ўғилни ўстириб тарбиялаганингиз учун минг раҳмат сизга. Мана бу – колхоз правлениеси номидан совға!

Шундай дедиую тугунни ечди. Ичидан яп-янги беқасам тўн чиқди. Табиб хижолат чекиб турар, гоҳ саҳнадагиларга, гоҳ залга қарап, чамаси нима қилишини билмасди.

Соли сўпоқ тугун орасидаги буклоғлиқ дўппини столга ташлади-да, шоша-пиша Комил амакининг эгнидаги чопонни ечиб олди. Закунчи янги чопонни ўз қўли билан кийгизди. Қизил қийиқчани чаққон айлантириб, табибнинг белига боғлади.

Соли сўпоқ дўппининг қатини очиб, кафтига қарсиллатиб ураётган эди. Оқсоқол илдам ўрнидан турди.

– Бу ёққа ол! – деди қўл чўзиб. – Калинг юқиб қолади. Шу қўлинг билан бошингни қашигансан, биламан.

Қийқириқ, кулги бўлиб кетди. Оқсоқол табиб-нинг бошидаги юмалоқ дўппини авайлаб ечиб, қў-лига тутқаздида, янгисини кийгазди.

– Баракалла, Комилбой! – деди табибнинг пешонасидан ўпиб. – Белида белбоғи бор ўғил ўстирибсиз.

Оқсоқол жойига бориб ўтираётганида тағин қарсакбозлик бошланди.

Қизиқ, ҳали ўзининг шаънига қарсак чалинганида ғаши келган Абдураҳмонов энди қувониб кетди. Бир қўллаб чапак чалолмагани учунми, нуқул чап қўлини «баракалла» дегандек ҳавода силкитар, кўзларида қувонч порлар эди.

Умар закунчи табиба юзланиб, тантанавор оҳангда сўради:

- Сўз берайликми?

Табиб елкасини қисди.

- Мен нима дейман... – Залга қараб олди-да, паст вазмин товушда қўшиб қўйди. – Уруш тезроқ битсин. Жумла мўмин қатори Очилим ҳам эсон-омон келсин! Яхши тўйлар қиласизлар!

Комил амаки саҳнадан тушиб кетаётганида Закунчи тағин миннатдорчилик билдириди.

- Раҳмат сизга! Қишлоғимииздан чиқсан қаҳра-мон Очил Комиловнинг укаси Олимжон Комилов-ни биласизлар-а?

Орқа томондан Парча опанинг дўриллагани эшитилди.

- Биловуз! Яхши бола!

- Олимжон, чиқ бу ёқقا! – деди Закунчи залга аланглаб.

Биринчи қаторда ўтирган Олимжон саҳна томонга югурди.

- Маладес йигит! – Умар закунчи Олимжоннинг қўлини қисди. – Законний бола! – деди райком ко-тибига қараб. – Дарсдан бўш пайтида колхозга ёрдам беради.

Саҳна бурчагидан яна Соли сўпоқ чиқиб келди. Умар закунчи патнусҳа ёғоч ручка билан қоғозга ўралган алланимани Олимжонга тутқазди.

- Мана бу ойингга! – деди қоғозга ўроғлиқ нарсага имо қилиб. – Рўмол. Буниси сенга. Ручка би-

лан «московский» перо! Яхши ўқи, хўпми? Ҳозир нечанчи классдасан?

Олимжон нимадир деган эди, эшитилмади.

– Нима? – деди Закунчи қулоғини Олимжоннинг оғзига тутиб. – Қаттиқроқ гапир! Одамлар эшитсин.

– Тўртинчи! – Олимжон бир қўлида ручка, бир қўлида қофозга ўроғлиқ рўмолни чанглаб жилмайди.

– Маладес! – Закунчи унинг елкасига қоқди. – Билиб қўй, сенинг вазифанг – ўқиш. Келажакда олим бўлмасанг, ҳисобмас. Доҳиймиз Сталин шундоқ қийин пайтдаям сизларни ўқитяпти. Бошқаларга йўқ нонни мактабга беряпти. Шундоқ экан, сенлар олим бўлишинг шарт, тўғрими?

...Бобомнинг эшак аравасида уйга қайтарканмиз, бугунги тантаналар кўз ўнгимдан кетмас, нам босган кўзойнак ортидан термилиб турган Очил аканинг митти кўзлари хаёлимда жонланар, «яхши кўриш айб эмас-ку» деган, ялинган овоzi қулоғимда жаранглар эди. Билмадим, негадир ўша заҳоти хаёлимга Кимсан акам келди. Қанийди Кимсан акам ҳам орден олса! Клубда шунаقا мажлис бўлса! Ҳамма Кимсан акамни мақтаса!

Бобом қулоқчини қийшайиб кетган телпагини бостирганича эшак жиловидан тутиб борар, арава ғилдираги остида кечки совуқда қайтадан музлаган қор қисирлар, ҳаво очилиб кетган, қоп-қора, чуқур осмонда бодроқдек юлдузлар порлар эди.

3. «Оқ илон, оппоқ илон, ойдинда ётгонинг қани!»

Ер селгир-селгимас, тракторни далага солдик.

Кутиб ўтиришга вақт йўқ. Башор опа ёнига Зуҳра келинни олиб, Бўрижар этагидаги биринчи брига-

дани шудгор қилишга тушиб кетди. Менинг зим-мамга Құттармадаги олтинчи бригада тушган. Ёрдамчим – Олимжон.

Эрта баҳорда тупроқ ҳиди бошқача бўлади. Қиши бўйи қор остида ухлаб ётган ер кўкламнинг илиқ-иссиқ офтобидан уйғонади-ю, ҳузур қилиб керишаётганга ўхшайди. Ҳали селгиб улгурмаган тупроқдан нам аралаш қуёш ҳиди анқийди. Трактор оламни бузгудек тариллайди. Тутун иси керосин ҳидига қўшилиб кетади. Аммо бу ислар ернинг ёқимли бўйи олдида унча сезилмайди ҳам. Трактор омочи палахса-палахса қилиб ағдарган жой қоп-қорайиб қолади. Совуқ жойларга қайтиб кетишга улгурмаган қарғалар трактор устида ғужғон ўйнаб, пастга, қазилган ерга шўнғиёди. Аммо қарғаларнинг чағ-чуғ қилиши энди ғашга тегмайди. Бари бир эрта-индин беҳи гулласа – тамом! Қузғунлар учиб кетади.

Олимжон хурсанд. Идорада бўлган ўша мажлис. Умар закунчи ўз қўли билан ручка совға қилгани болани жудаям севинтириб юборган. Биламан, мактабга ёлчитиб бормаяпти. Тушлик бўлмасидан жилдини кўтариб келиб қолади. «Иккита ўқидик, учта ўқидик», деб баҳона қилади. Сув ташийди, ёнимга ўтириб олиб трактор ҳайдагиси келади. Қўли рулга аранг етади-ю, катталардек жиддий бўлиб, бултурги марзалар дўппайиб турган дала-дан кўз узмай боради...

Бугун ҳам шунаقا бўлди. Пайкал четидаги бир туп жийда тагида тушлик қилиб ўтирадим. Офтоб мулоим жилмайиб, елкани қизитади. Осмонда эринчиқ булатлар вазмин сузив боради. Ариқ бўйидаги майсалар орасида очилган жимитдек зангори гуллар устида бойқиси сарғиши қанотини пирпиратиб учади.

Энди бир бурда зоғора еган эдим, дала бошида Олимжон кўринди. Жилдини боши устида пирпрак қилиб айлантириб чопиб келди.

– Сув опкелайми? – деди жилдини жийда шохига илиб. Ҳансираб нафас олар, терлаб кетган эди.

– Шошма, аввал қорнингни тўйғазиб ол.

Битта зоғорани бўлашиб едик. Зоғора яхши-ку, дарров тиқилиши ёмон. Чой йўқ.

Олимжон зоғорани чала-чулпа чайнаган кўйи пачоқ челакни кўтариб, пайкалнинг нариги бошига югуриб кетди. Тол тагида булоқ бор. Суви тоза, муздек.

Керосин ҳиди анқиб турган челақдан сув ичиб тушликни тугатдик.

– Акам яхшилар-а? – Олимжон бурнининг учида илиниб турган сув томчисини артиб мамнун жилмайди.

Кулдим.

– Айтмовмидим, аканг орден оладилар, деб.

– Сизам яххисиз! – Олимжон ёйилиб илжайди. –

Тракторга сув оборайми?

– Майли, кетдик.

Олимжон челакни кўтарганча ҳайдалган шудгордан тиззасигача тупроқ кечиб трактор томонга югурди. Мендан олдин етиб бориб, моторга сув қуя бошлади.

Ҳар қандай ишнинг ҳам охири қийин бўлади. Пайкални қўлдан чиқариб қўя қолайлик, деб харчанд уринсам ҳам, бир парча ҳайдалмаган ер қолди. Даланинг у бошидан бу бошига икки марта бориб келсак, тамом. Кечаси тракторни бешинчи бригадага олиб ўтамиз-да, эрталабдан янги жойда иш бошлаймиз.

Иккаламиз ҳам чарчаган эдик. Олисда, хўмрайган тўда-тўда булатлар орасида қуёш қонталаш

нур сачратиб бир зум осилиб турдию уфқ ортига думалаб кетди. Шамол кучайди. Кун бўйи эрин-чоқ кезиб юрган булатлар офтоб ботганидан ке-йин қаҳрли тус олди. Шиддат билан бостириб кела бошлади. Трактор устида безовта чарх ура- ётган қарғаларнинг чағ-чуғи кучайди. Кўнглимга ғашлик чўкди. Ёмғир ёғмаса гўрга эди. Бу ёқда қо- ронғи тушиб кетяпти.

Бир маҳал трактор тумшуғидан буғ кўтарилиб, ҳеч нима кўринмай қолди.

– Ҳозир сув обкеламан! – Ёнимда ўтирган Олимжон сакраб, ерга тушди. Имиллаб бораётган трактор биқинидаги пақирни юлқиб олди-да, қо- ронғилик чўка бошлаган шудгордан югуриб кетди.

– Қўрқмайсанми? – дедим бақириб.

Олимжон трактор шовқинидан гапимни эшит-мади шекилли, қайрилиб қарамади. Бирпасда нимқоронғи зулматга сингиб кетди. Тракторни тўхтатишим билан мотор ўчиб қолди. Э, ўла! Энг ёмони мана шу – ўчиб қолиши! Моторни қайтадан ўт олдириш осон бўлса экан.

Ерга тушишим билан этик қўнжидан лой ара-лаш тупроқ оёғимга тўкилди. Трактор тумшуғида осилиб ётган каттакон темир тутқични бурай бош-ладим. Уввало уринаман, қани айланса! Пастга боссам, қўлимни юқорига итариб ташлайди, юқо-рига кўтарсам, ўчакишгандек пастга силтайди. Бир зумда терлаб кетдим. Шамол кучайган, кун- ботар томонда чақмоқ ялтирас, зулмат қоплаган осмонда қарғалар шамол арғимчоғида учиб, бор овозда шовқин солар эди.

Олимжон кетган томонга қараб қўлимни кар-най қилганча чақирдим.

– Олим-жо-он! Шамол овозимни тескари ёқقا олиб кетди. Ўзимнинг ожизлигим ўзимга алам қилди. Олимжон

нима қилиб берарди! Мен буролмаган тутқични айлантиришга ёш боланинг кучи етармиди! Башор опа бўлса бошқа гап! Бунақа қайсар тракторнинг «эсини жойига киргизиб» қўйишни билади.

Башор опани ўйлашим билан ярқ этиб хаёлимга келди: бир сафар МТС ҳовлисида тракторнинг тутқичини айлантиrolмай хуноб бўлиб турганимда Башор опа осонгина юргизиб берганди. Тутқични қияроқ солиб, бутун гавдаси билан бир босганида мотор пат-пат қилиб ишлаб кетган.

Мен ҳам шундай қилдим. Тутқични суғуриб олиб, бошқатдан, ёнбошлатиброқ тиқдим-да, бандидан қўш-қўллаб ушлаганча биқинимга тираб, бутун гавдам билан босдим. Тутқич зўриқиб айланди. Трактор «поп» этди. «Овозинг чиқаркану ер ютгур!» Тутқични суғуриб қайтадан солдим. Бу сафар мотор икки марта потиллади. Дудбурондан тутун аралаш чиққан чўф қоронғида аниқ кўрин-ди. Ҳаққиси уч гал! Энди юриб кетади. Бу сафар бутун гавдам билан ёнбошлаб бир силтаган эдим, тутқич банди сал пастлади-ю, шунақсанги кучли зарб билан биқинимга урилдики, кўзимдан олов чиқиб кетди. Ўнг биқинимда чидаб бўлмас оғриқ сездиму нафасим чиқмай қолди. Кейин нима бўлганини билмайман. Қоронғида соядек сўппайиб турган трактор, муттасил чағ-чуғ қилаётган қарға-лар, осмонда зангори қиличдек ялт-юлт қилиб ўчаётган чақмоқ – ҳаммаси ғойиб бўлди.

Юзимга сачраган ёмғирдан ҳушимга келдим. Охири ёғибди-да, деган ўй ғира-шира миямга урилди. Ҳали кўзимни очмасимданоқ биқиним увишиб қолганини, увишган бўлсаям жонимни суғуриб олгудек ачишиб, оғриётганини идрок этдим.

– Опа, туринг, опа?

Юзимга яна ёмғир сачради. Қизик, ёмғирдан керосин ҳиди келяпти.

Кўзимни очиб, қоп-қора, думалоқ нарсани кўрдим.
Олимжоннинг йиғламсираган овози қулоғимга
кирди.

– Туринг, опа, туринг...

Синчиклаб қарасам, бояги думалоқ нарса – че-
лак экан.

Олимжон кўзимни очганимни кўриб севиниб кетди
шекилли, челяқдаги сувни яна бошимдан қуиди.

Керосин ҳиди анқиб турган сув оғзимга кириб,
кўнглим ағдарилиб кетди.

– Керакмас! – дедим қўл силтаб. – Бўлди.

Олимжон челяқни ерга қўйиб, ёнимга ўтирди.

Кичкина, аммо дағал қўли билан юзимни сила- ди.
Хўл, муздай қўли юзимга тегиши билан тағин
лампамой ҳиди келди. Энтикиб, юзимни, ўгирган
эдим, бола қўрқа-писа қўлинини тортиб олди.

– Тепдими? – деди бошимга эгилиб. Энди йиғла-
мас, аммо овозида ваҳима бор эди.

Трактор тутқичи тепганини энди эсладим.

– Ҳеч нима қилмайди!

Болани тинчтииш учун қаддимни ростламоқ-
чи эдим, бирор биқинимга пичноқ санчгандек ло-
вуллаб ачишди. Ҳарчанд ўзимни тутай десам ҳам
бўлмади. Ўнг ёнбошимни чангллаганча йиқилиб
тушдим. Юзим нам тупроқча урилди. Димоғимга
ер иси кирди. Қизиқ, гувиллаб турган шамол
шовқининг қарамай тупроқнинг ожиз шивирла-
шини аниқ эшитгандек бўлдим. Ичим ёниб борар-
ди. Инграб юбордим:

– Сув!

Олимжон бошимга эгилди.

– Мана, – деди жиякларидан чакиллаб сув тома-
ётган дўппини қўшқўллаб тутиб. – Яхши сув, опа.
Ўзимам ичдим.

Бошимни күтариб уч-тўрт қултум ичдим. Дўппи елими, керосин ҳиди анқиб турган сув муздеккина эди. Тағин кўнглим ағдарилди. Юзимни ўғирдим. Олимжон шундай қилса мен дарров тузалиб қоладигандек, дўппидаги сувнинг ҳаммасини ичиб битирди.

– Қаранг, топ-тоза! – деди овози титраб. – Юринг, кетайлик, опа! Тура қолинг.

Анча ўзимга келдим. Амаллаб қаддимни ростладим. Рўпарамда қоп-қора соядек трактор сўп-пайиб туар, тумшуғидаги темир тутқич қоранғида хира йилтирас, бошимиз устидаги қарғалар сийраклашиб қолган, аммо чақмоқ борган сайнин кўпроқ ялтирас, осмондан қисқа-қисқа бўғиқ гум-бирлаган садо эштиларди.

– Туриңг, опажон! – деди Олимжон қўлимдан тортиб. – Кетамиз, ҳозир жала қуяди.

Ўрнимдан туратганимда биқиним яна ловулаб ёнди. Томоғим қуриб борар, сув ичгим келар, лекин кўнглим айнарди.

Олимжон ўрнимдан турганимга қувониб кетди. Дадилланиб елкасини тутди.

– Бизаникига борамиз-а? – деди мени суяб юришга уриниб. – Дадамларда-чи, кийик ўти бор. Уч марта ичсангиз тузалиб кетасиз!

Ҳар қадам қўйганимда биқинимга янгидан пи-чоқ санчилар, кўз ўнгим қоронғилашиб, аъзори баданимдан совуқ тер чиқиб кетаётганини ўзим сезиб турардим. Ўнг қўлим ҳам сирқиллаб оғриётганини энди билдим. Бундан чиқди, тутқич тепганида биқиним аралаш қўлимга ҳам урилгану қи-зик устида сезмаганман.

– Акам келсалар сиз билан трактор ҳайдаганим- ни айтаман! – Олимжон қўлтиғимга кириб ҳар- силлаб бораркан, тўхтовсиз гапиради. – Акамга

айтаман, Робия опам ҳам сизга ўхшаган қаҳрамонлар, дейман. Менга трактор ҳайдашни ўргатдилар, трактор тепсаям йиғламадилар, дейман.

У оёғим тагида ўралашган сайин юришга қийналар, тишимни тишимгә қўйиб борардим. Олимжон терлаб кетган, қўлтиғимга тегиб турган ингичка елкаси жиққа ҳўл бўлиб, баттар ғашимни келти- рап, меними - ўзиними юпатиб, тўхтовсиз гапи- риб борарди.

- Дадамларда-чи, опа, мўмиё бор. Бир марта ичсангиз бўлди!

Пайкал четига амаллаб чиқдигу у ёғига қадам босишга мадорим қолмади.

- Шошма, Олимжон... - Болани қўрқитмаслик учун дадилроқ гапиришга шунча уринсам ҳам овозим инграб чиқди. - Дам олайлик.

Ҳали иккаламиз зофора еб тушлик қилган жийда тагига ўтириб қолдим. Олимжон рўпарамга чўккалаб қўзимга тикилди.

- Ёмон оғрияптими?

- Йўқ. Ҳозир босилиб қолади.

Шундоқ бошимиз устида чақмоқ чақди. Бу сафар шу қадар шиддатли ялтирадики, осмон- ни икки бўлакка тилимлаб ташлагандек бўлди. Кўкимтири нурда Олимжоннинг кўрқувдан дум-думалоқ бўлиб кетган кўзларини, жийда шохида илиниб турган жилдини кўрдим. Ўша заҳоти еру кўк- ни титратиб, момақалдироқ гумбурлади. Юзимга илиқ, йирик томчи тушди. Ўтирган жойимда қўл чўзиб, Олимжоннинг бошини силадим.

- Дўппинг қани? - дедим оғриб кетаётган биқинимни чангллаб.

- Э, қўйвулинг! - Олимжон қўл силтади. - Челак ичидা қопкетибди. Эртага оламан. Юринг, - у тағин қўл чўзди, - бизникига борамиз. Дадамга айтсам...

– Йўқ, – дедим унинг гапини кесиб. – Сен кетавер, хўпми! Эрталаб мактабга боришинг керак. Бор, жилдингни ол. Дафтаринг ҳўл бўлиб қолади.

– Опа! – Олимжон мени қучоқлаб олди. Елкала-ри силкиниб ўксиб-ўксиб йиғлаб юборди. – Кетмайман! – деди бақириб. – Кетмайман! Керакмас мактаби, опа!

Ёмғир кучайиб кетди. Болани бағримга босиб ёмғирдан ҳўл бўлиб кетган юзидан ўпдим.

– Хўп, Олимжон, бўпти, – дедим кўз ёшимни аранг ютиб.

– Юринг! – У лойда сирғаниб ўрнидан турди. Кўлини чўзди. – Юринг, опа!

Ўрнимдан қўзғалишим билан биқиним тағин санчиб кетди.

– Яхши, – гандираклаб оёқقا қалқдим. – Кетамиз. Лекин сизларникигамас. Етиб боргунимизча тонг отади. Биласанми... – Иложи борича дадилроқ қадам босишга уриниб, елкасидан ушладим. – Мен Кўтармада қоламан, Раъно келинойимницида. Хўпми? Трактор далада қолганини айтмасам бўлмайди.

Тағин чақмоқ чарсиллади. Уст-боши жиққа сув бўлиб кетган Олимжоннинг йиғидан титраб турган лабарини аниқ кўрдим. Момақалдироқ сурон содди! – дедим йўл бошлаб.

...Кўча четидаги куртак чиқарган толлар шамол қаҳридан титраб ора-чора чақмоқ чаққанида сес каниб кетар, ҳамма ёқни ер ютиб юборгандек, ваҳимали жимлик чўйканди.

Вақти-вақти билан момақалдироқ гумбурлаб, сукунатни портлатар, аммо ўша заҳоти ҳамма ёқни аввалгидан ҳам чуқур сукунат босар, ёмғирнинг шовуллаши бу хатарли жимжитликни янаям чуқурлаштириб юбораётгандек бўлар эди.

Раъно келинойимнинг эшиги орқасидан там-баланган экан. Тирқишидан мўраласам, ҳовли ёнбошдаги уйда хира нур кўринди. Хайрият! Бошим ғувиллаганча эшик кесакисига суяниб, темир ҳалқани қоқдим. Кўнглим беҳузур бўлиб борар, ҳозир йиқилиб тушишимни ҳис қилиб турардим. Ҳалқани дурустроқ тақиллатишга мадорим етмади.

– Менга беринг, опа! – Олимжон ҳалқани қўшқўл-лаб ушлади-да, кучи борича эшикка ура бошлади.
– Кеннойи! – деди бақириб. – Очинг!
Уй томондан қандайдир шарпа кўрингандек бўлди. Олимжон ҳалқани янаям қаттиқроқ урди. Тағин момақалдироқ гумбурлади. Бир маҳал кўзимни очсан ичкарида чироқ йўқ. Ҳозир ёниб турувди-ку.

Олимжонга ялиндим.

– Қаттиқроқ тақиллат. Момақалдироқда эшитмаяптилар.
Олимжон икки қўллаб эшикни муштлашга тушди.
– Кеннойи! Раъно кеннойи!
Йўқ! Келинойим эшитмади. Бундан чиқди, чарчаган. Эртароқ ётиб, дам олгиси келган. Ёмғир кучайиб кетди. Эшик кесакисидан сомон сувоқ иси анқиб, кўнглим баттар беҳузур бўлди.

Бир маҳал ҳушимни тўплаб қарасам, Олимжон пастак деворга тирмашяпти. Зум ўтмай, деворга миниб олди.

– Их, тикан бор экан! – деди ғижиниб.

Кейинги лаҳзада унинг ҳовли томонга гуп этиб тушгани, шап-шуп лой босиб уй томонга борга-ни, «кеннойи» деб чақиргани эшитилди. Уй эшиги ғийқиллаб очилди. Дарвозанинг тирқишидан яна мўралаб, қоронфида ҳеч нимани кўролмадим. Бола тушмагур келинойимни кўрқитиб юбормасайди!

Шу пайт аллақандай әркак кишининг «...борми сенга ҳароми!» – деб сўкингани, Олимжоннинг «қўйворинг» деб ялингани эшитилди.

Эшикни кучим борича муштладим.

– Очинг, кеннойи, менман! – дедим бақириб.

Кимдир оғир, шаҳдам қадамлар билан эшикка яқинлашди.

– Қўйворинг! – Бу сафар Олимжоннинг овози бўғилиб чиқди.

Тамба сурилди. Эшикнинг бир тавақаси очилди-да, кимдир Олимжонни ёқасидан мушук боладек чанглаб улоқтириб юборди. У гандираклаб келган-ча куч билан менга урилди. Биқиним баттар санчиб, кўз олдим қоронfilaшиб кетди. Олимжон, менга озор берганини билиб типирчилаб қаддини ростла-ди. Шу пайт чақмоқ ярқ этдию рўпарамда важоҳат билан турган бошяланг Умар закунчини қўримийимқиз, сизам шу ердамисиз? – деди ғазбдан кўзлари ёниб. – Бемаҳалда пишириб қўйибдими биронникида!

– Биронмас, ўзимни янгам, – оғзимга келган гап шу бўлди.

– Тракторни катта холангниги ташлаб келдингми?

Умар закунчи кўзимга шунчалик дағдаға билан чақчайдики, тилим айланмай қолди.

У бошини эгиб эшиқдан чиқиб бораркан, нафрат билан сўкинди.

– Падарингга лаънат. Ҳаммангни қамоқда чиритиш керак! Саботажчи ички душманлар!

Ичкарига киришни ҳам, кирмасликни ҳам билмай турган эдим, Олимжон ҳансираф нафас олаётганини, ўқтин-ўқтин бўйини силаётганини кўриб қўрқиб кетдим.

– Нима қилди? – дедим ўзимнинг дардимни ҳам унутиб. – Нима бўлди?

- Ҳеч нима... Олимжон йиғламсираб бурнини тортди. - Ёқамдан бўғди. Юринг, опа, кетамиз...

Айвон томонда Раъно келинойимнинг шарпаси кўринди, чақмоқ чақди. Келинойим айвондан сакраб тушиб шу томонга югурди. Бошида оппоқ шоҳи рўмол, эгнида баҳмал нимча, оппоқ шоҳи кўйлак.

- Вой, Робияхон, сизмисиз! Ўтакамни ўн бўлиб юбординглар-а! - У мени қучоқлаб олди. Юзимдан ўпаётганида димоғимға гунафша ҳиди урилди. - Ким бу? - деди Олимжонга қараб.

Келинойим билан кўришарканман, ҳеч нимага тушунолмасдим. Олимжон эса ҳамон томоғини силаб-силаб қўяр, ёмғирда бўкиб кетган муштдек-кина гавдасини букчайтириб чуқур-чуқур нафас оларди. Раъно келинойим меҳрибонлик билан боланинг елкасига қоқди.

- Раис амакинг танимай қолибдилар-да, - деди юпатиб. - Сени ўғри деб гумон қилганлар. Ҳозир ёмон кўп. Қани, ичкарига киринглар.

Айвонга чиқиб бораркан, ўгирилиб қаради.

- Қайси шамол учирди, Робияхон? Уй иchlарингиз тинчми, Кимсанбойдан хат борми?

Беихтиёр кетидан эргашдим. Олимжонни силаб-сийпаб овутдим:

- Билмаган-да, бўғиб қўймадими ишқилиб? -

Йўқ... Бўйним оғрияпти... Негадир Раъно келинойим тинимсиз гапираварди. - Умар акам билан шудгор қилингган гектарлар-

нинг ҳисоб-китобини ёзаётувдик. Лампамой ўлгур тамом бўпқолди. Кимсанбойдан хат-хабар борми ахир? Дума поччам, эгачимлар яхши юришибдими? Турмуш ҳам ўлсин, вақт топиб хабар ололмайман.

Олимжоннинг елкасидан қучганча уй остонасига энди қадам қўйган эдим, тағин момақалдироқ

гумбурлади. Бу сафар шунақанги қаттиқ сурон солдики, назаримда осмон чил-чил бўлиб кетди. Кетма-кет чақмоқ чақиб, пастак деразалардан, эшикдан отилиб кирган нур уй ичини сутдек ёритиб юборди. Ерга ёзилгану нари-бери юмалоқястиқ қилиб қўйилган тўшак, иккита ёстиқ, бурчакдаги хонтахта устида турган яримлаган вино шиша, попукқандлар, хонтахта бурчагида дўппайиб турган Умар закунчининг чақмоқ телпаги кўринди.

Бирдан оёқ-қўлимдан мадор кетиб, Олимжонга сяниб қолдим.

– Опа! – Олимжон бағримга кириб ҳиқиллади. – Кетамиз, опа!

Раъно келинойим хавотирланиб, ёнимга келди.

– Робияхон! Киринглар...

Ажаб, бир зумда боядан бери азоб бераётган оғриқ унутилди. Бошимнинг айланиши тиниб қолди. Яна чақмоқ чақиб, уй ичини ёритди. Келинойимнинг оппоқ рўмолини, оппоқ қўйлагини тағин бир марта кўрдим. Биринчи қор ёғиб турган ўша кечада, келинойим ошхона орқасига ўтиб «сизсиз ўлиб қоламан», деб Шомурод тоғамнинг бўйнига осилганида ҳам шу кийимда эди. Фақат бошига жун рўмол ўраб олганди.

– Юр, Олимжон!

Бирор ёқамдан бўғиб олаётгандай, Олимжонни судраб ҳовлига отилдим. Ўша заҳоти Раъно келинойим йўлимни тўсди.

– Бу нимаси, озиб-ёзиб бир келганда... Шундоқ ёмғирда қаёқقا борасизлар! – У Олимжоннинг елкасига қўл чўзган эди, болани силтаб тортдим.

– Тегманг! Нораста болани ҳаром қилманг.

Қоронғи бўлса ҳам Раъно келинойим бир сеска-ниб тушганини пайқадим.

– Вой, бу нима деганингиз?

– Кетдик! – Олимжонни кўчага судрадим.

Раъно келинойим югуриб келиб кўндаланг бўлди.

– Йўқ, Робияхон! – деди асабий титраб. – Очироқ гапиринг. Нима демоқчисиз?

У билагимдан тутмоқчи эди қўлимга илон чирмашаётгандек этим сесканиб кетди. Ўзимни орқага ташладим. Олимжонни етаклаганча кўчага отилдим. Ҳовли томондан Раъно келинойимнинг ўкраб йиғлагани эшитилди.

– Қандоқ кунларга қолдим!

Ёмғирда ваҳимали шовуллаб турган ёнгоқзор ичига киргандагина ўзимга келдим. Ора-чора чақмоқ чақар, аммо қалин дараҳтлар орасини аввал-гидек ёритолмас, момақалдироқ эса янаем ваҳималироқ гулдирап эди.

– Опа, бизникига борайлик! – деди Олимжон ялиниб. – У ўқтин-ўқтин бўйнини силар, лекин энди ҳиқилламасди. Биқинимнинг оғриғи зўрайиб, нафас олсан санчиб оғрир, бутунлай ҳолдан тойган эдим.

– Йўқ, Олимжон, – дедим инграб. – Сен уйга боравер. Қўрқмайсанми? Уйинглар яқин-ку. Мени қўявер, ўзим кетаман.

Қизиқ, Олимжон катталардек хотиржам бош чайқади.

– Обориб қўяман.

Бир томонида наъматаклар ўсиб ётган, бир томонида тубсиз жарлик шовуллаётган тор сўқмоқдан ўтгунча адойи тамом бўлдим. Ожиз майсалар ниш чиқарган, лой бўлиб кетган дўнгликка ўтириб қолдим. Тагимдан шовуллаб ёмғир суви оқиб ўтар, вужудим музлаб бораётганини сезиб турардим. Ҳали пайқамаган эканман. Таги кўчган этигимдан сув сизиб кириб, пайтавам ҳўл бўлиб кетганини энди билдим. Олимжон ёмғир-

да дийдираб, тепамда турар, ора-чора бўйнини силаб қўяр эди.

– Алвости кўпприк... – деди секин.

Индамадим. Хаёлимда бошқа ўйлар чарх урар эди. Қизик, бултур байрам арафасида Холпош холага кўқрак бурма кўйлак тикирганим эсимга тушди. Ўшанда Рашид абзи мўрчасида чўмилиб келган кунимнинг эртасига Оқсоқолникига яна чиқсан, Холпош хола «Зингер» машинасида чок босиб ғалати ашула айтяпти:

*Оқ илон, оппоқ илон, ойдинда ётгонинг қани,
Мен ёмондан айрилиб, яхшини топгонинг қани?*

Эшишиб, ҳайрон бўлгандим: илонниям ашула қилиб айтадими одам? Йўқ, ўшанда бу ашулани тушунмаган эканман. Инсон боласи илонга айланниб қолиши ҳеч гап эмас экан.

Наҳотки? Шундай кўҳли, шундай доно Раъно келинойим наҳотки илон бўлса? Шомурод тоғами ни урушга кузатаётган куни ошхона деворининг орқасида ўқсиб-ўқсиб йиғлаганини ўзим эшигандим-ку! Эрининг оёғига тиз чўкиб илтижо қилганида оппоқ кўйлагининг этаги лой бўлиб кетганини ўзим кўрган эдим-ку! Ўшанда кўзимга оппоқ фаришта бўлиб кўринган Раъно янгам шу эмасмиди! Бугун худди ўша кўйлагини кийиб олиб, Умар закунчи билан... Фариштанинг илонга айланиши шунчалик осон экан-да! Ахир тоғам ўлгани йўқ-ку! Кеча унинг оёғига тиз чўкиб «сенсиз ўлиб қоламан» деса-да, бугун... Тоғам у ёқда қон кечиб юрса-ю, келинойим бу ёқда... Одамлар мунча ёмон! Мунча ноинсоф?! Балки, Кимсан акам мени ҳам, шунаقا деб ўйлар?.. Йўқ! Бу кунидан кўра ўлгани яхши одамнинг!

Шошма! Раъно келинойим нима деди? «Умар акам билан ҳайдалган гектарларни ҳисоблаб ўтиргандик, чироқ ўчиб қолди», дедими? Нимага раис демайди? Умар ака демайди? Умар акам дейди? Икки туғиб бир қолганими?

Майли, чироқ ўчса ўчгандир. Закунчи Олимжон-ни ўғри гумон қилса қилгандир. Аммо чала-чулпа йиғиширилган түшак-чи? Хонтахтадаги вино шишаси-чи! Раъно янгамнинг довдириб қолгани, эшикка чиққанимизда «қандай кунларга қолдим», деб йиғлагани-чи! Шўрлик тоғам!.. Ақалли тоғам олиб берган кўйлакни, эрининг оёғига тиз чўкиб ёлборганида кийган кўйлагини ҳаром қилишга уялмайдими! Садоқат билан хиёнатнинг ораси шунчалик яқинми?

– Опа, поезд!

Олимжоннинг товушидан ҳушимга келдим.

– Қаранг, поезд, – деди у темир йўл томонга қўли билан имо қилиб.

Чиндан ҳам Алвости кўпприк шиддатли тарақлар, ўтиб бораётган юқ поезди бўлса керак, чироқлари кўринмас, бироқ шовуллаб турган ёмғирни ҳам, момақалдироқ овозини ҳам босиб кетгудек шодон шовқин солар, олдинга – уруш бўлаётган томонларга елар эди.

– Акамга пушка олиб кетяпти! – Олимжон бўй-нини силаб қоронғида жилмайди.

– Оғрияптими? – дедим хўрсиниб.

– Йўқ, – Олимжон тағин бўйини силади, – қизиб кетяпти.

Уятсизлар! Сенларнинг ҳароминг учун бола айбдор эмас-ку, имонсиз! Нега болани урасан, виж-донсиз! Бу кунлар ҳам ўтар-кетар! Эртага тоғам кириб елса, кўзига қайси юз билан қарайсан, беномус! Ҳеч нима бўлмагандек яна тиз чўкиб йиғлайсанми!

– Юр, Олимжон. Юр, укам! – Чидаб бўлмас оғриқقا қарамай ўрнимдан турдим. Лойда сирғаниб-сирғаниб юриб кетдик.

Кўприкка яқинлашганда тўхтаб қолдик.

– Олимжон, – дедим ялиниб, – раис амакини Раъно келинойингнида кўрганингни ҳеч кимга айтмай қўя қол. Сени танимабди-да. Келинойинг айтди-ку...

Бу гап хаёлимга тўсатдан келди. Раъно ян-
гам-ку, майли... Ҳар кимнинг гуноҳ-савоби ўзига.
Урушда юрган тоғамда нима гуноҳ! Нима кераги
бор маломатга қолдириб.

Олимжон, Алвости кўприк ваҳимасини ўйлаб
турган бўлса керак, дарров кўнди.

– Айтмайман, опа. Ҳозир кўприкдан ўтамиш-а?

– Ўтамиш, Олимжон, ўтамиш, қўрқма.

Қизиқ, бу сафар Алвости кўприкдан ўтаётга-
нимда заррача чўчимадим.

Қайтага Олимжонни юпатиб елкасига қоқдим.

– Яхшиям шу кўприк бор экан! Кўрдингми,
поезд Очил акангга замбарак олиб кетди. Аканг
яна орден оладилар.

Менинг дадиллигим Олимжонга таъсир қилди.
Темир йўл кўтармасидан чиқиб бораётганимизда
қўлтиғимга кириб кўмаклашди. Ҳозиргина ўтиб
кетган поезднинг орқасидаги бир жуфт чироқ
олисда иккита қизғиш нуқтадек узоқлашиб борар,
ёмғир анча сийраклашган эди.

– Опа! – деди Олимжон мени суяб нарига томон-
га олиб тушаркан. – Катта бўлсан, менам урушга
бораман-а?

Бир қўлим билан ловуллаётган биқинимни чан-
галлаган кўйи, иккинчи қўлим билан унинг ёмғир-
да бўкиб кетган соchlарини силадим.

– Йўқ, Олимжон! Сен катта бўлгунингча уруш битади. Кейин ҳечам уруш бўлмайди. Ҳечам!

Қамишзор ботқоққа айланиб кетган экан. Ўзимизнинг ҳовли эшигига етгунча алламаҳал бўлди. Ёмғир тиниб қолган, фақат ҳолдан тойган сўнгги томчилар охирги аламини олгиси келгандек, як-кам-дуккам томиб турар, шамол қоп-қора булатларни тоғ томонга суриб кетган эди. Ўша ёқларда момақалдироқ бўғик гумбурлайди, чақмоқ оловли қамчисини энди бошқаларнинг бошида ўйнатади. Қоқ тепамизда ярим палла ой кўринди. Уз қилмишидан ўзи уялгандек, пайтавадек увада, исқирт булатлар орқасига яширинди.

Олимжон кўча эшикни очиб, ҳовлига отилди. Силлам қуриб, зах остонаяга ўтириб қолдим. Зум ўтмай бобом тепамга келди.

– Ие, нима бўлди, қизим? Буни, қара, ойинг овсинининг олдига чиқувди.

Бир қўлтиғимга бобом, бир қўлтиғимга Олимжон кириб, уйга судрашди.

– Бобожон, – дедим инграб. – Башор опага айтинг: трактор далада қолди.

– Айтаман, жон қизим, ташвиш қилма. – Бобом билан Олимжон токчада чироқ хира нур таратиб турган уйга суюб олиб киришди. Чакка ўтган шекилли кавшандозда, тахмон олдида жом, эски тоғорача турар, иккаласида ҳам сарғиш, кир сув яримлаб қолган эди.

Бобом шоша-пиша этигимни суғурди. Ҳўл бўлиб кетган пайтавамни ечиб олди. Сандал четига мук тушибману устимга кўрпа тортганча, ҳамон «пичноқ санчилаётган» биқинимни чангллаб ётиб қолибман.

Бир маҳал ойимнинг хавотирли хитобидан кўзимни очдим.

– Вой ўлмасам! Нима қилди? Нима бўлди, жон болам?!

Токчадаги чироқ ҳамон ожиз липиллар, тепамда ойим, бобом, Комил табиб энгашиб туришарди.

– Трактор тепди. Ёмон тепди! – Олимжоннинг овозини танидим. Ўтган жойимда бошимни буриб, оstonада мўлтираб турган болани кўрдим. Минг азоб билан жилмайдим.

– Зиёни йўқ, ўтиб кетади.

– Дада! – Олимжон тепамда турган Комил амакининг олдига югуриб келди. Дада! – деди ялиниб, – опамни тузатинг. Дори беринг.

– Вахима қилманг, ўғлим! – Комил амаки қўли-нинг орқаси билан унинг кўкрагидан оҳиста итарди. – Бу дунёда бедаво дард йўқ! – Шундай деди-да, сийрак соқолини селкиллатиб кулди. – Опангизни шунчалик яхши кўрасизми? Қани, қизим... – Табибнинг ингичка бармоқлари биқинимга тегиши билан сапчиб кетдим. Негадир, «яхши кўриш айб эмас-ку», деб илтижо қилиб турган Очил ака кўз ўнгимга келди.

– Аҳмоқ! – Бобом шу қадар важоҳат билан чий-илладики, кўрқанимдан оғриқни ҳам унутиб ётиб қолдим. – Табиб отанг-ку, ахир! – деди бобом дашном оҳангиди.

– Қўй, жон болам! – Ойим пешонамни силади. – Бунақада оёққа туриб кетолмайсан, қизим!

Комил амаки дарров қўлинни тортди.

– Бахтингиз бор экан, қизим, – деди жилмайиб.

– Жигарга шикаст етмабди, – ўрнидан илдам туриб бобомга юзланди: – Худо хоҳласа, икки-уч ҳафтада ҳеч нима кўрмагандек бўлиб кетадилар.

ҮН БЕШИНЧИ БОБ
РАЪНО ҲИКОЯСИ
Оқиш бурчаги

Дунёда ҳадиксираб яшашдан ортиқ азоб йўқ экан. Гўё бошингда бирор қилич кўтариб турган-дек, сен бўлсанг ҳар лаҳзада ўша қилич бўйнингга тушишини кутаётгандек. Бора-бора шунақанги жонингдан тўйиб кетасанки, қилич танингни бошингдан тезроқ жудо қилишига орзуманд бўлиб қоласан. Нима бўлгандаям ҳадик азобидан қутулсам, бир чўқиб, атрофга минг аланглаган қарғадек аянчли аҳволдан халос бўлсам дейсан.

Эрталаб Шомурод акамдан хат келди. Тўғрироғи, хат келди эмас, хатни олиб келди: ўша Умар ака. Ҳайронман, одамлар, «эримдан хат йўқ, ўғлимдан хабар йўқ», деб чирқиллади. Шомурод акамдан бўлса ойига камида иккитадан хат келади.

Энди чой ичиб бўлган эдим, эшик тақиллаб қолди. Умар аканинг тақиллатишини танийман. Бошқаларнинг дарвозасини қамчи дастаси билан саваласа, менинг эшигимни авайлаб уч марта секин-секин қоқади. Югуриб чиқсам, эгарда жилмайиб ўтирибди. Қамчи дастаси билан чақмоқ телпагини сал кўтарди-да, чўнтагидан учбурчак хат чиқариб индамай узатди. Турган жойимда шоша-пиша ўқиб чиқдим. Хат қисқа эди. Салом-алиқдан кейин ҳалиям сапёрлар ротасида хизмат қилаётганини айтибди. Охирида: «Раъно, негадир кўнглим ғаш, ўзингни эҳтиёт қил, биласан-ку, сени жонимдан яхши кўраман», дебди.

Ўғрилик устида қўлга тушган одамдек этим жи-мирлашиб кетди.

– Нима дебди, бизнинг ўртоқ?

Умар ака ҳалиям кетмаганини энди билдим, ярқ этиб қарасам, эгарда қийшиқ ўтирганча, кўзларини қувлик билан қисиб кулимсираяпти. Назаримда, Шомурод акамни ҳам, мени ҳам масхара қилаётганга ўхшаб кетди. Хўрлигим келди.

– Вой-бўй, жаҳлингиз бурнингизнинг учида туради-я! – У от жиловини тортиб, узр оҳангига қўшиб қўйди. – Мен Дўмбирибодга бораман. Сиз бирин-чи бригадага ўтмасангиз бўлмайди. Шудгор чўзи-либ кетяпти. Тепасида турмасанг, қимирамайди, хўкизга ўхшаганлар! – Шундай деди-ю, отини чоптириб кетди.

Тўқайда ер ҳайдаётганлар олдига боряпману Шомурод акамнинг хатидаги охирги гап хаёлимдан кетмайди. «Кўнглим ғаш, ўзингни эҳтиёт қил...» Хотин кишининг кўнгли сезгир бўлади, дейишарди. Бундан чиқди, эркакларнинг юрагиям ёмон нарсани дарров сезарканда!

«Ўмон нарса!» Ўша ёмон нарсага ким айбдор? Бу азоблардан қутулишнинг иложи борми! Бор бўлса нима ўша чоранинг оти? Чарчаб кетдим, ахир! Янги йил кечасидан буён уч ой ўтган бўлса, шу кунлар ичидаги ич-этимни еб ўзимни абор қилдим-ку! Иккита одам овозини пасайтириброқ гаплашса, мени ғийбат қилмаяптими, деб ичимдан қиринди ўтади...

...Биринчи бригадада иш секин кетарди. Тўқайга трактор кирса ботиб қолади. Ер заҳкаш. Ориф оқсоқол хўкизда, хотин-халаж кетмонда ер чопиб ётибди. Яхшиям Дума поччам кўринмади. Умуман, кейинги пайтларда эгачимни, Робияни, Дума поччанини кўрсам тиззам қалтирайдиган бўлиб қолғашникка атала қилишган экан. Ориф оқсоқол каттакон сопол товоқни кўтариб, сарфиш навда-

лари япроқ ёзган самбиттол тагига, қишдан аранг чиқиб олган, баҳорнинг эринчоқ офтобида мудраб турган қўшҳўқиз ёнига кетди. Хотин-халаж қоқигуллар очилиб ётган ўтлоқ майдончага ўтириб атала ичаётганимизда Парча опа дўриллаб қолди:

– Вуй, Раънохонни очилиб кетганини қарайла!
Эри урушда юрган хотингаям ўхшамилла-я!
Бирор юзимга тарсакилаб юборгандек бўлди.
Илкис бош кўтариб қарасам, Парча опа торс-торс ёрилиб кетган бармоғи билан товоқдаги атала юқини ялаб илжайиб турибди. Қўлларим титраб кетаётганини сездирмаслик учун товоқни ўт устига қўйдим.

– Ну мана деганингиз? – дедим қалтираб, рангим ўчиб кетганини ўзим сезиб туар, ҳамма хотинлар мени мазах қилаётгандек, кўзимни қаёққа яшишни билмас эдим.

Косани тиззасига қўйиб ўтирган Лазакат хола Парча опани жеркиб берди.

– Э, ўл одам бўлмай! Ёмоннинг бир қилиғи ортиқ деб шуни айтади-да! Ўзингни-ку, чалпакка ўраб ташласа ит искамайди! Раънохоннинг ҳуснига ғайирилигинги келдими!

– Вой, нимага ғайирилик қилий, опа? – Парча атрофга ҳайрон аланглади. – Очилиб кетибсиз дисамам ёмонми?!

Лазакат хола ўғлининг орден олганига бағишланган мажлисда колхоз правлениеси совға қилган қалампирнусха шоҳи рўмолни ечиб, қайта боғлади. Уша куни Умар аканинг маслаҳати билан шу рўмолни кооператив дўкондан мен олиб келгандим.

– Очилиб кетса, кетгуйлиги сенга тушдими?
Нима қиласан, кўнглини ўкситиб!

– Вой, ман нима дидим? – Парча опа косани ерга ташлаб ўрнидан турди. Лапанглаб тепамга

келди. – Мангнани ер ютсин, Раънохон, кўнглин-гизга олманг!– У атала юқи ёпишган лаблари билан упмоқчи эди, димоғимга ачимсиқ тер ҳиди урилди. Ижирғаниб, юзимни ўгирдим.

От пишқирди. Бошқа хотинлар аллақачон ўрнидан туриб кетганини энди кўрдим. Уч қадамча нарида Умар ака жийронни жиловидан тутиб турарди. Қачон келиб, қачон отдан тушганини билмай қолибман. Унинг қоши чимирилиб кетган, ингичка, чиройли мўйлови учиб, лабини тишлиганча Парчага ўқдек қадалиб турар, ранги ўчиб кетган эди.

– Нега провакация қиляпсан? – деди таҳдид билан. Парча опа унга анграйиб қаради.

– Қанақа пира... пира... – У ёғига тили келишмади. – Мана қивотганим йўқ, – деди лаби осилиб.

Умар ака бир зум иккаламизга қараб турди-ю, жаҳлидан тушди.

– Эшакдек кучинг бор! Гап сотгандан кўра омоч тортсанг-ку, хўқиз жониворлар озгина дам олади.

– Тортсам тортавураман! – Парча опа «тўғрими» дегандек атрофдаги хотинларга аланглади.

– Оқсоқол! – Умар ака тол тагида ҳўкизларнинг бўйинчасини текшираётган Ориф оқсоқолга қараб ҳайқирди. – Ҳўкизларам абед қилдими? Оқсоқол шошилмасдан чўнтағидан носшишасини чиқарди. Тагига кафти билан уч-тўрт қоқди. Имиллаб нос отди. Носшишани қайтиб чўнтағига ёуқилди, – деди тўнглик билан, – олдига похол ташловдим, талашиб еди! Ишонмасангиз ўзидан сўранг!

Шу Оқсоқол ҳам яхши одам-ку, ўлгудай қўрс-да! Нима қилади, колхозчилар олдида Умар аканинг обрўсини тўкиб! Шошма! Олдига похол ташладим, дедими? Нимага шама қиляпти бу?

Умар аканинг ранги бир ўзгарди-ю, Оқсоқолга жавоб қилишни лозим топмади шекилли, аламини мендан олди:

– Баракалла, ўртоқ табелчи! Ўзим бош бўлиб, икки соат абед қилдик, денг. Қани, марш, ҳамманг – далага!

Хотинлар пилдир-пис бўлиб, кетмонини елкасига ташлаганча шудгорга йўрғалади. Ориф оқсоқол омочни қўлтиқлаб тол хивичи билан ҳўқизларнинг қоқсую гарданига беозор ура-ура дала томон йўл олди. Энди ўшаёққа юрмоқчи эдим, Умар ака чаққон сакраб эгарга минди.

– Раъно, – деди овозини пасайтириб. – Уйингга эртароқ бор, тушундингми! – Қамчини секин силтаган эди, жийрон сапчиб кетди. Дала томон йўналган хотинлар чекка-чеккага чиқиб йўл бўшатишиди. Умар ака жиловни куч билан тортиб орқасига ўгирилди: – Билиб қўйинг ўртоқ табелчи! – У ҳаммага эшиттириб қичқирди, – ҳайдалган майдонни чорак сотих ошириб ёзсангиз ҳам, закун олдидা жавоб берасиз!

Ту ёқлар умид билан энди кўз очиб, кўклам қуёшига талпинган чечакларни осонгина янч- ганча ғолибона гурсиллади. Жийрон бир зумда узоқлаб кетди. Мен бўлсам, омочни қўлтиқлаганча қўшхўқизни олдига солиб ҳайдаб кетаётган Ориф оқсоқол, елкасидаги кетмони офтобда ярақлаётган хотинларга қараб узоқ туриб қолдим.

Қизиқ, мен кимман ўзи? Умар закунчи – Умар ака ким деб санайди мени! Одамлар олдида «ўртоқ табелчи», иш юзасидан гаплашганда «Раъно-хон», ўзининг «иши тушиб», меҳри товланиб кетга- нида – «Раъно» Гоҳ отимга «ўроқ» қўшиб, гоҳ қўш- май «сизлай»ди. Ёлғиз қолганда «сен»лайди... Ёмон одамнинг номи «икки юзламачи», бўлгувчи эди.

Мен-чи? Мен қанақаман? Икки эмас, уч юзлама-чиманми?!

...Одам боласининг феъли қизиқ. Аввало, умид билан қурган иморатинг оғмасин экан. Бир оғди-ми бўлди, бари бир йиқиларкан. Тўсиб қоламан десанг, босиб тушиб ўзингни ҳам парча-парча қилиб ташлашидан қўрқар экансан. Негаки, ўша иморатнинг пойдевори қўпорилишига бир чеккаси ўзинг ҳам сабабчи эканлигингни биларкансан. Бўлмаса Шомурод акам билан не умидларда бир ёстиқقا бош қўйгандик. Текстиль комбинатида эркаклар оз эмасди. Орқамдан елиб-юргургандар ҳам кўп эди. Мен Шомурод акани тандадим. Бирорни яхши кўрган одам нимасини яхши кўрасан, деган сўроқقا жавоб беролмайди. Яхши кўради, тамом-вассалом! Мен ҳам Шому- род акамнинг аллақайси жиҳатини эмас, ўзини яхши кўрардим. Онам қанча ёлборди. Бошингда отанг бўлмаса, от тепкиси отга ўтмайди, тоған- гнинг ўғлига узатаман, деб уввало ялинди, кўн- мадим. Шомурод акамдан ажралсам ўлиб қола- ман, деб ўйлардим. Эримни урушга кузатаётга- нимда ҳам бари бир чидолмайман, адойи-тамом бўламан деб ишонган эдим. Шомурод акамсиз қанақа яшаётганимга ҳалиям ақлим бовар қил- майди. Лекин...

...Ҳайронман, Закунчининг домига қандай илин-дим? Тўғриси, биринчи кўрганда ундан қўрқсан эдим... Юрагим увишиб кетганди. Кейин билсам юрагим увишмаган, жиз этган экан. Қўрқаним ҳам шундан экан. Бу одамга рўпара келсам нима қилишимни билмай қолишимни сезган эканман. Эҳтимол, Шомурод акам ёнимда бўлганида Закун- чидан қўрқсан чоғдаям яқинимга йўлатмасдим... Ким билсин тафин... Билмадим, дунёда шунаقا

нарсалар бўладики, бирорга тушунтириш у ёқда турсан, ўзинг ҳам тушунмайсан...

Бегона кўчага кириб қолган одам кўрқиб кетади. Кўрқади-ю, ўша заҳоти қайтиб кета қолмайди. Нимага шунаقا қилганини ўзи билмайди. Эҳтимол, маъносини тушуниб етмаган сирли бир нарса – нотаниш манзаралар, ғалати манзиллар алдаб-сулдаб уни ичкарига олиб кириб кетар. Бўлмаса, Шомурод акамни кузатаётган куним тиз чўкиб ялинганимда чин дилдан йиғлаганим рост эди. Аскарларнинг овқатини пиширишга, кирини ювишга рози бўлганим рост эди. Ишқилиб севган кишимнинг ёнида бўлсам, дердим. Бунаقا савдо ни бошига тушган одам билади. Ким нима деса десин, аммо ҳалиям Шомурод aka хаёлимдан кетмайди. Шомурод акамни ўйлаган сайин ўзимнинг теримни ўзим шилиб ташлагим келади.

Эркак киши бегона аёлнинг кўнглини овлаётганида ўзининг яқин одамлари хаёлидан кўтариладими-йўқми унисини билмайману, лекин аёл киши бегона одам билан... (Қандай шармандалик!) Аёл киши бунаقا пайтда ҳамма нарсани унутади! Ёнидаги одамдан бўлак ҳеч кимни ўйламайди. Аммо ҳуши ўзига келганидан кейин шунақанги афус чекадики...

Мен аҳмоқ, мен уятсиз нима қилиб қўйдим ўзи?
Ҳамма қўрқадиган, бир қарашда ҳаммани зир титратиб юборадиган Умар закунчи менга шунчалик меҳрибонлигини, лозим бўлса, оёғимга тиз чўкиб ялинишини қўриб қўйинглар, дегим келдими! Сенлар закунчини кўрганда титрайсан. Закунчи эса менинг олдимда қалтираб қолади, демоқчи бўлдимми! Билмадим! Балки мен ҳалиям ёш боладирман. Онаси қўлига урган сайин ширинликка батарроқ талпинадиган гўдакдан фарқим йўқ-

дир. Бироқ биламан, бу ширинлик – ҳаром! Ичиде заҳар бор! Шунаңанги аччиқ заҳарки, Умар ака билан мени ўлдирса майли, икки орада Шомурод акани ҳам жувонмарг қилади. Энг аввал энг бегуноҳ одамни ўлдиради – Шомурод акамни!

Одамлар эридан хат олса бир ҳафта байрам қиласи, кейинги хати келгунча кўксига босиб, қайта-қайта ўқиб юради. Битта хатига ўнта жавоб ёзади. Мен бўлсам... Эримдан хат келса, бурчак жиннисидек ҳаммадан бекитиб ўқийман! Жавоб ёзсан, бирор тегамга келиб, «ие, муборак бўлсин, эрингиз эсингиздан чиқмаган экан-ку», дёётган-дек бўлаверади.

Наҳотки мен шунчалик беномус бўлсам! Ана, Ориф оқсоқолнинг навжувон келинлариям юрибди-ку! Иккаласиям эридан «қорахат» келганига қарамай сабр қилиб ўтириби. Чилласи чиқмай куёвидан жудо бўлган қанчадан-қанча ёш-ёш келинчаклар бор. Боши туйнукдан чиқиб кетаётгани йўқ-ку! Мен шунчалик ёмонманми! Қандай кириб қолдим боши берк бу кўчага? Закунчи етакласа, индамай кириб кетавердимми? Нимага? Билмайман. Ўзим билмайман!

Ўша – биринчи қор тушган кеча, Шомурод акамнинг улфатлари тўпланган паллада Умар закунчини ҳаммадан кўра мен ёмон кўрган эдим. Ошхона орқасига ўтиб эр-хотин хайрлашаётганимизда ҳам бир лаҳза холи қўймади. Айвонга чиқиб Шомурод акамни чақирди. Эрталаб нима учун атайлаб арава чақиргани-ю, нимага Шомурод акамни ўзи бош бўлиб вокзалга олиб чиқсанини ҳам тушунмадим. Бунақа нарсаларни ўйлаб ўтиришга вақтим ҳам, тоқатим ҳам йўқ эди.

Поезд тез жўнади. Шомурод акам билан тузук-қуруқ хайрлашолмадик. Фақат у мени бағрига босиб шивирлагани эсимда қолди.

- Ўзингни эҳтиёт қил, Раъно. Хат ёзаман.
Хушимга келсам, поезд аллақачон кетиб бўлган,
қор босган вокзал ҳувиллаб қолган, ойим эгачимга
суюнганча унсиз йиғлар эди.

- Кетдикми? - деди Умар закунчи қор юқсан
пиймасининг қўнжига қамчи уриб. - Иш кўп. Ҳали
аллақанча картошка қазилмай ётибди.

Ойим гоҳ эгачимга, гоҳ Закунчига қараб
ялинди:

- Илоё умрларингдан барака топинглар. Қизим бағ-
римда уч-тўрт кун турсин. Ҳарна дардини унутади.

Эгачим дарров рози бўлди-ю, Умар закунчи ик-
киланиб қолди.

- Иш кўп-да, хола, - деди қошини чимириб. Ле-
кин ҳар томонни ўйлаб, инсофга келди шекилли,
пиймаси билан ғарч-ғурч қор босиб, вокзал эшиги
томон юрди. - Бўпти! - деди қатъият билан. - Ўзим
обориб қўяман.

Комил табиб билан Лазакат хола ҳам ўғлини куза-
тишга келган экан. Энди кўрдим. Эгачим, адашиб
қоладигандек табибнинг қўлидан тутган Лазакат
хола бизга эргашган эди, Закунчи жеркиб берди:

- Сизлар бораверинглар!

Арава юмшоқ қорда чуқур из қолдириб юриб
кетди. Онамнинг пинжига тиқилиб ўтиаркан- ман,
совуқни ҳам, ёғиб турган қорни ҳам сезмас- дим.
Бир маҳал арава ҳайдаб кетаётган Закунчи папирос
чекди. Бурилиб орқасига қаради.

- Ташвиш қилманг, хола! - деди юпатиб. - Кол-
хоз Раънохонга оталик қиласди.

Совуқда дийдираф ўтирган ойим бирдан жон-
ланди.

- Укам! Шу... Раънохон текстилда ишлайверса.
Ўзининг ўрганган жойи. - У режасини аввалдан
пишитиб қўйган шекилли, овози тетиклашди. -

Ҳайҳотдек ҳовлида битта ўзи нима қиласи? Ўнида қайнота-қайнонаси бўлмаса...

Закунчи индамади. Отга қамчи урди. Арава қор қоплаган тош йўлда илдам юриб кетди.

– Барака топинг, укам! – деди ойим Закунчининг индамаганидан дадилланиб. – Ҳарна ёнимда бўлади-ку!

Закунчи қордан оқариб кетган чақмоқ телпагини кафти билан юқори кўтариб орқага ўгирилди.

– Ўйланг, хола! – деди вазминлик билан. – Бирламчи гап шуки, Раънохоннинг қайнона-қайнотаси йўқ дейиш инсофдан эмас. Дума – яхши одам. Иккаламчи, маҳалла кўй нима дейди? Фалончи, куёви урушга кетишини кутиб турган экан, қизини чиқариб кебди, деб ғийбат қилмайдими? – У ойимнинг кўзига тикилиб, таъкидлади. – Қолаверса, қизингиз қаровсиз қолмайди.

Шуурсиз бир тарзда ўтирас, у ёғи менга бари бир эди. Текстилда ишлайманми – колхоздами, ойимнинг олдида тураманми – Кўтармадами, нима фарқи бор?! Шомурод акам ёнимда бўлмагандан кейин ҳаммаси бир гўр эмасми?

– Биздаям ҳар битта одам ҳисоблиқ! – деди Закунчи қатъий оҳангда. – Тем более Раънохондек саводли одам!

Ғалати бир янгиликни уйимга боргандан кейин билдим. Қизиқ, ойим шу пайтгача айтмаганига ҳайрон қолдим. Ростов деган шаҳардан кўчирилган рангсиз, кўм-кўк кўзлари катта-катта ўрис хотин бизнигига жойлашган экан.

– Маржахон опанг (ойим унга шунаقا от қўйиб олибди), жа меҳрибон чиқиб қолди, қизим, – деди ойим мени тинчлантириб. – Иссиқ-совуғимдан хабар олиб турибди, буям ўзимнинг қизим-да!

«Маржа опа» (аслида оти Маруся экан) ойимнинг гапига анча тушунадиган бўлиб қолган экан. Катта-катта маъюс кўзлари билан жилмайди.

– Якши апа! – деди кулимсираб.

Текстилда ўрис хотинлар билан тиллашганим учун русчани бинойидек билиб олгандим. Ярим кечагача «Маржа опа» – Маруся билан дардлашиб ўтиредим. Мен уни ойим тенги кампир деб ўйлаган эдим. Сочлари оқара бошлаган, кўзининг икки бурчини ажин босган... Йўқ, ўттиз учга чиқсан экан. Эри офицер экан. ўарбий чегарада хизмат қиласкан. Ўлик-тиригини ўзи ҳам билмасмиш. Ўзи «Ростсельмаш» заводида ишларкан. Ростовга душман яқин келганида ҳаммани кўчирма қилишибди. Маржа опа тўрт яшар Вова деган ўғли билан поездга ўтириб энди йўлга чиққанида немис олдин поездни ўқقا тутибди. Кейин бомба ташлаб, ёндириб юборибди. Маржа опа ловуллаб турган вагондан ўғлини кўтариб омон-эсон олиб чиқибди. Аммо эллик қадамча наридаги ўрмонга етиб борганидан кейин «Вовочкини» (у худди шунаقا «Вовочка» деди) ерга қўйса, шилқ этиб йиқилибди. Қизиқ, боланинг ҳеч жойидан қон оқмас эмиш. Маржа опа ҳайрон бўпти. Қараса, боланинг чаккасида нўхотдек жойи қора йиб турган эмиш. Вагон томини тешиб ўтган ўқ Вовочкининг чаккасига теккан экан.

Маржа опа ўз қўли билан гўр кавлаб, ўғлини қайин тагига кўмганини айтиб берадётганида юмюм йиғлади. Тошкентда қурилаётган янги завод-да ишлаётганини, ойимни яхши кўриб қолганини айтди... Ачиндим, юпатдим, «уйимизнинг тўри сизники, насиб этса, эрингиз сизни топиб олади», деб далда бердим.

...Бир ҳафтадан кейин ярим кечада Янги маҳалладаги тор кўчамизга Умар закунчининг ўзи арава ҳайдаб келганида, «ташвиш чекманг, хола, қизин-

гизга ўзим оталик қиласман, Раънохонни табелчи қилиб тайинладим», деганида ойим ноилож рози бўлди. Устига-устак Маржа опа ҳам далда берди:

– Боравер, Раъно! Сенинг онанг – менинг онам. Хавотирланма.

...Онамнинг бағридан олиб чиққунча мулойим илжайиб турган Закунчи Кўтармага келиши билан ўзгарди-қолди. Ҳар куни идорага чақириб, дағдаға қиласми.

– Савод борми ўзи? Ҳисобни биласизми? Ким айтади сизни рабочий классдан чиққан деб, ўртоқ табелчи?

Кунбўйи гоҳ далага, гоҳ омборга югураман. Қанча картошка, қанча шолғом кавлангани, қанча пиёз тозаланиб, ҳимоя фондига ажратилгани, ом- борга қанча жўхори топширилгани – ҳаммасини ҳисобкитоб қилишга вақтим ҳам, ақлим ҳам ет- майди. Унга сайин, Закунчининг кулранг кўзлари- да совуқ ўт чақнайди.

– Вей, қанақа одамсиз ўзи? Закунни биласизми? Бунақа чалакам-чатти ҳисоблашда ўн йилни шилқ этиб бўйнингизга илиб қўйишади-ку!

Дўқ қиласми хатоим нимадалигини айтмайди. Ўзимдан ўзим қўрқаман. Балки ростдан ҳам ҳисобда адашаётгандирман. Шундан кўра қор чанглаб карам узганим, сассиқ омборга кириб, пиёз тозалаганим минг марта яхшимасми! Охири бўл- мади. Эгачим хабар олгани келганида ҳаммасини айтиб бердим.

– Вой, ўлсин! – деди эгачим лабини буриб. –

Юрт нима бўлса сизам шусиз-да, келин! Чолимга айтаман, эртага Закунчига тушунтиради.

Дума поччам «тушунтириди» шекилли, индининг идорага кирсам Умар закунчи бутунлай бошқа одамга айланиб қопти.

– Раънохон! – деди астойдил куюниб. – Нега ту-шунмайсиз? Ахир сиз колхознинг раҳбар состави-га кирасиз. Раҳбарларнинг ўзаро гапи бўлади. Уй-даги сирни кўчага обчиқишининг нима кераги бор? Саводсиз поччангиз нимани тушунарди?

«Табелчилик қилмайман», деб оёқтираб олган эдим, азза-базза ялинди:

– Раънохон! Жон синглим! Сиздан бошқа ким эплайди бу ишни! Мен колхознинг отасиман, тўғрими! Бундан чиқди сизнинг ҳам отангизман! Ота деган шунаقا бўлади-да! Боласини яхши кўрганда эркалайди, жаҳли чиққанда койийди. Шунгаям хафа бўласизми? Боринг! Эртага омборда ка-рам тозалайдиганларга кўзқулоқ бўлиб туринг...

Энди чиқиб кетаётсан, яна тўхтатди. – Ҳа, айтгандай, бизнинг солдатдан хат келяпти-ми? Маладес! Хат ёзсангиз мендан салом айтинг...

* * *

Янги йилни ойимнинг олдида кутиб олгим ке-ларди. Онам касалманд бўлса... Совуқ тушиши билан оёқ-қўли шишиб кетади. Нонгаям чиқолмаёт-гандир. Қачондан бери хабар ололмадим...

Биламан, Маржа опа онамни қаровсиз қол-дирмайди. Лекин нима қилсин! Униг ҳам ташвиши бошидан ошиб ётибди. Заводда ишлаш осонми? Аввалги сафар борганимда айтган эди. Завод снаряд чиқараётган эмишу ҳали иморати битиб, томи ёпилмаганмиш. Одамлар ёниб турган печка тафтида ишларкан. Кун бўйи станок олдида турган одамга кечқурун келиб еттиёт бегона хотиннинг бошида парвона бўлиш ёқадими? Отам ҳам истиқодан ўлган эди. Рост, унда жуда кичкина эдим. Лекин оёқ-қўллари шишиб кетган отамга ойим тувак тутгани эсимда. Энди, касал-

манд онамга мен туриб, Маржа опа тувак тутадими? Уят эмасми? Бораман! Керак бўлса, хоҳлаганча ёнида ўтираман!

Аксига юриб худди ўша куни тонг отмасдан Умар закунчи эшикни зарда билан савалаб уйғотди.

– Марш омборга! Бугун бир вагон картошка жўннатамиз. Фронтга янги йил совғамиз шу бўлади!

Изғирин ғизиллаб ётган омборда кечгача ўтириб, адойи тамом бўлдим. Шунча одам ишлаб турганида тепасида ҳар битта картишкани санаб ғўдайиб туриш инсофдан эмас. Мен ҳам хотин-халажга қўшилиб картишка сараладим... Онамдан хабар олгим келар, лекин энди кеч бўлганини, бир ўзим етиб боришим қийинлигини ҳам билардим.

Уйимга келганимда вақт алламаҳал бўлиб қолган эди. Танчани кул босиб, тагида тўрттагина чўғқопти. Қоронғи ошхонадан кўмир олиб чиқиб, солдим. Ақалли Робия ҳам келмаганидан кўнглим ўкси迪. Ёлғизлигимни-ку билади, жилла курса шунаقا кунда хабар олишса бўлмайдими? Шомурод акам борлигида эгачим тез-тез келиб турарди. Кейинги пайтларда камқатнов бўлиб қолишиди. Узи йўқнинг кўзи йўқ экан-да! Биламан, уларгаям қийин. Ҳаммаси тонг бўзармасидан ишга чиқиб кетади. Қоронғи тушганида оёғини аранг судраб қайтади. Шунаقا-ку, бари бир-да! Одамзод ўлим- дан қанақа қўрқса, аёл киши ёлғиз қолишдан шу- нақа қўрқади. Кечалари бир ўзи қоп-қоронғи, со- вуқ шифтга тикилиб ётиш азобини ҳеч бир хотин- нинг бошига солмасин.

Бир ўзимга қозон осгим келмади. Чой дамла- дим. Иккита зофора билан тўртта туршакни дас- турхонга қўйиб тамадди қилган бўлдим.

Қор ёғаяпти. Ҳамма ёқ жимжит. Хонтахта усти- даги лампа поп-поп қилади. Керосинга сув ара-лашганми, нима бало? Ўтирган жойимда кўзим

илинибди. Бир маҳал кўча эшик тақиллагандек бўлди. Чўчиб кўзимни очдим. Бу сафар аниқ эшитдим. Бирор эшикни секин-секин тақиллатяпти. Юрагим дукиллаганча ҳовлига тушдиму кўнг-лим ёришиб кетди. Робия келган! Байрамда келинйинг ёлғиз қолмасин деб, юборишган. Шоша-пираша эшикка яқин бордим.

– Робияхон!
– Мен! – Эркак овозини эшитиб, қўрқиб кетдим.
– Кимсиз? – дедим титраб.
– Нега қўрқасиз, Раънохон! Байрам билан табриклагани келдим. Мумкинми, бир минутга?

Умар закунчининг овозини эшитиб, беихтиёр занжирни туширдим.

У қўлида каттагина тугун билан лип этиб ичкари кирди.

– Тишш! – деди бармоғини лабига босиб. – Бир минутга кирдим. Эшикни беркитинг! Бу замоннинг одамларини биласиз-ку, оғзи билан юради.

Таклиф қиласам ҳам, айвондан ўтиб, уйга кирди. Кавшандозда туриб тугунни узатди.

– Олсангиз-чи, қўлим узилиб кетди!

Нима қилишимни билмай тугунни олдим. Чиндан ҳам зил-замбил экан.

– Эҳтиёт бўлинг, – деди кулимсираб, – ёғи оқиб кетади.

Закунчи кавшандозга чўнқайиб этигини еча бош лаганидан кейингина ҳушим ўзимга келди.

– Нима бу? – дедим тугунига имо қилиб.
– Мунча совуқ! – У калта пўстинини ечиб бир чеккага ташлади. Бошидан қор босган чақмоқ телпагини олган эди, сочи ёйилиб пешонасига тушди.
– Мехмонниям шунаقا кутадими, Раънохон? – деди таънаомуз бош чайқаб. – Бугун байрам. Одамлар бир-бирини йўқлайдиган кун... – Таклиф кутиб

ўтирмай сандал четига чўқди. Қўлини танчага тиқди. – Эҳтиёт бўлинг, кўмирнинг ҳиди бор экан.

Кўзлари мулойим сузилиб турганини кўриб, кўнглимга шубҳа ўрмалади. Кайфи бор шекилли? Уй ўртасида серрайиб туриб қолгандим. Юра- гим гурсиллаб урганча, оёқ-кўлим бўшашиб кетаётганини сезиб турар, нима дейишни, нима қилишни билмасдим.

– Нима ўзи? – Хаёлимга биринчи келган гап шу бўлди. Эҳтимол, «нима қилиб юрибсан бу ерда?» демоқчи бўлгандирман, қўрққанимдан айттолмагандирман. – Нима бу? – дедим қўлимдаги тугунни силкитиб.

– Қўйинг мундоқ! – Умар закунчи тугунни сандал устига қўйишга имо қилди. – Ўтиринг аввал, – деди жилмайиб.

Кулиб қараши ғашимни келтирди. Нега куйдирган калладек ишшаяди! Нияти нима ўзи? Рангим учиб кетган бўлса керак, важоҳатимни кўриб, бирдан жиддий тортди.

– Ўтирсангиз-чи! – деди қовоғини солиб. – Янги йилда колхозчиларни табриклаш вазифамга кирадими ахир! Мунча қовоқ-димоғ қиласиз, ўртоқ табелчи?!

Энди у расмана раисга – Умар закунчига айланган эди. Қўнглим жойига тушди, тугунни сандалга қўйиб, танчанинг этак томонига ўтирдим. У қўлини илитиб олди, тугунни ечди. Устига иккита жizzали патир босилган бир лаган палов кўринди. Ўша заҳоти уйни ош иси тутиб кетди. Чинакам қовурма палов! Шомурод акамни урушга жўнатган кунимиздан бери ош емаган эдим. Беихтиёр тескари қарадим.

– Шаҳардан меҳмонлар келишганди, – деди у тушунириб. – Сизга илиндим.

Ош босилган лаган ёнбошига бир шиша ароқ, бир шиша шампан қўшиб тугилганини энди кўрдим. Юрагимга яна ғулғула тушди. У ароқ шиша-сининг орқасига кафти билан уч-тўрт урган эди, пўкак отилиб кетди. Ароқ томчилари сараб, лампанинг шишаси чирсиллаб дарз еди. Боядан бери сеҳрланиб қолгандек жим ўтирган одам, ҳушимни тўплаб, дик этиб ўрнимдан турдим. Хаёлимга келган баҳонадан ўзим суюниб кетдим.

– Дума поччамнигига боришим керак. Ҳозир Робияхон келиб кетди. Бормасам бўлмайди.

– Борасиз! – Умар закунчи кўзимга хотиржам тикилди. – Мениям ишим бошимдан ошиб ётибди. Ўтириңг! – У гап орасида шампан шишасининг зарини кўчира бошлади. – Ўтирсангиз-чи! – деди жеркиброқ. – Урушдан аламзада бўлган қанча оила бор! Ҳаммасига кириб чиқмасам бўлмайди! Бир минут ўтириш мумкинми ахир? – У кўзимга жиддият билан тикилди. – Вақтим зиқ деяпман-ку!

Бу гапни шунчалик самимий айтдики, беихтиёр сандал четига чўқдим.

– Ушланг! – деди шампан тўла пиёлани узатиб. – Биламан, ичмагансиз. Аммо бугун бошқача кун... Бугун ичса бўлади. Шунинг учун ичайликки, кириб келаётган янги йил – қирқ иккинчи йил урушнинг охирги йили бўлсин! Жангчиларимиз Берлингача бориб фашистларни янчиб ташласин! Урушга кетганлар соғ-саломат, қаҳрамон бўлиб қайтишсин! Энг муҳими... – У жилмайиб таъкидлади. – Эрингиз омон-эсон келсин.

Беихтиёр пиёлани лабимга олиб бордиму вишиллаб турган нотаниш исдан ижирғаниб, дастурхонга қўйдим. Ростини айтсам, ош егим келарди.

– Мени хафа қиласиз, Раънохон! – деди Умар закунчи ҳамон ароқ тўла пиёлани қўлида тутиб ту-

паркан. – Онангизга берган ваъдамни шу кунгача бажаролмадим. Раз мен колхознинг отаси эканманми, сиздан хабар олиб туришим керак. Фақат ишда эмас, мана бунаقا улуғ айём кунларида ҳам. Илтимос, сазамни ўлдирманг.

Ярим пиёла шампан ичимга олов бўлиб кирди. Бошим айланиб кетди.

Уч-тўрт чўқим ош олишим билан у тағин пиёламни тўлдирди.

– Йўқ! – дедим қатъий бош чайқаб. – Бўлди.

– Шунаقا тилак айтаманки, ичмасангиз бўлмайди! – Закунчи пиёласини пиёламга чўқиштириди. Кўкиш кўзларида яна ўша самимий олов порлади. – Шомурод укамиз тезроқ келсину янаги йил, шу кунларда уйингизда чақалоқ йиғиси эшигилсан!

Уялиб кетдим. Пиёлани дастурхонга қўймоқчи эдим, у қўлимга ёпишди.

– И-и-и! Нима, қаршимисиз шу ниятга? Шомурод акангиздан шунчалик безганмисиз?.. Агар у кишини чинданам яхши кўрсангиз, оппоқ қилиб оласиз! Ичим ловуллаб кетаётганига қарамай қасд-ма-қасдликка ичиб юбордим. Лекин хато қилганимни, бемаъни иш қилганимни тушуниб етганимда кўз ўнгим жимирашиб борар, хонтахта устидаги лампа хиралашиб қолганга ўхшар, неғадир ўзимдан-ўзим кулгим қистар эди. Қизиқ, ҳамма қўрқадиган, ҳамма ёмон кўрадиган Умар закунчи шуми? Тавба! Туппа-тузук одамгарчилиги бор экан-ку!

У қачон ёнимга ўтиб олгани эсимда йўқ. Бир маҳал елкамга қўл ташлагани, «Раъно, жоним!» деб энтиkkани, юзимга қайноқ нафаси урилганини элас-элас пайқадиму қўрқиб кетдим.

– Кетинг, – дедим юлқиниб. – Кетинг! Додлайман! Ҳозир додлайман! Қоч!..

– Раъно! – у янайм қаттиқроқ тармашди. – Тушунсанг-чи, тентак!

– Керакмас! – Бўғзимдан йиғи аралаш илтижо отилиб чиқди. – Шомурод ака!

Гандираклаб ўрнимдан турдим. Кўчага отилмоқчи эдим, у тиз чўкиб оёғимдан ушлаб олди. Сочлари ёйилиб кетган кўзларида йиғлагудек ялинч ифода бор эди.

– Раъно! – деди ёлбориб. – Тушунсанг-чи! Кетимдан эргашиб юрганлар сон-мингта! Қизлар... жувонлар...

– Боравер ўшаларга! – Қанчалик қаттиқ типирчиласам у оёғимга шунчалик қаттиқ ёпишарди.

– Яхши кўраман, тентак! – деди юпқа лаблари, ингича мўйлови титраб. – Бошимга ураманми уларни! Сен кераксан менга! Биламан, сенга муносиб эмасман! Нима қилай, севаман сени! Биринчи кўрган кунимдан бери оромим йўқ, Раъно!

– Керакмас, қочинг! Шомурод ака! – Кучим борича силтанган эдим, ерга ўтириб қолдим.

– Раъно! Жоним! Гўзалим! Нима қилай? Ҳеч кимнинг олдида эгилмаган бошим... – Тўсатдан унинг кўзларида ёш кўринди. – Ўлдириб қўя қол мени... Сен... сен... бошқачасан. Қанақалигингни ўзинг билмайсан, Раъно!

Биринчи марта кўрганимда юрагим сесканиб кетгани, ваҳимага тушганим лоп этиб хаёлимга келди.

– Илтимос, – дедим ялиниб. – Керакмас... Умар ака...

...Билмадим, эҳтимол, хотин кишини шону шухрат ҳам, илму амал ҳам, эркакнинг кучи ҳам забт этолмас. Аммо ширин сўз олдида, мақтов олдида эримайдиган аёл йўқ. Балки мен шунақадирман...

Ўша куни тонг отгунча йиғлаб чиқдим. Беномус! Шарманда! Ким деган одам бўлдинг! Сенам инсон-

мисан!.. Ўзимни ўлдиргим келарди. Гүё эртага күчага чиқишим билан сирим оламга ошкор бўладигандек! Ҳамма менга қўлини бигиз қилиб, «мана, эрининг кўзига чўп солган бузуқ мана шу!» дейдигандек! Ундан кўра ўла қолганим яхшимасми!

Қизиқ, ҳеч нима бўлмади! Ҳеч нима! Ҳеч ким менга шубҳаланиб қарамади. Бирор таънаям қилмади. Шундаям, аввалига ҳар кимга бир термилиб, ҳуркиб юрдим. Кейин ғалати аҳволга тушдим. Ҳар қадамида мингта қиз кўз тикиб турганига қара- май мени, ёлғиз мени яхши кўрган Умар ака, ҳам- мани зир қақшатадиган Умар закунчи ўша куни шунчалик ялингани, оёғимга йиқилгудек илтижо қилгани учун севинишга ўхшаш ҳис пайдо бўлди. Ажаб, бу одамни биринчи кўрганимдаёқ юрагим жиз этгани бежиз эмас экан-да, бундан чиқди, уям мени яхши кўраркан-да!

Шуни ўйлашим билан лоп этиб Шомурод акам эсимга тушарди. Шунда ўзимни ўзим оқлашга уринаётганимни, хато қилганимни, ифлос одамга айланиб қолганимни ўйлардиму ўша заҳоти тағин ўзимга юпанч топардим. «Бўлди! Иккинчи бунақа нобакорлик қилмайман. Закунчи бўлмоқ тугул авлиё бўлмайдими! Эндијам эшигимдан кириб келсин-чи, косов олиб ҳайдайман!»

Ажаб! Иккинчи марта тағин ярим кечада эшик тақиллатганида ҳайдаш у ёқда турсин, оёқ-қўлим бўшашиб эшикни ўзим очдим. Бўлмаса, ўша куниям, Шомурод акамдан хат келган эди... Ҳамон тушунолмайман. Нима бу? Мен кимман ўзи!

Бора-бора Умар акамни уч кун кўрмасам соғинадиган бўлиб қолдим. Йўқ, унақа... келиши учунмас. Узоқдан бўлсаям кўрсам бас. Соғиниб-соғиниб Умар ака билан кўришганимиздан кейин эса Шомурод акам лоп этиб яна хаёлимга келади. Ке-

часи билан юм-юм йиғлаб чиқаман. Гүё мен иккита Раъноман. Биттаси – Шомурод акамники, биттаси – Умар аканики!

Энди фақат бир нарсадан – одамларнинг ма-ломатидан қўрқадиган бўлиб қолдим. Бир кун-мас-бир кун сир очилади-ю, эл ўртасида расвои жаҳон бўламан.

Салкам уч ойдан бери бошимда осилиб турган қилич шу эди. Мана бугун ўша қилич бўйнимга тушди.

Умар акам ҳали тушлик қилаётганимизда дала-га бориб, аввал одамлар кўзи учун «ўртоқ табелчи» деб дағ-даға қилиб, кейин «уйингга эртароқ бор», деб шивирлаганида дастлаб ғашим келган эди. Эрталаб эримдан келган хатни ўз қўли билан об-келсаю кечқурун... Йўқ! Чучварани хом санабсан! Шу қилганинг учун атайлаб Дума поччамнигига бораман! Робия билан гаплашиб ётаман. Нима, қўғирчоқманми сенга! Хоҳласанг – келасан, хоҳла-санг – кетасан! Бир қараса дўқ урасан, бир қара-са – ялинасан! Ердан чиққан қўзиқоринманми? Эрим бор! Оилам бор!

Кечгача шу ўйда юрдим. Ориф оқсоқол билан Нўғайқўрғонга боришга аҳд қилиб қўйдим. Лекин кеч кирган сайин уйга қайтгим келаверди. Негалигини билмайман, ўлай агар, билмайман! Умар акамнинг «уйингга эртароқ қайт» дегани қулоғим остида сирли жаранглайверди. Асли Нўғайқўрғонга кетаверсам бўларкан. Шундай жалада, яrim ке-чада Робия келишини туш кўрибманми?

Эшик тақиллаганида туз-пуз сўраб чиққан қўшни бўлса керак, деб чироқни ўчирдим. Умар акам ишни пухта қиласди. Шу кунгача бу ерга қатна-шини ҳеч ким билмайди. Атайлаб отини колхоз молхонасига ташлаб, пиёда келади. Қўшни бўл-

са тақиллатиб-тақиллатиб қайтиб кетар деб умид қилиб турсам, айвон тагида бирор «кеннойи» деб бақирдию юрагим қинидан чиқиб кетай деди. Умар акамнинг жаҳли ёмон. «Чиқманг», деб қўлига ёпишганимга қарамай айвонга отилди. Девордан ошиб тушган «ўғри»ни бир нима қилди шекилли, ёш боланинг «қўйворинг» деб ялинганини эшитиб тахта бўлиб қолдим. Бола – Комил табибининг ўғли эканини кейин билдим. Хайрият. Бола экан, ал-даб-сулдаб жўнатса бўлади. Лекин эшик орқасида Робия пойлаб турганини ким билибди! Шунчалик жонкуяр экансан Дума буванг билан қора таппи ойинг шунчалик меҳрибон экан, Янги йил кечасида, Умар закунчи уйимга бостириб кирганида қаёқда эдиларинг! Ўшанда шу муштипар ёлғиз қолди-ку, ҳоли нима кечдийкин, деб хабар олишга ярамади- ларинг-ку! Эримнинг уруғи тезагимнинг қуруғи, деб шунга айтади-да! Энди уйимга бостириб келдингми! Нима ҳаққинг бор? Умар ака чиқишга чиқиб кет- дию Робиянинг олдида сир бериб қўйдим. Нима деганимни, қандай баҳона рўкач қилганимни бил- майман. Фақат Робиянинг ҳар сўзидан заҳар томиб, айтган гапи қулоғимга ўқдек кирди. «Болани ҳаром қилманг!» Худди шунаقا деди.

Билди! Ҳаммасини билди! Робия аҳмоқ эмас! Умар акамдаям айб бор. Кўриб турибдики, девордан ошиб тушган ўғри эмас. Нима қиларди, бола- ни ёқасидан бўғиб, кўчага улоқтириб! Яхши гап билан Робияни уйга бошлаб кирса, кунлик ишнинг ҳисобкитобини қилиб ўтирувдик, деса-ку, олам гулистон эди. Йўқ, ҳамма айб анави Робияда!

Нақдлаб қўйибдими ярим кечада? Пойлаб кел- ган! Атайлаб пойлаб келиб, табибининг ўғлини девордан ошириб туширган! Вой илон-ей! Тағин сенинг фотиҳа тўйингда хизмат қилиб юрибман-а,

ниятингга етмагур! Шунчалик душманмидинг?
Нима ёмонлик қилдим сенга!

Шошма! Қўлидан нима келарди? Мен – табелчи-
ман! Умар акам – раис! Кундалик ҳисоботни кўриб
ўтирган эдик, лампамой тугаб, чироқ ўчиб қолди.
Робия шпиондек пайт пойлаб эшик тақиллатди.
Тамом-вассалом! Фақат битта хато қилдим. Робия
болани етаклаб чиқиб кетаётганда ўзимни тутол-
май қолдим. «Қандоқ кунларга қолдим», дедимми?
Яхши! Қандай тухматларга қолдим деганим шу-да!
Робия тухмат қилиб кўрсингчи, кунини кўрсата- ман.
Умар акам бор, ҳеч кимдан қўрқмайман!

Ўзимга ўзим таскин бериб, уйга кирдим. Ора-чо-
ра чақмоқ чақиб, уй ичи ёришиб кетарди. Ярим-
лаган вино шишаси, Умар акам унутиб қолдир-
ган телпаги, ярим-ёрти йиғиширилган тўшакка
кўзим тушди-ю, бўшашиб ўтириб қолдим! Тамом!
Ҳаммаси тамом бўлди! Робия кўрди. Ҳаммаси-
ни кўрди. Вино шишаси, Умар акамнинг телпа-
ги, қўшалоқ ёстиқли тўшак... ҳаммасини! Шўрим
курсин! Ҳозироқ бориб оқизмай-томизмай Дума
чолга, қора мўнди онасига чақиб беради. Эртага
узун-қисқа бўлиб бошимга келишади. Шарманда
бўлдим! Урушда жон олиб-жон бериб юрган Шому-
роднинг хотини бузуқ экан, раис билан тутиб оли-
шибди, ундоқ-бундоқ, деган гап Нўғайқўрғондан
тортиб Кўтармагача тарқалади. Онамнинг қулоғи-
га етса нима дейди? Эл-юрт, маҳалла-кўй ўртаси-
да қандай бosh кўтариб юради, бечора!

Қизик, зум ўтмай, хаёлимга бутунлай бошқа ўй-
лар келди. Хўп, шу билан нима бўпти! Умар ака
мени яхши кўрадими? Кўради! Уйланадими? Уй-
ланади! Кимнинг нима иши бор? Гапирганлар
бир ой гапирар, икки ой гапирар... Борингки, бир
йил вайсар!.. Шомурод акам ҳам тақдирга тан
берар...

Ахир бу – күнгил иши-ку! Бироннинг күнглига би-ров буйруқ бероладими? Худога шукр, биз феодализм жамиятида яшаётганимиз йўқ! Қайтага яхши бўлди. Уч ойдан бери бошимда осилиб турган қи-лич бўйнимга тушди. Энди ҳадиксираб яшашдан қутуламан. Бўлар иш бўлди, бўёғи синди! Энди қўрқадиган жойим йўқ!

Шу хаёл далда берди-ю, Умар акамнинг телпа-гини қўлтиғимга қистириб йўлга тушдим. Кўчалар кимсасиз, ҳамон жала қуяр эди. Чақмоқ чақиб, йўлдаги ҳалқобларни ойнадек ёритади. Момақал-дироқ енгил тортиб гулдирайди.

Чойхона берк, клубда чироқ йўқ. Фақат Умар акамнинг тунука томли уйидаги темир панжара-ли баланд деразасидан хира нур тушиб турарди. Хайрият, ухламаган экан. Эшикни муштим билан тақиллатган эдим, очилиб кетди, занжири илин-маган экан. Ҳовли этагида ётган бузоқдек овчарка ваҳшатли акиллаб дарвозага югурди.

– Қоплон! – дедим итнинг ёмғирдан ҳўл бўлиб кетган бошини силаб. – Танимадингми?

Ит таниди: думини ликиллатиб ғингшиб қўйди. Ойнабанд айвон зинасидан елкасига тўн ташлаган Умар акам тушиб келди.

– Ким? – деди бақириб.

Итнинг бошини силаганча яқин бордим.

– Ие, Раънохон! – Умар акам имо қилди. – Марҳа-мат!

Ўнинчи лампа ёритиб турган уйга кетма-кет кирдик. Бу хонадонда ҳамма нарса менга та- ниш. Кавшандоздаги Умар акамнинг пиймаси билан қайтарма қўнжли этигидан тортиб, ердаги қип-қизил гиламгача, бурчакдаги сим каравотдан тортиб, каравот тепасида, девордаги михга илиб қўйиладиган қамчигача, тахмондаги кўрпалару улар орасига қистирилган чойшабларгача...

– Қадамларига ҳасанот! – деди у түнини каравот устига ташлаб. – Хуш кепсиз!

Яна ўша мулозамат!

Одати шу. Иши битгунча «сен»лайди-да, кейин расмий одамга айланиб, «сиз»лашга ўтади.

– Келдим! – дедим иложи борича хотиржам гапиришга уриниб. – Ярашмабдими? Үз уйимга келдим. Энди ҳеч қаёққа кетмайман!

Кўзига қараб турибман. Нияти яхши бўлса, севинади, нияти бузук бўлса, қўрқади.

Суюнмадиям, қўрқмадиям! Дераза токчасида ётган қутидан папирос олиб тутатди.

– Раъно, – деди секин, хотиржам оҳангда. – Болани қўрқитганим чатоқ бўлди.

– Тўғри, болада нима гуноҳ? – дедим мен ҳам ўша алпозда. – Комил табибининг ўғли экан.

– Э! – У жаҳл билан қўл силтади. – Табиб ким бўпти ўзи! Гап бундамас. – У бир зум жимиб қолди-да, кафти билан папирос тутунини ҳайдади. – Қаёқдан биламан! Ўғри деб ўйладим! Ярим кечада биронникида пишириб қўйибдими! Тўғрими?

Унинг жон куйдириб ўзини ҳимоя қилишга уриниши ғашимни келтириди.

– Ёш бола ўғрилик қилмайди, – дедим секин.

– Бўлмаса нега девордан ошиб тушади? – Унинг кўзи ғазабдан қисилиб кетди. Деразани шарақлатиб очиб, ёмғир шовуллаб турган ҳовлига папиросни улоқтирди. – Анави-чи, анави нимага кепти? Тушунтирдингми? Ҳисоб-китоб қилиб ўтиргандик, дедингми?

– Айтсан-айтмасам ўзи тушунди. – Қўлтиғимда турган чақмоқ телпакни узатдим. – Ҳаммасини қўрди.

– А? – Умар акамнинг ранги қув ўчиб кетди.

Ташқарида чақмоқ чақиб, юзи янаем оқариб кет-

гандек бўлди. – Нимани тушунади? Нима деди?!
Гапирмадингми ахир. Биз иш билан...

У шу қадар эсанкираб қолган, шу қадар бидир-бидир қилиб гапирадики, кўнглимдаги умид чироғи ўчиб қолаётгандек тиз чўкиб, яланг оёқла-рини қучоқлаганча йиғлаб юбордим.

– Умар ака! Жон Умар ака! Мени никоҳингизга олинг! – дедим ёлбориб. – Жонимдан тўйиб кетдим. Ажалидан беш кун бурун ўлмасин десангиз, никоҳингизга олинг! Қийналиб кетдим, Умар ака!

Ташқарида кетма-кет чақмоқ чақар, лампанинг нури яшин ёлқинида хиралашгандек, уй ичи оппоқ ёришиб кетар, мен бўлсам, ҳамон унинг сарпойчан оёғини қўйиб юбормасдим.

– Олинг мени, Умар ака, ҳалоллаб олинг! Ахир яхши кўрасиз-ку, мени, ўзингиз айтгансиз-ку!

Бир маҳал у титроқ қўллари билан бошимни силади.

– Жоним! – деди овози қалтираб. – Биласан, сен менинг хотинимсан. Тўғрими? – у чўккалаб ўтирганча юзимдан ўпди. Негадир лаблари совуқ эди. – Сен меникисан! – деди кўзимга тикилиб. – Ақл билан иш қилайлик. Сен ақлли хотинсан-ку, Раъно!

У қўлтиғимдан кўтариб, ёнига ўтқазди. Елкамдан қучоқлаганча узоқ жим ўтирди-да, ўксик хўрсинди.

– Ўзинг ўйла, Раъно. Ўртамиизда бир коса сув қўйиб, никоҳ ўқитиш ҳеч гапмас. Хоҳласанг эрта-гаёқ шу ишни қиламиз.

– Худо хайрингизни берсин! – дедим ҳиқиллаб. – Жонимдан тўйиб кетдим!

– Шошма! – у яна бошимни силади. – Хўп, сен айтгандек бўлди дейлик... Кейин нима бўлишини биласанми? Бу ёғини ўйладингми ҳеч?

У ёғи билан нима ишим бор? Нари борса одамлар ғийбат қилар. Қилса қилавермайдими? Қайрилиб қараган эдим, ёшли кўзимдан ўпди.

– Тентак! – деди жилмайиб. – Агар шу иш овоза бўлса совет жангчисининг хотинига кўз олайтирган раҳбар сифатида мени нима қилишларини биласанми?

У ўрнидан сапчиб турди. Дераза токчасида ётган кумуш портсигардан папирос олиб, чекди.

– Эртага сенга уйланаман, индинга штрафной батальонга жўнатишади: Абдураҳмонов отишга ўқ тополмай юрибди ўзи. – У тепамга келиб, ҳар сўзини таъкидлаб ҳайқирди: – Оёқ-қўлимни боғлаб штрафной батальонга жўнатади. Тушундингми? Олдинги линияга, душманнинг ўқига! Розимисан! Ўн кундан кейин мендан «қорахат» келса хурсанд бўласанми?

Тағин йиғлаб юбордим.

– Нима қилай ахир, Умар aka! Нима қилай! Эл-юрт ўртасида қай юз билан бош кўтариб юраман! Шўрим қурсин!

– Хотиржам бўлинг! – Умар aka тағин сизлашга ўтди. Тишларини ғижирлатиб, қатъий овозда таъкидлади. – Сизнинг обрўйингизга путур етмайди, ўртоқ табелчи! Комилнинг ўғлини тинчтиши осон. Анави... Робиянгизга келсак, ўша унсурваччаниям тилини қисиқ қилиб қўйиш қўлимиздан келади. – У тағин ёнимга ўтириб елкамдан қучди. – Асалим, бари бир сен меникисан-ку, жоним. Менга ишонмайсанми? Бўлди! Йиғлаганингда-чи, янаям чиройли бўлиб кетасан!

ҮН ОЛТИНЧИ БОБ

УМАР ЗАКУНЧИ ҲИКОЯСИ

Тагингда отинг борми, узанги узилгунча суриб қол!

Үмон иш бўлди! Қўймижоз Комил табибнинг мишиқи боласини сариқ чақага олмайман. Қўрқадиган жойим йўқ! Ҳамма гап табибнинг урушда юрган тўпчи ўғлида. Ҳайронман, кўзойннак тақмаса овқат ейишга оғзини тополмайдиган бу шапкўр, қандоқ қилиб шундоқ орденни олдийкин! Жанговар Қизил Байроқ ордени-я! Салкам Қаҳрамонлик унвонидай гап. Райком секретари ўртоқ Абдураҳмоновнинг шахсан ўзи колхозга келиб мажлис ўтказган бўлмасаям майлийди. Камбағални иззат қилсанг, чориғи билан тўрга чиқади! Ўша мажлисдан кеинин тилини бир қарич қилиб, калтак еган боласини етаклаб, райкомга борса нима бўлади? Аввалги раҳбарлар билан орамиз яхши эди. Буниси, янги одам, ўлгудек нонемас кўринади. Ўша куниям Сўпоқ дамлаб қўйган ошга турмай кетди-қолди. Бунисиям майли. Анави иккала чолни президиумга чақиргани-чи?» Колхозни опичлаб катта қилгансизлар», дедими? Комил табибни кўриб, «ие, сизмисиз», деб қувониб кетдими? Бундан чиқди, ҳаммасини танийди. Ҳаммасининг тили бир. Эртага райкомга бориб арз қилса... Ўша куни Абдураҳмонов кета туриб нима деди? «Қарсакбозликка ўчроқ кўринасизми, раис!» Қарсак чалсам сенинг ҳурматингга чалдим-ку, ношукур банда! Хурсанд бўлиш ўрнига... Ана, доҳиймизнинг ўзига соатлаб қарсак чалишади-ку! Индамайди-ку! Сен ким бўпсан?!

Йўқ, энг аввал табибни тинчтиш керак. Кўна-ди! Кўнмай қаёқса борарди. Борингки, боламни қўрқитибсан, деб закун талашган чоғидаям ўзига жабр қиласди. Кўлидан нима келарди? Мен табелчи билан кундалик ҳисоботни кўраётган эдим. Бирор довордан таппа ошиб тушди. Колхоз раҳбариманми, ахир! Ҳозир яхшидан ёмон кўп, қоронғида қаёқдан биламан, табибининг ўғлими, урушдан қоч-ган дезертирми! Тутиб олмоқчи бўлдим, вассалом!

Борингки, ўртоқ Абдураҳмонов сўраб қолди: отчётларни нега идорада эмас, эри фронтда юрган аёлнинг уйида кўрасиз, деди. Нима қипти! Табелчи идорага келмади. Бетоб бўлиб, уйига эртароқ қайтган экан. Бугунги ҳисоб-китоб эртага қолиб кетмасин деб ўзим бордим. Раис дегани хўжаликнинг отаси бўладими ахир! Нима, ота ўз қизининг уйига боришга ҳаққи йўқми! Шундан гап чиқаришнинг ўзи уят эмасми!

Ана шунаقا, ўртоқ Абдураҳмонов! Фронт орқасида жон олиб-жон бериб ётган бир заҳматкашга туҳмат қилиш, большевикка ярашмайдиган иш деб ўйлайман! Айниқса, фронтовикнинг хотинини чалпишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Борингки, табиб райкомга бормади. Бормайди-ям бу қўймижоз! Лекин чопқиллаб бориб, Оқсоқолга маслаҳат солади. Ўзи колхозда иккита ғаламис бор. Биттаси Оқсоқол, биттаси – Дума! Элни шулар бузиб юради. Аммо иккаласиям, аллақачон ўйиндан чиқсан! Ҳаёт ҳам қарта ўйинде гап. Тузми, кузурми – бари бир – ўйиндан чиқдими, тамом. Сариқ чақалик қиммати қолмайди. Бир чеккада қалашиб ётаверади. Оқсоқол билан Ҳусан дума ҳам шунаقا – ўйиндан чиқсан қарталар! Бири ралиқидан, бири бригадирликдан тушганига олти йил бўляпти. Биламан, иккаласиям аламзада. Ле-

кин олти йилдан бери ҳеч балони эплолмаган чолларнинг қўлидан энди нима келарди! Шунаقا-ку, аммо ўша охирги мажлисда Абдураҳмонов буларни нега мунча лаганга солди? Нияти нима?!

Қизиқ, янги келган куним колхоз аъзолари мени раис қилиб сайлашга қарши бўлганида Ориф оқсоқол нимага ёнимни олди? Нега биринчи бўлиб ўзи овоз берди? Буям етмагандек, ҳашар бошлаб, мана шу уйни қуриб беришга нима учун бош-қош бўлди? Қўрққанидан қилдими? Йўқ, Оқсоқол илоннинг ёғини ялаган одам! Қани, кўрайлик-чи, қаёқча бораркин бу бола, деб ўйлади. Чучварани хом санабсан, Оқсоқол! Сен шохида юрсанг, мен баргига юраман! Сен ўйлагандан кўра узоққа, жуда узоққа кетаман ҳали! Мана, олтинчи йил кетяптики, «Қизил дечқон» районда энг илғор хўжалик. Буни Абдураҳмоновнинг ўзи ҳам тан олди. Хўш, шу ишларни саводсиз Оқсоқол қилдими, менми? Тўғри, Оқсоқол отдан тушсаям эгардан тушгиси келмайди. Болаларидан «қораҳат» келган куни мени ҳақорат қилди. Биламан, буям аламидан. Ким ўзи у? Мен кимману, у ким? Филга акиллаган лайчадек гап! Саводи бўлмаса, илми бўлмаса, авваллари бир эмас, икки ўғлим танкист деб кўкрагига уриб юрарди, энди улар ҳам йўқ. Узатган қўли қаёққа етарди! Ўзиям кейинги пайтда калтакланган итдай думини қисиб қолди-ку!

Дума-чи? Дума ким бўпти?! Хоҳласам, эртага-ёқ рабочий батальонга жўнатаман! Ёши олтмишга етмаган, атайлаб паспортини ўзгартириб олган дейман, тамом! Қўлимда шунаقا далил борки, хоҳласам Думанинг хонумонини куйдириб юбораман. Уйида анави халқ душманини сақлаганми – сақлаган! У ёғини сўраганда Дума илондан қол-

ган илонваччани – Робияни боқиб катта қилдими – қилди! Тоғам – тажрибали юрист. Самадовнинг, бир вақтлар тоғамга тиш қайраган, советларга қарши ташвиқот олиб борган ўша Самадовнинг халқ душмани эканини билади. Оқсоқол билан Дума ўша жиноятчи домлага ҳамтовоқ бўлганми – бўлган. Ким билсин, балки иккала чол маслаҳатни бир ерга қўйиб қизини атайлабдан изимдан юборгандир! Жуда яхши-да! Изимдан юриш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман! Аслида бу ҳам совет давлатига қарши қўпорувчилик!

Чарчадим. Ўлай агар чарчадим. Минг лаънат урушигаям, раислигигаям! Билмаганлар амалдор одамга осон тутади. Егани олдида, емагани кетида, нима деса оғзининг ели деб ўйлади! Бўлмаган гап! Амал курсисига миндингми, бошингга темир қалпоқ, оёғингга темир пайпоқ кийиб олишинг керак. Ана шундагина ўзингдан юқорироқда турганлар бошингга тепса, жонинг ҳузур қилгандай илжаясан. Йўқ, фақат илжайишнинг ўзи камлик қиласди. Оёгини ялайсан. Қанча қаттиқ тепса, шунча иштаҳа билан ялайсан. Яламай кўр-чи! Бир тепади, икки тепади... Учинчисида чиққан жойингга тиқиб юборади! Шунаقا! Амалдорликниям чидагангага чиқарган, азобига чидайсан. Лекин амалдор бўлишнинг яхши томониям бор-да! Ўзингдан пастроқ турганларни темир пайпоқ кийган оёғинг билан тепасан! Ўшанда жонинг ҳақиқатданамроҳат қиласди. Одамлар сендан қўрқса, кўзингга қараб мўлтираб турса, бундан ортиқ роҳат борми? Бўлмаса, уям одам. Боши думалоқ, чоти айри. Лекин тўғри гапирасанми, нотўғрими, бари бир таъзим қилиб туради! Қандоқ яхши! Раҳмдил одамдан раҳбар чиқмайди. Халқ нима? Подадай гап! Сава-

лаб турсанг йўлингга юради. Бўлмаса ҳар битта аҳмоқ демократия деб айюҳаннос солишдан тоймайди... Ўртоқ Сталин тўғри айтади: раҳбар қаҳрли бўлиши керак. Йўқ, раислик курсисини осонликча топширадиган аҳмоқ йўқ! Мен сенларга Ориф оқсоқол эмасман...

Тонг ёришиб қолди. Ташқарида жала тинди шекилли, тунука томнинг бўғиқ гувиллаши тўхтади. Ёнимда Раъно ётибди. Сочлари паришон ёйилган, таранг кўкраги очик, фира-шира тонг нурида оппоқ юзи янаем тиниқроқ кўринади. Иягидаги жимитдек холи қоп-қора, ўпгиси келади одамнинг! Думба еган чақалоқдек ширин тамшаниб ухлашини-чи?!

Нимагаям илакишиб қолдим шу хотинга? Қурмагур ўзиям бошқача-да! Қойилман! Бироннинг қўйнида ётган суюкли хотинини юлиб олиш осонми? Бунаقا ишни қарчиғайдек чаққон, шердек довюрак одам эплайди. Ҳали оёғимга йиқилиб йиғладими! Вой тентаг-ей! Дунёнинг ишлари шу экан-да! Аввал сен унинг оёғига йиқиласан, кейин у сеникига йиқилади. Асли ҳаётнинг турган-битга-ни олди-берди экан-да!

Қўқонда уйланганим, хотинимга кўнглим илимай ажрашганимни биладими бу - йўқми? Билади! Одамлар қўйга ўхшайди! Сурувда битта қўй маъраса ҳаммаси жўр бўлгандай, битта одам «финг» этиб гап чиқардими, бас! Бошқалари қўшилишиб вайсайверади. Раис бўлган кунимданоқ колхозчилар менинг ўтмишимни титкилагани аниқ. Ҳуш, нима бўпти? Кўрқадиган жойим борми! Ҳаммаси-ни законний қилганман. Ўшанда акам норози бў-либ уйдан ҳайдашгача борган эди. Аҳмоқ! Ўзинг кимсан! Нари борса битта бўзфурушсан-да! Хоти-нимни сен эмас, мен қучоқлаб ётаман-ку, овсар!

Мен билан нима ишинг бор? Тўғри, акам оби-дийда қилганича бор. Нима бўлганида ҳам хотинининг олдида юзи шувит: қайинсинглиси кўнглимга ўтиришмай қолди. Совуқми-ей, нима бало? Яқинига борсам атир ўрнига ачимсиқ тер ҳиди келади.

Яхшиям тоғам Тошкентга ишга келган экан. Жонимга ора кирди. Чор-атрофда юрист тоғамнинг номини эшитганда тиззаси қалтирамайдиган одам йўқ эди. Шу киши бўлмаса юридик техникумни битирган ўрта мутахассис сифатида биронта гадой топмас адвокатурада юардим-да, ивирсиб. Қолаверса, аввалги райком – Алихон aka тоғамнинг қил ўтмас ўртоғи эди. Хўп замонлар экан-да, ўшандা! Раисликка сайлашаётганида агрономияни яхши билади деб мақташгани-чи! Нима, нотўғрими? Районда сабзавот планини биринчи бўлиб бажариб келаётган ким? Хўжаев! Фронтга энг кўп маҳсулот юбораётган ким? Хўжаев! Мудофаа фондига энг кўп маблағ ажратадиган ким? Хўжаев! Битта раис бўлса менчалик бўлади-да! Мана, колхозни ипидан-игнасигача билиб олдим. Дехқон боласи ер илмини билмайдими? У ёғини сўраса – юристман! ўиринг деган ношукур билан закун тилида гапла-шиб қўйиш қўлимииздан келади...

...Нега чўчийди бу? Тушига эри кирдими, нима бало?! Қуриб кетмагур, оғатижон-да, ўзиям. Олвода, олов! Биринчи марта кўрганимдаёқ юрагим жиз этгани бежиз эмас экан. Аслида-ку, Шомуродни колхоздан кўчириб юбориш ниятим бор эди. Текстилда ишлайди. Ўзи колхоз ерида турса, томорқаси бўлса-ю, далага чиқиб, кетмон чопмаса! Борсин ўша фабрикасига!

Тўйи бўлган куни кимхоб паранжи ёпинган келинни узоқдан кўрганимда унчалик эътибор бер-

маган эдим. Раз колхознинг отаси эканман, ҳаммасининг түйига боришим керак. Аммо бир ҳафтадан кейин Шомуроднинг уйи олдидан ўтиб кета туриб, келинни кўрдиму... Тонг-саҳарда колхозчиларнинг эшигини тақиллатиб юрган эдим. Қишлоқ одамлари муғамбир бўлади. Кун чиқмасдан хоти-ни уйғонади-ю, далага бориш ўрнига сигир соғади, нон ёпади. Эрлари ялпайиб ётади. Ўзининг томорқасида балодай ишлайди, колхозга бели қа-йишигиси келмайди. Қамчилаб турмасанг колхоз-нинг иши ўлда-жўлда қолиб кетаверади.

Раз Шомурод колхозда яшайдими, томорқаси борми, хўжаликдан ҳеч бўлмаса бир киши дала-га чиқсин! Аввал бўйдоқ эди, энди хотини бор. Ўсма-сурма қилиб ўтирмай кетмон чопсин!

Шуни айтиб қўйиш учун отни ниқтаб, эшигига борсам... ёнғоқ тагида атлас қўйлак-лозим кийган келин ер супуряпти. Қирқокил сочининг ярми-си елкасидан ошиб ерга тегай-тегай деб туриби. Юзини аниқ кўрмасам ҳам юрагим гупиллаб кетди. Болдирини сиққан жиякли лозим, қўйлагини туртиб чиққан кўкси, хипча бели шунақанги оғатижонки...

Жиловдан тортишим билан от кишина б юборди. Келинчак хаёл суриб турган эканми, ҳуркович кийикдек сапчиб тушди. «Вой» дедиую бир қўллаб юзини яширди. Кўлидан супургиси тушиб кетди.

– Қўрқманг, келин, – дедиму овозим титраб кетганини сездим.

Келин елкаси оша ёйилиб тушган сочини орқасига олиб ташлади. Салом бериб, кафтини юзидан олган эди, томоғим қуруқшаб кетди. Нуқул ютингим келади. Ё, тавба, шунақаям гўзал қиз бўлар-кан жаҳонда! Ҳозир йиғлаб юборишга тайёрдек

пирпираб турган узун киприклари, ҳам ҳайрат, ҳам ҳадиксираш билан боқувчи қоп-қора күzlари, ўсма қўйилган қайрилма қошию хина сурилган қўллари, билагузук таққан оппоқ билаклари...

– Куёв ишга кетдиларми? – дедим бошқа гап то-
полмай.

– Ҳа... – Келин чўчиб тушганидан хижолат чекди шекилли, жилмайди. Оппоқ юзи қизариб, ёришиб кетгандай бўлди. – Бугун биринчи сменадалар, – деди секин. Ноз қилгандек чиройли қошини чи-
мириб кулимсиради. Шу туришида, «кўрдингизми,
ноинсоф куёвни, мендек парини ташлаб, ишига
кетиб қолди», деганга ўхшаш маъно бор эди. Бил-
мадим, балки мен шунаقا деб ўйлагандирман.

Ўзимни босиб, жиловни тортдим.

– Келин, – дедим иложи борича совуққон оҳангда.
– Мен Шомуродни яхши биламан. Ўзимизнинг йи-
гит. Майли, хоҳлаган сменада ишлайверсин. Аммо колхозда яшагандан кейин ҳеч бўлмаса биттангиз
дала юмушларига қарашиб турганингиз маъқул-
микин?..

– Вой! – Келин қўзимга ҳайрат аралаш истиғно
билан қаради. – Менам фабрикада ишлайман-ку!

Бу гапни шунаقا ширин ишонч билан айтдики,
тағин эсанкираб қолдим.

– Майли, чиллангиз чиқсин, кейин бир гап
бўлар, – дедим-да, отимга қамчи уриб чоптириб
кетдим. Ўзимни шунча зўрласам ҳам, кучим етма-
ди: эллик қадамча боргандан кейин орқага бури-
либ қарадим. Келин бир қўлида супурги билан ним
табассум қилиб қараб турганини кўрдиму юра-
гимга ўт тушгандай бўлди. Ажаб, юрсам ҳам, тур-
сам ҳам кўз ўнгимдан кетмайдиган бўлиб қолди.
Эрталаблари атайлаб эшигининг олдидан ўтаман.

Баъзан ёнғоқ тагида шакароб қилиб сув сепаётган бўлади, баъзан сочи елкасига ёйилиб кўча супураётганининг устига келиб қоламан. «Ҳорманг, келин», дейману тўхташга қўрқиб, ўтиб кетаман.

Уруш бошланиб, ҳамманинг ташвиши кўпайди. Менинг-ку, броним бор. Шомурод нимага кетмайди? Колхозчи бўлса-ку, военкомат билан гаплашиб, зинфиллатиб урушга жўнатардим! Текстилга ку- чим етмайди-да! Хайрият, униям гали келди. Ҳеч кимни кузатишга бормасам ҳам Шомуродникига бордим. Юрагим лахча чўғдек ёниб кетяпти-ю, Раънога қайрилиб қарамайман.

Рости, ўша куни Раънонинг кекса онасига раҳмим келди. Раис сифатида унга оталик қиласман, деган гапниям чин юракдан айтдим. Ўлай агар, Раънони колхозга олиб келиб, табелчи қилиб тайинлаганимда ҳам шайтонга ҳайф бериб юрадим. Аммо Янги йил кечасида Сўпоқнинг уида ўтириш қилганимизда, тоғам ҳамиятимга тегадиган оғир гап қилди.

– Сениям оёғингни тўртта қилайлик, мундоқ, нима бало ё мижозинг сустми? – Бу гапни кулиб айтди. Дастурхон атрофидаги юрист ўртоқлари ҳазилга олиб, кулгига қўшилган бўлишди. Аммо менинг юрагим шиғиллаб кетди. Мастлик – ростлик! Тоғам шу гапни Сўпоқнинг олдида айтиб чатоқ қилди. Ҳозир-ку, Сўпоқ эгасининг суяқ ташшини кутган итдай думини ликиллатиб юрибди. Аммо бир куни орадан гап қочсаю душманга айланиб қолса, ҳар нима кутиш мумкин ундан.

– Ҳайронман, ока, – деди Сўпоқ тоғамга қараб. – Ҳозир дараҳтни бир тепсанг мингта қиз ёғилади. Раис ёлғондан оғиз солсалар, ростдан остоналарига келиб ётиб оладиганлар сон-мингта! Мундоқ кўз остига ол-

ғанларини айтсинглар, ўзимиз совчи бўлайлик. Биз ҳам тўйнинг ошини ейлик бундок, а лаббай?! У ёғини сўрасангиз, шундоқ куёвга ўзимиз ҳам...

Сўпоқ илжайиб кўзимга қарадио ғазабдан титраб кетганимни кўриб овози ўчди. «Аҳмоқ! Ҳозир ўз ҳузу- рини ўйладиган замонми! Уруш кетяпти, хунаса!» Ва- жоҳатимни кўриб, итдай думини қисиб қолди. Чойни янгилаш баҳонасида уйдан чиқиб кетди бошқа ёққа айландио хаёлимга лоп этиб Раъно келди. Кўлидан супурги тушганча, хурко- вич табассум билан жилмайиб турган Раъно! Эр кўрган хотин эркакни қўмсамайдими? Кечалари ёстиқ қучоқлаб ётиш жонига теккандир ахир... Шунаقا-ку, мен жўн одам эмас, раҳбарман. Раис- ман! Каттакон хўжаликнинг отасиман. Қайси ота ўз қизига... Э, оталикка бало борми! Нари борса эридан уч-тўрт ёш каттадирман. Нима қипти? Ун- гаям яхши, менгаям! Шунаقا-ку, дунёда бундан нозик масала йўқ. Агар ўзи жон деб турган бўл- са ҳеч кимга чурқ этиб, оғиз очмайди-я! Бордию эшиқдан киришим билан дод солиб, оламини бо- шига кўтарса-чи! Ана, шармандалил! Ҳамма ёққа дўмбира қиладиганлар озми?

Тугун кўтариб, Раънонинг остонасига борганимда оёғим қалтираб туради. Эшикни қарс этиб, юзимга ёпади, деб ўйлагандим. Йўқ, ёпмади. Тўғри, аввалига қўрқиб кетди, аммо ҳайдамади. Ўзи уйига киргизганидан кейин, бирга ўтириб, бирга ичганидан кейин... Бўлди-да. Тўғри! Ҳаммаси тўғри! Лекин ўшанда иш бунчалик чуқурлашиб кетишини билмаган эканман. Бу номаъқулчиликни бир марта қилдим, иккинчи қилмайман, деб онт ичдим. Қаёқда? Уч кун кўрмасам соғиниб қоламан. Ярим кечада борсам, ухламай кутиб ўтирган бўлади.

Тоғам, донишманд тоғам бир гапни күп қайтаратди. «Бу дунёning жаннати ҳам хотин, дўзахи ҳам. Хотин кишига жиловингни бериб қўйдингми, тамом! Жаннатда юрибман деб, дўзахга тушиб қолганингни ўзинг билмайсан». Тўғри айтган экан. Мана, дўзахга тушдим. Бугун дўзахнинг нақд ўзи- га тушдим-қолдим!

Қайрилма киприкларини пирпиратиб bemalol ухлашини қаранг! Эрининг уйида ётгандек! Эр- тага мени урушга юборишадими, передовойда немис ўқидан ўлиб кетаманми, бунга нима? Эри урушдан келган куни унинг тўшагидаям шунаقا - ойдек бўлиб ётаверади-да! Кечаси нимага ҳайдаб юбормадим?!

- Туриңг! Тонг ёришиб кетди-ку!

Сесканиб уйғонишига ўлайми! Худди қаерда ётганини билмайдигандек. Худди бу ерга биринчи марта келиб, биринчи марта ётиб қолгандек! Қайрилма киприкларини пирпиратиб, ширин жилмаяди тағин! Ўргилдим ширин керишишингдан!

- Шунаقا ухлабманки!

- Қолганини уйингизда ухлайсиз!

Дарров сергак тортасан-а! Сочини ёйилиб кетгани-чи!

- Чой қўяйми?

Хотин киши товуқ мия бўлади-да! Шу топда чой ўтадими томоқдан! Начора, алдаб-сулдаб йўлга солмасам, яна гапни айлантиради.

- Бўла қолинг энди! Тонг отиб кетди-ку.

Шу-да, мушук-да, булар! Асабинг қўзиб турганда суйкалади. Худди атайлаб қилгандек.

- Энди нима бўлади?

Илтижоли термулишини қара!

- Кечаси нима дедим сизга? Ишингизга борсан-гиз-чи!

Ана, қўйиб берсанг йиғлаб оламни бузади. Кипригида ёш илиниб турибди. Бир йиғлашга тушдими, тамом, камида ярим соат чўзади, бу.

– Илтимос, Раъно! Сен боравергин. Бу ёғини ўзим тўғрилайман. Хавотир олма. Хўпми, жоним!

«Жоним» эмиш! Муроди ҳосил бўлган эркакка бориб турган ҳурилиқо ҳам алвости бўлиб кўринади. Қизифи шундаки, соғинганингда алвости тағин ҳурлиқога айланади. Яна «жоним» дейсан, «азизим» дейсан. Минг лаънат бу ёлғончи дунёга!

Бўлди-бўлди, ёш боладек мунғайиб нима қиласан? Кет дегандан кейин кетиш керак-да. Ҳа, мадес! Сендан бошқа ғам-ташвишим йўқми!

Хайрият-еий, қутулдим!

Кечаси нима деди? Никоҳимга олармишман?

Қўйиб берсанг ҳеч қаёққа чиқмайман, деб ўтириб олишдан ҳам тоймайди. Бу кишим эрлик тўқис бўлиб олсинларда, азобини мен тортай! Хотин кишининг мушукдан фарқи йўқ, дедим-ку! Орқасини силасанг бас, дарров тиззангга чиқади. Эси бор эркак ўша заҳоти силашни бас қилади. Яна сиалдингми, томом, ўрмалаб елкангга минади. Юзингни ялаб-ялаб бошингга чиқиб олганини ўзинг билмай қоласан. Бошингга чиқдими, тамом! Икки дунёда қайтиб тушмайди. Хоҳласа ёнғоқ чақади, хоҳласа – тош. Бу кишиям мулоим бўлиб бошимга чиқмоқчи! Чучварани хом санабсан! Тиззамда ўтириш ёқадими, марҳамат, ўтиравер, аммо бошимга чиқармайман. Ёқмаса – пишт! Тўрт томонинг қибла!

...Гунг отбоқар жийронимга ем бериб турган экан. Дарров эгарлаб, жиловини қўлимга тутқазди. Олисдаги тоғлар қизғиштоб тусда товланиб кўринар, ҳали қуёш чиқмаган, аммо кун ёришиб кетган эди. Чойхона олдидан ўтаётганда от ҳовузга талпинди, чанқабди. Падарингга қусур соқов!

Жониворни суғоришгаям эринган! Колхозда нариси билан олтита от қолган ўзи. Олтита отни парвариши қилганига бир иш куни ёзилади шу арзимас юмушниям ёлчитмайди. Ҳали шунақанги савалайки, жони оғриганидан тили чиқиб кетсин!

Отнинг жиловини бўш қўйган эдим, илдамлаб, ҳовуз бўйига борди.

Гулсафсарлар ниш чиқариб ётган юмшоқ соҳилга авайлаб ту ёқ босганча сувга тумшук солди. Лойқа сув четида ҳалқоб бўлиб тўдаланиб қолган ўрик гуллари пароканда қалқиб кетди. Ие, ўрик гуллабди-да! Қизиқ, кеча гули очилмаган эди шекилли. Билмадим, эсимда йўқ. Ҳарқалай ҳовузнинг тўрт томонида зич саф тортиб турган, ҳар йили каллак ланавериб танаси йўғонлашиб кетган толлар орасида бир туп ўрик чаман бўлиб гуллабди. Кечаги шамол аралаш ёмғирда тўкилган нимпушти гуллар ҳовуз юзини қоплаб олибди. Ана, от тумшуғини тиқсанда қалқиб кетган гулбарглар секин-секин сузиб бориб, ҳовуз ўртасига тўпланиб қолди.

Қизиқ, анавиёқларда – уруш бўлаётган жойларда ҳалиям қор белга урса керак! Бу ерда баҳор, у ёқларда қаҳратон қиш. Эртага лоп этиб Абдураҳмонов чақириб: «Ўртоқ Хўжаев, раисликни топширасиз, маънавий бузуқ экансиз», деб қолса-я! Абдураҳмонов, анойимас. Хоҳласа биттаю битта қўли билан гирибонимдан оладида, улоқтириб юборади. Дўзахнинг кундасига – передовойга бориб тушаман. Законний туша-ман! Тоғам ҳам жонимга ора киролмайди. Энди у прокурормас, мабодо, прокурор бўлгандаям нима қила оларди. Ўзининг ҳузурини ўйлади! Шу хотинга илакишиб нима қиласидим. Тинчгина юрсам ўлармидим!

Йўқ, бир хонимча деб, бегона юртларда ўлиб кетадиган аҳмоқ йўқ! Тезроқ, тезроқ бориш керак. Табибнинг тилини боғлаш керак!

Кеча анови итваччасини ёқасидан бўғганимда хириллаб қолувди. Ўлиб-нетиб қолмадимикин ишқилиб? Йўғ-е, анави жинқарчанинг оёғига урилиб қаддини ростлаганини ўзим кўрдим-ку. Бари бир-да, одам холис... Ҳарқалай орденли қаҳрамоннинг укаси...

Мунча тихирлик қилади бу! Ичига ўт тушганми? Чу-е! Ҳаром ўлгур!

Куруқдан-қуруқ боравераманми? Ақалли ўша итваччага... Шошма, уйда Кўқондан янгам бериб юборган уч-тўрт дўппи бор эди шекилли. Орасида кичикрофиям топилиб қолар... Шу-да, бу тескари дунёнинг ишлари! Пайти келса эшакни тоға дейсан! Майли, овози ўчса бўлди. Чу, жонивор!

...Мунча бефайз бу табибнинг уйи! Ёнгоқзор орасигаям жой соладими одам! Тағин шундоқ жар бўйида!

Пилдираб чиқмас экансан-а! Эшигингни раис қоққанини биласан-да! Ие, хотини-ку! Табиб қай гўрда қолдийкин?

– Кун ёйилиб кетди-ку!

– Кечирасиз, раис, дадаси ҳозир... шафтоли гулидан...

Узр сўрамай ўл!

– Қанақа шафтоли гули?

– Дадаси шафтоли гулидан дори тайёрлаётган эдилар. Робияхон бечора ердек ётганмиш...

Нега ётади?.. Э, менга деса ўлиб кетмайдими, ўша айғоқчи Робияси.

– Устига устак қўй жонивор туғиб қолса денг, раис...

Яхши! Демак, уйдан ҳеч ким ҳеч ёққа чиқмаган. Табиб анави Робияга шафтоли гулидан дори тай-

ёрлаяпти. Хотини янги туққан қўйи билан андармон! Ҳаммаси жойида!

– Ие, муборак бўлсин! Нечта туғди?

– Иккита, раис, иккита.

– Уни қаранг. Қўзичноқларни семиртираверинг.

Ўғлингиз келганида сўясиз. Кўрасиз, Очилбой албатта қаҳрамон бўлади!

– Айтганингиз келсин, раис! Мартабангиз бундан ҳам улуғ бўлсин!

– Чақиринг бир минутга хўжайнини!

Ана, келяпти, салмоқлаб. Қўлида ҳовонча, кийими топ-тоза. Қари бўлсаям икки юзи чийқондек! Ўргилдим олифтагарчилигингдан! Табиблик қилгунча даладаги ишни эпла, Луқмони ҳаким!

– Ҳорманг, Комил ака! А, бу кун ёйилиб кетди-ку!

– Ҳозир, укам... Ҳусан думанинг қизини трактор тепиб, буйраги шикастланибди. Шунга... озгина... Қани, уйга, укам... Бир пиёла чойимиз бор.

Вой қуруғ-эй! Келиб-келиб сенга ука бўлиб қолдимми! Чойинг билан қўшмозор бўл! Орден олган шапкўр ўғлинг бўлмаса-ку... Нима деди? Ҳусан думанинг қизини трактор тепибди дейдими? Демак, кеча шунинг учун... Майли, аниқлаймиз... Анави шайтонбаччаси қаёқдайкин?

– Раҳмат, ака. Бошқа сафар... Анави мажлисда... кичик ўғлингизга аталган дўппи қолиб кетган экан. Олимжонмиди? Үшанга...

Нега илжаяди бу? «Шартмас» эмиш... Камтарлик қиляптими, туллакликми?

– Чақиринг-да, ака, кичкина қаҳрамонни!

...Балоям урмабди-ку, итваччасига. Ана келяпти! Бўз қўйлагининг енгини шимариб олибди. Қўллари тезак юқи... Мен бўлсан, қўрққан олдин мушт кўтарар деб...

– Салом қани, ўғлим! Ўзидан катта одамга салом бериш фарз!

Вой интеллигент-ей! Мишиқи болангни саломига зорманми? Начора, келишга келдим, бу ёғига...

- Қўйинг туғдими, Олимжон?

- Ҳм...

Қовоғини солишини қаранг. Вой хумпар-ей!

Бўрига ўхшаб қарайди одамга.

- Эркакми, урғочи?

- Иккита. Биттаси эркак, биттаси...

- Маладес! Ма, кийиб ол!

Сочининг ўсиб кетганини қаранг. Қулоғининг кириничи! Хайф сенга дўппи. Аммо наилож?!

- Киявер, сеники шу!

- Мен... Ҳозир, укам... Онаси, сизам бўла қолинг. Раис тўғри айтяптилар. Далада иш кўп...

Ана, табиб ҳовончани кўтариб уйга, хотини этагини липпасига қистириб, молхонага зипиллади.

- Менга қара, Олимжон. Сен катта йигитсан-а?

Ҳалиям қовоғини очмайди. Ўргилдим димоқ-фироғингдан.

- Кеча сени билмасдан хафа қилиб қўйдим. Ўғри деб ўйлабман. Бундан кейин бировнинг деворидан ошиб тушмагин, хўпми?

- Ўғрилик қилганим йўқ... Мен...

Тилини бермайди, тирранча!

- Бўпти! Гапни кўпайтирма! Яна бир марта шунаقا қилсанг, сениям, дадангниям қаматиб юборам...

...Йўли осон экан-ку! Мусичага озор бермайдиган мана шу табиб устингдан шикоят қиласи деб қўрқиб юрибсанми?! Ким айтади сени Закунчи деб. Йўлбарсдек важоҳатинг билан шулардан чўчидингми? Шулардан-а?! Хайф-е, сендеқ раисга!

Энди анави – Робия қолдими? Қўрқадиган жо-йим йўқ! Шунақанги тилини қисиқ қилиб қўяман-ки, кетимдан ўзи эргашиб юрадиган бўлади, унсурвачча. Чу, жонивор! Мунча учасан? Қамчи еб

ўрганмагансан-да! Ҳаво мунча тиниң! Олам мунча чиройли. Мунча тез учади бу? Қаноти борми? Қа-еңқа кетяпман ўзи? Бари бир эмасми? Олам ям-яшил бўлса, остингда арғумоқ бўлса, учасан-да! Янги йил кечасидаги ўтиришда Соли сўпоқ талин- ка чертиб, нима деб хиргойи қилганди?

*Арғумоқ остингдадир, тоғларни кез, боғларни кез,
Ногаҳон бу арғумоқ остингда бўлгайбўлмагай!*

Экаштитталоқ Сўпоғ-ей! Билиб айтган
Остингда отинг борми, узанги узилгунча суриб қол.
Эртага отингни бошқа одам минмайди деб ким
кафолат бера олади? Бекор гап! Остимдаги арғу-
моқни бирорвга бериб қўядиган анойи эмасман!
Чарчадингми, Қоракўз? Вой-бў! Терлаб кетиб-
сан-ку! Бўлди, биродар, бўлди. Қайтамиз. Шош-
ма, секин... Ҳа, баракалла, иш бошимиздан ошиб-
ётибди. Биласан-ку, одамларни. Сенга-ку, бир
қамчи ҳам ортиқча... Аммо одамлар арғумоқ эмас-
да, қайсар эшақдан фарқи йўқ. Юки енгиллашди-
ми, ётиб олади.

БЕШИНЧИ ҚИСМ

ҮН ЕТТИНЧИ БОБ

БИРИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧИСИ МУЗАФФАР ШОМУРОДОВ ҲИКОЯСИ Абдувалидан зўр чиқдим!

Укамни кўтариб келяпман. Ҳали ўзи юролмайди-да! Юролмайди-ку, ҳечам бир жойда ўтиrmайди. Ўтқазиб қўйсангиз орқаси билан сурилиб, бир-пасда анча ерга бориб қолади. Ойимнинг айтишига қараганда эрта-индин чопқиллаб йўлга кириб кетармиш. Ушанда «Қора аммам» укамнинг оёғи орасидан кулча юмалатаркан, ўзи айтган. Жуда ширин бола-да, Омон! Ҳозиргина йиғлаётган эди, дарров овуниб қолди. Кўтариб боряпману нуқул қулоғимни чўзғилаб ўйнайди. Шу дейман, чап қулоғим осилиб, шалпангқулоқ бўп қоламан-ов! Қўлимга олдим дегунча шу қулоғимга ёпишади. Ҳайронман, нимасини яхши кўради? Қайси куни ойнага қарасам, чап қулоғим ўнг қулоғимдан каттароқ қўринди. Ана, яна чўзғилаётпти.

– Қўйворсанг-чи!

Қўйиб бўпти! Яккам-дуккам тишини кўрсатиб, кулади тағин!

Шундай қилиб, бугун Абдувалидан зўр чиқдим. Бурнини мўлжаллаб туриб бир урган эдим, «ойи», деб йиғлаб юборди. Қарасам, бурни қонаяпти. Ўзиям, муштимни тугаётганимда ўрта бармоғимни

чиқариброк урдим-да. Вой, қўлим! Ўрта бармоғим сирқиллаб оғрияпти. Абдувалининг тишига тегдимикин? Нега ўзи ғирромлик қиласди. Буям майли, укамни йиглатгани, айниқса, алам қилиб кетди. Бўлмаса урмасдим.

Эртага мактабга борганда бари бир Абдували билан битта партада ўтираман-да. Яна уришамиз шекилли... Маъсуда опанинг жаҳли ёмон. Уришсак, иккаламизниям дарсдан ҳайдаб юборади... Бошида шу Абдували билан битта партага ўтириб қолганим чатоқ бўлган-да! Нима қилай, Маъсуда опа ўтқазиб қўйган-да! Ойим ҳам биринчи кун мактабга бораётганимда тайинлаган. «Абдували билан бирга бориб, бирга келгин, битта партада ўтиргин», деган. Ўшандада дадам менга яп-янги кўйлак-шим олиб берган. Ойим атайлабдан жилд тиккан. Жилдим Абдувалиницидан яхши. Янги-да! Абдувалиники эски: Мавлуда опасидан қолган жилди. Банди уч жойида ямалган, сиёҳ тўкилган... Опаси Кўтармадаги мактабда – саккизинчида ўқийди. Бизнинг мактабимиз етти йиллик. Саккизинчи синфга ўтганлар Кўтармага қатнайди, ўн йиллик мактаб бор.

Анави куни Мавлуда опа нима дейди, денг? «Жилдингни ўртоғингга бера қол, ойинг сенга бошқасини тикиб беради», дейди. Индамадим. Мавлуда опа бақироқ қиз. Сариқ-да! Бир нима десанг дарров жаҳли чиқиб кетади. Гапини қаранг. Ойим атайлабдан тикиб берган жилдни у кишининг укасига берармишман. Бериб бўпман!

Ойимнинг одати қизиқ: ҳар куни жилдимга битта нон солиб қўяди. «Ўртоғинг билан бўлашиб егин», дейди. «Қора аммам» келса, жилдимга жийда, майиз тўлдириб ташлайди. Жилдим эшакнинг хуржунига ўхшаб қолади. «Алифбе» билан даф-

тар солишгаям жой етмайди. «Керакмас», десам, жаҳли чиқади. «Ўқиб шаҳар оберармидинг, бир кун кечроқ олим бўлсанг бўларсан, қорнингни тўйғазиб юр», дейди. Нима кўп – «қора аммам»-нинг келиши кўп! Нима кўп – мактабга жилдим- ни қаппайтириб боришим кўп! Орқадаги партада ўтирганимиз учун Маъсуда опа Абдували иккаламизни кўрмайди. Дарсда ёнфоқ еб ўтирамиз. Фақат омон-эсон чақиб олсак бўлди. Ёнфоқни чақсангиз овози чиқади-да! Доскага дарс ёзаётган Маъсуда опа эшитмайди дейсизми? Жудаям эшитади-да! Бир-икки марта дакки еганимиз- дан кейин Абдували билан буниям йўлини топ-дик. Танаффусда ёнфоқни чақиб оладиган бўл-дик. Ўалвирак ёнфоқнинг иккитасини партага устма-уст кўйиб бир урсангиз, иккаласиям чақи-либ кетади. Тошёнфоқни чақишиням иложи бор. ўишт қидириб ўтирамиз. Ҳамма танаффусга чиқиб кетганида мен синф эшигининг ошиқ-мо-шиғи ёнига ёнфоқни қистириб тураман. Абдува-ли эшикни секин ёпади. Тамом! Чақилган ёнфоқ чўнтақда турибди-да!

Бир куни ёмон бўлди. Танаффусда чақиб, ғамлаб олинган ёнфоқларни еб ўтирган эдик, Маъсуда опа бирдан:

– Шомуродов? – деб чақириб қолди.

Ўрнимдан сакраб туриб:

– Мен! – деган эдим, оғзим тўла ёнфоқ мағзининг ярмиси отилиб кетди.

Болалар хохолаб кулиб юборишли. Қарасам, Абдувалиям икки қўли билан оғзини тўсиб маза қилиб куляпти.

Парта остидан оёғига яхшилаб тепган эдим, кулгиси тўхтаб, афти буришиб кетди.

Фақат ўқитувчи опамиз кулмади.

– Нима бало, Музаффар! Еттита қорнинг борми, қачон қараса жағинг қимиirlайди-я?! – деди.

Танаффусда иккинчи синф болалари бизни масхара қилишади. Ҳаммаси баравар қарсак чалиб ашула айтади:

*Биринчи чол, отга беда сол,
Отинг емаса, чайнаб сол.*

Аввалига алам қилиб юрдию Маъсуда опа бизни юпатди:

– Ўзлариям бултур биринчи чол эди, қўяверинглар! Ўшандан буён танаффусда иккинчилар билан ўйнамаймиз. Ўзимизнинг ўйинимиз бор. «Мушук – сичқон» – қизларнинг ўйини. Биз «Кушим боши...», «Ким урганини топ...» ўйнаймиз.

«Ким урганини топ...» – зўр ўйин. Сиз йўлак бурчагига борасиз-да, ўнг қўлингиз билан қулоғингизни бекитиб, чап қўлингизнинг кафтини ўнг қўлтиғин- гизга тиқиб, очиб турасиз. Болалардан биттаси қўл- тифингиз тагидаги кафtingизга шапатилайди. Қай- рилиб қарасангиз, камида ўнта бола бош бармоғини диккайтириб турган бўлади. Урган болани топиб, бармоғини ушласангиз, ўрнингизга ўзи туриб, кал- так ейди. Тополмасангиз, Абдувалик йўнч ғирромлик қиласи. Тўғри топсангиз ҳам, «мен урмадим», деб тураверади. Болалар ундан қўрқади. Биринчидан, ҳаммамиздан каттароқ. Иккинчидан, «туя» амакининг дўкони яқин! Бир нима десангиз, дадамга айтиб бераман, сочингни оғритиб олади, деб қўрқитади.

... Бугун ҳам ғирромлик қилган эди, бопладим. Ҳеч кимдан қўрқмайдиган Абдувалини мен йиғлатдим.

Мактабдан келиб, чой ичишим билан ойим ялинди.

– Музаффар, жон болам, қорнинг тўйган бўлса укангни ўйнатиб кел. Биқиним оғриб кетяпти. Бирпас чўзилай...

Ойимнинг биқини тез-тез оғриб туради. Ўшанақа пайтда кўзига ҳеч нима кўринмайди, икки буқчайиб қолади. «Қора аммам»нинг айтишига қараганда, уруш пайтида ойимни Алвости кўприк тагида ажина чалган экан. Ўшандан бери ўқтин-ўқтин биқини оғрийдиган бўлиб қолган. Ажина чалганига ўн йилдан ошиб кетган бўлсаям ҳалига-ча асорати қолганмиш.

Ойим, укангни ўйнат, дейдию мен йўқ дермидим? Жон дейман-да! Омонни ўйнатиш дегани ўзимнинг ўйнаганим эмасми? Кўчага қочишига баҳона тополмай турибман-ку!

Хужрага югуриб кириб, эски сандал орқасига яшириб қўйган ланкамни топдим. Куз охирлаб, салқин тушгандан бери ланка тепиш ўйин бўлган. Биламан. Абдувалидаям ланка бор. Бир эмас – учта. Аммо уники эчки пўстагидан. Эчкининг ланкаси яхши учмайди, жуни қийшиқ. Меники қўйнинг терисидан. Ҳов ўшанда Омоннинг бешик тўйига сўйилган қўйнинг пўстагидан ойимга билдирамай қирқиб олиб, ланка ясаганман. Жуни узун. Тагига бир эмас, иккита уч тийинлик чақани сақич эритиб ёпиштирганман.

Укамни кўтариб, Абдувалиларникига бордим. Чўнтақда – ланка! Абдувалиям жон деб турган экан. Долонида роса ланка тепдик. Омон яхши бола-да! Йўлак бурчагига, эски намат устига ўтқизиб қўйган эдим, ийғламадиям. Фақат битта айби борда! Орқаси билан секин-секин сурилиб девор тагига боради-ю, кесак ушатиб дарров оғзига тиқади.

Билинтирмасдан еб олади. Лаби лой бўлганидан сезиб қоламан. Бугун ҳам икки марта қўлидан да-нақдек-данақдек кесакни олиб ташладим. Шунда-ям йиғламади. Лой босган тилини чиқариб, кем-шик тишларини кўрсатиб илжайиб қўйди.

Ўйин айни қизиганда, Абдували яна фирромлик қилди. «Малай» бўлиб ланкани ташлаб бораётган эди. Ланкани қийшайтириброқ отганди, таги кўч-ган этигим билан тепдим. Ланка узоқ кетмади.

– Тегмади! – деди Абдували чапак чалиб. – Тег-мади, галинг ўтди!

– Тегди-ку! – Аламимдан чийиллаб юбордим. – Ана, нарига тушди-ку!

– Тегмади. Галинг ўтди. Бошқатдан ўйнаймиз!
Аlam қилиб кетди.

– Тегди-ку! – дедим бақириб. – Тегди-ку!

– Тегмади! Тегмади! – Абдували энгашиб ланка-ни олмоқчи эди, елкасидан итариб юбордим.

– ўирром! Сариқмашак!

Абдувалининг сап-сариқ соchlари ҳурпайиб кет-ди. Ланкани юлқиб олиб, бир отган эди, йўлак бур-чагида ўйнаб ўтирган Омоннинг бошига тегди.
Укам чириллаб йиғлаб юборди.

– Укамни нега урасан? – дедим бақириб. – Нега урдинг?

– Етти қорин! Етти қорин! Ажаб қилдим! Баттар бўлсин!

Аламимга чидолмай қолдим. Чирқиллаб йиғла-ётган укамга раҳмим келиб кетди. Абдувалининг юзига мушт туширдим. Ўрта бармоғим шунақан-ги сирқиллаб оғридики, кўз олдим қоронғилашиб кетди. Аммо Абдували юзини икки қўллаб чангала-ланча «Ойи!» деб чинқириб юборганини кўрган заҳоти қўлимнинг оғриғини унутдим.

– Ойи! – деди Абдували инграб. Бурни қонааб кетди.

Ховли томондан ойисининг жаҳлдор овози келди. – Отасининг молини талашадими булар-а? раж, Мавлу!

Кўрқиб кетдим. Ланкани ҳам ташлаб, йиғлаб ўтирган укамни кўтараётган эдим, Абдувалининг Мавлуда опаси чопиб келди.

– Нега урасан, укамни, башаранг қургур! – деди сариқ юзи қип-қизариб.

Йиғлаётган Омонни кўтариб оларканман, ба-ланд келдим.

– Нега ўзи укамни уради?

– Шу сенинг укангми, оғзингдан қонинг келгур!

– Мавлуда дағдаға билан устимга бостириб келди.

– Ўгай укангга жонинг шунчалик ачидими, етимча – етти кулча! Тур йўқол!

Омонни кўтарганча кўчага югурдим. Мавлуда бурнидан қон оқиб йиғлаётган Абдувалининг бошига борди.

– Шу шумқадамдан бошқа ўртоқ қуриб қолган-ми, жувонмарг! – деб укасининг бошига муштлага-нини узоқдан кўриб қолдим.

Уйга келгунимча Омон овуниб қолди. Қулоғими-ни чўзғилаганча оғзидан сўлак сачратиб «дзз» деб ўзича «ашула» айтишга тушди. Мени от, қулоғими-ни жилов деб ўйласа керак-да.

Мавлуда опа мени нимага «етимча» деди? Э, гапиравермайдими? Укасини урганим алам қилган-да? Яхши бўлди. Абдували энди ғирромлик қилмайди. Фақат ланкам қолиб кетгани чатоқ бўлди-да. Кўлим ачишиб оғрияпти. Бари бир, ойимга айтмайман. Uriшганимни эшитса хафа бўлади.

Уйга кирсам, ойим азза-базза кўрпа-тўшак қилиб ётиб олибди. Авваллари биқини оғриганида бир-икки кун инқиллаб юрарди-ю, бунақа ўралиб ётмасди.

Күрқиб кетдим. Ёнига Омонни қўйишим билан ойимга тармашди.

– Жим, – дедим қўлидан тортиб. – Уйғотиб юборрасан!

Омон гапга тушунармиди? Йиғлаб юборди.

Ойим дарров кўзини очди. Терлаб кетибди. Кўрпадан қўлинни чиқариб, Омонни бағрига босди. Бир қўли билан бошимни силаган эди, пешонамга чўф теккандек бўлди.

– Нима қилди? – дедим юрагим увишиб.

– Ҳеч нима қилмайди, болам! – У жилмайишга уринди. – Буйрагим оғрияпти. Ҳозир... – деди-да, қаддини ростламоқчи эди, оғриқдан юзи буришиб кетди. – Майли, – деди инграб. – Ҳозир ўтиб кетади.

ЎН САККИЗИНЧИ БОБ

РОБИЯ ҲИКОЯСИ

Алвости

Жуда меҳрибон-да, шу болам! Омон-ку, ҳали кичкина. Энди йўлга кирай деяпти, ниманиям биларди. Музafferим бошқача! Их десам бошимдан кетмай, ўтириб олади. Мана, ҳозир ҳам йиғлаб юборай деяпти. Нима қиласман, болани қўрқитиб? Ойим келиб қолса яхши бўларди. Ҳайронман, анчадан бери дараги йўқ. Ҳали дадаси келса Нўғай-қўрғонга жўнатмасам бўлмайди, шекилли. Туриш керак. Чўзилиб ётгандан нима фойда? Энди оғриётгани йўқ-ку, буйрагим! Эски дард. Қанча бўлди ўзи? Үн йилдан ошдими? Тузалиб кетган эдику, нима бало! Омон туғилганидан бери қайтадан ёпишди. Ўшанда трактор тутқичи тепгани баҳона шунаقا оғир касалга чалиниб қолишимни билмаган эдим. Бўлмаса Комил табиб қанча уринди.

* * *

Жала қуиб турган, Раъно келинойимнинг уйидан Олимжон иккаламиз чиқиб кетган ўша кечада Комил табиб «зиёни йўқ, икки-уч ҳафтада сан кўрман кўр бўлиб кетадилар», деганида адашган экан. Икки ҳафта эмас, бир ойдан ортиқ ётиб қолдим.

Кунлар илиб, далада иш қизиб кетган, уйда ётишга ийманардим. Башор опа беш-олти марта келиб хабар олди. «Обдан тузалмагунча ёта тур, иш бўлса, ўзимиздан ортмас», деб тайинлади.

Қизик, сўфи аzon айтмасдан одамларнинг эшигини қамчи билан савалайдиган Умар закунчи бизнинг дарвозага келмай қўйди. Буни, ҳатто ойим ҳам сезди.

– Нечук Закунчининг қадами узилди, Худо юзи ни тескари қилгани рост бўлсин.

Айби бўйнида бўлганидан кейин келмайди-да! Ойим Закунчини гапириши билан Раъно келинойим кўз ўнгимга келди. Қандоқ яхши кўрадим. Келинойимга ўхшашни қандай ҳавас қилардим. Наҳотки шундоқ жувон... Қандай шармандалик! Закунчиям, янгам ҳам Робия ғийбат қиласи, деб чўчиб юргани аниқ! Сатқаи гапим кетсин! Олимжонга қойилман. Комил табиб дори-дармон олиб шунча марта келганида бир оғиз гап очмади. Бундан чиқди, Олимжон ҳеч нима демаган!

Биқинимни чангллаб бир ой тўшакда ётганимда иккита воқеа бўлди. Биттаси қувончили, биттаси қайғули.

Қувончлиси шу бўлдики, бир куни Холпош хола товоқда сумалак кўтариб чиқиб қолди. Бобом билан ойим далада эди. Қиш бўйи ердек ётган холанинг ранги жойига келиб қолганини кўриб, севиниб кетдим. Ойим икки гапнинг бирида «овсиним-

нинг аҳволи оғир, болаларининг ғамида адойи та-
мом бўлди», деб юрганидан хавотирда эдим. Йўқ,
бинойидек тузалиб қопти.

– Ўз қўлим билан қилдим, қизим! – деди сумалакни ёстиғим олдига қўйиб. – Азбаройи шифо,
деб еб ол! Даво бўлади.

У сумалак ялашимни бирпас томоша қилиб
ўтирида, кўзларида умид ёниб, хўрсинди.

– Оғача фолбинга борувдим «йўл кўрдим», дей-
ди. Қайси бирилигини билмайману, аммо битта ўғ-
лингиз тирик, эрта-индин ё ўзи келади, ё хабари
дейди. – У бир зум жимиб қолди-да, қўшиб қўйди.

– Шунисигаям шукур. Зора чолим айтгандай кан-
туз бўлгани рост бўлса.

– Иккалалариям тирик, – дедим юпатиб. – Шо-
кир акам ҳам, Зокир акам ҳам...

– Биттаси келсаям майлийди...

Холпош хола гапиряпти-ю, Кимсан акамни ўй-
лайман.

Уч ойдан ошди. На хат бор, на хабар.

Касал бўлган кунимнинг учинчи ҳафталари ше-
килли... Пешинда ойим эшикдан қути ўчиб кириб
келди.

– Қуда холанг омонатини топширибди, – деди
йиғламсираб. – Келиним бечорага жабр бўлди.
Ростини айтсам, Раъно келинойимга юрагим ачи-
ди. Ҳоли нима кечади энди? Баттар қийналмайди-
ми? Балки янгамда айб йўқдир. Балки анави Закун-
чи қўрқитиб шу йўлга солгандир. Бунаقا одамдан
ҳар нарсани кутса бўлади. Шўрлик келинойим!

... Эрталаб бобом ишга кетаётиб, тайинлади.

– Кечқурун табибникига бор. Янги дори тайёр-
лаб қўйганмиш. Ё ойинг оборсинми?

Йўғе, ўлар энди, ойимниям овора қилсам. Туп-
па-тузук юрадиган бўлиб қолдим-ку! Битта-битта
юриб, ўзим боравераман.

Кўчага биринчи чиқишим эди. Ажаб, бир ой ичида ҳамма ёқ шунчалик ўзгариб кетибди!

Кўчанинг икки четидаги мирзатераклар ям-яшил япроқ чиқарибди. Ўтиб қолмасимдан илгари у ер-бу ерда битта-яримта ўриклар энди ғунчалаган эди. Ҳозир бўлса пастак деворлар ортидан мўра- лаб турган олмалар қийфос гулга кирибди. Бири оқ, бири напармон рўмол ёпинган келинчаклар- дек шодумон сузилади. Ҳатто Бўрижар бўйидаги кўхна қамишзор ҳам кўкламнинг яшил бўёғидан бенасиб қолмабди.

Алвости кўприкка яқин келганимда чарчаганим билинди. Ўнг биқинимда яна санчик туриб, терлаб кетдим. Нимчамни ечиб қўлимга олганча, битта-битта юриб, кўприк устига чиқдим. Темир йўл қуёшнинг сўнгги нурларида ялтираб ётар, олисда, Кўтарма томонда молларнинг маъраши эшитилар, ёнгоқзор ортидан нимтатир тутун кўтарилилар эди.

Тағин жар бўйига тушдиму ёлғизоёқ сўқмоқдан юриб кетдим. Тоқقا жала қуйган бўлса керак. Бўрижар лойқаланиб аввалгидан ҳам даҳшатлироқ гувиллар, тор кўприк остига кириб кетар эди. Ажаб! Авваллари Алвости кўприкдан ўтиш деса юрагимbezилларди. Ҳозир қўрқиш хаёлимга ҳам келмади. Ўша куни Раъно янгамницида кўрган даҳшат олдида Алвости кўприк нима бўпти? Бўлди! Энди мен ёш бола эмасман. Дунёда шунаقا ваҳималар борки, қаршисида мингта алвости ип эшолмайди! Ке, қўй! Ҳар ким қилса ўзига қилади. Бари бир, қийин бўлгандан Раъно келинойимга жабр бўлди. У ёқда онаси ўлган бўлса, бу ёқда анати Закунчи тинч қўймаса! Булар-ку майли, Шомурод тоғамда нима гуноҳ? Эшитса ажалидан беш кун бурун ўлмайдими?

Ана, наъматак ҳам гуллабди. Сўқмоқ четида, шундоқ жар бўйида сувга мўралаб турган оч- пушти гуллар орасида бултурдан қолган йирик-йи- рик наъматак донлари кўзга чалинади. Ҳеч ким териб олмагани учун кўплари ерга тўкилган, шох- да сақланиб қолганлари эса қиш бўйи қор остида ётгани учун қорайиб жигарранг тусга кирган. Лекин бултурги мевасидан кўра бу йилги гул кўпроқ.

Ўша куни Олимжон билан ўтириб дам олган дўнгликка етгунча нафасим оғзимга тиқилиб қолди. Ичимда тағин олов ёна бошлади.

Дўнгликка тикилиб узоқ туриб қолдим. Ўшанда бу ерда яккам-дуккам майсалардан бўлак нарса йўқ эди. Ҳозирчи? Дўнгликни тизза бўйи ўт қоплабди. Ёввойи саримсоқлар бош чиқарибди. Атрофда қизғалдоқлар ловуллаб ётибди. Худди бирор ёқут парчаларини сочиб ташлагандек. Бир ойда шунча ўзгариш! Бу – қадим дунёning одамлар билан нима иши бор! Баҳор келаверади, қизғалдоқлар очилаверади, Бўрижар шовуллайверади. Одамлар эса кела-дию кетади. Дунё ўткинчи деймиз. Йўқ, дунё эмас, биз ўткинчимиз. Баҳор бир айланиб келгунча бирор туғилади, бирор ўлади. Бирор-бирорни яхши кўра-ди. Бирор-бирорнинг кўзига чўп солади...

Эрталаб ойим далага чиқиб кетаётганида та-йинлаган эди:

– Жон болам, табибникига борсанг, Кўтармага ўтиб, Раъно келинойингдан хабар олиб кел. Қон йиғлаб ўтиргандир келиним бечора. Сўраб кўр, тоғангдан хат бормикин? Ўзим борай десам, дала-дан бери келмайман.

Шўрлик ойим! Укасининг бошига не кунлар тушганини билса эди! Мабодо тоғам урушдан тўрт мучаси соғ қайтганида ҳам турмуши турмуш бўла-дими энди?

Бормайман янгамникига! Онангиз қазо қилиб, бошингизга кулфат тушибди, кечирасиз, ўша кун-ги гапимни қайтиб олдим, дейманми! Қайтиб оламанми-йўқми, тоғамга нима дахли бор? Бари бир, кўнглим қолган одамнинг олдида илжайиб туриш қўлимдан келмайди!

Комил амакиникига кириб борганимда намозшом бўлиб қолган эди. Дўппидек тор ҳовли, бир уй, бир айвон. Бурчакда яна бир пастак ҳужра. Каталак дे-разаларининг синган кўзига хитой қоғоз ёпишириб қўйилиби. Ҳовли ўртасида, гулини тўка бошлаган бир туп гилосга ўралашиб кетган аймоқи ток остида тахталари лопиллаб турган эски сўри. Сўри ёнида темирлари занглаган сим каравот. Каравот устига эчки пўстаги ёзиб қўйилиби.

Кушбурун Лазакат хола айланиб-ўргилиб кўриши. Уйга судраган эди, кўнмадим. У сўри устида-ги қирқ-ямоқ бўлиб кетган, аммо озода кўрпачани шоша-пиша қоқиб, ўгирди-да, тескарисини ёзди.

Қўй маъради. Қарасам иккита қўзичноқ молхона-нинг пастак эшигидан ҳовлига мўралаб туриби.

– Бизниям ярлақайдиган кун бор экан, Робияхон! – деди Лазакат хола дастурхонга бир чойнак чой, зофора келтириб қўяркан. – Совлиқ жонивор иккита туғди! Ҳов ўша сиз касал бўлиб қолган кечангиз... Дадаси айтдилар. Қўчқорни семиртириб турадиган бўлдик. Очилбой яна битта орден олса, командири отпуска бераркан. Келиши билан тўй қиласиз. Силани сигир ҳам эрта-индин...

– Қайдам, – дедим кийик ўт солинган чойдан ҳўп лаб. – Ҳали бор шекилли.

– Ажабмас, оғзинглар оқариб қолса. – У ёнимга чўккалади. – Олинг, айланай, зофорадан олинг. Эрталаб ёпувдим. Кимсанбойдан хабар борми?

Индамай бош чайқадим.

– Кимсанбой келиши билан түйни бошлаб юбораверинглар. Бизлар ҳам унашиб қўйдик. Қаъни томонда яхши қиз бор экан. Очилбой отпуска-га келса дарров тўй қиласиз. Бир ҳафта турсаям майли. Ҳарна тўй кўриб қолганимиз, ўргилай. Наҳотки у бизникига совчиликка бориб, қуруқ қайтганини унуган бўлса? Ахир шундоқ қаҳрамон ўғлининг «шохини синдирган» мен эдим-ку! Нимага бу хотин шунчалик юрагини очиб гапиряпти? Ў, «кўриб қўй, сен бўлмасанг бошқалар бор, қиз зотининг уруғига қирон келганмас», демоқчими?

Йўқ, унинг гап оҳангида истеҳзо йўқ эди.

– Олимжон қани? – дедим гапни буриб.

– Вой, у даладан бери келармиди! Зўрахонга қарашияпти. Кечаси билан қолиб кетади. Зўрахон туппа-тузук трактирчи бўп қолди, айланай. Аммо Олимжон сизни жуда соғинган. Қайси куни бир кеча ётиб кетди. Нуқул дадасига харҳаша қиласиди. «Опамни тезроқ тузатинг, опам билан ишлагим келяпти», дейди.

– Менам соғиндим!

– Шукур, мана, оёққа туриб кетибсиз-ку. Ие, ана дадаси келдилар, – Лазакат хола шошилиб сўридан тушди. Эшикдан кириб келаётган табиб томонга югурди. Худди бир ой кўришмагандек, эри билан қуюқ сўрашди.

– Ассалому алайкум, дадаси, яхши келдингизми? Чарчамадингизми?

Табиб Лазакат хола сув қуяётган обдастага қўл тутаркан, менинг саломимга алик олди. Шошилмасдан юз-қўлини, қулоқларининг орқасини ишқалаб ювди. Ҳафсала билан артинди.

– Тузукмисиз, қизим? – деди кўзимга тикилиб. – Қани, юринг-чи. Чироқ обкелинг, онаси!

Кетма-кет юриб нимқоронғи ҳужрага кирдик. Лазакат хола зум үтмай муштдеккина бешин-чи лампани ёқиб келди, дераза токчасига қўйди. Ҳужра вассажуфтларига гултохихўрозу исириқ, шодашода гармдори, жўхори сўталари, сариқ «бошоғриғи» үтлар, яна аллақандай мен билмайдиган қовжираб қолган кўкатлар илиб қўйилган, хона ичи зах, ҳавоси оғир, ерга эски, аммо тоза намат ташланган эди.

Табиб хитой қоғоз ёпиширилган дераза олдида узоқ туриб қолди. У нимқоронғи ҳовлидан кўзи билан бир нима излагандек қилт этмас, чамаси, бу ерга нима учун кирганини унугиб қўйганга ўхшар эди. Чироқнинг хира ёғдусида сийрак соқолли юзи ўйчан, хомуш кўринарди.

Тураверишимни ҳам, чиқиб кетишни ҳам билмай, секин йўталиб қўйдим. Табиб чўчиб уйғонган одамдек ярқ этиб менга қаради.

– А? – деди паришонлик билан. – Тузукмисиз энди, қизим? – Ерга чўккалаганча оғзи бўғиқ халталарни бир-бир ушлаб чиқди. – Оғриқ қолдими? – деди менга қарамай.

– Раҳмат, дорингиз яхши экан.

– Буйрак сал шикастланган. Жигарни шишгани безиён – насиб этса ҳеч нима кўрмагандек бўлиб кетасиз. – У халтачаларни очиб, турли-туман дорилардан бир чимдим-бир чимдим чимчилаб олди-да, сарғайиб кетган қоғозларга алоҳида-алоҳида ўради. – Шулардан кунига уч маҳал ичиб турасиз. Тағин бир ҳафта, – деди ерга қараб. – Била-ман, уйингизда товуқ йўқ, иложи бўлса, Оқсоқолдан битта товуқ олиб, шўрвасини ичинг. Нимада олиб кетасиз буни?

Дориларни олиб кетишга ҳеч нима обкелмаганим эсимга тушиб, хижолат бўлдим.

- Зиёни йўқ! – У кашнич уруғига ўхшаш аллақандай сарғиш доналарни қофозга тўкиб, халтасини бўшатди-да, қофозга ўроғлиқ дориларни ўша халтачага солди.

– Мана! – деди кўзимга қарамай.

Хужра эшиги ғийқилиб очилди.

– Лавлаги совуб қолади. – деди Лазакат хола куйманиб. – Иссиғида еб ола қолинглар.

– Одамни ўз ҳолига қўясанми-йўқми, а?

Умрида ҳеч кимни сенсирамаган табибнинг шу қадар жаҳл билан ҳайқиришидан чўчиб тушдим. Чамаси Лазакат хола ҳам чолидан ҳеч қачон бундай муомала эшитмаган бўлса керак, ҳайратдан оғзи очилиб қолди.

– Вой, сизга нима бўлди? – деди овози титраб.

Табиб «чиқиб кет» дегандек юзини ўгириди.

Эшик ғийқиллаб ёпилиши билан халтачани менга узатди.

– Боғичини билагингиздан ўтказиб олсангиз, тўкилмайди.

Беихтиёр табиб айтганини қилдим. Боғични билагимга илишим билан халтачанинг оғзи қиси-либ, ёпилиб қолди. Эшик бандига энди қўл чўзган эдим, хўрсинди.

– Шошманг, – деди юзимга қарамай.

Турган жойимда тўхтаб қолдим.

– Очилбойни танирдингиз-а? – деди у тўсатдан.

Индамадим. Нима дей? Ҳа, танирдим. Совчи

юборган. Йўқ, деганман. Шу билан нима бўпти!

Шошма! Нимага «танийсиз» эмас, «танирдингиз» деяяпти?!

– Қизим! – У ўтирган жойида секин бошини кўтарди. Сийрак соқоли титрар, хира чироқ нури- да жиққа ёшга тўлган қўзлари ялтиради. – Жон қизим, – деди инграб. – Ўғлимни сизга кўнгли бор

эди... Айрилиб қолдим! – У ўкириб юбормаслик учун кафти билан оғзини тұсди. – Беш күн бўлди, – деди йиғидан нафаси қайтиб. – Сельсоветга чиқиб «қорахат»ини олиб келдим. Онаси бўлса ўғлим отпускага келаркан, деб хурсанд бўлиб юрибди. Келса тўй қиласман дейди. – У титроқ қўллари билан кўз ёшини артди. Каловланиб ўрнидан турди. – Онаси эшитмасин! – деди овозини пасайтириб. – Эрта-индин ётифи билан ўзим тушунтираман. – Шундай деди-ю, ич-ичидан яна йиғи бўғиб келди шекилли, кафти билан юзини чангллади. – Олимжон, акам келса орденини тақаман деб суюниб юрибди.

Ҳамон эшик олдида ҳайкалдек қотиб турар, нима қилишни, нима дейишни билмасдим.

– Қизим! – У титраб кетаётган бармоқлари билан ўзининг оғзини тұсди. – Шундоқ доно боламдан жудо бўлдим, қизим!

У гандираклаб, ҳужра бурчагига, чакка сизиб узун-узун из қолдирған девор тагидаги эски қути олдига бориб чўккалади. Қутининг қулфи йўқ, аммо темир илгаги занглаб ёпишиб қолган экан. Табиб ингичка бармоқларини илгак остига тиқиб, чираниб силтаган эди, ҳалқа тарақлаб очилди. У қути қопқофини кўтард�다, узоқ тимирскilandи. Охири излаган нарсасини топди шекилли, қопқоқни ёпди. Чўккалаб ўтирганча бурилиб қаради. Энди у йиғламас, лекин синиқиб кетган юзида икки томчи ёш милтираб турарди.

– Мана, – деди мактаб болаларининг кўкиштоб муқовали дафтарини узатиб. – Олаверинг! Шу – сизники! Ўғлим айтганники, – у овози титраб, юзини ўғирди, – айтганники, агар ўлсам, шуни Робияга бериб қўясиз, деганди. Нима ёзилганини билмайман. Боламнинг тўйини кўрмадим. Ақалли, васиятини бажо келтирай...

Табибнинг титраб турган қўлидан дафтарни қандай олганим, қандай қилиб ташқарига отилганим эсимда йўқ.

* * *

Бир қўлимда мактаб болаларининг дафтари, бир қўлимнинг билагига илинган дори халтacha билан ёнғоқзор орасига кирганимда қоронғи қуюқлашиб кетган, ҳамма ёқ жимжит эди. Фақат пастда Бўрижар бўғиқ шовуллади, Кўтарма томонда итлар акиллагани қулоқقا чалинади.

Табибнинг кўз ёшини шоша-пиша артганича айтган гапи қулоғимдан кетмасди. «Уғлим сизни яхши кўрарди... Тўйини кўрмадим, ақалли васиятини бажо келтирай!..»

Нима бу? Хатми? Бултур Рашид абзининг мўр-часидан қайтаётганимизда қўлимга тутқазган хатнинг давомими?

Кучала чиқарган ёнғоқлар орасидан хира ой мўралади. Яйдоқроқ жойда тўхтаб, дафтарни очиб кўрдим. Ойнинг ўлимтик ёғдусида ҳеч нимани ўқий олмадим. Фақат билдимки, бу хат эмас, шеър экан! Текис, чиройли ҳусниҳат билан ёзилган шеърлар! Биринчи варақдаги йирик-йирик ҳарфлар билан ёзилган сарлавҳа ойнинг хира ёруғида ҳам аниқ кўриниб турарди: «Робияга».

Дафтарни ёпиб ёнғоқзор оралаб секин-секин юриб кетдим. Ёмғир остида кўзойнагини йилтиратганча, «яхши кўриш айб эмас-ку», деб аянчли жилмаяётган Очил ака тағин кўз ўнгимга келиб туриб олди. Тўғри, яхши кўриш айб эмас. Аммо менда нима гуноҳ?! Мен бошқа одамни яхши кўраман-ку! Дунё нимага шунақа? Биров сенга зор, сен бошқасига...

Хаёл билан кетаётган эканман, Алвости кўприк томондан ғалати, ёввойи товуш эшитилди. Ҳали –

табибникуга кетаётганимда Алвасти кўприкдан қилча ҳам қўрқмаганимга ўзим севинган эдим. Ростда, нимасидан қўрқай! Жин-ажина, бало-бат-тарлар ҳаммаси уйдирма гап! Ўзимни қўлга олиб, дафтарни қаттиқроқ чангллаганча уч-тўрт қадам юрган эдим, бояги мудҳиш товуш яна қайтарилиди. Бу сафар аниқ эшитдим. Кўприк тагида бирор инграяпти! Турган жойимда карахт бўлиб қолдим. Гарданим қотиб, тилим музлаб кетгандай бўлди. Кўприк тагига кириб кетаётган сувнинг муттасил шовуллаши орасида аллакимнинг қисқа аммо қаттиқ инграгани яна бир марта қулоғимга кирди.

Чинқириб юборганимни бутун дунё эшитди, деб ўйлаган эдим. Йўқ, овозим чиқмаган экан. Тор сўқмоқдан орқага – ёнғоқзор томонга қочмоқчи эдим, оёғим чалишиб ийқилиб тушдим. Икки тирсагим заранг ерга қаттиқ урилди, лекин оғриқ сезмадим. Бир оёғим жарга тушиб кетаётганини пайқадиму жонҳолатда сўқмоқ четидаги наъматакка ёпишдим. Кафтигма тикан кириб жизиллатгани, биқинимда тағин санчиқ пайдо бўлганини элас-элас ҳис этиб, сўқмоққа чиқиб олдим. Билагимга чизимча билан илиб олган дори халта ҳамон қўлимда туарар, Очил аканинг дафтари эса анча нарига – ўтлар устига отилиб кетган, варақлари очилиб, хира ойдинда оқариб кўринарди. Дафтарни шоша-пиша юлқиб олаётганимда бояги овоз яна такрорланди. Бироқ бу сафар «додлаётган» нарса одам эмас, от эканини тушундим. Кўнглимга илиқлик югурди. От кишиняпти-ку! Бундан чиқди шу атрофда қандайдир от ўтлаб юрибди. Ваҳимам курсин! Шунаقا-ку, товуши нега кўприк остидан келади? Кўприк тагида от нима қилади?

Қаддимни ростлаб, синчилаб қараган эдим, тик соҳилдан пишқириб-пишқириб чиқиб келаётган отнинг қулоғи, кейин боши кўринди.

– Чу, ҳаром ўлгур! – деган овоз әшитилди.
Овоз танишдек эди. Зум ўтмай нұхтадан чан-
галилаган күйи жар бўйидан сўқмоқча чиқиб ке-
лаётган одам ғира-шира кўринди. Энди орқага
югурмоқчи бўлиб турганимда чақмоқ телпагидан
таниб қолдим. Умар закунчи-ку! Қизиқ, кун исиб
кетган-ку, ҳалиям чақмоқ телпагини бошидан еч-
майди. Шуям мансаб бўптию! Майли, нима бўлган-
даям бегона әмас-ку! От менинг шарпамни узоқ-
дан сезиб тақча тўхтади. Бошини силкитиб, нола-
ли кишнаб юборди.

– Э, ўла! – Закунчи жиловни силтаб тортди. Сув- лиқ
шиқирлаб кетди. Ўша заҳоти менга кўзи туш- ди-да,
таҳдидли оҳангда бақирди.

– Ким у бемахалда юрган?!

– Мен, – дедим овозимдаги титроқни босишга
уриниб. – Табибникидан келяпман.

Закунчи от жиловини тутганча яқин келди. От
ҳамон безовталаниб бошини силкитар, ер тепинар
эди. Йўлим тўсилгани учун рўпарада туриб қолдим.

– Ҳа-а, сизми? – Закунчи қоронғида яна бир марта
синчиклаб кўриб олмоқчиидай, бошдан-оёқ қараб
чиқди. – Далада кўринмай қолдингиз, ўртоқ
тракторчи?

– Касал эдим, – деди дори халтани кўрсатиб. –
Табибникидан дори олиб келяпман.

– Шундоқ денг... Қани, юринг-чи, – отини етак-
лаганча устимга бостириб келаётган Закунчидан
четланай десам йўл тор, чап томон жар, ўнг то-
монда қалин наъматаклар чакалак бўлиб ётибди.
Беихтиёр орқага тисарилар эканман, қўрқа-писа
сўрадим:

– Қаёққа? – Тик оёқда туриб гаплашмайди-ку, одам.
Шун- дан бошқа жой қуриб кетганми? – У отнинг
жило-

вини жаҳл билан силтади. – Юр-е, падарингга лаънат! Суфорса сув ичмайди, юрса тихирлик қиласди. Нима жин теккан бунга!

Олдинма-кейин ортга қайтиб, дўнглилла етдик. Дўнглик орқасидаги сайҳон майдончада ҳали ўзим кўрган қизғалдоқлар ойнинг нимтатир нурида қорайиб қолганга ўхшарди.

– Шошманг, – деди у от жиловини наъматак шоҳига боғлар экан. Қўлига тикан кирди шекилли, «иҳ» деб бармоғини оғзига тиқди. – Падарингга қу-сур...

– Худди жони оғригани учун мен айбордерек ўдағайлади. – Ўтирсангиз-чи! Нимага қаққайиб турибсиз!

Қизик, нимага энди ўтиришим керак экан?

– Закунни биласизми, ўртоқ тракторчи! – У қамчисини саланглатиб яқин келди. – Ўттиз бир кундан бери далага чиқмаяпсиз! Ҳарбий замон қонунига биноан ишга ўн бир минут кеч қолган одам қамалишини биласизми?

Юрагим шувиллаб кетди. Қаматса қаматадиям. Раис, закунчи... Қўлидан келади!

– Нима қилай? – дедим эсанкираб. – Трактор тегиб юборди. Бугун... энди кўчага чиқдим, ўзим...

– Справка қани? – У шундай шиддат билан бoshини силкитдики, ўткир кўзлари қоронғида ёниб кетгандай бўлди. – Қоғоз борми?!

– Қанақа қоғоз? Мен табибга кўрсатдим.

– Табиб эмиш... – У майсалар устига чордана қуриб ўтирди. Қамчинни ерга ташлади. – Табибин-гиз Комилми? Дўхтирмас, афирист у.

Баттар довдираб қолдим. Бир вақтлар Оқсоқолнинг бувамга айтган гапи эсимга тушди. «Шу... Ко-милбойнинг қўли дард кўрмасин-да... Нақд прапи-сири Слонимнинг ўзи тан берган, қўлига ҳужжат бе-риб қўйибди...» Шуни айтгим келди-ю, энсам қотди.

– Ўтилинг, – деди у ёнидан жой кўрсатиб.

Гапингиз бўлса айтаверинг, дегандек анча берида тик туравердим.

– Замон оғир, синглим, – тўсатдан овози ма-йинлашди. Шимининг чўнтағига қўл суқиб, оппоқ, ялтироқ папирос қутисини олди. Папиросни бармоқлари билан эзғиларкан, қутини қирс этиб ёп-дида, ўтлар устига ташлади. Гугурт чертган эди, ҳорғин юзи, тартибли тарашланган мўйлови ярқ этиб кетди.

– Ўтилинг, гап бор, – деди менга қарамай.

Тўрт-беш қадам берига, ўтлар устига омонат чўк-каладим. Ўша куни Раъно келинойимникида кўрганларим лоп этиб хаёлимга келди-ю, бирдан дадил тортдим. Қўрқсан олдин мушт кўтарар қиляпти бу Закунчи! Шошма! Нимага қўрқишим керак ундан?! Нимага қалтирашим керак?! Закунчи бўлса ўзига! Раис бўлса ўзига! Аввал ўзини тийиб олсин!

– Ўша куни... – дедим атайлаб овозимни баланд қўйиб. – Ўша куни трактор тепганида юролмай қолганим учун тоғамникига борувдим. – «Тоғамникига» деган сўзниям жўрттага таъкидлаб айтдим.

– Тоғамникида ётиб қолмоқчийдим. Сиз борлигин-гизни билмабман. Билсам кирмасдим.

Закунчи ҳозир ярқ этиб қарайди, қўрқиб кетади, деб ўйлаган эдим. Қарамадиям, қўрқмадиям.

– Замон оғир... – деди ҳорғинлик билан. Папирос тутунини пуфлаб осмонга, хира ойга тикилиб қолди. – Қаҳрамонлик фақат урушда бўлмайди. Сиз билан менга ўхшаган колхозчиларнинг ҳар кунги меҳнатиям қаҳрамонлик. – У кўз қири билан мен томонга қараб қўйди. – Шунчалик касал бўпсиз, бир оғиз айтиш керак эди. Тошкентдан доктор чақирадик. Ҳар ким ўзини қуруққа обқочаверса, ғалабага қачон етамиз!

Наъматакка бойланган от ер тепиниб пишқирди. Закунчи ярқ этиб ўша томонга қаради-да, тағин папиросни сүрди. Юзи, мўйлови ёришиб кетди.

Нимадир деб узиб олгим, Раъно келинойимни эслатиб, писанд қилгим келарди!

- Кеча тоғамдан хат олдик! – дедим ёлғон гапириб.
– Раъно яхши юрибдими деб сўрабдилар. Кеннойим тоғамни жудаям яхши кўради. Тоғам урушга кетаётганида оёғига осилиб йиғлаган. Ўзим кўрганман.

Қизик, бу гап ҳам таъсир қилмади. Бир зум жим ўтириди-да, шошилмай ўрнидан туриб, от олдига борди. «Тек, жонивор тек», деб эркалаб, ёлини силаб қўйди-да, қайтиб келди. Хотиржамлик билан ёнимга ўтириди. Дик этиб туриб кетаётган эдим, билагимдан тутди. Сесканиб кетдим.

– Қўйворинг! – дедим қўлимни тортиб.

– Қўрқманг, еб қўймайман. – У жойимга ўтқиздию ўша заҳоти қўлини тортди. Папиросни ютоқиб сўрди, ўйчан кўзлари, чимирилган қоши, мўйлови яна ёришиб кетди.

– Гап бундай! – деди бўғиқ овозда. – Сиз менга ҳадеб ўша янгангизни гапираверманг. Янгангиз менга ҳеч киммас. Иш билан боргандим. – Учиди қип-қизил чўғ илиниб турган папирос қолдиғини ўт устига чертиб юборди, кескин ўгирилди. – Сенга уйланаман! – деди тўсатдан. – Эртага совчи юбораман. Дума чол жон-жон дейди. Ҳамма гап сенда қолган! Тушундингми?

«Нима? Нима деяпти бу алвасти?!»

Юрагим гурсиллаб урганча, ўрнимдан сапчиб турганимни биламан, ўша ондаёқ қўлимдан шундай куч билан силтаб тортдики, ўнг биқинимга найза санчилгандек инграган кўйи ёнбошимга ағдарилиб тушдим. Димоғимга қўланса ҳид урилди. Папирос аралаш ароқ ҳиди. Негадир Раъно

келинйимнинг хонтахтасида турган ичкилик шишаси, Закунчининг чақмоқ телпаги, бўйини силаганча икки букилиб чирқиллаётган Олимжон кўз ўнгимга келди.

Тикандек мўйлови юзимга санчилиши билан биқинимнинг оғриғи ҳам, қўрқув ҳам аллақаёққа ғойиб бўлди.

– Қоч! – дедим чинқириб. – Йўқол, ифлос!

– Робия! – У ҳансираф юз-кўзимдан ўпа бошлади. – Ҳар қадамимда мингта қиз! Сенга харидор бўлганимга суюнмайсанми, тентак!

Жирканиб кетдим. Димоғидан келаётган та-маки аралаш ичкилик ҳиди ҳам, ҳансираши ҳам, мўйлови ҳам ғазабимни келтирас, бутун вужудим қалтирас эди. Дафтар тутган қўлим билан юзига тарсакиладим. Бошидан чақмоқ телпаги учиб кетди. Аммо у қўйиб юбормас, кучли қўллари билан маҳкам қучоқлаб олган эди.

– Вой овсар! – деди энтикиб. – Мен сени зарга белаб қўяман, билдингми?! Кимсан, раиснинг эрка хотини бўласан, гўнг чанглаб юрмайсан, тентак! Керак бўлса медаль олиб бераман, пошшонинг хотинидай малика бўлиб юрасан, тентак!

Ҳа! Раъно келинйим бекорга табелчи бўлмаган эканда! Эрининг кўзига чўп солиш эвазига! Ўзини сотиш эвазига!

Вокзалда юзимга термилганча «кутасан-а, мен-га кашта тикиб қўясан-а», деган Кимсан акам ярқ этиб кўз ўнгимга келдию... шунча куч қаёқдан пайдо бўлганини билмайман. Тиззамни букиб, дуч келган жойига тепдим. У бирдан бўшашиб ёнбош- лаб қолди.

– Қанжиқ! – деди инграф. – Падарингга лаънат!
Нега бунча осмондасан?

Югуриб борарканман, ҳамон билагимда дори халтача, бир қўлимда дафтар борлигини ҳис этиб

туардим. От боғланган наъматак ёнидан сўқмоқча отилдим. Ҳансираф нафас олар, биқиним санчар эди. Оғриқ шу қадар кучайиб кетдики, жар бўйида чўккалаганча ёнбошимни чанглаб қолдим. Ўша сонияда бошим устида тағин ҳансираш эшитилди.

– Ё меники бўласан, ё жарга тепиб юбораман!

Тағин димогимга қўланса ҳид урилди, юзимга тикандек мўйлови қадалди.

– Бахтинг очилганига хурсанд бўлсанг-чи! – деди у ҳарсиллаб.

Дафтар аралаш тарсакиламоқчи эдим, у қўлимни қайирди-да, дафтарни юлқиб, жарга улоқтириди.

– Бўлдими, – деди қоронғида хунук ишшайиб. – Келишдикми, энди... Овсар-ей!

Биқинимнинг оғриғи яна ғойиб бўлди.

Қўлимни қўйиб юборганидан фойдаланиб, сапчиб турдим-да, Алвости кўприк томонга чопдим. Энди Раъно келинойиму тоғамни ҳам, ҳатто Кимсан акамни ҳам ўйламас, шу касофатдан қутулсан бўлди, деган нафратли хаёл олдинга – темир йўл томонга ундар эди. Кўприкка чиқиб олсан бас. Жуда бўлмаса разъездга қочиб бораман. Чироқ бор. Одамлар бор... Биқинимнинг санчишига ҳам, нафасим қайтиб кетаётганига ҳам парво қилмасдим.

Темир йўлнинг шағал кўтармасига етганда бутунлай силлам қуриди. Эмаклаб чиқиб боряпман, шағаллар шовуллаб пастга тўкилади. Худди тушида юролмай қолган одамга ўхшаб, ўрнимдан силжишга қийналаман.

Бир маҳал яна ўша омбирдек қўллар иккала оёғимдан маҳкам қисди. Ўгирилиб қарасам чўккалаб олганча оёғимдан чанглаб ҳансираф турибди. Хира, ирkit ой нурида кўзлари ваҳшат билан ёнар, тишлари ғижирлар, мўйлови қийшайиб кетганга ўхшарди.

– Гап шу! – деди хириллаб. – Тарозига солма ўзингни! Ё менга хотин бўласан, ё ўласан!

Қўлимга қаёқдан тош илинганини билмайман. Пиёладек думалоқ тош!

– Қоч! – дедим титраб. – Қўйвор!

У қилт этмади. Негадир ҳиқиллаб кулди.

– Чертиб кўр-чи, душманнинг илонваччаси!

Уруғаймоғинг билан қуритиб юбораман!

Лоп этиб дадам кўз ўнгимга келди. Қўй оғизидан чўп олмаган, одамларга маърифат тарқатишни ўйлаган, ҳамиша озода кийиниб юрадиган, майиздеккина мулоийим дадам... Ўша кечаси сўхтаси совуқ кимсалар сўроқлаб келганида ҳам ўзини хотиржам тутган, «ўзингни асра, қизим», деган дадам... Тупроқли кўча, узоқлаб кетаётган машина чироқлари, бошимга эгилиб елкамни силаган Кимсан акам... Дадамни шулар қаматди! Шунинг тоғаси қаматди! Анави сўгалли рўдаполар қаматди! Овозим борича чинқирдим:

– Қўйвор! Ўлдираман!

– Авлод-аждодинг билан турмада чиритаман, унсурнинг боласи! – деди у вишиллаб. – Мен кимману сен кимсан?

Кўз ўнгим қоронғилашиб кетди. Кейин нима қилганимни билмай қолдим. Шуниси эсимдаки, қўлимдаги тошни кучим борича отдим. Ўша заҳоти қулоғимга даҳшатли чинқириқ кирди.

– Единг, илон! Оҳҳ!

Оёғимни омбирдек қисган қўллар бир зумда бўшашиди. Кейинги лаҳзада Закунчиннинг пешонаси ни чангллаган кўйи оҳ чекиб ёнбошига йиқилганини кўрдиму даҳшатдан додлаб юбордим.

Шағал устида ўтирган кўйи оёқ-қўлимни ти-тирлатиб орқага-юқорига талпинардим. Ҳарчанд уринмай ўрнимдан силжий олмасдим. Шағаллар

шовуллаб пастга тўкилар, бошини чангллаганча ғужанак бўлиб тўлғаниб ётган Закунчи устига ёғилар эди.

Охири эмаклаб кетдим. Ниҳоят қўлларим аввал шпалларга, кейин темир изларга ёпишди. Қизик, негадир темир йўлнинг илиқ излари титраб турар эди. Билмадим, балки ўзим титраганим учун шунаقا тувландир. Бир маҳал қўзимга ёрқин чироқ урилди. Паровоз гупиллагани, чинқироқ гудок эшитилди. Яқинлашиб қолган поездни энди кўрдим. Паровоз фарёд солиб яна гудок чалди. Изларни чанглаб олган қўлимни тортиб, ўзимни пастга ташлаган заҳотим ғилдираклар кўприкка урилиб қаттиқ гулдиради. Димоғимга самовар дудининг ҳиди урилди. Анчагача қулоқни қоматга келтирадиган тақа-туқ, тақа-туқ садолари эшитилиб турди-да, ниҳоят ҳамма ёқ тинчиб қолди. Бўрижарнинг шовуллаши аниқроқ эшитила бошлади.

Кўрқа-писа қўзимни очиб қарасам, Закунчи ҳа- мон бошини чанглаб гужанак бўлиб ётиби. Қи- мир этмайди.

Одам ўлдирдим! Мен одам ўлдирдим! Шу хаёл миямга михдай қоқилдию дод солганча темир йўл изларидан қоқилиб-суқилиб ўтиб, бериги томонга, хира ойдинда шовуллаб турган, қурбақалар тинимсиз вақиллаётган қамишзорга ўзимни урдим. Шўрхок сув билчиллаб ётган тўқай ичидан югуриб борарканман, чап оёғим ерга муздай тегаётганини пайқадим. Шундагина бир пой калишим тушиб қолгани хаёлимга келди. Аммо қачон, қаерда тушириб қолдирганимни билмасдим. Биқинимнинг оғриғи сезилмас, лекин негадир чап қўлим борган сайин оғирлашиб кетаётгандек бўларди. Кейин билсам, боғичи билан билагимга илиб қўйилган дори халта ҳалиям осилиб турган экан.

...Үйга қандай етиб келганим эсимда йүқ. Деразада хира чироқ ёғдуси күринар, қия эшикдан айвонга бир парча сарғыш нур сочилиб турарди. Кавшандозда бир пой калишимни ечаётганимда мункиб кетдим. Эски намат устига гурсиллаб йиқилдим. Икки құллаб юзимни чангаллаганча үкраб юбордим. Негадир күнглим ағдарилар, ҳұшим учеб бораётганини ғира-шира сезардим.

Ойимнинг даҳшат тұла овози узокдан әшитилгандек бўлди.

– Ҳой, тезроқ келинг! Кўзингни оч, қизим.

Юзимга муздай сув сачраб, сескандим. Обдаста тутиб турган бобом ҳовлиқиб сўради:

– Нима бўлди? Гапирсанг-чи!

– Одам... – дедим қалтираб, у ёғини айттолмадим.

– Нима? – Бобом билан ойим баравар бошимга эгилишди.

– Одам ўлдирдим... – Ҳиқиллаб йиғлаб юбордим.

– Қўрқиб кетяпман... ойи! Мен одам ўлдирдим! Алвасти кўприқда!

– Ким? Қанақа одам! – Бобом мени алаҳляяпти деб ўйлади чоғи, обдастадан кафтига сув қуиб яна юзимга сепди. – Қачон? Қанақа одам? – Шундай деди-ю жавобимни кутмай обдастани улоқтирганча кўчага отилди.

– Нима деяпсан, жон болам, куйган онангни кўрқитиб нима қиласан? – Ойим бошидан рўмолини ечиб, ҳўл бўлиб кетган юзимни артди. Бағрига босди. – Ким? Танидингми ўзи?

Тўсатдан ҳушим жойига келгандек бўлди, нима қиласан айтиб? Нима кераги бор?

– Билмадим, – дедим бош чайқаб. – Танимайман.

– Кўзингга кўрингандир, болам? – Ойим енгил тортиб бошимни силади. – Инс-жинслар дап қилгандир. Ажаб қипсан, энди ёпишмайдиган бўлади.

Майли, пешонамда борини күрдим! Нима бўлса бўлар! Шу хаёлга боришим билан бошини чангаглаб ғужанак бўлиб ётган Закунчи яна кўз олдимга келди. Ичимда титроқ турди. «Одам ўлдирдим! Мен-а? Энди нима бўлади?»

...Бобом ҳарсиллаб эшикдан кириб келди. Ранги ўчиб терлаб кетганди.

– Ҳеч ким йўқ-ку, қизим! – деди энтикиб. – Ваҳиманг курсин, Кутармагача бориб кепман-а? – У ойим томонга қараб қўйди. – Шу Алвости кўприк хосиятсизда ўзи!

– Биларкансиз-ку! – Ойим жаҳл билан шанғиллади. – Робия кеч қоп кетди, йўл-юзда болага алвасти дап қилиб юрмасин, десам, ўтиридиз, ялпайиб! Бора қолсангиз бутингиз бичилиб қолармиди!

– Қўй, қизим! – Бобом пешонамни силади. – Ётиб, дамингни ол.

ЎН ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

УМАР ЗАКУНЧИ ҲИКОЯСИ

Жар ёқасидаги гул

Менга нима бўлди? Қаерда ётибман ўзи? Нима-га ҳамма ёқ зимиштон? Бошим сирқилляяптими? Пешонамдан тер оқяптими? Ҳаво салқин шекилли! Ие, қон ҳиди-ку! Қон! Бошим қонаяпти-ку!

Э-ҳа! Бўлди! Анави илонвачча урди. Тош билан урди. Мана, мана шу еримга! Оҳҳ! Ана, қон оқяпти... Мени урдими? Мени-я?! Эсини таниб ўз отасидан бир тарсаки емаган одамни-я! Келиб-келиб аллақандай жинқарчадан келтак едимми? Мен-а? Ҳамма кўрса бир чақирим наридан қочадиган одамни урдими? Отининг кишнашини эшитса салом бериб чиқадиган Умар Хўжаевни-я!

Шошма, отим қани? Қоракўз қани?

- Қоракўз!

Оббо! Анча йўл-ку! Наъматакка боғловдим-а?

Ана, ер тепиниб кишнайпти.

Раҳмат, биродар! Ҳозир, ҳозир бораман олдинг-га! Оёғим мунча чалишади. Шунаقا ёмон урди-ми-а? Вой мегажин-ей! Шошмай тур ҳали! Уй ичинг билан йўқ қилиб юбормасам, отамнинг боласимасман!

Қанча ётдим ўзи! Бирор кўрмадимикин! Ҳех!

Кимсан Умар Ҳўжаев қонга беланиб ётса! Тағин нимага денг?. Дўстдан кўп душман. Ҳеч ким кўрмадимикин? Йўқ! Бу гадойтопмас жойда ким ҳам юрарди бемаҳалда? Ҳеч қанча вақт ўтмабди-ку! Боя ҳам ой тепада эди. Мунча хунук бу? Кўйдирган калладек иршайишини қара! Ҳудди масхара қилаётгандек. Ой ҳам шунаقا совуқ бўладими?

- Бўлди, Қоракўз, тек, биродар, тек! Ҳа, қон ҳиди келяптими? Зиёни йўқ, оғайни, ҳозир уйга борамиз. Ҳаммаси яхши бўлади. Бир шунаقا бўпқолди-да, биродар...

Э, минг лаънат! Мунча тикани кўп бунинг! От боғлашга бошқа дараҳт қуриб кетганмиди. Нима-га ҳовлиқдим? Ана, нарида ёнғоқ ҳам бор экан-ку, ўшанга боғласам ўлармидим... Мана, бўлди, биродар, бўлди. Жим, бирпас тинч тургин, Қоракўз! Ҳозир... йўлни ўзинг биласан-ку, оғайни, Шошма! Қамчи қани? Ие, телпак ҳам йўқ-ку. Э, бўлди. Боя анави илонвачча типирчилаганда тушиб кетувди, ҷоғи. Ҳозир... Қани, озгина юрайлик-чи! Тишш, секин, секин, ўзингни бос, Қоракўз! Мана, ётган экан-ку, ие, ана, қамчиям топилди. Ҳа, иш деган бундоқ бўпти! О! Қанийди ҳозир ёнимда бўлса, итдай вангиллатиб қамчилардим! Қовурғаларини мажақлаб ташлардим. Қўрқма, оғайни, сени ай-

таётганим йўқ. Анави унсурни! Оббо, ҳамма ёқ пайҳон бўп кетибди-ку! Худди иккита полвон бир кун эринмай кураш тушгандек! Вой ифлос-ей! Ўзи читтакдай бўлсаям хирсадай кучли эканми?

Ҳали нима дедим! «Уйланаман» дедимми? Шунга-я! Халқ душманининг қизига-я! Биографиямга доғ туширадиган анойи эканман-да!

– Шошма, Қоракўз, шошма... Дрр! Хоп!

Ана бўлди. Кетдик.

– Чу, биродар.

Хунук иш бўлди. Ҳозир анави жинқарча уйига бориб дод устига дод солади. Дума пакана Оқсоқолни бошлаб уйимга келади. Шу етмай турувди ўзи!

– Чу, жонивор, тезроқ!

Нимага келдим ўзи? Нима палакат ҳайдади?

Негаям чиқиб қолди оёғим остидан? Ўзим-ку, анави, қўймижоз табибининг итваччасини амаллаб тинчитган эдим. Бунисига ёпишиб бало бормиди! Юрувди-ку, бир ойдан бери думини қисиб!

Нима қилай? Қўймади-ку, анави Раъно? Кун ора

эшигимга келади. «Уйланинг», дейди, йиғлайди-сиқтайди. Охири, нияти амалга ошмаслигига

ақли етганидан кейин бошқача ашула айтишга тушди. Онаси ўлишидан уч кун аввал ҳам ўша

гапни айтди. «Недурки Робияхон, оғир ётганмиш, ўша куни трактор тепиб юборгани учун уйига

етолмай уникига борганмиш. Энди мен бориб, ҳолидан хабар олишим керакмиш». Ким билсин, бу

гапни пакана Дума ўргатганми, қора мўнди эгачисими? Нима деб бораман? Ялинаманми? Биратула

тилини қисиқ қилиб қўйсам Раънонинг машмашасидан ҳам қутуларман, девдим-да! Йўқ, бу гап аввал хаёлимда йўқ эди. Ўзи оёғим тагидан чиқиб

қолганидан кейин тўсатдан... Бу илонвачча шунчалик заҳар солишини туш кўрибманми? Бўлмаса,

орқамда эргашиб юрган келинчаклар қанча! Қизлар-чи? Соли сўпоқ очиқ айтмаса ҳам тұнғичини менга атаганини неча марта имо-ишора қилди. Ўн олти яшар ўша қиздан ҳам яхши бўптими Думанинг асрандиси!

Ҳаммасига Сўпоқ сабабчи. Шуникига кирмасам, ичмасдим. Ичмасам... Бугун яна ўша гапни бошлади-ку! «Бу дунёда одам ўзиниям ўйлаши керак, улуғ одамсиз, ўйнаб-кулиб қолинг... Пас десангиз ҳаммаси товуқдек ётиб беради...» Падарингга қусур, Сўпоқ! «Бўрижарда сув кўпайиб кетибди», деган гапниям шу айтди. Сув кўтарилса, иш пачава! Тўқайдаги қарамни ювиб кетади. Ош дам егуンча бориб кела қолай дегандим. Рўпарамдан чиқиб қолганини кўрмайсизми! Негаям ичдим? Эркак киши бунаقا пайтда итмижоз бўлиб кетади, ўзи. Қўқондан кетаётганимда акам ҳам шунаقا деган эди. «Мучалинг – ит, ўзинг ҳам итга ўхшайсан...» Ургилдим сендан! Сиз одам бўлдинги- зу биз ит бўлдикми энди! Нимага шу топда эсимга тушди! Минг йил кўрмасам кўнглим бирдек-ку!

Нима, ит бўлиб, дуч келганга илиқдимми? Шунча имкониятимга қарамай жим юрувдим-ку! Қайси шайтон йўлдан урди? Аҳмоқман! ўирт аҳмоқман! Тоғам донишманд дейман-ку. Айтарди-я! «Одамнинг нафси иккита бўлади. У нафсга берилган ҳам охир-оқибат хор бўлади, бу нафсга берилган ҳам...» Рост экан. Мен-ку, нафсга берилмадим. Нима, бошқалардан ортиқ еб-ичяпманми? Раис номим бору турмушим ит ётиш мирза туриш. Тонг отмасидан бир пиёла чойсиз далага югураман. Оилам бўлмаса, қўша-қўша гиламим, атлас-адрас кўрпа-тўшагим бўлмаса! Битта уйимниям колхозчилар қуриб берган! Эртага раисликдан тушсан, кетимга биттани тепиб, уйданам ҳайдашади. Бу қа-

нақа турмуш! Балки ҳали анавинга «уйланаман» деганимда ўзим ҳам билмай, юрагимнинг бир бурчидагетган гапни айтиб юборгандирман. Балки мен ҳам оилас, бола-чақам бўлишини хоҳлаётгандирман.

Ўруғ дунёга келиб, нима рўшнолик кўрдим ўзи?
Кўнгилсиз хотиннинг ғиди-бидилари-ю, ўзинг юрист бўла туриб, қонунни бузяпсан, деб айюҳаннос солишими! Сил акамнинг бемаъни насиҳатлари-ю янгамнинг инсофга чақиришларими? Қочоқ одамдек поездда осилиб келганиму адвокатуранинг каталакдек ҳужрасида бирорларнинг жонга тегадиган йиғи-сифисига қулоқ согланимми!
Тоғамнинг елиб-югуришлари-ю раис бўлганимдан кейин суткасига уч соат ухлаб, жон-жаҳдим билан ишга киришганимми?

Ҳа, айтмоқчи, Раъно бор-ку! Шу билан озми-кўпми хушнуд дамларни бошимдан кечирдим-ку.
Хушнуд дамлар эмиш! Тфу, падарига лаънат! Нимаси хушнуд! Тошкентга – беш-олти марта ресторанга боргандаям ўғри ҳаккадек аланг-жаланг бўлиб ўтирганим, ишқилиб таниш одам учраб қолмасин, деб юрагим така-пука бўлганимми? Шуми, менинг баҳтиёр кунларим? Райком сезиб қолмасин, тоғам билиб қолмасин деб, тезагини бекитган мушукдек пусиб юрганимми? Шуми бошимдан кечирган қувончли соатлар?!

Асли ҳаммасига шу хотин сабабчи! Йўқ, айб ўзимда! Тоғам айтган нафснинг биттасини тийдиму иккинчисини тиёлмадим.

Хўш, нима бўпти? Менам эркакман, ахир! Мен фақат биттасини биламан. Мени тергайдиганлар аввал ўзини эплаб олсин. Ҳар бирининг ўнтадан ўйнаши бор. Қолаверса, ғунажин кўзини сузмаса, буқача ипини узмайди. Мана, илонваччами – баломи, ўзини сақлаб қолиш қўлидан келди-ку! Анави

киши бўлса, янги ҳунар чиқардилар! Бошлари айланаётганмиш. Кўнгиллари гилвата тусаб қопти. Қусаётган эмишлар. Менга деса қон қусмайсанми! Хамиртуриш ичасанми, бало қиласанми, нима бўлгандаям ўзинг эпла! Жудаям тихирлик қилаверса, Тошкентга – дўхтирга жўнатаман. Шундоқ қилмоқчи бўлиб турганимда онаси ўлиб қолди. Ким билсин, ҳали яна нима гап топиб келаркин! Биламан, у қилиб бу қилиб, тегиб олмоқчи! Аҳмоғинг ҳаммомга кетган! Сенга уйланаманми? Сенга-я! Бироннинг қўйнида ётган жувонга-я!

– Чу, Қоракўз, яқин қолдик! Тезроқ биродар, тезроқ!

Аввал-ку, ҳаммаси хамирдан қил суғургандек осон кўчган эди. Бу сафар чатоқ бўлади. Абдураҳмонов тиш қайраб юрибди ўзи! Шу гап қулоғига етиши билан штрафной батальонга жўнатади. Йўйўқ! Кечирасиз! Хотин деб ўлиб кетадиган анои йўқ! Мендан яхши раис тополмайсиз! Планни ошириб бажариш ўз йўлига. Сут солиғими, гўшт, жун, дон солиғими – ошириб бажарган ким? Заёмни ҳаммадан кўп сотиб олган колхоз қайси? Яқин-да ҳимоя фондига ёрдам керак, сизлар тўплаган маблағга замбарак ясалади, деган гап чиққанида ҳаммадан кўп тиллаю кумуш тўплаб берган хўжалик раиси ким? Хўжаев эмасми?

Бу нокаслар жонини берса берадики, молини кўзи қиймайди. Эргаш сельсовет билан Исмоил мелисани ёнимга олиб, уйма-уй юрганим бир пул бўлди. Битта-яримта валломатдан бошқа ҳаммаси «ҳеч вақомиз қолмади», деб безрайиб тураверди. Ўшанда орага Оқсоқол тушмаса райком олдида расво бўлардим. Оқсоқол одамларни клубга тўплаб, ваъзхонлик қилди. Қизиқ, чол қўлини пахса

қилиб, шунақанги гаплар айтдики, ҳаммаси қулоғимга михланиб қолди.

«Биламан, ўлдим деганда ҳар бирингда сандық бурчагига бекитиб қўйган битта билагузук, бир жуфт зирак бор. Яхши ният билан бирини қизингга, бирини келинингга атаб қўйибсан. Аммо ўнг қулоқ, чап қулоғинг билан эшитиб қўй. Бугун ўша савил қолгур тилла тақинчоғингни олиб чиқмасанг, эртага қизингни узатолмайсан. Нега деганда қизингни унашиб қўйган қайлиғи немис танкининг тагида қолади. Келин туширолмайсан. Нега деганда ўғлинг душманнинг ўқига учади. Ана, унда кўрасан, томошани! Танангга ўйлаб кўр, хало йиқ. Ҳарна битта ортиқча замбарак ясаб душманни қирганинг фойдамасми... Жон омон бўлса мол топилади. Боланг соғ-саломат келса тўйни тақинчоқсиз ҳам қиласверасан. Омади гап шу: белимда белбоғим бор деганинг обчиқавер лаш-лушкингни!»

Ажаб, ўша куни кечқурун идорадаги чоғроқ қути олтин-кумуш тақинчоқларга тўлиб кетди.

Биламан. Оқсоқол, бу ишни азбаройи менга ёрдам бериш учун қилмайди. Райком олдида ўзини кўрсатгиси келди. Ҳалиям раис бўлишдан умидини узмаган. Айниқса, Абдураҳмонов секретарь бўлганидан бери ғимиллаб қолди. Ажаб қилдим: олтин тўла қутини Дом-дехонга ўз қўлим билан обориб топширдим. Санаб, битта-битталаб! Раисликни сенга қўшқўллаб топшириб қўядиган аҳмоқ бор экан-да, сассиқ чол! Амал- асов отдек гап. Қўлингдан бир чиқардингми, икки дунёдаям етолмайсан. От-ку, охир-оқибат эгасига қайтиб келса- келар. Лекин амал қайтмайди. Уни аллақачон бошқаси эгарлаб миниб олган бўлади. Мабодо сени амал отидан туширганлар бир эмас, минг

марта ноҳақ бўлганида ҳам қайтиб ўша отни ми-
нишингга йўл қўймайди. Ўзи отдан тушишини ўй-
лаб қўрқади. Шунаقا, ўртоқ, Оқсоқол! Чиранавер!
Қайтага район олдида менинг обрўйимни яна бир
қарич кўтардинг! Маладес! Аммо бугунги иш...
Аҳмоқман! Бориб турган аҳмоқ! Тоғамнинг гапи
рост. «Косага ўн ҳовуч сув солсанг индамай тура-
ди-ю, бир томчи ортиқ томса тошиб кетади!» Тўғри
айтган экан. Шу бугунги томчи ортиқча бўлмаса
эди. Бошим тағин сирқиллаяпти. Яна қонадими,
нима бало? Йўқ, ҳаммаси жойида.

– Чу, Қоракўз, ана, идорага етдик.

Ким у тол панасида арвоҳдек сўрайиб турган?

– Кимсан, ҳой?

Ие, отангни гўрига!.. Соқов-ку! Икки букилиб
таъзим қилишига ўлайми! Жиловга нега ёпишади?

– Қўйвор! Отхонагамас! Қоракўзни уйга обкета-
ман! Нима? Падарингга қусур, сениям, Сўпоқниям!

Ош еяётгандек қўлинни оғзига олиб бориб имо
қилишини қара!

– Йўқол, ош-пошинг билан! Менга қара, ҳей!
Сўпоққа айтиб қўй. Тугун кўтариб уйимга борса,
бутини йириб ташлайман! Тушундингми? Айтма-
санг гунг тилингни суғуриб оламан.

Нимага илжаяди бу соқов? Ё бир нимани сезди- ми?
Юзим қонмикин! Қоронғи-ку! Кўриб ўтириб- дими?

– Қоч-е, итдан тарқаган!

Ҳа, қўрқмас эканман-а! Бир қамчилик ҳолинг
бор экан-ку. Зипиллаб чопишини қара! Соқов бўл-
саям балога ақли етади. Ҳозир боради-да, ҳамма
гапни тили бир қарич одамдан яхшироқ тушунти-
ради Сўпоққа.

– Дрр! Мана, келдик, Қоракўз! Шошма, дарвоза- ни
очайлик. Бўлдими? Чанқадингми? Қара, Қоп- лон
ҳам чанқабди. Ҳозир... Чироқни ёқайлик.

Ў-ў-ў! Минг лаънат! Юзим қоп-қора қон-ку! Ихх!
Қанжиқ! Яна қонаяптими? Ювмасам бўлмасди-да!
Йўқ, яра чуқурмас. Аксига олиб докаям йўқ. Май-
ли, қиийқча билан боғлаймиз. Қайтага яхши бўла-
ди. Қон юқи билинмайди. Мана, бўлди. Ҳаммаси
законний!

Минг лаънат шунаقا турмушга! Бир бурда қот-
ган нон ҳам қолмабди! Узим оч, от оч, ит оч! Қа-
наقا ҳаёт бу! Ким айтади сени раис деб? Ҳар раис-
лар борки, кун ора базми жамшид қилади. Замон
оғир, уруш кетяпти, аммо майшатни ўрнига қўя-
ди. Мушугини пишт дейдиган одам йўқ. Ишни-
ям эплайди, майшатниям. Сен бўлсанг ичган юз
грамм ароғингга шунча машмаша орттирдинг!
Йўқ, сен майшатни эплолмайсан. Ишдан бошинг
чиқмайди. Сўфи таҳорат қилмасдан эшикма-
эшик югур, чопиқни текшири, сувни текшири, ом-
борга чоп... Баттар бўл! Шунга туғилгансан ўзи!..

Дарвоза тақиллаяптими? Ана, ит, акиллади!
Отангни гўрига... Дума келган! Демак анави итвач-
ча сочини юлиб, пакана Думага арзи дод қилган!
Биламан, Дума бир ўзи келишга ҳадди сиғмайди.
Оқсоқолни бошлаб келган. Яхши! Гаплашиб қўя-
миз! Қайтага яхши бўлади. Анави илонвачча уруш
даври қонунини бузди. Арзимаган нарсани баҳона
қилиб, тракторни далага ташлаб кетди. Ишга ўн бир
минут кеч қолганлар кесилиб кетаётган бир пайтда
роппа-роса ўттиз бир кун далага чиқмади. Қўлида
хужжати йўқ. Демак, МТСни алдади, кол-хозни
алдади, давлатнинг кўзига чўп солди. Бугун йўлда
кўриб қолиб, нега ишга чиқмаяпсан, десам, тош
отиб, бошимни ёрди! Хизмат бурчини бажа-раётган
раиснинг ҳаётига суиқасд қилди. Тамом, Исмоил
мелисага хабар қиласман, ҳозироқ оёғини ерга
тегизмай районга олиб кетади. Жуда соз-да!

Бир йўла Оқсоқол билан Думаниям жойи ростонига тиқиб юбораман! Раҳбар шахсга туҳмат қилгани учун! Жиноят кодексида статья бор...

- Ким у?

Оббо? Сен етмай турувдинг ўзи! Кеча онасининг йигирмасига кетувди-ку. Колхоз ҳисобидан бир қоп ун, бир пуд гуруч ажратиб берувдим-ку. Дар-ров қайтибида.

- Яхши ўтказиб олдингларми, Раъно? Қўлингдаги нима? Ош? Маъраканинг ошими! Қорним таталаб кетаётганди. Қаёқдан билдинг? А? Э, ҳеч гап йўқ. Йиқилиб тушдим.

Оббо абраҳ! Ҳалиям келган экан-да! Бирор кўрган бўлса...

- Неча марта айтдим, Раъно! Биламан, меҳри-бонсан, ақллисан. Аммо тушунсанг-чи. Одамлар оёғи биланмас, оғзи билан юради ҳозир! Нима кераги бор эди?! Қани, юр эшикни ил... Яна сўрайсан-а? Ҳеч нима бўлгани йўқ. Кўтармага борувдим. Карамни экиб бўлишгунча тепасида турдим. Кеч қопкетдим. Ёнғоқзордан ўтаётганимда... Ана-ви табибининг қўрғони ёнидаги ёнғоқзор бор-ку, ўшандан ўтаётганимда от ҳуркиб кетди. Бошим шохга урилиб, йиқилиб тушдим. Яхшиям оёғимни узангидан чиқариб олганим. Бўлмаса суягимгача қийма-қийма бўлиб кетарди... Нега йиғлайсан, жоним? Қўрқма, тентак. Оёқ-қўлим бус-бутун! Нима? Вой, тентак-ей! Бели синган одам соғ қоладими, овсар! Мана, қара, мана! Кўнглинг жойига тушдими энди! Худо сени баҳтингга Умар акангни бир қайтиб берди, Раъно! Оҳ-оҳ-оҳ! Бунақа мазали ошни умримда емаганман! Йўқ, тегма! Қони тўхтаб қолди. Оғриётгани йўқ деяпман-ку! Ҳавотир олма-гин... Бўпти, кўйлагимни ечиб бераман, ҳали ювиб қўясан. Жиндай қон теккан. Нима қипти! Ҳа, яна

бошландими?! Арт-э! Кўзингни ёшини оқизаверасанми? Ўз ғамим ўзимга етмайдими? Нима? Минг лаънат! Иштаҳаниям расво қилдинг. Ўзим эрта пешиндан буён туз тотмагандим. Менга қара, вей! Кўйнимга кираётганингда туғиб бераман деганиддинг?! Бўпти-да! Нима қиласан гапни айлантириб!.. Бўлди, жоним, бўлди. Жонингдан аканг, бас қил. Бўлдими? Маладес! Раъно! Тушунсанг-чи, ахир. Ўзинг шарманда бўласан – бир! Мени шарманда қиласан – икки! Ростини айт: мени шунча-лик ёмон кўрасанми? Передовойга юбориб ўлди-риб қутулмоқчимисан?! Унақа бўлса майли, туға-вер! Ана, тағин бошланди. Йиғламагинда, тентак. Йигирмани яхши ўтказиб олдингларми ишқилиб? Тўғри, боришим керак эди. Нима қилай? Иш кўплигини биласан-ку! Аммо ажойиб хотин эдилар-да, ўзи. Оббо, тағинми? Қўй энди, шуям проблема бўптими? Сўпоқнинг хотинига бир оғиз шипшитсанг... Дунёнинг тагига ўт қўядиган хотин. Аммо зинҳор мени айта кўрма... Ие, секин! Бўлди-е! Бирор деразадан қулоқ солиб турган бўлса нима қиласиз! Э, ўчир! Ургилдим оби-дийдангдан! Бўлди, Раъно, бўлди. Хўп, сен нима десанг шу. Бўпти, шаҳарга обораман, таниш дўхтир бор. Кўнглинг жойига тушдими? Жоним! Ёш болага ўхшай-сан-а! Шунга шунчаликми? Йўқ, шошма, кўйлак-ни ювиш қочмас. Чироқни ўчир. Бирпас олдимда ўтири. Соғиниб кетдим, жоним!..

...Ё тавба! Хотин зоти ғирт лақма бўлади-да!
Ана, ошхонада тараша ёрятти. Самоварда сув иситади, кўйлак-шимимни ювади... Ҳалиям бошим сирқиллаяпти. Ифлос-е! Шундан калтак едимми-а? Ҳеч кимга гапирмагани аниқ. Оғзидан гулласа Оқсоқол билан Дума аллақачон узун-қисқа бўлиб кириб келарди. Аммо иккаласиниям тузлар-

дим! Майли, қораси ўчсин! Ҳарқалай уйда Раъно бор. Бари бир, ўша унсурваччадан қасдимни олмай қўймайман. Раисга, мендак одамга қўл кўтариш қанаقا бўлишини кўриб қўйсин! Шунақсанги додини берайки, онасидан туғилганига минг арава пушаймон есин!

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

«ҚОРА АММА» ҲИКОЯСИ

1. Дума чол, Дума чол...

Кўча эшик томонда арава ғийқиллади. Қулоғимга шумтака болаларнинг қий-чуви киргандек бўлди:

*Дума чол, Дума чол,
Лавлагига «шарбат» сол...*

Йўқ, болалар ҳозир унақа демайди. Чолимнинг бир эмас, тўртта ёғоч бочка ортилган эшак арасига эргашиб ирғишлишмайди. Ориф Оқсоқол бунақа адабсиз «така»ларни тарбиялаган ота-онаси билан гаплашиб, шунақсанги танобини тортиб қўйганки, энди ашула айтишмайди. Лекин айтишган... Бир вақтлар...

Аслида ҳаммаси ўшандаги – Робия «одам ўлдирдим», деб эшиқдан додлаб келганида бошланган эди. Қизим бояқиш ёмон қўрққан экан. Кўзига алвости қўринади-ю, қўрқмайдими! Лабига учук тосиб икки кун алаҳлаб ётди. Нуқул «қўйвор» дейди, дод солади. «Бобо» дейди, «ойижон» дейди. Закунчининг отини айтадими-еий... Робия билан андармон бўлиб, Комил табибникига ҳам боролмадим.

Бечоранинг ўғлидан «қорахат» келган экан. Очил раҳматлик яхши бола эди. Робияга совчи юборгани эсимга тушиб, юрагим туздек ачиdi. Нима қилай, Кимсаним билан Робия бир-бирига кўнгил қўйган экан, иложимиз қанча! Ишқилиб, Кимсаним омон-эсон келсин...

Ўша кунгача шу ниятда ўзимни ўзим юпатиб юрган эдим. Бир кунда ҳамма орзуларим чиппак-ка чиқди-кетди. Шамолга совурилган сомондек...

Эрталаб тонг отмасидан сигирдан хабар олдим. «Тикилган қозон қайнамас» деганлариdek, галанска сигирнинг думига термиламан, туғишидан даррак йўқ. Яхшиямки, баҳтимизга баҳор серёмғир келди: чолим тонг қоронғисида туртиниб томорқада ўт ўраётган эди.

Бир маҳал эшик қарсиллаб қолди. Юрагим шиф этди: Закунчи! Анчадан бери қадами узилганди. Охири баҳайр бўлсин, деб юрагимни ҳовучлаганча дарвозага югурдим. Закунчи отини гижинглатиб турибди. Қўлида қамчи. Кунлар исиб кетгани учун бошига чақмоқ телпак ўрнига дўппи кийиб, пешонасини қийиқча билан танғиб олибди.

Салом берганимни биламан, тўсатдан дағдаға билан сўради:

– Қизинг қани?

Қўрққанимдан тилим калимага келмай қопти. Яхшиям кетимдан чолим чиққан экан.

– Робия касал, – деди тушунтириб. – Чол-кампир иккаламиз ҳозир етиб борамиз.

Энди ўзимга келдим.

– Қизимга жин-ажиналар даф қипти, ўргилай!

– дедим ялиниб. – Ўзининг дарди етмагандай, Алвости кўприқда кўзига ажина кўринибди. Бир ҳолатда ётибди, айланай!

– Ўзларинг ажинасан! – Закунчининг юзи қаҳрли қийшайиб кетди. – Қизингга айт! Шунаقا ял-

пайиб ётаверса сочидан судраб чиқаман. Қамоққа тушгиси келмаса ишга чиқсин! Бугун, ҳозир!

– Хўп, – деди чолим ерга қараб. – Чиқади. Қўрқитишнинг ҳожати йўқ.

Ҳайронман, чолимнинг гапи Закунчига оғир ботди. Эгар устида ўтирган жойида илон чаққандек сапчиб кетди.

– Ие, ҳали ҳеч нимадан қўрқмайдиган бўлиб қолдингизми, Дума! – деди ғазабдан мўйлови учиб.
– Ҳаммангни қатор қўйиб, биттама-битта пешонангдан отиш керак! Ҳаммангни! Авлод-аждодинг билан! Хоинлар!

Чолим ярқ этиб Закунчининг кўзига қаради. Қаддини ростлади. Бақириб-чақирмади. Аммо овозидаги бояги мутелик йўқолди.

– Ҳақорат қилманг, раис, – деди секин, дона-дона қилиб. – Шукур, авлодимиздан хоин чиққанмас. Ўғлим жон олиб-жон бериб юрибди.

– Сенинг ўғлинг-а?! Жон олиб-жон беряптими?–
Закунчи киноя билан шундай мазза қилиб илжайдики, мўйлови қийшайиб кетди. – Ҳусанов Кимсан сенинг ўғлингми ахир?! – деди ижирғаниб. Эгар-да ўтирганча бир томонга ёнбошлаб, шимининг чўнтағига қўл суқди-да, аллақандай қофоз чиқар-ди.
– Ҳақиқий жангчи сўнгги томчи қони қолгунча уришади! Олий Баш Қўмондоннинг 270-буйруғига биноан бунақалар хоин саналади! – Бояги қофозни нафрат билан ғижимлаб, чолимнинг юзига улоқтириди. Қофоз чолимнинг елкасига тегиб, ерга тушди.

«Қорахат! Кимсанимдан қорахат кепти!» Миямга шу хаёл урилди-ю, эс-ҳушимни йўқотдим. Бир маҳал кўзимни очсам, қаро тупроққа бела-ниб ўтирибман. Йиғлай десам овозим чиқмайди. Турай десам мадорим йўқ. От ҳам, Закунчи ҳам кўринмайди. Чолим ҳам ерга тиззалаб қолган. ўи-

жимланиб кетган қоғознинг у ёғини айлантиради, бу ёғини айлантиради. Чўққи, соқоли, қоқшол қўллари титрайди. Бошидан тушиб кетган дўпписи тупроқда тўнкарилиб ётиди.

– Роби-и! – деди ингичкаланиб кетган овозда чинқириб. – Роби-и!

«Бўлди! Боламдан айрилиб қолдим. Ёлғизимдан жудо бўлдим!»

– Болам! Жоним болам! – Тупроққа мук тушиб инграб юбордим.

– Ойи! Бобоҷон? Нима бўлди?

Робиянинг хавотирли ҳайқириғидан ғира-шира ҳушимга келдим. Олазарак қарасам, чолим бояги қоғозни биқинини чангллаган кўйи тепасида турган Робияга узатяпти.

– Ўқи! – деди тутқаноқ тутган одамдек оёқ-қўли баравар титраб.

Робия хатга шоша-пиша кўз югуртирди, ранги ўчиб кетди.

– Овозингни чиқариб ўқи-и! – деди чолим илтижо қилиб.

Робия лаблари пирпираганча, хатни қайта ўқиди.

– «Пиёда қўшинларининг оддий аскари Кимсан Ҳусанов Калуга остоналарида бўлган жангда бедарак йўқолди».

– Нега? – Чолим соқоли титраганча илкис бош кўтариб Робияга чақчайди. – Қанақасига?! – Ич-ичига тушиб кетган кўзлари жиққа ёшга тўлди. – Нега?! – деди инграб. – Узидан ўзи йўқолаверадими?

Караҳт бўлиб қолгандим. Қулоғим шанғиллар, нима учундир нафасим бўғилиб, томоғим ғижиллар, кўнглимда шамолда липиллаб турган шамдек ожиз бир илинж уйғонган эди. «Хайрият! «Қораҳат» эмас экан!»

– Бу қанақа ўтириш, ўв!

Шундоқ бошим тепасида гулдираган овоздан чўчиб тушдим. Аввал таг чарми кўчиб кетган бир жуфт каттакон этик, тиззасига ямоқ тушган шим, кейин Ориф оқсоқолнинг барваста гавдасини кўрдим.

– Нима бўлди? – деди у гулдираб.

Чолим каловланиб ўрнидан турди.

– Кимсан... – деди овози қалтираб.

Оқсоқол ҳам бир сесканиб кетгандек бўлди. Гоҳ чолимга, гоҳ Робияга аланг-жаланг қаради.

– Нима «Кимсан?»

Робиянинг қўлидаги хатга кўзи тушиб, буюрди:

– Ўқи-чи, қани?

Робия хатни яна бир марта ўқиди.

– Қанақасига? – Чолим энтикиб Оқсоқолга яқин келди. – Нимага йўқолади?

– Э, ўле! – Оқсоқол жеркиб берди. – Одамнинг капалагини учириб юбординг, пакана! – деди енгил тортиб. – Ўзимам сезувдим, қорахат бунаقا бўлмайди... Носингдан ол.

Чолим орқага тисарилиб, бошини сарак-сарак қилди.

– Йўқ! – деди ҳансирааб. – Закунчи бошқа гап айтди. Ўғлинг хоин деди, билдингми? – Унинг кўзларига яна ёш тўлди. – Мен... – деди кичкина, чайир муштини туғиб. – Мен... хоиннинг отасиманми? Шунча йил хоинни боқдимми?

– Саннама-е хотинга ўхшаган! – Оқсоқол шундай ғазаб билан ҳайқирдики, чолим сийрак киприкларини пирпиратиб анграйиб қолди. Робия нажот кутиб, Оқсоқолнинг кўзига термилди. Мен ҳам оёғимга қувват киргандек амаллаб ўрнимдан турдим. Лекин нафасим баттар қисар, аллаким томоғимни шошилмасдан, ҳафсала билан бўғаётганча ўхшарди.

– Ўша Закунчинг-чи... – Оқсоқол уят гап айтиб юборди, чолимнинг устига бостириб борди. –

Эшитдингми? Ким айтади, бедарак йўқолганлар хоин бўлади деб? Балки партизанларга қўшилиб кетгандир! Шунақасиям бўлади-ку тўғрими? - Қизик, у охирги гапни анча шаштидан тушиб, иккиланиброқ гапиргандек бўлди. - Носдан олсанг-чи, - деди қовоғини солиб. - Ана, қаънилик Холмат аравакашнинг ўғлидан ҳам шунаقا хабар келган. Нима, қипти? Уғлингдан қорахат келмаганига суюнмайсанми, эси паст!

Чолим анча дадилланди. Бироқ Закунчининг бояги қилиғи яна эсига тушди шекилли, Оқсоқолга носқовоғини узатаркан, овозида шубҳа билан сўради:

- Нимага бўлмаса анави?..

- Яна гапиради-я! - Оқсоқол «садқаи одам кет» дегандек қуюқ қошини чимирди. - Кимсанни биламанку! - деди бақириб. - Белида белбоғи бор бола! Партизанларга қўшилиб кетган. Радио эшиласанми ўзи? Желан деган жойда бизнинг партизанлар немиснинг қанча поездини аспаласопилинга жўнатганидан хабаринг борми? - У носқовоқни чолимга қайтариб бераркан, тўнғиллади. - Ўзи ҳеч балони билмайди-да, тағин хотинга ўхшаб чийилайди. Кўрасан, эрта-индин хат келади.

Хушим энди ўзимга келди. Қарасам, Робия биқинини чангллаган кўйи кўчага йўл оляпти.

- Ҳой, қизим? - деган эдим, қўл силтади.

- Кетдим! Тракторга бораман!

- Юр, ўртоқ! - деди Оқсоқол носини тупуриб.

Ёш болани етаклагандек, чолимнинг қўлидан тутиб, юриб кетди.

* * *

Пиёз ўтоқ қилиш - хотинларнинг иши. Нима бўпти! Ариқقا ўтириб оласизу пуштадаги пиёзни

бўғиб қўйган ўтни юлиб ташлайверасиз. Баҳор се-рёмғир келгани мол-ҳолга яхши бўлди-ю, экинларга жабр қилди. Пиёздан кўп – ўт!

Бўрижар бўйи – эски тўқайзор эмасми, битта пиёз четидан ўнта ўт ўсиб чиқади. Қамишни-ку, турган-битгани азоб. Бугун юлсангиз, эртага салом бериб бош кўтараверади. ўумай бор, сариқ печак бор. Бошқа жойда бир марта ўтоқ қилсангиз бу ерда беш марта қилиш керак. Ер зах. Битта пиёз нинг ўтини юлиб олиш учун кам деганда бир пиёла чой ичгулик вақт кетади. Чўнқайиб ўтиравериб оёқ жонивор увишиб қолади. Аллақачон, олма гуллаб, кунлар исиб кетган. Елкангиз қизийди-ю, оёғингиздан муз ўтиб, қақшатиб юборади.

Бир соат ишламасимдан пешонамдан совуқ тер чиқиб кетди. Баданим қизиб боряпти-ю, ўзим қалтирайман. Закунчининг эрталаб айтган гапи қулоғимдан кетмайди. «Хоинлар! Ҳаммангни пешонангдан отиш керак!» Наҳот менинг ўғлим, яккаю ёлғиз Кимсаним хоин бўлса! Ишонмайман! Майли, пешонамдан ота қолсин. Ишонмайман, юрагим сезиб турибди. Ўғлим хоинмас, ўлган ҳам эмас. Оқсоқол рост айтади, соғ-саломат. Анави... оти нимайди, партизанларга қўшилиб кетган... Унақа бўлса Закунчи нимага бунақа деди? Уям ахир закунни билади, Оқсоқолдан яхшироқ билади. Худо кўрсатмасин, ростдан ҳам...

Тушликка занг чалинганида бўларимча бўлган эдим. Ўрнимдан тураман деб йиқилиб тушдим. Икки қўлим лойга ботди. Этагимга йиғилган ўтлар пиёз пуштасига сочилиб кетди. Жонҳолатда лой аралаш ўтларни тағин этагимга солдим-да, пушта четига бора туриб, нафасим ғалати чиқаётганини яна сездим. Ҳали Закунчи Кимсандан келган ха-барни улоқтириб кетганида ҳам нафасим қисган

эди. Лекин бунчалик бўлмаганди. Тавба! Худди ичимга бирор кириб олиб, нуқул ҳуштак чалаётганга ўхшайди. Нима бало! Қишида - Холпош овсиним Шокир-Зокир ўғилларига қирқ қилган куни шамоллаб қолганимда ҳам шунаقا бўлувди. Ро-бия орқамга ёғ суркаб, беҳини қўрга қўмиб еди-риб амаллаб тузатганди. Унда-ку, иситма чиқсан, йўтал бор эди. Ҳозир туппа-тузукман. Йўтал йўқ. Аммо нафасим муттасил ғижиллаяпти. Шунаقا қилсам ўтиб кетар, деган умидда атайлаб, уч-тўрт марта йўталиб ҳам кўрдим. Қаёқда! Баттар бўлди. Ўпкам, темирчининг босқонидай вишиллаб, нафас ололмай қолдим. Тавба, нима бўлди менга?

Тушликка, ҳар кунгидай атала қилишган экан. Авваллари бир коса аталани кўрдим демасдим. Баъзан ўзимнинг ваҳмим келарди. «Нима бало, қаҳатчилик одамни очкўз қилиб қўяди шекилли», деб ўзимдан ўзим ичимда кулардим. Бу сафар тўрт қошиқ атала ичишим билан нафасим қайтиб кетди. Томоғим янги маҳсига ўхшаб ғижир-ғижир қилади. Ёнимда ўтирган хотинлардан уяламан... Косани ерга қўйдим-да, оёғим увишиб қолганидан чўлоқлана-чўлоқлана пайкал бошига – ариқ бўйига кетдим. Муздай сувга юзимни чайсам зора тузалса! Қизғалдоқлар очилиб ётган ариқдан энди сув ҳовучлаётсам, офтоб чарақлаб турган даладан тўппа-тўғри шу томонга келаётган жувонга кўзим тушди. Ким бўлди бу! Вой, менгина ўлай! Раъно-хон-ку! Ўзимнинг келиним-ку. Унниққанроқ холхол кўйлак кийибди, сочини чамбарак қилиб олган. Қўлида дафтари. Уруш ҳам ўлсин! Одамларни бир-бирига шунчалик беқадр қилиб қўйдими-а! Кудам бечоранинг йигирмаси ўтганидан бери келинимдан хабар ҳам ололмадим. Раънохон ҳам айтса керак, жигар-жигар, дигар-дигар экан-да!

Нима қилгандаям эримнинг онасимас, опасисан-да, қайнонам бўлса, шундоқ кунда ёнимда туарди, деб. Нима қилай, эртаю кеч даладан бери келмасам, бу ёқда қизим шунча дард чеккан бўлса?

Нафасим қисганига қарамай, югуриб бориб, қу-
чоқлаб кўришдим. Гулдек қиз эди, бечора! Сўлиб
қопти. Қорайибди, юзини доғ босибди...
У юзидан-бу юзидан ўпиб кўришдим.

- Шомуроддан хат борми? - десам, негадир қи-
заргандай бўлди. Бари бир ёш-да! Уялади.

- Ҳа, - деди ийманиб. - Яхши эканлар, сизларга
салом айтибдилар.

Хайрият, укам соғ-саломат экан. Шуни ўйла-
шим билан, бугунги ҳангома яна эсимга тушди.
Раиснинг «хойинсанлар» дегани тағин қулоғим та-
гида эшитилгандай бўлди-ю, ич-ичимдан зил ке-
тиб, тушунтирдим.

- Робия касал эди, келинпошша, сизниям ҳо-
лингиздан хабар ололмадик.

Раънохон, ўтоқчи хотинлар ғуж бўлиб овқатланиб
ўтирган тол томонга қараб, юзи ёришгандек бўлди.

- Умар ака келдилар... - деди секин.

Тол тагида жийронни жиловидан тутиб турган
Закунчини кўриб, юрагим зил кетди.

- Юринг, опа! - Раънохон қошини чимиради. -
Жаҳллари чиқиб юрмасин!

Шундай деди-да, ўқариқ четидан ютургудек бў-
либ, илдам юриб кетди. Келинимга етиб юролсам
экан! Нафасим қисиб кетяпти. Оёғим чалишади.
Юрагим гурсиллаб уради. Яна бир қадам боссам
йиқилиб тушадигандек гандираклаб боряпман...

Амаллаб етиб келдиму аталадан бўшаган коса-
ларини олдига қўйиб, давра қуриб ўтирган хотин-
лар ёнидан ўтганча толга суюниб чўнқайиб қолдим.
Қулоғимга Умар закунчининг овози кирди:

- Колхозчи ўртоқлар... Замон оғир. Аммо ғалаба яқин. Душман чекиняпти...

Қовоғимга тош осилганми? Күзимни очолмай-ман. Ҳадеб нафасим қайтади. Пешонамга кафтимни боссам, ўт бўлиб ёняпти! Нима бало, яна оғриб қолдим шекилли.

Закунчининг гапи қулоғимга элас-элас чалинади.

- Душман чекиняпти, – деди у қайтариб. Мен симади демасин деган ўйда амаллаб кўзимни очиб қарасам, менга тикилиб турибди. Бошида ўша дўппи. Пешонаси қийиқча билан танғилган. Кўзи- да эрталабдагига ўхшаган заҳарли киноя. – Душман чекиняпти-ю, аммо... – У менга бир қараб, ҳа- зар қилгандек юзини чир ўғирди. – Бизнинг ора- мизда ҳам жангсиз, курашсиз чекинаётганлар йўқ эмас. Бирининг у ери оғрийди, бирининг бу ери... Бирини «ажина чалади»...

Аталага тўймагани учун туршак чайнаб ўтирган Парча ҳў-ҳўлаб кулди.

- Ўша ажинани кўрсамийди, обши қозонга бо-сиб, қайнатма шўрва қиласдим!

Хотинлар кулиб юборишиди.

Закунчи ҳам мўйловини қийшайтириб мийифида кулди.

- Маладес! Сиз-ку, шунақа дейсиз. Лекин арпа унини баҳона қиласдиганлар ҳам бор-да! Нима дедингиз!

Фувиллаб кетаётган бошимни кўтариб қарасам, Закунчи менга тикандек қадалиб турибди. Кўкиш қўзларидан совуқ учқун сачраб кетаётгандек.

- Бу уруш – ҳаёт-мамот жанги, – тишларини ғижирлатиб таъкидлади у. – Одам нина эмас-ки, шудгорга тушиб йўқолиб қолса. Лекин айрим жангчилар йўқолиб қолаётганмиш. – Закунчи кинояли кулди. – Қизиқ, бутун бошли жангчи йўқо-либ қолса! Ватан ишониб топширган қурол-яроғи

билан. Балки ҳозир, немиснинг товонини ялаб юргандир? А, лаббай? – Закунчи «жавоб бер!» дегандек кўзимга қаттиқ тикилди.

Хотин халаж ҳайрон бўлиб қолган, ҳамма бунақа хунук гапни биринчи марта эшитаётгани учун сеҳрланиб қолгандек ундан кўз узмас, Раънохон бошини қуии согланча, қўлидаги дафтарга қалам билан алланимани чизиб турарди.

Юрагим қинидан чиқиб кетгудек ура бошлади. Нафасим бўғзимга тиқилиб қолаётганини, кўз ўнгим хиралашиб кетаётганини сезиб турадим.

Закунчи чўнтағини узоқ титкилади. Охири папиро с олиб, тутатди.

– Гапириңг! – деди бошини маломат билан чайқаб. – Гапга устасиз-ку, авлод-аждодингиз билан!

– Ёлғон! – дедим чинқириб... Умрим бино бўлиб бўғзимдан шунчалик даҳшатли, аламли ҳайқириқ отилиб чиқмаган бўлса керак. – Ёлғон! Туҳмат қилган туҳмат балосига учрасин! Учрамаса у дунёю бу дунё розимасман!

– Тағин шаллақилик қилади! – Закунчи папиро сини ғазаб билан чертиб юборди.

– Бу қандоқ бедодлик! – дедим икки қўлим билан тиззамни муштлаб. – Бу қандоқ туҳмат!

Одам эсдан оғиши ҳеч гап эмас экан. Жиннilarдек чинқирганча Закунчига талпиндим. Аммо икки қадам юрмасимдан еру кўк чирпирак бўлиб айланди-ю, юзтубан йиқилиб тушдим. Кўзимни очсам, атрофимни хотинлар ўраб турибди. Парча пиёз ўтайвериб кўкариб кетган каттакон, дағал кафти билан юзимни силаяпти.

– Кўйинг, опажон! – деди дўриллаб. – Ит акиллади қўйди-де!

– Кўзингизни очинг! – Раънохон пешонамни силади. – Хафа бўлманг. Биласиз-ку. Умар акагаям осонмас...

Уйга қандай етиб келганимни билмайман. Шуниси эсимдаки, Раънохон қўлтиғимга кириб, анча жойгача олиб келди. Йўл-йўлакай юпатди. «Раисдан хафа бўлманг, унгаям қийин», деди. Негадир ҳовлига киргиси келмади. «Олтинчи бригадага боришим керак», деб кўча бошида хайрлашди. Бу ёғига маст одамдек гандираклаб келдим. Бошим ёрилиб кетгудек лорсиллар, нафасим қисар, оёқларим чалишиб-чалишиб кетар эди. Кўча эшик олдидага турган эшак аравани кўриб ҳайрон бўлдим. Ҳали кун ботгани йўқ-ку! Чолим нимага эрта қайтиби? Бу ўйлар хаёлимдан лип ўтди-ю, ўша заҳо-ти унутдим. Ҳеч нимани ўйлагим келмас, ҳеч ким-ни кўришга тоқатим йўқ эди.

Ховлига киришим билан беҳи тагида ёқа бўғишиб турган Оқсоқол билан чолимни кўриб, аранг ҳушимни тўпладим.

– Жинни! – Оқсоқол узун камзул кийган чолимнинг ёқасидан чанглаб силкитарди. – Ўшанинг гапига учасанми, пакана!

– Қўйвор! – Чолим қўшқўллаб Оқсоқолнинг ўғир дастасидек йўғон билагига ёпишти. – Оқ қилдим! – деди чийиллаб. – Бунаقا ўғлим йўқ! Оқ қилдим!

– Ўв аҳмоқ! – Оқсоқол камзул ёқасидан ғижимлаб даст кўтарган эди, чолимнинг оёғи ердан узилиб типирчилаб қолди. Нафас ололмай кўзлари олайиб кетди. Ўз дардимни унутиб, дод солганча Оқсоқолга ёпишдим.

– Бу нимаси?.. Уялмайсизларми?

– Кўрмайсанми, паканангни! – Оқсоқол ҳарсиллаган қўйи чолимнинг ёқасини бўшатган эди, чолим шилқ этиб ерга ўтириб қолди. Оқсоқол ўзининг қилиғидан ўзи қўрқиб кетди. Чўккалаб ўтирганча чолимнинг юзига авайлаб шапатилади. – Ўв! Жиннимисан, кўзингни оч, ўртоқ!

Чолим ола-кула бўлиб кетган кўзлари билан атрофга аланглади.

– Айтди-ку! – деди инграб. – Ҳаммага айтиб чиқди-ку! Думанинг ўғли хоин деди-ку! 270-буйруқ...

– Э, туққанингни! – Оқсоқол жаҳл билан ўзининг тиззасига муштлади. – Ишонма, дедим-ку. Ишонма, ўша лўттивознинг гапига! Қайтиб ол, аҳмоқ! Гапингни қайтиб ол! Гуноҳга ботасан, тентак! Хоҳласанг эртага Тошкентга тушиб военкомат билан гаплашаман, овсар!

Ҳамон гарангсиб турадим. Бундан чиқди Закунчи Кимсан бедарак йўқолганини ҳаммага гапириб чиққан. Худди боягидек ҳамманинг ўртасида гапирган. Чолим иснодга чидолмаяпти. «Оқ қилдим!» дедими?

Каловланиб бориб чолимнинг оёғига ўзимни ташладим.

– Дадаси! Қайтиб олинг гапингизни! Кимсан унақамас!

Ёш тўла кўзларим билан қарасам чолим киприклирини пирпиратиб ҳайрон бўлиб турибди.

– Унақа бўлса мениям талоқ қўйинг! Менам ҳаромман! – дедим томоғимни қисиб келган йиғидан бўғилиб.

– Ана! Эшитдингми, эшшак! – Оқсоқол чолимга дағдаға қилди. – Қайтиб ол гапингни!

– Бўпти! – Чолим бошимга эгилиб, сочимни силади. – Оллоҳнинг ўзи кечирсинг!

Оқсоқол баттар ўшқирди.

– Айт! Ўғлим, адашдим, кечир мени, де!

Чолим титроқ қўллари билан юзини чангллади.

– Ўғлим! – деди йиғламсираб. – Кечир мени.

Кимсаним! Биламан, сен мард боласан! Ё Худо, дўст-душман олдида юзимни ёруғ қил, Худойим!

– Мана бу бошқа гап! – Оқсоқол енгил тортиб, чолимнинг кўзига тикилди. – Тур, ўртоқ! – У дўс-

тини суюб ўрнидан турғазди. Мен ҳам әмаклагудек бўлиб, турдим. Бошим баттар ғувиллар, нафас олишга қийналардим. Энди айвон томон юрган эдим, чолим тўсатдан яна «айниб» қолди.

– Обчиқ! – деди чийиллаб. – Обчиқ, боягини! Қарасам, чолим Оқсоқолнинг қорнига калла қўйишни мўлжаллаган сузонгич эчкидек бошини қуий солганча, кўзини олайтириб турибди.

– Бочкани нима қиласан, аҳмоқ? – Оқсоқол хуноб бўлиб икки қўлинни силкитди. Мадад кутгандек менга юзланди... – Бунингни қара, келин, боядан бери бочка сўрайди Нияти нима ўзи?

– Обчиқасанми-йўқми? – Чолим алам билан шундай чинқирдики, Оқсоқол беихтиёр орқасига тисарилди. – Обчиқ! – деди чолим ҳансирағ. – Биламан, уйингда тўрттаси турибди.

Оқсоқол эсдан оғиб қолган дўстини инсофга келтиromoқчи бўлди шекилли, секин-секин тисарилиб, юпатди.

– Тўрттамас, учта. Қишида, ўтин йўғида биттаси ни синдириб ёққанман.

– Учта бўлса – учта! Обчиқ! – Чолим яна хезланиб келган эди, Оқсоқол кўча эшик томонга лапанглаб қочди.

– Хўп, дедим-ку!

Оқсоқол чиқиб кетиши билан чолим молхона ёнбошидаги ҳужрага йўл олди. Қорайиб кетган эски бочкани дақир-дуқир қилиб думалатиб ҳовли ўртасига олиб келди. Бочкани тик қилиб қўйди-да, ошхонага кириб, теша топиб чиқди. Бочканинг темир ҳалқаларини даранглатиб ура бошлади. Бир вақтлар, урушдан олдин шу бочкага бодринг тузлардик. (Кимсан қишида тузланган бодринг ейишни яхши кўрарди).

Чолим бочкага эмас, менинг бошимга ураётган-
га ўхшар, теша ҳар гал темир ҳалқага урилганида
қулоғим шанғиллар, күнглим беҳузур бўлиб, нафа-
сим қисилар, беҳи шохини қўйиб юборсам, йиқи-
либ тушишимни сезиб турардим. Робия қаёқда
қолди? Нима қилмоқчи бу қайсар чол!

Амаллаб айвонга чиқдим, ўёғига юришга мадо-
рим етмади. Айвон пешига ўтириб қолдим.
Оқсоқол айтганини қилди. Битта бочкани ду-
малатиб ҳовлига олиб кирди. «Ма, жинни, билга-
нингни қил», дегандек бочкани жаҳл билан тепиб
юборди. Бочка думалаб супа олдига борганида чо-
лим чаққонлик билан тиклаб, темир ҳалқаларини
даранглатиб теша билан уришга тушди.

Бирпасдан кейин Оқсоқол иккинчи бочкани
ҳам думалатиб кирди.

– Кўнглинг тўлдими! – деди ҳарсиллаб. – Бўлди-
ми! Ана, иккаласиям сенга! Ичига тушиб ётавер!

– Зиқналик қилма! – Чолим Оқсоқолга ўқрайди.
– Обчиқ унисиниям!

– Оббо! – Оқсоқол тўнғиллаб чиқиб кетди. Анча-
дан кейин у яна битта бочкани елкасига ортмоқлаб
кириб келди. Буниси кичкинароқ эди.

– Бўлдими? – деди жаҳл билан бочкани чолим-
нинг оёғи остига ташлаб. – Кутулдимми, бочка
жинниси!

Оқсоқол супага чордана қуриб ўтирганча чо-
лимнинг ишини кузата бошлади.

Чолим бочкаларни тартибга солиб бўлгач, энг
кattасини думалатиб, ҳожатхона эшигига борди.

Орадан анча ўтди. Бир маҳал супада ўтирган
Оқсоқол илдам туриб кўча эшикка йўналди.

– Э, қилиғинг қурсин! – деди эшиқдан чиқиб ке-
таркан, тўнғиллаб. – Жинни, пакана!

Аммо ғира-шира қоронғи тушганида яна қайтиб келди. Ҳамон ҳовли бурчагида куйманаётган чолимнинг олдига борди.

– Нима зарил сенга, Дума! Шундан бошқа иш қуриб қолдими? – деган эди, чолимнинг овози тираб, ҳайқиргани эшитилди.

– Ўз ҳолимга қўясанми-йўқми?

Ўша заҳоти йиғи аралаш ингради!

– Юрғим ёниб кетяпти, ўртоқ! Мана бу еrim куйиб кетяпти, жон ўртоқ!

Иккаласи ғўнғир-ғўнғир қилиб алланималарнинг маслаҳатини қилишди.

Қоронғи уйга кирдиму шапарак кўрпачага ўзимни ташладим. Шу кўйи уч ҳафта ётдим... Гоҳ ҳуд, гоҳ беҳудман. Иситма аралаш Кимсаним тушимга киради. Бирордан уялгандек жилмайиб турганини кўраман. Ҳушим жойимга келганида нафасим қисилиб, ичимда бирор ҳуштак чалаётгандек бўлаверади. ўашим келади. Чолим ишда, Робия ишда.

...Қизим озиб-тўзиб кетди. Аллақандай одамови, камгап бўлиб қолди. Кўпинча кечалари ҳам далада қолиб кетади. Сўрасам бир оғиз, «тракторни бекор қўйгим келмади», деб қўя қолади. Уйга келганда ҳам индамай айвон пешига ўтиради-ю, ойдин кечалари қийиқчага гул босади. «Кимга?» десам, «Кимга бўларди, Кимсан акамгода», дейди жилмайиб. Жилмаяди-ю, лаби титраб кетади.

Яхшиям бахтимга Холпош овсиним бор экан.

Икки ҳафтагача уззукун бошимда ўтирди. Комил табибининг «туркан» дориларидан ичиради. Оғзимга бир қошиқ иссиқ тутади. Икки гапнинг бирида Робияни дуо қиласди.

– Робияхон умридан барака топсин! Ажабам трактор ҳайдашни ўргатган экан. Зўрам анча овунуб қолди, овсинжон!

Бир куни чолимниям мақтаб қолди.

– Эрингизни ақли тошни ёради, овсинжон!

Лавлагига «шарбат» оқизяпти. Экинга жа қувват бўларканда, бу ордона қолгур!

2. Ёмоннинг кучи – япалоқقا...

Куз эрта тушди. Қовун палаги қуримасидан ҳавода мезон учди. Кечалари осмонда турналарнинг ҳорғин ноласи эшитилди. Бу йил қиш қаттиқ келадиганга ўхшайди. Тераклар баргини эрта тўкди. Лавлаги кавлашга тушганимизга бир ҳафтадан ошди. Чолим, ростдан ҳам ҳамма ёқни «шарбат»га тўлдириб юборган экан. Қайси пайкалга кирманг, ўқариқ бошидаги «тиллахона»га кўзингиз тушади. Узунлиги беш қулоч, эни икки қулоч чуқурга чолим ҳовлима-ҳовли юриб, бочкага ортиб келиб «маданий» тўлдирган. Ўз бўйи сувга қўшиб «шарбат» қилиб оқизган.

«Шарбат»нинг ўзи ёмон бўлгани билан «ҳикмати» зўр экан. Лавлаги шунақангি «қутуриб» кетганки, ҳар биттаси самовардек келади.

Кеча Раънохон лавлаги қазиётган жойимизга келиб, атайлаб одамларни тўплади. Газетада Умар закунчининг камидা бир пуд келадиган лавлагини кўтариб турган сурати чиққан экан. Сурат тагидаги ёзувни ҳаммага эшиттириб ўқиди:

«Стахановчи Умар Хўжаев раислик қилаётган «Қизил деҳқон» колхозининг азаматлари ҳар гектардан олтмиш тоннадан лавлаги олишга аҳд қилганлар. Бу – қаҳрамон колхозчиларнинг қаҳрамон жангчиларга муносиб совғаси бўлади...»

...Қизиқ... Ориф оқсоқол ўшанда түғри айтган экан. Бедарак йүқолди, дегани хоин дегани эмас экан. Нұғайқүрғонга яна икки одамдан шунақа хабар келди. Бунақа хат олганлар хафа бўлиш ўрнига қайтага қувонишид. Бундан чиқди, ўғли тирик. Ким билсин, балки госпиталга тушгандир, балки партизанларга қўшилиб кетгандир... Чолим ҳам ўлгудек ҳовлиқма-да! Закунчининг бир оғиз совуқ гапига аччиқ қилиб, эрта-индин туғай деб турган галанска сигирни сотиб келди. Ўрнига ўрин тирақи бузоқ опкепти. Бу жонивор қачон сигир бўла-дию қачон сутга киради... «Қолган пулни нима қилдиз», десам, «ишинг бўлмасин», деб жеркиб берди. Кейин Оқсоқолдан эшитдим. Чолим «Ўзбекистон» танк колоннасига ҳаммадан кўп пул топширган-миш. Закунчи мажлисда чолимни роса мақтаган-миш. Мақтамай тилинг кесилгур! Нима қиласардинг туҳмат қилиб! Нима қиласардинг эл ўртасида бизни маломатга қолдириб! Шуни айтсан, Оқсоқол сўкиб берди: «Ёш бола тушунадиган нарсага ақлинг ет-майди-я, келин! Закунчи сенинг паканангни аз-баройи яхши кўрганидан мақтабдими? Чолинг обрў оберяпти Закунчига, тушундингми! Ҳеч ким қилмаган оғир ишни зиммасига олиб «шарбат» ташияпти. Раисга шундан бошқа нарса керакмас!» Менинг ақлим етмаган нарсани чолим жуда яхши биларкан. Бугун Закунчи ёнига суйкалиб келган эди, жанжал чиқаришига бир баҳа қолди. Начора, ёмон гап одамнинг кўнглидан кетмас экан. Бугун ғалати кун бўлди ўзи. Кулишингниям билмайсан, хафа бўлишингниям...

...Чолим билан Парча лавлаги қазир, бизлар сават замбилга ортиб, пайкал бошида турган ҳўқиз аравага ташиётган эдик. Айтдим-ку, лавлаги жонивор шунақанги бўлиб берганки, каттароқ кетмон билан

қазимасангиз, бўлмайди: кесилиб, ярми ерда қолади. Чолим-ку, эркак. Парчани айтмайсизми! Кетмони баркашдек келади. Ҳар кетмон солганда ер зирриллаб кетади. Билакларини шимариб олиб, ғайрат билан ишлаб ётибди. Лазакат иккаламизга битта замбил теккан. Ўнта хотин чолим билан Парча қазиб берәётган лавлагини ташиб етказолмаймиз. Сават замбил беш-олтита лавлаги билан тўлиб қолади. Арава ўлгур битта. Бултур картишка қазиганимизда чолимнинг эшак араваси ҳам коримизга яраб турувди. Энди унга лавлаги ортиб бўлмайди, ҳазар қилишади. Ҳўкиз арава омборга бориб-келгунча лавлаги- ни хирмон қилиб уйиб ташлаймиз.

Иш айни қизиганида Закунчи келиб қолди. Кайфи чоғ. Салқин тушиб қолгани учун бўлса керак, яна ўша чақмоқ телпагини кийиб олган, оёғида қайтарма қўнжли этик, қўлида қамчи... У отдан чаққон сакраб тушди. Жиловдан тутган кўйи кулимсиради.

– Ҳорманглар-ов! – деди тетик овозда. – Бир минут вақтингларни оламан.

Ҳамма бирин-сирин яқин келди. Фақат Парча ўқариқ бошида, яримлаб қолган, устига тупроқ сепилган «тиллахона» ёнида кетмонига суюнганча тураверди. Закунчи тоғдек ўюлиб ётган, ҳар битта-си дўнгдек келадиган қанд лавлаги хирмонига кўз ташлаб, қамчили қўли билан ингичка мўйловини силади.

– Ўртоқлар! – деди тантанали, жарангдор оҳангда. – Бугундан бошлаб Янгийўлда қанд заводининг янги цехи ишга тушди. Бизнинг лавлаги билан ишлайдиган цех! Биласизларми, бу – нима дегани! – У мамнун жилмайиб, ҳаммага бирма-бир қараб чиқди. – Бу дегани шуки, бизнинг лавлаги эртага тонна-тонна қанд бўлиб жангчиларга жўна-

тилади. Бу законний ишга сиз ҳам ҳисса қўшдингиз, Ҳусан ака! – У от жиловидан тутганча чолимга яқин борди. – Маладес, бобой! – деди қамчили қўли билан чолимнинг елкасига қоқиб. – Маладес!

Қизиқ! Чолимнинг ранги гезариб кетди. Закунчининг қўлини елкасидан силтаб ташлади. Закунчининг авзойи ўзгарди.

– Ҳа! – деди мўйлови учиб. – Арпангизни хом ўрдикми?

Чолим хўмрайиб турганини кўриб, мийиғида кулди.

– Яхшилик ёқмаган банда! Иззат қилсанг тўрга чиқиб... – У кителининг чўнтағидан папирос олди. Шунда чолим ғалати иш қилди. Шимининг чўнтағига қўл суққан эди, ялтироқ папирос қутиси чиқди. Эсини еганми чолим! Папирос чекмасди-ку, қаёқдан келди бунаقا қути!

У индамасдан қутини Закунчига узатди. Закунчи негадир эсанкираб қолди. Гоҳ чолимга, гоҳ қўлидаги ялтироқ папирос қутисига қараганча орқага чекинди. Боши от тумшуғига тегиб, чақмоқ телпаги қийшайиб кетди.

– Тек, падарингга лаънат! – деди жийронга қамчи ўқталиб. От қулоғини чимириб, бош силкиди. Сувлиқ шақирлади. Чолим бир зум Закунчига тикилиб турдида, папирос қутисини ерга улоқтирди. Қути пушта устига тушиб, дириллаб сакраб кетди. Ичидаги папирослар ҳар ёқقا сочилди. Чолим кетмонини елкасига ташлаб, индамай кетаверди. Орага таранг сукунат чўқди.

Боядан бери кетмон дастасидан ушлаб турган Парча раис олдида ўзини кўрсатиб қўйгиси келди шекилли, икки кафтига мўлгина туфлади-да, кетмонни боши устида баланд кўтарганча «ҳах» деб лавлаги пуштасига урди. Мўлжаллаган лавлагиси

«тиллахона» яқинида ўсгани учунми, росаям битиб кетган экан! Кетмонни ҳарчанд чуқур солмасин, қоқ ярмидан кесилиб отилиб кетди. Силлиқ кесил- ган лавлагининг ерда қолган палласи лагандек оп- поқ кўриниб қолди. Бирдан Закунчининг кўзлари қисилиб, кўкимтири ўт чақнади.

– Сволич! – деди ҳайқириб. – Нима қилдинг, аблах! – От жиловидан тутганча, қамчи ўйнатиб Парчанинг тепасига борди. – Мана шу лавлаги бир жангчининг ҳаётини сақлаб қолишини биласанми! – У пушта устида ётган лавлаги палласини этиги билан тепди. Лавлаги яримта бўлса ҳам ўртачароқ пақирдек келарди. Тепки зарбидан учиб кетмади. Бир томонга думалади, холос.

Парчанинг қалин лаби осилиб кетди. Кўрқиб, кипригини пирпиратди, аммо чекинмади, анграй- иб тураверди.

– Ман билмадим-де! – деди дўриллаб. – Котта экан!

– Билмадинг?! – Закунчининг овози таҳдидли жа- ранглади. – Сен очофат ҳаммасини биласан! Лавла- гининг ярмисини ерда қолдириб, уйингга обкетмоқ- чисан! Аждаҳо нафсингга қайнатиб емрасан.

– Манов кишини қарайла! Жинними бу?

– Мана жинни! – Ҳавода қамчи визиллади. Пар- чанинг чаккасидан иягигача ингичка кўндаланг из тушиб қолди. Из аввал қизғиштоб бўлиб тур- ди-да, ўша заҳоти арқондек бўртиб чиқди. Бурни- дан тирқираб қон оқа бошлади.

– Қочсанг-чи! – деди Лазакат чирқиллаб. – Қоч!

Шу пайт кетмонини боши устида баланд кўта- риб югуриб келаётган чолимга кўзим тушди.

– Борманг! – Қўшқуллаб кетмон дастасига осил- дим. – Аралашманг, қаматади!

- Нари тур! – Чолим кетмөнни силтаб тортди. Кучим борича дастага ёпишиб олдим. Иккаламиз пуштага чўккалаб қолдик.

Орқа томонда яна қамчи визиллади. Қўрқув ичиди бурилиб қарадим. Парчанинг юзида арқондек иккинчи чизиқ бўртиб чиқди. Парча бу гал ҳам қочмади. Лекин илондек тўлғанаётган қамчи-ни маҳкам чанглаб олди. Чолимнинг қўлидаги кетмон дастасига ҳамон ёпишганча қарасам, Закунчи қамчи дастасини силтаб тортяпти. – Қўйвор! – деди ғазабдан хириллаб. Бурни қонаётган Парча қамчини бўшатмади. Чолим кетмөнни ташлаб, ўша томонга югураётган эди, оёғига осилиб олдим.

– Борманг!

– Қўйвор, ит эмган! – Закунчи тишини ғижирлаби, қамчи дастасини яна силтади. Парча қимир этмас, ҳуркиб кетган от нуқул ер тепиниб бошини силкитар эди.

Закунчи от жиловини қўйиб юборди. От думини гажак қилиб шаталоқ отди.

– Қўй-ворр! – Закунчи қамчи дастасини қўшқўллаб чангллаган кўйи кучи борича орқага силтаган эди, Парча кафтини ёзид юборди. Закунчи орқасига тисарилиб кетди. Уч-тўрт қадам гандираклаб борди-ю, ўқариқ пуштасига қоқилиб «тиллахонага» чалқанча йиқилди.

Бу – шунақсанги кутилмагандаги бўлдики, ҳамма анграйиб қолди. Ҳатто боядан бери ўша томонга талпинаётган чолим ҳам пуштага чўккалаганча оғир-оғир киприк қоқди.

Закунчининг қайтарма қўнжли этиги ҳадеб типирчилар, аммо ўзи кўринмасди. Ниҳоят этиклар ҳам бир зум кўздан ғойиб бўлди-да, кейин «тиллахона» қирғоғида бир жуфт қўл кўринди. У қирғоқдаги кесакларни

таталаганча эмаклаб юқорига чиқа бошлади. Бошида- ги чақмоқ телпак тушиб қолган, аммо нажасга белан- ган қамчисини ҳалиям қўлидан қўймаган, юз-кўзини кўриб бўлмас, оғзини каппа- каппа очиб нафас олар- ди. Ҳамма ёқни бадбўй ис тутиб кетди. У юзини арт- моқчи бўлган эди, баттар ифлос қилди. Этигининг қўнжидан шўлтиллатиб «шарбат» сачратганча дуч келган томонга югуреб кетди.

ЙИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

РОБИЯ ҲИКОЯСИ

Ориф оқсоқолнинг қарори

Урушнинг иккинчи баҳори ҳам қаҳрли келди. Энди ўрик гуллаганда қора совуқ бўлиб, ҳамма ёқни қақшатиб кетди. Умар закунчи ўшандада хат олиб келганида Кимсан акамнинг дом-дараксиз кетишини жудаям хоҳлаган эканми, билмайман. Бир йилдан бери на хат бор, на хабар. Ойимнинг айтишича, одам ухлаганида жони танидан чиқармиш-да, қанотли от бўлиб осмонга учиб кетармиш. Учиб юриб, яқин кишиларининг жони билан учрашармиш. Шу гап рост бўлса менинг жоним Кимсан акамники билан тез-тез учрашиб туради. Гоҳ икковлашиб ишкомда узум узамиз, гоҳ аллақандай нотаниш кўчаларда юрган бўламиз. Бундан чиқди, Кимсан акамтирик. Унинг жони ҳам мени излаб юрибди. Шунаقا пайтларда уйғониб кетсам, кўзимни қайтадан юмид оламан, тушимнинг давомини кўргим келади. Кечалари сандал четида ўтириб, қийиқчага Кимсан акамнинг номини ёзиб, кашта тикаман...

Кўклам сурилиб кетгани учун тракторларни кечаси ҳам ишлатадиган бўлдик. Яхшиям Зухра

келинни трактор ҳайдашга ўргатганимиз. Башор опа иккаламизнинг қўлимииздан нимаям келарди. Зуҳра келин ёрдамчиси Олимжон билан бинойидек ишлайяпти. Кузда ҳам анча жойни шудгор қилган эди. Аввалига Олимжон, «опа, сиз билан ишлай-ман», деб кўп хархаша қилди. Болани алдаб-сулдаб йўлга солдим. Менга балоям урмайди. Ёрдамчи ке-ракмас. Сув ташиш бўлса ўзимдан ортмас. Ҳарна Зуҳра келинга ёрдам бергани. Нима бўлгандаям кўнгли яrim.

Тонготар уйқуси қанчалик ширин бўлишини кечаси билан мижжа қоқмаган одам билади. Ҳаммасига чидайсизу олисда – тоғлар ортида осмон бўзара бошлаганда шунақанги уйқу босадики, дунёдаги ҳамма нарсани унутиб, захкаш тупроққа таппа ташлаб ётиб олгингиз келади. Билмаган одам тракторнинг тариллаши уйқуни бузади, деб ўйлади. Унақамас, аксинча, тракторнинг овози аллалайди: бултурдан қолган марзалар устидан силкина-силкина ўрмалаётган трактор бешикдек тебранади. Ўтирган жойингизда мудраб кетганингизни ўзингиз билмай қоласиз.

Зуҳра келин уйқучироқ! Кўпинча тонг-саҳарда тракторни дала ўртасида тўхтатади-да, рул чамбарагига бошини қўйганича ухлаб қолади. Бу сафар ҳам шунаقا бўлди. Марза этагига борганда тракторни бураётсам нариги пайкал ўртасида бир кўзли чироғи ёниб турган тракторни кўрдим. Зуҳра келин яна ухлаб қопти. Трактор бир жойда қимирламай турибди.

Моторни ўчириб, тупроқ кечганча ўша томонга ўрдим. Биламан, Зуҳра опамга қийин. Оқсоқолникиям катта даргоҳ. Фотима опа бола-чақадан ортмайди. Уйдаги кўп юмушлар Зуҳра келиннинг зиммасида. На уйда тиним бор, на далада. Аммо

трактор тўхтаб турганини Башор опа кўрса хафа бўлади. У кишиниям жони ўнтамас, юрибди-ку, кеча-кундуз тиним билмай. Буям майли, Умар за-кунчининг тонг отар-отмас дала айланадиган одати бор. Шу ишнинг устига келиб қолса, Зуҳра келиннинг дилини сиёҳ қиласди...

Қизиқ, Олимжон қаёққа кетдийкин? Уям ухлаб ётгандир-да. Бола-ку ахир.

- Зуҳрапа! – дедим йўл-йўлакай бақириб.

Яқин келсам Зуҳра келиннинг трактори тариллаб турибди.

- Зуҳрапа! Туриңг! Тонг отяпти.

Гаранг одам бўлсаям эшитарди. Қаттиқ ухлаб қолган шекилли. Тракторнинг темир зинасига оёқ қўйиб, ичкарига мўраладиму ҳайрон бўлдим. Трактор ишлаб турибди, чирофи ёник, аммо устида ҳеч ким йўқ.

Бирдан юрагимга ғулғула тушди. Бултур трактор тепиб, бир ой азоб чекканим ёдимга келди. Мотор ўчиб қолган бўлса, юргазаман деб униям тутқич тепкиси уриб юборган бўлса-чи.

Йўқ, унақа десам мотор ишлаб турибди-ку! Ха-ёлимга ундан ҳам ваҳимали ўй келди-ю, вужудим музлаб кетгандек бўлди. Трактор ҳайдаб кетаётib ухлаб қолган бўлсачи! Уйқусираф йикилиб тушиб, ғилдирак тагида қолган бўлса. Мажаҳланиб ўлиб ётган бўлса... Жонҳолатда орқага, трактор қазиб ўтган қоп-қора шудгорга югурдим.

- Зуҳра-па-а-а! – дедим ваҳима билан чинқириб.

Олисда хира ойдинда мудраб ётган қирлар ортидан «а-а-а» деган садо келди.

Олимжон-чи? Олимжон қаёқда? Ҳали пачоқ че-лакда сув кўтариб, Зуҳра келиннинг трактори томонга кетаётганига кўзим тушувди.

- Олимжон-он?! – дедим бақириб. – Олимжон-о-он!

Пайкал этагида ўрмалаб келаётган Башор опанинг трактори ҳам тўхтаганини кўрдим.

– Олимжон! Зуҳрапа! – Қўрққанимдан кафтимини карнай қилиб овозим борича бақирдим. – Олимжон-он!

Пайкалнинг юқори томонидан – тутзор ораси- дан бир қора ажralиб чиқди-да, шу томонга югр-ди. Яқинроқ келганда илғадим – Олимжон! Эгнида эски чопон, бошида дўппи. Қўлида челак. – Зуҳра опанг қани? – дедим титраб. Олимжон рўпарамга келиб челакни ерга ташлади.

Бўш челак даранглади.

– Сув керакми? – деди мушти билан кўзини ишқалаб. – Ухлаб қопман, опа!

– Зуҳра опанг қани, деяпман! – Гўё Зуҳра келинни Олимжон бир ерга яшириб қўйгандек жаҳл билан сўрадим. – Қаёққа кетди?

Бола ерда ағдарилиб ётган челакнинг бандидан ушлаганча орқасига чекинди.

– Билмадим, опа... Ҳали сув опкелганимда бор эдилар.

Орқа томонда этикнинг юмшоқ ерга урилаётгани эшитилди. Башор опа ҳарсиллаб яқин келди.

– Нима гап? – деди гоҳ менга, гоҳ Олимжонга қараб.

– Зуҳра опа йўқ. Ҳали Олимжон кўрган экан.

Башор опа темир зинадан чиқиб, Зуҳра келининг тракторини ўчирди.

– Бирон жойда ухлаб ётгандир, – деди юпатиб. – Қарайлик-чи. Сен қаердайдинг?

– Менми? – Олимжон айбдор қиёфада бурнини тортди. – Тутзорда... Ухлаб қопман.

– Бор, ўша тутзорни қара.

Олимжон тупроқقا бота-бота пайкал этагида қорайиб турган тутзорга югурди.

– Опа, – дедим ваҳимам ошиб. – Трактор юриб кетаётганда уйқусираб йиқилиб тушган бўлса-я.

– Йўғ-е, ёш боламас-ку... – Башор опа шунаقا деди-ю, ўзининг ҳам юрагига ғулғула тушди шекилли, орқа томонга, Зуҳра келиннинг трактори ўтган шудгорга чопди. – Юр-чи...

Бутун шудгорни, пайкал четларини айланиб чиқдик. Олимжон ҳам ҳаллослаб келиб бир оғиз сўз айтди:

– Йўқлар!

Ой умидсиз, қизғиши нур сочиб ботиб борар, шуд гор қилингандала янаем қорайиб кўринар, атрофга сирли, ваҳимали сукунат чўккан эди. Ҳаммамиз ҳар ёққа зир югуриб чақира бошладик:

– Зўра-ю-ю?!

– Зуҳра опа а-а!

– Кеннойи-и!

Холдан тойиб, терлаб кетдим.

Тонг ёришиб, тоғ томон қизариб келар, кунботар томондан, қирлар ортидан ўзимизнинг ҳайқириғимиз акс садо бўлиб қайтар эди: «Ю-ю-ю!», «А-а-а», «И-и-и».

Охири тонг отиб кетди. Башор опа уйқусизликдан қизарган кўзлари билан Олимжонга чақчайиб сўроқ қила бошлади:

– Ростини айт, бола! Қачон сув обкелувдинг?

– Ой чиққанда! – Олимжон гоҳ менга, гоҳ Башор опага олазарақ қаради. – Худо урсин, кеннойимга сув обкеганим рост.

– Соат нечайди ўшандади?

– Қаёқдан билай! – Олимжон бурнини тортиб, елкасини қисди. – Ой энди чиққанди.

Учовимиз ҳам талмовсираб қолгандик. Ориф оқсоқолга нима деймиз? Шу келинини, айниқса, яхши кўради. Ерга қўйсам чанг, осмонга қўйсам

гард юқади, дейди. Фарзанд кўрмагани учун кўнг- ли ярим деб авайлайди. Шўrimiz қурсин! Балога қолдик. Худо кўрсатмасин, Зуҳра келинга тирноқ- ча озор етган бўлса Оқсоқол аяб ўтирумайди. Ба- шор опаниям, мениям қийма тахтага тортиб чуч- вара қилиб тушиб ташлайди!

Қизиқ, иккита кап-катта одамнинг хаёлига кел-маган гапни Олимжон айтди:

- Нега кўрқасиз, опа! Кеннойим чарчаган бўлсалар, уйга кетгандирлар.

Рост айтади Олимжон. Бир ҳафтадан бери уйқу йўқ. Зуҳра келин чарчаган, уйқуси келган, бор-е деб уйига кетган. Шу...

Қишлоқقا кириб борганимизда Башор опа тў-сатдан тўхтаб, менга ўгирилди.

- Зуҳра тракторни ташлаб уйига кетганига ишонмайман. Бир гап бўлган.

Юрагимга яна ваҳима ўрмалади. Унда қаёқقا кетади?

Кунгурадор дарвозадан киришимиз билан Холпош хола пешвоз чиқди. Нимча кийиб олган, бир қўлида хурмача: қатиқ ивитмоқчи шекилли, хурмачани ювиб, сувини силқитиш учун тўнкариб ушлаб турибди.

- Вой айланай сиздан, бормисиз? – деб Башор опанинг елкасига хурмача билан тутиб кўришиди.

- Робия қизим, эсон-омономисан? Ишинглар битдими? Зўра қани?

Башор опа ялт этиб менга қаради, мен унга!

Холпош хола ҳовли ичкарисига, ошхонага қараб қичқирди:

- Потма-ю! Чойингни тезлат, болам, меҳмон келди... Чоймиш-а!

Башор опа минғиллаб, бир нима баҳона қилди.

Иккаламиз Оқсоқолнинг дарвозасидан узун-қисқа бўлиб чиқдигу келган йўлимииздан орқага югур-

дик. Қуёш күтарилиб қолган, ҳайдалган ер устида нимтатир буғ таралар, тупроқнинг майин, дилни орзиқтирувчи иси димоққа урар эди. Кечаси тракторлар ўтган пайкалларни яна айланиб чиқдик. Шунақа қылсак, Зухра келин топиладигандек, дала ўртасида тўхтаб қолган тракторнинг тагига қайта-қайта мўраладик.

Йўқ! Зухра келин ердаем йўқ, кўқдаям! Одам тугмача эмаски, шудгорга тушиб йўқолиб қолса! Бир бало бўлган. Иккаламизнинг кўнглимиздан шу гап муттасил ўтиб турса ҳам, Башор опа менга, мен унга қараашга ботинолмасдик. Гўё кўзимиз кўзимизга тушса шу андишани албатта бир-бири-мизга айтадигандек... Охири дала бошидаги тутзор томонга кетдик.

Бултур пилла пайтида каллакланган тутларнинг кузда қайтадан ўсган яланғоч навдалари нола қилиб, осмонга қўл чўзиб турганга ўхшар, аммо кўк лам келганини ҳис этиб, ожиз, нозик тугунчалар чиқарган, «кўриб қўйинглар, мен ҳали ёшман, яшаши хоҳлайман», деб хитоб қиласлаётгандек эди.

Иккаламиз икки ёқдан тутзорга кириб, қуриб қолган ариқ ичига ёзилган эски пўстакда ухлаб ётган Олимжоннинг устидан чиқиб қолдик. Бола бари бир болада! Олимжон мушукдек ғужанак бўлганча пишиллаб ухлар, бошидан дўпписи тушиб, пешонаси терлаб кетган, нарироқда пачоқ челак тўнкарилиб ётарди. У ора-чора тамшаниб қўяр, негадир жилмаярди. Хаёлимга келган ғалати ўйдан ўзим сесканиб кетдим. Тушида Очил акаси билан гаплашяпти. Ўлган акаси билан...

Башор опанинг қаҳри қаттиқ экан. Боланинг елкасига жаҳл билан туртди.

– Тур!

Олимжон сапчиб турраб чўккалади. Иягига оқсан сўлагини кир кафти билан сидириб атрофга аланг-жаланг қаради.

– Сув обкелайми? – деди тўнкарилиб ётган пақирга талпиниб.

Башор опа унинг кўзига чақчайиб тикилди.

– Шошма. Ростингни айт: Зуҳра қани?

Олимжон бошини елкасининг ичига тортиб қу-нишди.

– Қаттан биламан? Кечасиям айтдим-ку. Ой чиққанда бор эдилар...

...Башор опа Олимжонга қанақа дағдаға қилган бўлса, пешиндан кейин Ориф оқсоқол ҳам Башор опага шунақа зуфум қилди:

– Зўрани келинниммас, қизим деганман, биласан-а? Трактор ҳайдасин деганингда айтганман: қизимнинг бошидан бир тола соч ҳаддорат узилса, сени сўяман деганман! Топ! Ҳозир топасан!

Шу гап чиқиши билан Оқсоқолнинг ёнидан жилмай қолган бобом қўлини пахса қилиб юпатди:

– Жа, оласан-да, сенам! Қудангникига кетган, билдингми! Онасини соғинган. Шу!

Оқсоқол кафтини тўлдириб нос отаркан, бобомга ижирғаниб қараб қўйди:

– Бориб келдим, у ёқда йўқ.

Башор опа иккаламиз ичимиизда қиринди ўтиб, бир-биrimизга қарадик.

– Ҳай овсар! – Бобом жаҳл билан чийиллади. – Сени қадаминг билан Зуҳрани қадами бир экани! Сен ҳаллослаб боргансан. Зўра секин-секин борган. Юр, яна хабар оламиз...

...Бобом ярим кечада уйга ҳориб-чарчаб келди. Ойим билан мен ярқ этиб қараган эдик, қовоғини солиб, бир оғиз «йўқ» деб қўйди.

Зұхра келин бедарак йүқолди. Қудуққа тушган тошдек, на үлигини дараги бор, на тиригини.

Икки орада Холпош хола билан Фотима келин-га жабр бўлди. Фотима келин ҳар куни бизникига чиқади. «Умон кўп синглим, ёмон кўп, бирор ўлдириб кетган», дейди йиғлаб. Холпош хола йиғламайди. «Бир эмас, икки боламдан айрилганим ет-масмиди, энди шу кўргилик бормиди», деб инграйди. Ойим овсинини юпатади-ю, кечалари менга ёрилади: «Сенга ёпишган жин-ажиналар Зўра бечорани хароб қилган, кўрасан, шўрликнинг үлигини қирқ кунда Бўрижардан топишади».

Умар закунчи ҳамма ёқни остин-устин қилиб юборди. Ёнида И smoил мелиса, Раъно келинойим уч киши бўлиб, ҳар куни тушликда далага келади. Аввал Башор опани, кейин мени сўроқ қилишади:

– Охири марта қачон кўрувдинг? Ким билан кўрувдинг? Нимага хабар қилмадинг?

Раъно келинойим ҳам қизиқ. Худди Зұхра келинни мен ўлдиргандек, Закунчининг сўроғини, менинг жавобимни сўзма-сўз ёзиб олади... Биламан, Раъно келинойим мени ёмон кўради. Бултурги воқеадан кейин уйига қадам босмаганим алам қилса керак. Лекин ойим тоғамникига тез-тез бориб туради. Раъно келинойим ҳам бизникига келади, кўп эмас-ку, ҳарқалай келиб туради. Келгандаям «яхшимисиз» деб елкамга қоқади-ю, бошқа гапирмайди.

Ҳамма ҳаракатлар зое кетди. Районга хабар беришгани ҳам. И smoил мелисанинг елиб югуриши ҳам. Охири ойим айтган гапга ишондим. Қирқ кундан кейин бечоранинг үлигини Бўрижардан топишади...

Қирқ кун эмас-ку, орадан бир ҳафталар ўтганидан кейин тракторга сув кўтариб келган Олимжон қизиқ гап айтиб қолди.

– Кеннойим тирик бўлсалар керак, – деди ғалати илжайиб.

Кўнглимда илинж уйғонди. Бир нимани билади, бу шумтака!

– Тирик бўлса дараги чиқмасмиди, – дедим кў- зига тикилиб. – Кўрасан, ўлиги яқинда Бўрижар- дан чиқади. Бирор ўлдириб кетган.

– Ўлдирмаган, – Олимжон вошиллаб буғ кўтарилиб турган тракторга сув қуяркан, яна илжайди.

– Кеннойимни яхши кўради.

– Ким? – Олимжоннинг пақир туттган қўлидан маҳкам ушладим. – Ким ўлдирмайди? Кимни айтъапсан?

Олимжон қўрқиб кетди.

– Ҳеч ким, – деди ўзини орқага ташлаб. – Мен билмайман.

– Менга қара, Олимжон, – болани қучоқлаб олдим. – Оқсоқол бувангниридагилар қон йиғлаб ўтиришибди. Ростингни айт, Зуҳра келиноЯингга нима бўлган? Тўғрисини айт, яхши биласан-ку, ўзинг!

– Айтиб берасиз-да! – Олимжон ҳуркиб кўзини олиб қочди. – Мен билмайман. Аммо кеннойим тирик.

– Хўп, – дедим ялиниб. – Ҳеч кимга гапирмайман. Фақат тўғрисини айт. Кеннойингга нима бўлди?

– Онт ичсангиз айтаман!

Билдимки, Олимжон жудаям гапиргиси келиб турибдию қўрқяпти.

– Ҳеч кимга айтмайман, деб онт ичинг, – деди зада бўлган қушчадек ҳурпайиб.

– Бирорга оғиз очсам нон урсин! – дедим шоша-пиша. – Зуҳра опа тирикми?

– Тирик. Козим ака ўлдирмайди. Кеннойимни яхши кўради! Ҳеч кимга айтмайсиз-а?!

Ниманидир тушунгандек бўлдим. Бултур, кеч кузда, тракторларни энди далага олиб чиққани-

мизда, шудгор қилинаётган пайкалда юрган, ҳарбий кийим кийган шапкали одамга құзим тушган әди. Бир марта Зұхра келиннинг трактори ёнига борганини ҳам күргандым. Зұхра келиндан сўрасам, «холаваччам, урушдан ярадор бўлиб отпускага кепти», деганди. Бу гап аллақачон эсимдан чиқиб кетган, ростини айтсам, эътибор ҳам бермагандим. Ўша гап нимага шу пайтгача хаёлимга келмаганига ўзим ҳам ҳайрон қолдим.

– Ким дединг? Анави... Козим аканг кўп келгани ми бу ерга? – дедим ўсмоқчилааб.

Олимжон:

– Куздаям келувдилар... – дедию тутилиб қолди.

– Онт ичдингиз. Ҳеч кимга айтмайсиз... Яна сув обклайми? – У бўш челакни даранглатиб чопиб бораркан, шудгорга ботганча тўхтаб, ўгирилди. – Айтмайсиз-а, опа?!

* * *

Мен-ку, ҳеч кимга оғиз очмадим. Гапириб нима қилдим? Бундан чиқди Зұхра келин соппа-соғ.

Шунинг ўзига шукур қилиш керакмасми?

Айтсам-айтмасам бугун ора очиқ бўлди. Дўмбирабодда, Қонқус бўйида ярим кечагача ер ҳайдаб толикқан эдим. Билмадим, уйга келиб уч соат ухладими, тўрт соатми. Кун чиқмасдан уйғониб кетдим.

Ойим сопол пиёлада олма-чой узатаркан, чамаси боядан бери ичида қизиб ётган гапни ҳовлиқиб айтиб қолди:

– Етти номус – бир ўлим, болам! Шарманда бўлдик, қизим, шарманда бўлдик! Оқсоқол келинини тутиб кепти! Ўйнаши билан қочиб кетган экан, яшшамагур! – Ойим икки қўллаб юзини юмдалади. – Зўра ўлгур бузуқ экан! Дўрмон деган жойда ўйнаши билан бекиниб ётган еридан қайнотаси

тутиб кебди. Иккаласиниям бўйнига арқон солиб обкебди. Юрт устида юрган Оқсоқол бундоқ диёнатсизликка қандоқ чидайди! Сўяди! Тикка сўяди! Шўримиз қурсин!

Ўтирган жойимда тахта бўлиб қолдим. Ойим тўғри айтади. Ориф оқсоқол бунаقا шармисорлик-ка чидамайди. Иккаласиниям чавақлаб ташлайди!

Сапчиб ўрнимдан турган эдим, ойим этагимга ёпишди.

- Кирма у ёқقا! Қиз бола нарса, нима зарил сенга! Бўшашиб, туриб қолдим. Олимжон да ~~зухра~~ келиннинг тириклигини эшитиб хурсанд бўлган эдим. Ҳозир уни ёмон кўриб кетдим. Тўғрида! Оқсоқол бунаقا иснодни қандоқ кўтаради? Холпош хола-чи! Бир эмас, икки ўғлидан баравар айрилган бўлса! Устига-устак келини бунаقا қилиқ қилса! Зухра келин Зокир акани яхши кўрарди-ку! «Қорахат» келса бўлди эканда! Ўзимнинг янгам-чи? Раъно кеннойим-чи? Шомурод тоғамдан «қорахат» келганиям йўқ-ку. Тирик-ку! Эри тирик бўла туриб... Одамлар нимага бунаقا ёмон...

- Бувангга тайинладим... - Ойим бир бурчакка маъюс термулиб ўтиракан, куйманиб тушунтирди. - Оқсоқолни инсофга чақиринг, дедим. Зора раҳм қилса... Яхшими-ёмонми бировнинг боласи... Аммо сен кирма...

Нимага киарканман! Эрининг кўзига тупроқ тўлмасидан туриб, бировнинг этагига осилиб кетган хотинни томоша қилишгами? Зухра келин унаقا эмасди шекилли... Зокир aka ўлганида сочини юлиб қандоқ додлаган эди. Одамни билиб бўлмас экан-да!..

Иложи борича тезроқ ўтиб кетаман, десам ҳам Оқсоқолнинг дарвозаси олдида тўпланиб турган тумонат одамни кўриб беихтиёр тўхтаб қолдим.

Бола-чақа, эркак-хотин... Бировнинг елкасида

кетмон, бирининг қўлида, урушдан олдин туғилган, тойлоқдек бўлиб қолган боласи... Бирининг юзида ҳайрат, биринига ғазаб, яна бири лабини буриб мунофиқона илжайиб турибди. Нима кераги бор? Ишлари йўқми? Текин томошага мунча ишқибоз бўлишмаса бу одамлар... Бироннинг кулфатини томоша қилиш шунчалик роҳатми?

Энсам қотиб бурилиб кетаётган эдим бирор билагимдан ушлади. Қарасам – Башор опа! Ранги қувўтган. Уям кечаси билан ухламаган шекилли, кўзлари қовжираб турибди. Бошига дакана танғиган, рўмол остидан яккам-дуккам оқарган соchlари чиқиб турибди.

– Юр, Робия! – деди қўлимдан силтаб. – Юр!
Кирмасак бўлмайди!

– Мен нима дейман, опа! – Билагимни чиқариш учун юлқиндим. – Мени нима ишим бор?

– Зухра ўлиб кетса майлими? – Башор опа кўзимга илтижо билан термилди. – Юр, Оқсоқолга ялинамиз. Бечоранинг ёш жонига жабр қилмасин.

У гапиртиришга ҳам қўймай, қўлимдан судраб кетди.

Оломон орасини ёриб ҳовлига кирдик. Энг аввал Оқсоқолга кўзим тушди. Айвон ўртасида елкаси баланд курсида, устига дастурхон ёпилмаган хонтахта олдида ўтирибди. Эгнида оқ яктак, оқ иштон... Айвон токчасида ёғоч бандли телефон турибди. Кейин Зухра келинни кўрдим. Айвон пешида икки букчайиб ўтириб олган. Сочини қирқ кокил қилиб ўрган экан. Икки қўллаб сочини чанглаб юзини тўсган. Қандайдир ингичка тортиб кетгандай, гавдаси муштдек бўлиб қолгандек...

Башор опа интилиб, айвон олдига борди. Шундаям билагимни қўйиб юбормади.

- Оқсоқол... – деди илтижо билан. – Зуҳрахонни мен биламан. Унда гуноҳ йўқ! Балки битта-яримта Худо бехабар... Жон Оқсоқол!

Ориф оқсоқол «кишт» деб товуқни ҳайдагандек кафтини тескари қилиб силкитди.

Башор опанинг дами ичига тушиб кетди. Икки қадам орқага чекиндию «энди сен гапир», дегандек билагимни қаттиқ қисди. Мен нима дей? Нима ҳаққим бор?

Бобом ҳам шу ерда, ичкарида экан. Пилдираб келиб, Оқсоқолнинг елкасига қўл ташлади.

- Ўш-да, – деди юпатиб. – Кичикдан хато, каттадан узр, биродар. Худо хайрингни берсин, кечирақол энди.

Зуҳра келинга разм солдим. У ҳамон юзини тўсиб ўтирас, қирқ кокил сочи елкаси билан битта бўлиб, ерга тўкилиб турар, сочининг уни тупроққа қоришган эди.

Оқсоқол қаддини ростлади. Юзи қаҳрли, соқоли титраб турарди.

- Ҳой! – деди ҳайқириб. – Бақса ке!

Ҳовлини тўлдирган оломон Оқсоқол ҳайқирган томонга – ошхонага ўгирилди. Ошхонанинг пастак эшиги очилиб, ихчам гавдали, ҳарбий кийим кийган, бошяланг йигит чиқди. Оёғидаги этиги лойга беланган, сийрак соқоли тикандек ўсган, сочи хурпайиб икки қулоғи устига қайрилиб тушган, ҳарбий кийимда бўлишига қарамай, елкасида погон йўқ эди.

Оломон жунбишга келиб ув тортиб юборди.

- Ҳароми! – деди кимдир ҳайқириб.

- Наҳс-касофат!

- Ур, ур, итваччани!

Даҳшат ичида Башор опанинг пинжига кирдим. Йўқ, уни Оқсоқол сўймайди. Оломоннинг ўзи тош-

бўрон қилиб ўлдиради! Уруш бошига солган жудолик- лар ҳаққи, қон ютиб юргани ҳаққи, номус ҳаққи, жангда жон фидо қилган аскарларнинг руҳи поки ҳаққи ҳозир тошбўрон қиласди! Оломон орасидан ал- лақандай аёл қулоқни тешиб юборгудек чинқирик ўзомон! Узекчиликка доғ туширган чўчқа- ни ўлдир!

Бурчак томондан Парча опанинг дўриллагани эшитилди:

– Кўйсайла-чи. Нима кераги бор...

Аммо унинг овози қий-чув орасида кўмилиб кетди.

Оломон бирдан ҳаракатга келди. Кетмонлар, паншахалар офтобда ялтиради. Даҳшатдан дағ- дағ титраб Башор опанинг бағрига юзимни яшир- дим. Лекин ўша заҳоти янграган ёввойи чинқирик қайрилиб қарашга мажбур қилди.

– Козим ака! Козим ака!

Зуҳра келин ўрнидан отилиб турди. Сочлари паришон ёйилганча кўзидан тирқираб ёш оқиб, аскар бола томонга талпинди. Бироқ икковининг орасини оломон тўсиб қўйган, кетмонлар, паншахалар таҳдидли ярақларди.

– Бас! – Оқсоқолнинг овози шу қадар ҳокимона гумбурладики, Зуҳра келин ҳам, кетмон кўтарган оломон ҳам, ранги бўзариб кетган аскар йигит ҳам турган жойида қотиб қолишли.

– Ўтири! – Оқсоқол бу гапни Зуҳра келинга айтди. Лекин бошқалар ҳам жой-жойида тек қотди.

– Бақقا ўтири! – деди у вужуди титраб. – Сенам бақقا ке!

Аскар йигит ранги бўздай оқарганча одамлар орасидан ўта бошлади. Оломон еб қўйгудек бўлиб тишини ғижирлатар, мункиллаб қолган чоллар, асабий қалтираётган хотинлар худди нопок, ши-

лимшиқ нарса баданига тегиб ҳаром қиладиган-дек ирганиб йўл бўшатарди. Йигит гарангсиб айвон олдига келди.

– Ўтири! – деди Оқсоқол паст, таҳдидли оҳангда. Йигит индамай келиб Зуҳра келиннинг ёнига чўқди. Оломон ғазабга миниб, баттар жунбишга келди.

Яна ўша чинқироқ аёл овози қулоқларни тешди:
– Ҳаром қилди! Исподга қолдик!

Ким? Ким бу шунчалик чинқираётган? Билмадим. Ит эгасини танимайдиган оломонда ким биллиб ўтирибди?

Парча опанинг дўриллаши бу сафар аниқ эши-тилди:

– Вой, нима қипти? Нима бўпти ўзи?

Оломон орасида хуштак чуриллади. Зум ўтмай Исмоил мелиса билан Умар закунчи айвонга чиқиб келишди.

– Тарқал! – Исмоил мелиса мўйлови тагига хуштагини тиқиб чуруллатди. – Тарқал ҳамманг! Очиб қўйибдими сенларга!

Оломон қилт этигиси келмасди.

– Жим! – Умар закунчи ўнг қўлинини баланд кўтарди. – Тише! Бизнинг илғор тракторчини, стахановчи Зуҳрахонни йўлдан урган дезертирни, қанақа жазолашни ўзимиз биламиз. – У Зуҳра келиннинг ёнида бошини қўйи солиб ўтирган аскар йигитга нафрат билан бурилиб қаради. – Тур ўрнингдан, дезертир!

Аскар йигит сапчиб ўрнидан турди. Бир ҳатлаб айвонга чиқди.

Қизик, унинг юзидаги айбдор, муте ифода ўрнини ғазаб эгаллади. Митти кўзлари ёниб кетди.

– К-ким? К-ким дезертир? – деди дудукланиб. Негадир боши афсус-надомат билан муттасил чай-

қала бошлади. – М-м-мен Смоленскда қ-қон к-ке-
чиб юрганимда с-сен қаёқда эдинг, х-х-хезалак! С-
сендақаларни о-осиш к-к-керак! О-о-ёғидан о-сиш
керак!

Унинг оғзидан қўпик сачраб кетди. Боши боя-
гидан баттарроқ чайқала бошлади. Шундагина бу
йигит бошини атайлаб чайқамаётганини, касал
эканини англадим.

Закунчининг ранги гезариб кетди.

– Ол буни! – деди айвон пешида серрайиб тур-
ган Исмоил мелисага қараб. – Обориб тиқ жойрас-
тонига!

Исмоил мелиса бир ҳатлаб аскарга рўпара бўл-ди.
Йигитнинг қўлини қайирмоқчи эди, Зуҳра ке-лин
учиб ўрнидан турди.

– Қўйвор! – деди мелисанинг юзига чанг солиб. –
Тегма! Қўйвор! Козим акам сенга ўхшаб кавакка
бекиниб ётганмас!

– Жим! – Оқсоқол шу қадар қаҳр билан ҳайқир-
дики, Закунчи кўзларини пирпиратиб беихтиёр
орқага чекинди. Исмоил мелиса гоҳ аскар йигитга,
гоҳ Оқсоқолга талмовсираб қаради. Йигит боши-ни
муттасил ликиллатиб Зуҳра келиннинг елкасига қўл
ташлади.

– Ҳой, мўйлов! – деди Оқсоқол Исмоил мелисага
чақчайиб. – Ким чақирди сени?

Мелиса нажот кутгандек Закунчига қаради.

– Жамоат тартиби бузилган, – деди гарангсиб. –
Бизнинг вазифамиз...

– Сен нонни очиридини текшир, хўпми?! – Оқ-
соқол Умар закунчига юзланди. – Сизга нима ке-
рак, ўртоқ Ҳажайип?

Умар закунчи жаҳл билан қошини чимирди.

– Стахановчи колхозчимизни обқочган даюсга...

– Истихонипчи колхозчи мени келиним, түғрими? – Оқсоқол тишини ғижирлатиб таъкидлади. – Зўра – менинг келиним, шундоқми?

– Бунақа шармандалилка сиз чидасангиз, биз чидолмаймиз! – Умар закунчи истеҳзо билан ҳовли тўла оломонга ўгирилди. – Ўртоқ колхозчилар! Шу кунгача колхозимизда бунақа незаконний иш бўлганмиди?

Ажаб, бу сафар оломон гувилламади. Ҳатто бояги чинқираётган аёлнинг ҳам овози ўчди. Ҳамма Оқсоқолнинг оғзига қараб турарди. Ҳамон Башор опага суюнганча, сеҳрланиб қолгандек гоҳ Ориф оқсоқолга, гоҳ талмовсираб қолган Закунчи билан Исмоил мелисага, гоҳ боши муттасил чайқалган кўйи Зуҳра келиннинг елкасига қўл ташлаб турган аскар йигитга мўлтайиб қаардим. Орага совуқ, аммо битта учқун тегса портлаб кетадиган таранг сукунат чўккан эди.

Жимликни биринчи бўлиб, Закунчи бузди.

– Қизик, – деди лабининг бир бурчи билан илжайиб. Шунақа истеҳзоли кулдики, ингичка мўйлови қийшайиб кетди. – Белида белбоғи бор одам шундоқ иснодга чидаса, майли, биз нима дердик. У Оқсоқол эл-юрт ўртасида доим айтадиган гапни юзига солиб, мўлжалга бехато урган эди. Оқсоқол ўқ егандек қалқиб кетди. Шахт билан эгилган эди, қўлида болта ярақлади. Хонтахта остида ётган экан. У болтани қаҳр билан боши устида баланд кўтарди.

– Ўзингни бос! – Бобом қўшқўллаб Оқсоқолнинг билагига ёпишди. Оқсоқол болтани силкитган саинин, бобом ҳавода муаллақ осилиб қолар эди. – Ав-вал ўзингизни эплаб олинг, раис! – деди бобом За-кунчига кўзини ола-кула қилиб.

Шу пайт уй ичкарисидан дод-фарёд эшилди. Икки аёл кетма-кет отилиб чиқиши. Бири бобомни болтадан нари суришга уринаётган Оқсоқолга ёпиши. Бу Холпош хола эди.

– Дадаси! Гуноҳга ботманг, дадаси! – деди чирқиллаб. – Майли! Билганини қилсан! Ўғлимнинг уволи тутсин! Болам деб бағримга босгандим. Илоё косаси оқармасин!

Иккинчиси – Фотима келин экан. Дафъатан таниёлмадим. Бир кечада қариб қолган, қовоқлари шишиб кетган, кўзида маъно йўқ эди. У Зухра келиннинг бошига қуюндеқ ёпирилиб келди.

– Жувонмарг! – деди синглисинг эмас, ўзининг сочини юлиб. – Илоё Зокир аканинг арвоҳи урсин, хўпми? Сендек синглим йўқ, билдингми! Отамнинг арвоҳига солдим, беномус! Илоё бу кунингдан баттар бўл, шарманда!

Бобом Оқсоқолнинг қўлидаги болтага яна ёпиши. – Бу ёққа бер, жинни! – деди чийиллаб.

Оқсоқол болтали қўлинни бобомдан кучи борича силтаб тортди. Тиззаси билан Холпош холанинг қорнига тепди.

– Йўқол!

Бобом айвон бурчагига учиб кетди. Холпош хола бечора наматга чалқанча йиқилди, оғзидан кўпик чиқиб инграй бошлади. Фотима келин синглиси бу ёқда қолиб қайнонасига ёпиши.

– Ойи, туринг, ойи, – деди илтижо қилиб. – Ойижон, мен борман-ку! Невараларингиз бор-ку!

– Шунаقا дегин! – Оқсоқол болтани саланглатиб Закунчи томонга икки қадам босди. Закунчи чекинмади. Кўзларини пирпиратиб чирт этиб тупурди.

– Омади гапни айтдим-да! – деди ранги учиб.

– Дума! – Оқсоқол тўсатдан бобомга ўгирилди. – Югар! Афанди домлани обке!

Айвон четида йиқилиб ётган бобом каловланиб ўрнидан турди. Оғи кенг иштонининг бўшаб кетган боғичини шоша-пиша қайтадан боғлашга уринди.

– Нима? – деди овози ингичкалашиб.

– Қулоғинг карми?! – Оқсоқол бобомни чопиб ташлайдиган важоҳатда болтани кўтарди. – Афанди домлани обке! Оёғини ерга тегизмай обке!

Бобом маҳсили оёғига калишини чапақай ки-йиб ҳовлига отилди.

Яна сукунат чўқди. Айвон ўртасида ҳуд-беҳуд бўлиб ётган Холпош холанинг инграши, қайнонасининг юзига сув сепаётган Фотима келиннинг «ойижон» деб ёлворгани, ойимнинг (у қачон айвонга чиқиб бор-ганини кўрмай қолибман) «овсинжон, кўзингизни очинг», деб шивирлаши айъи аштияч бағдади олнинг гулдураган овози-дан сесканиб кетдим. Ҳайкалдек қотиб турган Ба-шор опанинг пинжига баттар тиқилдим.

– Сенга айтаяпман! – Оқсоқол аскар йигитнинг бошига борди. – Ўтири! Сенам! – деди болта дастаси билан Зуҳра келиннинг гарданига нуқиб.

Аскар йигит ҳамон Зуҳра келиннинг елкасидан тутганча айвон пешига ўтириди. Иккаласининг ранги бўздек оқариб кетган, иккаласи ҳам мутта-сил титрар эди.

– Шу керакми сенга? – деди Оқсоқол қаҳр билан.

– Ҳ-ҳа! – Аскар йигит бошини сарак-сарак қилди. – Ях-х-хши кўраман... Ав-валам...

– Сендан сўраётганим йўқ! – Оқсоқол болта тут-ган қўли қалтираб Зуҳра келиннинг бошига эгил-ди. – Керакми, сенга шу?!

Зуҳра келин кафтлари билан юзини яшириб бир нима деди. Йиғлаб юборди.

– Гапир, минғилламасдан! – деди Оқсоқол ҳай-қириб. Аммо энди товушида дағдаға эмас, инграшга ўхшаш оҳсанг бор эди...

– Отажон! – Зухра келиннинг бўғзидан йиғи аралаш нидо отилиб чиқди. Гапиролмай қолди. У юзини қўш-қўллаб яшириб олган, лекин ҳамон аскар йигитга суяниб ўтиради...

Узун яктаги ерга тегиб оёғига ўралашаётган, кўзойнагининг бир ойнаси синган Афанди домлани бобом ёқасидан судрагудек бўлиб айвонга олиб чиқди.

Домла тавозе билан салом берәётган эди, Оқсоқол жеркиб берди:

– Эри ўлган хотин қанчадан кейин шаръий никоҳдан чиққан саналади домла?

Домла эсанкираб қолди.

– Эри дорулбақога рихлат қилган, – деди минғиллаб, – яъни, масалан...

– Гапни кўпайтирма! – Оқсоқол дағдаға би-
Яиллабеллиянатисенниитдийништири! Одамга ўхшаб гапир. Эри ўлган хотин қанчадан кейин бошқа никоҳга киришга ҳақли?

– Эри дорулбақога рихлат қилган заифа олти ойдан кейин боши очиқ саналади, – домла шундай деди-ю, енгил тортгандек атрофга олазарак қараб олди.

– Хўп! – Оқсоқол ҳамон ҳуд-бехуд бўлиб ётган Холпош холанинг бошида ўтирган Фотима келинга буюрди. – Бор, бир коса сув обке!

Фотима келин боя қайнонасига сув сепган косани олиб ўрнидан турди. Гарангсиб, тўхтаб қолди. Аммо қайнотасининг сўзини икки қилмади. Одамлар орасини ёриб ошхонага югурди. Тўкиб-сошиб косада сув олиб келди.

– Қўй, мундоқ, – деди Оқсоқол оппоқ қошини учирив.

Фотима келин сувни хонтахта устига қўйди-ю, тағин Холпош холага ёпишди.

- Ойи, – деди ялиниб. – Кўзингизни очинг.
– Халойик! – Ориф оқсоқол оломонга юзланди.
– Зўрани келинниммас, қизим дегандим. Афус,
Худо уни боладан сиқди. Агар ақалли битта бола-
си бўлганида, Зокиримдан битта зурёд қолганида,
– унинг овози титраб кетди. – Зўра менга битта
невара туғиб берганида мана шу қилмиши учун
ўз қўлим билан чопиб ташлардим. Неварамни ти-
рик етим қилганидан кўра, ўлик етим қилиб ўзим
боқардим. Нораста болани ҳаром онанинг қўлига
бериб қўймасдим... Шокиримга берган ту ёғини
Зокиримдан аяди. Давлат билан фарзанднинг эр-
та-кечи йўқ. Болам тирик бўлганида Зўра қўчқор-
дек ўғил туғиб берса ажабмасди. Уруш бўлмаган-
да, балки шу бугун невара тўйи қиласмидим... –
Оқсоқол энтикиб қолди. Юзини четга бурди. Кўзи
намланди-ю, аммо йиғламади. Ҳаво етмаётгандек
беш-олти марта чуқур-чуқур нафас олди-да, давом
этди... – Нима қилай, пешонамга сиғмаган экан.
Зўрайам ўзимнинг фарзандим. Йўлига тўғаноқ бўл-
сам, гуноҳга ботаман. – У кутилмаганда икки бу-
килиб одамларга таъзим қилди. Қўлидаги болта
тарақлаб ерга тушди. – Мени маломат қилма, ха-
лойик! – деди илтижоли оҳангда. – Ҳозир манави
айтди, – деди тирсаги билан Закунчига имо қилиб.
– Белингда белбоғинг йўқ, деди. Майли, ҳар ким-
нинг гуноҳ-савоби ўзига. Белимда белбоғим бор-
ми-йўқми, унисини эл-юрт билади. Аммо-локин
бошқа иложим йўқ. – У соқоли титраганча домлага
буюрди. – Бошла!

Боядан бери айвон ўртасида чўзилиб ётган
Холпош хола ярқ этиб кўзини очди.

– Дод! – деди тўлғаниб – Зокир! Болам! Қандоқ
чибайман. Илоё арвоҳинг урсин, жон болам! –
Амаллаб қаддини ростлади-да, кўзи тўла ёш билан

Зуҳра келинга юзланди. – У дунё-бу дунё косанг оқармасин, жувонмарг! Кун кўриб, куни рўшнолик кўрмагин, имонсиз!

– Қарғаманг, ойижон! – Фотима келин қайнонасига ёпишди. – Дуоибад қилманг синглимни! Майли, бир кунмас, бир кун ўзи...

– Ман санга нима ёмонлик қилувдим, жувон ўлгур! Боламнинг кўзига тупроқ тўлмасдан... – Холпош хола пешонасига шапатилаб ура бошлади. – Болам! Жоним болам!

– Бас! – Оқсоқол хотинининг устига бостириб бордию бирдан чўккалаб қолди. – Қўй, хотин, ёмон ният қилма, – деди Холпош холанинг оппоқ сочла-ри ёйилган пешонасини силаб. – Қўй, онаси, буям боланг-да! Буниям бахтини ўйлашинг керак-да, хотин. Сен билан мен эртага бормизми-йўқми... Ана, домла айтди. Эри ўлган хотин олти ойдан кейин боши очиқ бўларкан. Зўра бир ярим йилдан бери бева-ку, онаси.

Холпош хола баттар ув солди.

– Болам, жон болам, – деди қўксига муштлаб. – Қандоқ чидайман!

– Нимага анқаясан, ҳов! – Оқсоқол оғир қўзғалиб ўрнидан турди. – Бўлсанг-чи! – деди домлага.

Бир зумда ҳамма расм-русум тугади. Холпош хола сўнгги бор оҳ чекди-ю, ранги докадай оқариб, боши шилқ этиб ёнига тушди. Беҳуш холани бир қўлтиғидан ойим, бир томонидан Фотима келин кўтариб, судрагудек уйга обкириб кетишиди.

Ҳовлидаги оломон, айвонда турган бобом, Умар закунчи, Исмоил мелиса – ҳамманинг оғзи очилиб қолган эди.

Зуҳра келин каловланиб ўрнидан турди. Яқин келиб ўзини Оқсоқолнинг оёғига ташлади.

– Отажон! Отажон! – деди илтижо билан.

Оқсоқол оёғини тортмади, аммо Зуҳра келинга қарамади ҳам. Шошилмай ўрнидан турди-да, ҳозиргина Холпош холани судраб обкириб кетишган уйга йўл олди. Зуҳра келин чўккалаганча ўша томонга қўл чўзди.

– Ота... – деди ялинчоқ, умидсиз оҳангда.

ОЛТИНЧИ ҚИСМ

ЙИГИРМА ИККИНЧИ БОБ

БИРИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧИСИ МУЗАФФАР ШОМУРОДОВ ҲИКОЯСИ Бозордаги ўғри

Ойим елкамга туртиб уйғотганида энди тонг отаётган эди. Деразадан ғира-шира нур тушиб турибди. Ёнимда укам ухлаб ётибди. Түғри ухласа майли, нуқул иккала оёғини менинг қорнимга күндаланг ташлаб ётади. Түғрисини айтсам, Омон йўлга кирганидан бери менинг ишим кўпайди. Пайт пойлаб туриб, кўчага пилдираб қолади. Ойим чирқиллади: «Укангга қара, Музффар, арава босиб кетмасин!» Кўчамиздан бир кунда уч марта арава ўтса ўтади, бўлмаса йўқ. Шундаям ойим хавотир олаверади. Омон ҳам шўх-да ўзи. Дуч келган эшикка бошини тиқади. Худди дайди эчкига ўхшаб! Тайёрлаб ўтирган дарсимни ташлаб, кетидан югураман. Тағин сал уришсам, дарров ойимга чақиб беради. «Ака бижий», дейди. Кечасиям тинчлик йўқ. Иштончан югуриб келиб ёнимга ётиб олади. Ҳаммасиям майли-ку, уйқусида менга қараб чоптириб юбориши ёмон. Қилар ишни у киши қиладилар-да, эрталаб мактабга шошиб турганимда иштонни мен алмаштираман.

Йўқ, бугун унаقا «ҳунар» кўрсатмабди.

– Ҳали вақтли-ку! – дедим ғингшиб. – Мактабга ҳаммадан олдин бораманми?

– Вой, даданг кеча нима девдилар? – Ойим ел-камга қоқди. – Бўла қол ўғлим, «пассажир» кетиб қолади.

Кўзим ярқ этиб очилиб кетди. Кечададам «сени бозорга обораман, бош-оёқ кийим обераман», деган эди-ку. Уйқум дарров учди. Дадам бозорга олиб тушиб ясантиради-ю, мен йўқ дейманми. Ҳовлидан оқаётган ариқчадаги лойқа сувда юзими ни шапир-шупир ювиб келсам дадам аллақачон отланиб олибди. Оёғида мойланган этик, носранг шим, жужунча кителъ кийиб олган. Мўйловини тараашлаб атири ҳам сепибди. Уйни атири ҳиди тутиб кетганидан билдим.

– Кетдикми, ўғлим? – деб қўлимдан тутаётган эди, ойим уришиб берди.

– Ичига бир пиёла иссиқ кирсин. Оч наҳор кетадими бола?

Бир бурда нон билан шоша-пиша чой ичишга тушдим. Ойим рўпарамда ўтирас, дадам остона-да папирос тутатиб турар эди. Дадам энди тамаки чекмайди, папиросга ўтган. Папирос қутисидаги ёзувни биламан: «Беломорканал». Савод бор-да, бемалол ўқиймиз!

Ойим пиёлага чой қуяркан, дадамга юзланиб, хўрсинди.

– Дадаси, шу кеча яна отамни туш кўрдим...

Дадам, бетоқат бўлиб турганига қарамай, хотиржам жавоб қилди:

– Ҳа, Ҳусан поччам яхши одам эдилар...

– Бобомнимас! – Ойим зардалироқ оҳангда тушунтириди. – Ўзимнинг отамни... Оқ от миниб юрганишилар...

– Э... шунаقا демайсанми, Роби, – деди дадам ўйчан оҳангда. Оғзидан паға-паға тутун чиқариб хўрсинди. – Яхши туш кўрибсан, онаси! Бундан чиқди маълим эрта-индин қайтиб қолса ажаб-

мас... – У ярқ әтиб менга қаради. – Бўлақол, ўғлим... Бозор тарқаб кетмасин.

Ойим қуйган чойни ҳовлиқиб ичганча дик әтиб ўрнимдан турдим. Дадам билан ойимнинг ҳозирги гапини ўйлаб ўтиришга вақтим йўқ эди. Ростини айтсам, бодом гуллаганида қизамиқ бўлганимга ҳозир жуда хурсанд эдим.

...Яхшиям қизамиқ бўлганим. Ўшанда дадам ваъда қилган эди-да. «Кўчага чиқмай яхши бола бўлиб ётсанг, тузалишинг билан бош-оёқ ясантираман, гирой», деган эди. Мана, сўзининг устидан чиқяпти. Қизамиқ ўзи ёмон нарсамасу чилласи чиқмагунча ётиши чатоқ экан. Эсимда, қиш охирлаб, бостирманинг қамиш томидан сариқ сумалак осилган куни мактабдан бошим оғриб қайтдим. Чой ҳам ичгим келмади. Ойим пешонамни ушлаб кўрдию қўрқиб кетди.

– Вой, иситманг бор-ку, сумалак шимдингми, ростингни айт! – деди.

Ўлай агар сумалак шимганим йўқ эди.

– Шамоллабсан шекилли, – деди ойим чирқиллаб. – Ўралиб ёт, зора босилиб қолса.

Ўралиб ётиб баттар бўлдим. Бошим сирқиллаб оғрийди, ҳамма ёғим қизиб кетяпти. Кўзимни юмсам ҳўкизми-ей, сигирми-ей сузмоқчи бўлади. Йўтал тутади. Бир маҳал кўзимни очсан тепамда «Қора аммам» турибди. У негадир қулоғимни орқасини текширди. Кейин кўйлагимни кўтариб, қорнимни ҳидлади.

– Қўрқма, қизим, – деди ойимга қараб. – Гул ҳиди келяпти. Гул тошади.

«Қора аммам» қизиқ, нима, мен дарахтманми гуллаб?

Ойим негадир жуда хафа бўлди.

– Пешонам қурсин, – деди хүрсишиб. – Шу етмай турувди, бола бечорага.
– Қизамиқ – қутлуғ дард, Робия. – «Қора аммам» устимни ўраркан ойимни юпатди. – Ҳаммагаям тошадида. Қизил ипагинг борми?

Ойим шоша-пиша бир қулоч қизил ипак олиб келди. Аммам билагимга ипакни боғлади.

– Насиб этса қирқ кунда чопқиллаб кетасан, болам, – деди юпатиб.

Қирқ кун? Энди мен қирқ кун ётишим керакми? Ҳечам-да!

Тахмондан қизил, оғир күрпани олаётган ойим хүрсинди:

– Энди Омонгаям тошади.

– Мижози бир бўлса тошади. Бўлмаса – йўқ, – «Қора аммам» хотиржамлик билан ойимга, юзланди. Нафаси баттар ғижирлаб ичидаги «одамчалар» бор овозда ҳуштак чала бошлади. – Бари бир тошиши керакда. Қайтага шу ёшда қутулиб олгани яхши. Қизамиқ ўлгандаям тошади, қизим.

Ойим солиб берган қизил күрпага ўралиб ётарканман, баттар исиб кетдим. Бошимда ўтирган «Қора аммам»нинг ҳарсиллаб нафас олишидан ўзим ҳам бўғилиб кетаётгандек бўлардим.

Ростдан ҳам уч кунда ҳамма ёғимга қип-қизил, майда «яра» тошиб кетди. Аъзойи баданим оловдек ёниб кетаётганини ҳис қиласману ўрнимдан туролмайман. Кечалари уйғонсанм бошимда ойим мук тушиб ўтирган бўлади. Кўзимни очишим билан у ҳам чўчиб уйғонади.

– Гултоҗихўroz дамладим, озгина ичасанми? – дейди кафтини пешонамга босиб.

Яхшиям Комил бува бор экан. Уч-тўрт марта тепамда сийрак соқолини селкиллатиб кулимси-

раб ўтиргани, «қанни буни ичиб юборинг-чи, азат мат йигит», деб тумшуғимга аллақандай ачимсиқ ҳид анқиб турган пиёлани тутгани эсимда. Қизик, ушандан кейин дарров енгил тортдим.

Жудаям қирқ кун эмас-ку, йигирма кунларда тузалиб қолдим. Лекин «Қора аммам» бари бир ўрнимдан турғизмади.

- Энди кичик чилласи чиқди, каттаси чиқмагунча ётсинг, - деб тайинлади ойимга. - Майли, ме- нам уйимга бора қолай энди.

«Қора аммам» рост айтган экан, Омоннинг мижози бошқа бўлгани учун укамга қизамиқ юқмади.

- Питтилламасдан тинч ётсанг, - деди дадам тайинлаб, - бошдан-оёқ ясатаман. Куёвбола бўп кетасан.

«Куёвболаси» билан ишим йўқ-ку, аммо дадам бугун мени бош-оёқ ясантиromoқчи.

Ота-бала кўчага чиққанимизда, тонг ёришиб кетган эди. Ер ҳали яхши қуримаган, деворлар- нинг кунгай этаклари селгиб қолган бўлса ҳам, ўрадаги арава изи пилчиллаб ётар, бултур каллак- ланган толларнинг силлиқ навдалари ҳуштак яса-са бўладиган даражада сарғимтил рангга кириб сув йиғиб қолган эди. Эрта-индин Абдували ик- каламиз толдан ҳуштак ясаймиз. Абдували бунақа ишларга уста. Дадасининг устараси ўткир-да.

Чойхона очиқ экан. Сўрига ёзилган наматни чўлтоқ супурги билан супураётган Илҳом чойхоначи дадамни узоқдан кўриб салом берди.

- Баҳай? Ота-бала тўрғай уйғонмасдан, пой-ма-пой кавушдек йўлга тушиб қопсизлар?

- Бозорга! - Дадам папиросини оғзидан олиб тутун қайтарди. - Бирон ҳовуч тариқ олакелайми?

Илҳом чўтири қаҳқаҳ уриб кулди.

– Янтоқ денг, зўр! Янтоқ! – Сартарошнинг дўко-
нига имо қилди. – Ўзгача етиб олсин бечора! Қиши
 билан янтоқсираб қолди.

«Пассажир» энди кетаман деб турган экан. Да-
дам чўлоқланиб юурди. Кетидан мен чопдим.
«Пассажир» дегани тумшуғи чўзиқ автобус. Атро-фи
панер билан ўралган. Деразалари дарз кетган.
Бултур кеч куздан бошлаб, Кўтармага «пассажир»
қатнайдиган бўлди. Дарсда ўтириб ўзим санаган-
ман. Ҳар куни уч мартадан келади. Эрталаб, пе-
шинда, кечқурун...

Бешёочга бориб, автобусдан тушганда, қутул-
ганимга шукур қилдим, ҳайрият, ҳаво ҳам бор экан.
«Пассажир»да одамлар ҳар томондан қисиб патир
қилиб ташлади-да!

Осмонни булат қоплаган, темир панжара билан
ўралган кўл томондан мусиқа янграр эди. Худди
йиғлаганга ўхшашиб оғир мусиқа: кечадан бери ра-
дио шунаقا куй чаляпти. Халқлар отаси Сталин
касал бўлиб қолганмиш.

– Бўлақол, ўғлим. Хастимом узок, – дадам тағин
папирос тутатиб, қўлимдан тутди.

Автобус тиқилинч бўлсаям бари бир яхши экан.
Пиёда юравериб оёғимда оёқ қолмади. Дадам оқ-
соқлансаям тез юради. Бир маҳал кунгурадор
гумбазининг кўм-кўм нақшлари ярақлаб турган
каттакон иморат олдига келдик. Гумбаз остида
қўқимтирир қанотли ёввойи каптарлар парт-пурт
қилиб учиб юрибди.

Маҳлиё бўлиб тўхтаб қолдим.

– Бу қанақа уй, дада?

– Уймас, мадраса! Кўкалдош мадрасаси. – Да-
дам қўлимдан судради. – Бўлақол!

Тор кўчага киришимиз билан юриш баттар
қийинлашди. Мунча кўп бу одамлар. Чумолига ўх-

шайди-я! Паранжи ёпиниб бошига тугун қўйганча зипиллаб кетаётган хотинлар, (ҳайронман, ушламасаям, тугуни тушиб кетмайди) қоп орқалаган кишилар, кўмир ортилган от-аравалар... «Пўшт, от тепади!» деб ҳайқирган аравакашлар...

Бир маҳал тор кўча янаем тиқилинч бўлиб кетди. Сарғиш машина папиллатиб сигнал берди. Машина тумшуғидаги ялтироқ ёзувни ҳижжалаб ўқидим: «Победа». Тор кўчада машина билан кўмир ортилган арава бир-бирига рўпара келиб иккаласи тўхтаб қолибди.

Машина сигнал берган сари кўмир юқи ёпиша-вериб, ёллари қорайиб кетган от пишқиради. Аммо аравакаш аравани четга олмайди. Охири машина эшиги очилди. Бошига айвонли шапка кийган ҳайдовчи бир оёғини ерга тираганча бақирди:

– Ҳой кўмирчи! Қоч йўлдан! Райисполкомни олиб кетяпман, саводсиз.

Аравакаш пашша қўригандек бепарво қўл силтади:

– Паттачига бўшатмаган йўлни райисполкоминг-га бераманми, ўзинг қоч!

Дадам қўлимдан жаҳл билан силтади.

– Анқайма! Адашиб қоласан!

Тор дарвозадан киришимиз билан баттар тиқилинчга дуч келдик. Нима бу? Ҳамма бозорга кўчиб келганми?

– Хўш... – деди дадам салмоқлаб. – Ишни дўппидан бошлаймиз. Укангаям оламиз, хўпми! Кейин ойингга туфли қидирамиз. Саккизинчи март келяпти, ўғлим.

Қўлимдан тутган эди, индамай эргашдим. Дўппи бозори чеккароқда, ғиштин девор ёнида экан. Ундан нарироқда «аралаш» бозор. Бирор соатини мақтайди, бирор «атиги икки марта» кийилган

«офицерский» этигига харидор чақиради. Дадам қўлимдан маҳам тутганча дўппифурушлар тўдасига кирди. Чачвонининг тагидан чиқариб турган қўлига дўппи қўндирган хотинлар, бошига устма-уст беш-олти дўппини кийиб олган эркаклар атрофимизни ўраб олди. Паранжили хотин дадамнинг бошидаги жияги титилиб кетган дўпписини илдам ечиб, бидиллади:

– Ушланг. Ушлаб туринг муни!

Дадамнинг жавобини кутмай, бошига яп-янги қалампирнусха дўппи илди.

– Ана! Буютирсангиз ҳам бунақасини тополмайсиз, амаки! Пулингиз ўзингиз билан кетади!

Дадам жаҳл билан хотиннинг қўлидаги ўз дўпписини юлқиб олди.

– Менгамас! – деди бақириб. – Болага! Болага оламан!

Қизик, бояги хотин ҳечам хафа бўлмади.

– Вой, шунаقا демайсизми, амаки, – деди-ю, менинг бошимдаги дўппини олди. – Вой, ширинтой,вой тўйболадан айланай. Мана-да, мана! – Чачвонининг тагига қўл суқиб, қати букилган беш-олтига дўппи чиқарди. Бирини олиб бирини қўйиб бошимга кийгиза бошлади.

– Уялмайсизми, келинпошша! – Бошига мурсак ташлаган, баркашдек юзи бўғриқиб кетган семиз бир хотин бояги паранжилини тирсаги билан итарди. – Ёш бола маҳалла қозондек дўппи киядими? Мана, мана буни кийиб кўр-чи.

Семиз хотиннинг дўпписи бошимга лоп-лойик келди. Ўзиям қизил духобадан!

– Қўйиб қўйгандек ярашди! – деди семиз хотин юзимни силаб. – Буюрсин! Тўйларингга кийгин, илойим, бошинг тошдан бўлсин!

Чамаси дўппи дадамга ҳам ёқди шекилли, дағалроқ қилиб сўради:

- Нархини айтинг.
  - Вой айланай, от билан түя бўлармиди! – Семиз хотин дадамга жилмайиб қаради: – Юз сўмда, иним. Эртаматдан бери юз элликдан сотаётган эдим. Сизга юз сўм. Муни қаранг. Жиягини қаранг, майда тепки!
  - Инсоф борми сизда, опа! – деди дадам қўлини пахса қилиб. – Давлат ҳар йили арzonчилик қилиб турибди. Яқинда тағин нарх-наво тушади. Газета ўқийсизми ўзи!
  - Майли, бозорингизни берсин! – Хотин бошимдан дўппини ечиб олди. – Эрим урушда ўлган. Менам бирарамас учта етимни боқиб ўтирибман. Битта дўппини бир ҳафта тикаман, оповси.
  - Етмиш! – деди дадам дўппидан ажралиб қолгиси келмай.
  - Тўқсон! Ундан ками бўлмайди. Мениям болаларим эшикка термилиб ўтирибди.
  - Саксон, – деди дадам хуноб бўлиб. – Инсоф қилинг-да, сизам, опа!
  - Майли. – Семиз хотин дўппини қайтадан бошимга кийгизди. – Яхши кунларингга кийгин, болам, умринг узоқ бўлсин.
- Дадам шимининг чўнтағидан оқариб кетган чарм ҳамёнини олиб, пул чиқарди. Қўлини лабига тегизиб ҳўллади-да, ҳафсала билан санаб, семиз хотинга узатди. Хотин ҳам пулни шошилмай санаб, энгашганча маҳсисининг қўнжига тиқди.
- Буюрсин! – деди қаддини ростлаб. – Яхши кунларга кийсин.
  - Боя атрофимизни ҳалқадек ўраб олган эркак-аёл дўппифурушлар ҳафсаласи пир бўлиб бир зумда нари кетган, янги харидор излашарди.
  - Опа! – деди дадам бурилиб кетаётган семиз хотинга. – Кичкинароқ дўппингиз борми?

Семиз хотин умид билан ўгирилди.

- Бор! Неча ёшга?

Дадам бир зум ўйланиб қолди. Чамаси, Омон-нинг неча ойлик бўлганини ичида санаб чиқди.

- Бир ёшу етти ойлик! - деди ишонч билан. - Бунисига олдим, унисиям қуруқ қолмасин!

Семиз хотин бош чайқади.

- Унақаси йўқ. Ёлғон гапириб нима қилдим.

Етимларимга ҳаром едирмайман, оповси.

Бояги паранжили хотин яна бизга яқин келди.

- Бунисини кўринг-чи! - деди жажжи, чамандагул дўппини дадамга узатиб. Дадам энди дўппига қўл чўзган эди, одамлар орасидан бир киши сирғалиб чиқди. Эгнида оқ жужунча кител - худди дадамнига ўхшаган, аммо сарфишроқ, қаймоқранг. Кенг почали шимиям шунаقا, топ-тоза. Оёғида амиркон туфли. Мўйлови дадамнига ўхшаганмас, чиройли, ингичка.

- Соат олмайсизми, ака? - деди кулимсираб. - Асл мол. Швейцарский. - У жужунча кителининг кўкрак чўнтағидан занжирли соат чиқариб, чиқ этиб оппок, ялтироқ қопқоғини очди. - Мана, кўринг. - Шундай деди-да, дадамнинг юзига қараб, бирдан ранги қув ўчди. Ингичка, чиройли мўйлови титраб кетгандек бўлди. Хайрон бўлиб, дадамга қарадиму қўрқиб кетдим. Дадамнинг кўзлари ғазабдан қисилиб кетган, бурун катаклари керилиб, энтикиб-энтикиб нафас оларди.

- Яхши! - деди хириллаб. - Оламан. Бошинг билан қўшиб...

Охирги гапини айта туриб, шахт билан пастга эгилди. Этигининг қўнжига қўл сукди-да, суяк сопли пичноғини суғурди. Бир вақтлар қўлим синганида «сўяман!» деб бир уриб патнисни тешиб юборган пичноғини!

Даҳшат ичида чинқириб юбордим:

- Дада!

Хотинларнинг қий-чуви эши билди. Кимdir «дод, сўяди!» деб чиқирди... Қарасам, пилчиллаб кетган майдонда ўзимиздан бошқа ҳеч ким қолмабди. Дўппифурушлар, этигини мақтаб, харидор чақираётгандар анча нарига бориб қолган, оломон орасида бояги жужун кителли киши кўринмасди. Дадам бир қўлида пичоқ тутган кўйи иккинчи қўли билан елкамдан тутиб турар, кафти муттасил титраётганини сезардим.

Узоқда хуштак чуриллади. Дадам пичноқни қўнжига тиқди. Ҳамон лаби титраб, пишқириб нафас оларди.

- Юр, ўғлим! – деди хириллаб. – Кетдик. Шоша-пиша қўлимдан судраганча оломон орасига ўзини урди. Бозор дарвозасидан чиқсандан кейингина қўлимни қўйиб юборди. Папирос олиб чекди. – Ҳалиги киши ким эди, дада? – дедим қўрқа-писа қўзига қараб.

Дадам тиқилинч кўча четидан шошилмай бораркан, саволимни эшийтмадими, жавоб бергиси келмадими, индамади.

- Ўғрими? – дедим одамларга туртиниб-суртниб борарканман. – Соатни ўғирлаб олганми?

Дадамнинг бир мўйлови қийшайиб кетгандай бўлди.

- Ҳа, – деди мўйлови титраб. Кейин негадир кулимсиради. – Ўғри! Қулоғини кесиб олмоқчидим, қочиб кетди. Бўлақол, «пассажир»дан қолиб кетмайлик.

Мен-ку дўппилик бўлдим. Омонга ҳеч нима олмаганимиз ёмон бўлди-да. Йиғлайди. Ойимгаям туфли ололмадик. Шуни айтгим келдию дадамнинг важоҳатидан қўрқдим.

Майли, янаги бозорга тағин келамиз. Уйга бориб, ойимга ҳаммасини гапириб бераман. Дадам бозорда ўғрини сўймоқчи бўлганини, ўғри қочиб кетганини...

Бешёочга етиб келганимизда ҳаво айниди. Қоронғи тушиб қолгандай, ҳамма ёқ кулранг тусга кирди. Осмонни булат қоплаган, парқдаги карнайдан эшитилаётган йиғлоқи музика янаем кучайган эди.

...«Пассажир» Кўтармага яқинлашганда ёмғир ёға бошлади. Автобуснинг фанер деворига шатур-шутир томчилар урилди. Ерга тушганимизда ёмғир кучайиб кетган эди. Худди челяклаб қуяндек... Дадамнинг жужунча кители бирпасда жиққа ҳўл бўлиб баданига ёпишиб қолди. Ҳатто чап елкасидаги чуқурчаси пиёладек ўрилиб аниқ кўриниб кетди...

Эшиқдан бақириб кирдим:

– Оий-и! Биз келдик!

Ёмғирдан тезроқ қочиш учун айвонга отилиб чиқдим.

– Оий! – дедим ирғишилаб. – Биз келдик! Айвон бурчагида букчайиб ўтирган ойимни қўрдиму нафасим ичимга тушиб кетди. Ойим икки кафти билан юзини тўсиб олган, соchlари ёйилиб кетган эди. Кетма-кет етиб келган дадам ҳам айвон пешида туриб қолди.

– Нима гап? – деди ҳарсиллаб.

Ойим юзидан кафтини олиб, ёш тўла кўзларини дадамга тикиди.

– Эшиитмадингизми? – деди титраб. – Отамиздан айрилиб қолдик-ку?

– А? – Дадам ҳайрон бўлиб пешонасига оқиб тушаётган ёмғирни сидирди. – Ким?

– Эшиитмадингизми? – Ойим ўтирган жойида бутун гавдаси билан чайқалди. – Радиони эшиит-

мадингизми? Ҳали айтди-ку... Сталин вафот этди деб. Энди нима бўлади?

Дадам талмовсираб айвон пешига чўқди. Устбошига шамол билан селпиб ураётган ёмғир остида узоқ ўтириди.

Ичкарида бешик ғижирлади. Омоннинг «ой-ий» деб чақиргани эшитилди. Кейин йиғлаб юборди. Аммо ойим қимир этмади. Дадам ҳам, ойим ҳам карахт бўлиб қолишган эди...

Бозорда ўғри кўрганимиз, дадам уни сўйиб ташламоқчи бўлгани, укамга дўппи ололмай қолганимизни ойимга айтиб бериш ҳам эсимдан чиқиб кетди. Дадам билан ойим меровсираб ўтиришар, ёмғир баттар кучайиб кетган, ҳовлидаги олмаларнинг сув йиғиб қолган шохлари шамолда аянчли силкинар эди.

Анчадан кейин ойим укамни бешикдан ечиб олди. Дадам ичкарига кириб кетди. Ёмғир тинар-тинмас кўчага югурдим. Абдували билан толдан ҳуштак ясадик. Кечқурун ҳаво чарақлаб кетди...

ЙИГИРМА УЧИНЧИ БОБ

РОБИЯ ҲИКОЯСИ

1. ОЛИМЖОННИНГ «ГУНОҲИ»

Агар ўн йил илгари, қирқ учинчи йил баҳорида бирор «ўн йилдан кейин Олий Босх қўмондан вафот этади», деса борми, бунақа одамнинг холи билмадим нима кечарди... Одамлар улуғ доҳийнинг қачондир ўлишини хаёлига келтирмасди, ғалабага бўлган ишонч одамларни кеча-кундуз тиним билмай ишлашга, ҳафта сайин янги шаҳарларни озод қилаётган жангчиларга кўпроқ ёрдам беришга ун-

дар, мана шу катта юмуш олдида оиласалар бошига тушган кулфат ҳам унчалик сезилмас эди. Гүё баҳор кирганидан кейин ёқсан қор эртами-кечми, бари бир эриб кетиши муқаррарлигини билган одам ўзини ўзи юпаттандек. Ким билсин, эҳтимол ҳар ким ўзининг бошига ёқсан қорни ўзи эмас, кўпчилик бўлиб курагани учун, бирор йиқилса иккинчиси ёнига кириб сугани учун шунаقا бўлгандир. Эҳтимол Кимсан акамдан ҳамон хат-хабар йўқлигини, дадам эса бегуноҳдан бегуноҳ зим-зиё бўлиб кетганини ўйлаб ҳарчанд эзилсам ҳам, ўша катта ташвиш билан бўлиб, дардимни озми-кўпми унутгандирман.

Қирқ тўртингчи йил ёзига чиққанимизда эса уруш эрта-индин битишига ҳамма ишониб қолди. Энг қувончлиси – Оқсоқолнинг бир гапи кўнгли-мизда липиллаб турган умид чироғининг пилигини кўтариб қўйгандек бўлди.

– Эшитдингми, Дума! Ҳужум қилиб борган аскарларимиз партизанлар билан бирлашибди. Белоруссиянинг ўрмони партизанларга тўлиб кетган экан. Мени айтди дерсан: Кимсанинг шуларнинг орасида. Эрта-индин дараги чиқади. – Оқсоқол ўзининг гапи ўзига нашъа қилди шекилли, соқолини селкиллатиб кулди. Гитлернинг ҳолига маймун йиғляяпти, ўртоқ! Олдидан аскарларимиз саваласа, орқасидан партизанлар тепкиласа, у ёқда союзникларимиз фронт очган бўлса... Қопқонга тушди ит эмган!..

Оқсоқол-ку, бизнинг умид чироғимизни ёқди. Аммо ўзининг бошига яна битта тоғдек кулфат тушди: Холпош хола қазо қилди. Зуҳра келиннинг ўша қилмишидан кейин ўнгланмаган хола каловланиб юра-юра охири йиқилди... Қизиқ, икки ўғлидан айрилганда ҳам қаддини букмаган Оқсоқол

кампирини ерга қўйганидан кейин мункиллаб қолди. Бобом қўлидан судрагудек бўлиб, далага олиб чиқади. Оқсоқол эса ҳамма тушлик қилаётганида йўқолиб қолади. Бобом гўристондан топиб келади. Фотима келин кўпинча йиғлаб чиқиб ойимга ҳасрат қиласди:

– Отам ғалати бўлиб қолдилар. Бугун кечаси яна ойимнинг мозорига бориб ётдилар.

Бобом кўпинча дўстининг ёнига чиқиб ётади. Холанинг еттисида хизмат қилиб юрсам, супада ўтирган Оқсоқол бобомга айтган гапини эшитиб қолдим.

– Кампиримни туш кўрибман, Дума. Аравада бир ёқقا кетаётган эмишмиз. Мени ёнига чақиряпти, ўртоқ...

– Жиннимисан! – Бобом тажанглик билан чи-йиллади. Кейин дўстининг ёнига ўтирди. – Ма, чек! – деди носқовоғини узатиб. Кейин овозини пасайтириб юпатди. – Унақа гапларни қўй, дўстим. Шукр қилмайсанми? Шундоқ келининг бор. Бара-ка топгур Потмани қара, қиздан аълоку, келининг. Бир эмас, иккита неваранг бор. Насиб этса яхши тўйлар қиласмиз. Попукни узатамиз. Тоҳирингни уйлантирамиз. – Бобом анчагача жимиб қолди-да, Оқсоқолнинг елкасига қоқди. – Битта гап айтай-ми, – деди дўстининг кўзига тикилиб. – У қулоқ-бу қулоғинг билан эшитиб қўй: бирга келдик, бирга кетамиз! Сенсиз бир кун ҳам юрмайман бу дунёда! Қўй, бунақа юриш сенга ярашмайди. Эл назаридаги одамсан, ўртоқ! Яхшиси далага чиқ, овуна-сан. Эртадан буғдой ўришга тушамиз.

Буғдойнинг ҳосили яхши. Айниқса, Хирмонте- па томонда... Ўрим бошланиши билан Умар закун-чи янги қоида ўйлаб топди. Одатда ўримга ҳамма баравар тушади. Кетмончи ҳам, сувчи ҳам. МТС

колхоздан ташқариди. Аммо ўрим пайтида тракторчилар ҳам бошқа ишини йиғишириб ўроққа тушиб кетади. Буғдойни хирмонда ҳўқиз билан янчиб, биттаям дон қолдирмай омборга ташиймиз. Кейин машоқ бошланади. Далада тушиб қолган битта-яримта бошоқлар қайтадан терилади. Бу эски одат.

Закунчи топган усул янгича. Машоқдан кейин далага трактор солиш олдидан буғдойпояга одамлар иккинчи марта тушади. Бу ишга болалар жалб қилинади. Хотин-халажнинг юмуши ўзига етиб ортади. Картошка бор, лавлаги бор... Раиснинг ўйлагани тўғри. Болалар бари-бир бекор ҳам юради-да! Буғдой бошоқ тортганида далага ёпирилган қуртни терган ҳам болалар эди. Энди ҳарна бир ҳовуч бўлсаям машоқ қилгани. Бир томонда фронтга ёрдам, иккинчи томонда ўзига яхши.

Янгича усулнинг оти – шериклик! Ҳар бир бола уйидан биттадан қоп олиб келади. Тап-тақир буғдойзорга киришади-да, унда-мунда қолиб кетган бошоқларни, тўғрироғи чумоли ташиётган доналарни битталаб теришади. Эртадан кечгача уриннган одам нари борса ярим қоп машоқ терса-теради, бўлмаса йўқ. Ҳаммаси қопини кўтариб дала чеккасига олиб чиқади. Кейин баравар бўлашилади. Ярмиси – колхозга, ярмиси – ўзига. Ишни Умар закунчининг ўзи назорат қиласади!

Машоқ қилинадиган майдонга тонг отмасдан аллақанча бола тўпланади. Аммо Умар закунчи келма-гунча ҳеч бири тушолмайди. Буйруқ шу. Ниҳоят За-кунчи от миниб келади. Далани тақсумлаяди - бу ёқقا!

– Сенлар – у ёқقا! Эллик метрда тўхтайсан. Биттаям дон қолмасин!

Болалар қопни судраганча тап-тақир дала-
га ёпирилади. Ўн қадамда яримта бошоқ, бир кафт
дон учраса учрайди, учрамаса – йўқ. Бола – бари
бир бола-да! Каттароқ бошоқни кўриб қол-са, бир-
биридан талашиб югуради. Энди бошоқقا чанг
солганида бошида қамчи визиллайди.

– Эллик метр дегандим-ку, ҳароми! Нега ўтдинг!
Бола қамчи зарбидан кўра раиснинг важоҳа-
тидан кўрқиб орқасига қочади. Буғдойзорда пай-
кал бўлмаса, боланинг қўлида метрлаб ўлчайдиган
газ бўлмаса, қаёқдан билсин! Лекин раис тартибни
яхши кўради, далани яхшилаб тозалашни ўйлади.

Бугун Хирмонтепадаги буғдойзор иккинчи ма-
шоқдан чиқади. Башор опа қаттиқ тайнинлаган:
шудгорни бошламасак бўлмайди. Ҳарна эртароқ
ҳайдаб қўйганимиз.

Трактор ҳайдаб келаётсам, олисда – бир туп
қайрағоч тагида ғуж бўлиб турган болаларга қўзим
тушди. Демак, ҳали Закунчи етиб келмаган. Да-
лага тушишга қўрқиб, раисни пойлаб туришибди.
Юз қадамча қолганда болалар, қизалоқлар тўдаси-
дан бир бола ажralиб чиқиб, шу томонга югурди.
Дарров танидим: Олимжон! Боши устида қопни
пирпирак қилиб, чопиб келяпти. Эгнида офтобдан
унниқиб, шўралаб кетган кўйлак, бошяланг. Сочи
ўсиб икки чаккасига тушган, рангини қисиб кўй-
ган... У ҳарсиллаб келганча, юриб кетаётган трак-
торга – ёнимга чиқиб олди.

– Олма ейсизми, опа? – деди трактор шовқи-
нидан баланд келиш учун бақириб. Иштонбоғига
қис тирилган иккита хом олмани чиқариб, битта-
сини узатди, «емайман» деб бош чайқадим. У ол-
малардан бирини кўйлагининг олдига ишқаб арт-
ди-да, карсиллатиб чайнай бошлади. Оғзим сув
очиб кетди. Қандоқ ейди шундоқ нордон олмани!

– Опа! – деди илжайганча олма чайнаркан. – Сув обкеб қўйдим! Икки челак! Тракторни дала-га обкиргунча шериклик қилсам майлими? Ойим айт дилар.

– Раҳмат, Олимжон! – Ўнқир-чўнқир жойдан тракторни ҳайдаб борарканман, кўйлаги шўралаб кетган елкасига қоқдим. – Бари бир, далага тоза бўлмагунча трактор кирмайди.

Олимжон трактордан сакраб тушди-да, бир қўли билан ҳамон олма ғажиганча, иккинчи қўлидаги қопини боши устида пирпирак қилиб чопиб кетди. У оёқяланг югуриб борар, товонлари тош бўлиб кетганми, ердаги янтоқларни бемалол босиб сакраб-сакраб чопар, ирғишлилар эди.

Трактор қайрағоч олдига имиллаб боргунча нариги томондан Закунчининг жийрони кўринди. Отелиб келиб, дараҳт соясида тўхтади. Закунчи эгардан илдам сакраб тушиб, от жиловини қайрағочнинг пастки шохига илди. Турғанларга қараб бир нима деди: трактор шовқинидан эшитмадим. Сон-саноқсиз болалар, узун этаги ерга тегай деб турган қизалоқлар дув этиб, далага ёйилди.

Тракторни яқин олиб борсам, Закунчи далада чумолидай ўрмалаб юрган шерикчилик ишқибозларидан кўз узмай, қайрағочга суянганча папи-рос тутатиб турибди. Йўл-йўл кўйлагига орден тақиб олган. (Бултур бобом «шарбат» соглан да-ланинг ҳар гектаридан режадан икки ҳисса ортиқ қандлавлаги олингани учун Закунчи «Хурмат белгиси» ордени билан мукофотланган. Орденни қишида костюмига, ёзда кўйлагига тақиб юради.) У шовқиндан қулоғи битиб, ғаши келди шекилли, шахдам бурилиб, «ўчир» дегандек қўл силтади. Моторни ўчириб, ерга тушдим.

– Аввал йиғиб олсин, кейин тушасиз! – деди қоғонини солиб.

Хов ўшанда Алвости кўпприқда боши ёрилганидан бери у мен билан деярли гаплашмас, мабодо зарурат юзасидан мажбур бўлгандаям «сизлаб» гапираварди.

Энсам қотиб, плугларни текширган бўлдим.
Олимжон яхши бола-да! Иккита пачоқ чеълакни аллақачон сувга тўлдириб қўйибди.

Елиб-югуриб, машоқ қилаётган болалар томон юрган эдим Закунчи кинояли кулди.

– МТСдан олаётган натурангиз камлик қилдими, ўртоқ тракторчи?

Бурилиб қарадиму индамай далага кирдим. Бирпасда кун қизиб кетди. Саратон офтоби ёндираман дейди. Ер – олов, осмон – олов, қиртишлаб ўриб олингандан буғдойзордаги гувалалар – олов. Сочи олингандан одамнинг бошидек тақир далада ярим қарич дик-кайиб турган буғдой поялари ўтли нина бўлиб ёқса санчилади. Терадиган бошоқнинг ўзи йўқ. Болалар, қизалоқлар оёқ остида ўрмалаётган чумолилар оғ- зидаги донни битталаб териб олгудай. Дарров тер- лаб кетдим. Вой, Олимжон тушмагур-ей! Бирпасда ярим қопча бошоқ терибди. Қаёқдан топди бу бо- лакай?! Разм солиб қарасам, ҳарқалай у ер-бу ерда яримта-чоракта бошоқлар тўкилиб қолган экан. Мен ҳам териб, Олимжоннинг қопига сола бошла- дим. У бир қўллаб қопининг оғзидан ушлаб олган, энгашиб буқланганча шатиршутир қилиб олдинга интилади-да, иккинчи қўли билан бошоқ қолдиғи- ни териб, қопга ташлайди. Қоп икки оёғи ўртасида суд ралиб боряпти. Қарасам, ўн қадамча нарида бир эмас, учта бошоқ ётибди. Уша томонга юрган эдим. Олимжон бақириди:

– И-и! У ёқса ўтманг. Закунчи ўлдиради! Эллик метрдан ўтмайсанлар, деган. Қаранг, опа, бу ёқда- ям кўп.

Беихтиёр тұхтаб қолдим. Олимжон күп деган жойда ярим кафтча буғдой сочилиб ётган экан. Ҳовучимга олиб, пуллаб тозаладим-да, қопига солдим. Олимжоннинг қопи ярмидан ошгунча пешин бўлиб кетди. Пешонамдан дувиллаб тер оқар, кўйлагимнинг орқаси гарданимга ёпишиб ачишириди. Олимжон бўлса парво қилмайди. Гувалаларни, чақир тиканакларни ялангоёқ босиб, ердан кўз узмай, бошоқ излайди. Топиши билан шоша-пиша қопига тиқади.

– Юрақол, Олимжон, – дедим ялиниб. – Қара, қопинг тўлиб қолди. Ҳали яна терасан-ку.

У қопини орқалаганча истар-истамас орқамдан эргашди.

– Майли, ярмини уйга ташлаб келаман-да, яна тераман. Ҳали кўп-ку, а!

У икки букилиб қоп кўтариб бораётганда ҳам ердан кўз узмади. Йўлида яримта бошоқ кўринса, эринмай тўхтайди. Қопи халақит бераётгани учун ерга қўядида, бошоқ увофини илдам юлқиб олади, қопига ташлайди. Юзидан тер оқиб кетаётганига парво қилмайди.

Қайрағочга яқин келишим билан ўзимни сояга урдим. Олимжон «уф» деб қопини Закунчининг оёғи тагига қўйдида, югуриб бориб, боя ўзи тракторга сув олиб келган челакка ёпишди. Челакни кўтарса, сув тўкилиб кетишидан қўрқди шекилли, юзини пақирга ботириб, ича бошлади.

Закунчи қопни тепиб кўрди.

– Маладес! – деди кулимсираб. – Бўлдими! Бошқа термайсанми?

– Тераман. – Олимжон челакдан бошини кўтариб илжайди. Қоп-қора юзидан сув аралаш кир тер оқиб, кўйлагининг олди ҳўл бўлди. – Яна тераман.

– Маладес! – Умар закунчи қопни бир қўллаб кўтарди-да, думи билан ҳадеб пашша қўриётган жийрондан нарироққа, текисроқ жойга ағдарди. Ярим-ёрти бошоқлар, ярим ғалвирча келадиган дон тупроқ аралаш чангиди, ерга тўкилди. Закунчи бошоқ уюмини бир зум чамалаб турди-да, кафти билан чангллаб озгина бошоқни қопга қайтиб солди. Яна икки марта қўл солиб, тўхтаб қолди. Кейин, инсоф қилди шекилли, тағин бир чангл бошоқ олиб, қопга ташлади.

– Оборақол! – деди Олимжонга қараб. – ўизиллаб, уйингга ташлагин-да, қайтиб кел, хўпми? Анграйиб қолдим. Бу қандоқ бедодлик? Бу қанақа «шерикчилик» бўлди? Авваллари бир машоқдан қолган супуриндини болалар уйига олиб кетарди. Майли, уруш бўляпти, майли, замон шуни талаб қиляпти. Аммо нораста бола терган насибани, ақалли ярмини бермаслик бориб турган ноинсофлик-ку! Нима қилсан, очидан ўлсинми энди! Олимжон тўплаган бошоқнинг бешдан бириям тушмади-ку, қопга!

Олимжон ҳам ҳайратдан оғзини очиб қолган, нуқул бурнини тортар эди.

– Кам-ку! – деди қўрқа-писа.

– Нима? – Умар закунчи истехзо билан лабини бурди. – Мана! – Зарда билан энгашиб, қопга тағин бир сиқим бошоқ ташлади. – Бўлдими? Бор энди, бошимни қотирма!

Олимжон иккиланиб турди-да, секин бориб, бир қўли билан қопининг оғзини очди. Иккинчи қўли билан, худди бирор тортуб олаётгандек, уюм бўлиб ётган бошоқларни чангллади.

– Алдаманг! – деди илжайиб. Чамаси раис ҳазиллашяпти, деб хаёл қилди. – Ярмини берасиз. Ўзингиз айтгансиз! – У раисдан кўз узмай, бошоқларни чангллаб, қайта сола бошлади.

Закунчининг кўзлари таҳдидли қисилиб кетди.

– Торт қўлингни! – деди вишиллаб. Энганиб, боланинг қўлидаги қопга чанг солди.

Олимжон унинг ҳазиллашмаётганини энди тушунди. Юзида қўрқув аралаш болаларча содда қайсарлик пайдо бўлди. Икки қуллаб қопини чанглаб олди.

– Берасиз, ҳа берасиз! – деди ранги ўчиб. – Ярмини берасиз! Ўзиз айтгансиз!

– Ярми керакми сенга! – Раис этигининг қўнжига қўл суққан эди, пичоқ ялтиради. Юрагим орқага тортиб кетди. Болани пичоқлаб қўяди, деган ваҳимада чопиб яқин бордим.

– Тегманг! – дедим ялиниб. – Олимжон, қўйвор! Ташла қопингни!

Аммо Олимжон қопига маҳкам ёпишиб олган, қўйиб юборгиси келмас эди. Закунчи қопнинг оғиздан ушлаб, силтаб тортди. Олимжон қопини қулоқлаб олди. Закунчи яна тортган эди, Олимжон қопига ёпишганча тупроқда судралиб унинг оёғи остига келиб қолди. Жонҳолатда чинқириб, Закунчининг пичоқ тутган қўлига ёпишдим.

– Олимжон, қоч! – дедим чинқириб.

– Нари тур, мегажин! – Закунчи елкасини бир силкитган эди, анча нарига – янтоқлар устига бориб тушдим. Тирсагимга тикан кириб, ловуллаб ачишди.

– Ярми керакми сенга? Мана ярмиси! Мана! – Закунчи пичофини уч-тўрт силтаган эди, қоп ширшир йиртилиб кетди. Олимжоннинг қўлида қопнинг бир тутами қолди. Икки-уч бошоқ шилдираб ерга тўкилди.

Олимжон чўккалаб ўтирганча бир зум Закунчи-га ҳайратланиб қараб қолди. Ўша заҳоти алам би-лан чинқирди.

– Қопимни нима қилдинг?! – деди ерга муштлаб.
Нима қилдинг! Дадамга нима дейман? Нима қилдинг?
Боланинг сансираши алам қилиб кетди шекили-
ли, Закунчининг кўзида даҳшатли ўт чақнади. Қў-
лидаги қоп парчаларини нафрат билан улоқтириб
юборди-да, менинг тепамга келди. Қўлимга тикан
кира-кира талмовсираб ўрнимдан турарканман,
Закунчи чўнқайиб ўтирганча янтоқларни тагидан
пичоқ билан кесаётганини кўрдим. Даҳшат ичи-
да шуни пайқадимки, янтоқларнинг нами қочма-
ган, аммо тикани сарғайиб пишганларидан тан-
лаб-танлаб уч тупини кесди. Олимжон эса ҳамон
ўксиб йиғлаб, нуқул бир гапни қайтарарди. – Қо-
пимни нима қилдинг? Узи битта эди-ку...

Закунчи янтоқларни силкитиб-силкитиб Олим-
жоннинг устига бораётгандагина ниятини тушун-
дим.

– Қоч, Олимжон! – дедим бақириб. – Қоч!
Олимжон қоп парчасини юзига босиб, ҳамон
йиғлар эди. Закунчи уч ҳатлаб боланинг бошига
борди. Билагидан маҳкам чангллаб олди-да, сил-
таб турғазди.

– Мана ярмиси! – деди тишини ғижирлатиб. Ян-
тоқ шувиллади. – Мана қоп! Мана!

Олимжон оғриқдан додлаб юборди. Силтаниб За-
кунчининг қўлидан чиқмоқчи бўлди-ю, кучи етма-
ди. Боланинг офтобдан унниқиб кетган кўйлаги бир
зумда қип-қизил қонга беланди. Закунчи нима учун
суви қочмаган янтоқларни танлаганига энди ақлим
етди. Куруқ янтоқ мўрт бўлади, тез синиб кетади.

– Мана! Мана! – Закунчи ваҳшийлашиб кетган,
кўзларида қаҳрли олов ёнар, ҳар бақирганида оғ-
зидан кўпик сачрар эди. – Мана сенга қоп!

Олимжон жонҳолатда чинқирди:

– Қўйвор, эшшак – закунчи!

Закунчи «эшак» деган сўзни эшитиб баттар қутриб кетди.

– Мана! – деди кучи борича уриб. – Мана!

Дод солиб қўлига ёпишдим.

– Ўлади! Бироннинг боласини ўлдириб қўясан, ноинсоф!

– Қоч, душманнинг итвачаси! – У янтоқни қулочкашлаб юзимга туширди. Қўзимдан олов чиқиб кетгандек бўлди. Чалқанча йиқилиб тушдим.

Қўзимни очсам, Олимжон ер тишлаб ётибди. Кураги қоп-қора қонга беланганд. Икки кўзи ваҳший ҳайвонникидек қизариб кетган Закунчи боланинг тепасида ҳарсиллаб турибди. У шохлари нимтанимта бўлиб кетган янтоқларни нарига улоқтириди. Югуриб келаётган болаларнинг қий-чуви эшитилди. Қандайдир қизалоқ чинқириб юборди:

– Ўлдири! Олимжонни ўлдириб қўйди!

Закунчи шошилмай бориб, безовта типирчилаётган от жиловини қайрағоч шохидан ечди.

Чайқалиб, ўрнимдан турдим. Бўғзимдан аламли нидо отилиб чиқди:

– Имонсиз! Сенгаям боқсан бало бордир, виж-донсиз! Нораста нима гуноҳ қилди, уятсиз? Бу кунларам ўтар-кетар, жавобини берадиган кунинг келар, имонсиз!

Закунчи чирт этиб тупурди-да, отини чоптириб кетди. Юз-қўзим ловуллаб ачишаётганини унутиб, Олимжоннинг тепасига югуриб бордим. У ҳамон юзтубан ётар, дабдала бўлиб кетган кўйлаги устидан баданига санчилиб қолган сон-саноқсиз тиканлар дикайиб чиқиб турарди.

– Олимжон-он! – дедим йиғлаб. Боланинг боши-ни кўтарган эдим, лаби, ияги қоп-қорайиб кетга-нини кўриб, сесканиб тушдим. Оғзидан қон кепти! Даҳшат ичидаги кафтимни боссам, лой экан.

Чамаси, ҳали сув ичганида лабида қолган нам,
тупроққа қоришиб лой бўлган.

– Олимжон... – дедим секин. Унинг кўзи очик,
лекин бир нуқтага маъносиз тикилиб, қотиб қол-
ган эди.

Бир қўлим билан суюб ўтқазганча, иккинчи қў-
лим билан баданидаги тиканларни тера бошладим.

Кимдир челяндаги сувни олиб келиб, Олимжон-
нинг бошидан қуиди. У ҳушига келиб ингради.

– Қопим... Қопимни йиртди...

– Жон укам! Ўргилай сендан, Олимжон! – Бола-
нинг муздай юзларидан ўпдим. – Ўзим қоп бера-
ман сенга, ўнта қоп бераман. Кўзингни оч!

Арава шалдиради. Болалардан биронтаси хабар
берган шекилли, Комил табиб ҳўқиз аравадан сак-
раб тушиб, ҳаллослаб келди.

– Ўғлим! – деди инграф. – Олимжон!

...Бола похол тўшалган арава ўртасида осмон-
га тикилиб ётар, чеҳраси катта одамларникidek
осойишта, ўйчан эди. Юзимга термилиб ётди-ёт-
ди-да, сўради:

– Сизниям урдими, опа?

– Жим, жим, – дедим бошига эгилиб. – Ҳеч нима
қилмайди. Даданг табиблар-ку, мўмиё сурадилар,
тузалиб кетасан...

...Холпош хола ўлганидан бери каловланиб қол-
ган Оқсоқол шу воқеани эшитди-ю, бирдан қадди-
ни ростлади. Худди ўша қадимги Ориф оқсоқолга
айланди. Куюқ қошларини чимириб, ҳовончадек
муштини хонтахтага урди.

– Қачонгача зулм қиласи бу? Совет ҳокимиияти
борми-йўқми, ўзи?

– Сельсоветга чиқиш керак! – деди бобом. – Та-
нобини тортиб қўймаса қутуриб кетди бу Закунчи!

– Ёшинг етмишга киряптию товуқча ақлинг
йўқ! – Оқсоқол баттар хуноб бўлди. – Қўлидан нима

келарди ўша хезимчалиш Эргашни! Закунчини кўрганда эридан қўрқсан хотиндек типирчилаб қолади-ку! Иўқ, районга бораман! Ўртоқ Абдураҳмоновга йўлиқаман! Уям қулоқ солмаса каттасига бораман! Робия! Ол, давотқаламингни. Ёз, қизим! Оқсоқол менга айтиб туриб, ариза ёздириди. Иккала ўртоқ қофозни олиб Комил табибникига кетишиди. Аммо ярим кечада иккаласиям қовоқ-тумшуғи осилиб қайтиб келишди.

- Э, муллаваччаларга ўхшамай ўл! – деди Оқсоқол табибни орқасидан сўкиб. – Латта! Бола бечоранинг бадани илма-тешик бўп кетибдию қўл қўй деса кўнмайди. Бир жойдаги одаммиш. Раис бир кунмас бир кун жазосини олармиш. Ёмонлик жавобсиз қолмасмиш. Арзабозлик қилиб юриш ўзбекчиликка тўғри келмасмиш. Ўргилдим, сенга ўхшаган пайтавақулоқ ўзбекдан! Кетдик, Дума! Табиб даъвогар бўлмаса, мана, мен даъвогарман!

2. «Яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам жавобсиз қолмайди»

Бу йиғиннинг отини нима дейишни ўзим билмайман. Мажлис десам, мажлисга ўхшамайди, суд десам, судга... Умар закунчи Олимжонни сулайиб қолгунча янтоқ билан савалаган жойда – худди ўша қайраоч тагида тумонат одам тўпланди. Ўроғининг бандини қаҳрли чангллаган хотинлар, машоқ қилаётган қопини орқалаб олган болалар, олиса Дўмбиробод томонларда картошка чопиқ қилаётган, лекин аллақаердан хабар топиб, кетменини елкасига ташлаб, ҳаллослаб етиб келган қари-қартанглар...

Эрталаб пайкалда «шериклик» машоқ яна давом этди. Болакайлар, қизалоқлар қоп судраб

бошоқ қолдиқларини териб юришар, аммо кечаги даҳшатли воқеадан кейин қўрқиб қолишгани учунни, «шерикчилик»ка келган болалар оз эди. Менинг тракторим ҳамон бир чеккада турар, дала тоза бўлмагунча пайкалга киролмасдим. Закунчи отини қайрағочга боғлаб қўйиб, сояда чўнқайиб ўтирас, мен томонга қарамай папирос тутатар, даладаги болалардан кўз узмас эди. Олимжоннинг гарданига янтоқ билан савалаётган Закунчининг ваҳший ҳайвондек хириллаши, оғзидан кўпик сачратиб «мана, мана!» деб ҳайқириши ҳамон қулоғим остида жаранглар, аравада чалқанча ётганча катта одамлардек осмонга ўйчан кўз тикиб бораётган бечора бола хаёлимдан кетмас, Закунчининг башарасига қарагим келмас эди. Бир маҳал олисда арава шалдиради. Тракторни текширган бўлиб разм солсан, Закунчи сапчиб ўрнидан туриб кетди. Қамчисини ерга ташлаганча югурди. Қарасам, тупроқ йўлдан чанг кўтариб, ҳўқиз арава келяпти. Худди ўша – кеча чалажон бўлиб қолган Олимжонни олиб кетган ҳўқиз арава. Фақат бу сафар устида Комил табиб эмас, бобом билан Оқсоқол ўтирибди. Закунчи нега типирчилаб қолганини аввал тушунмадим. Бироқ арава яқинроқ келганда похол шляпасини бостириб олган одамни илғадиму ҳаммасини англадим. Оқсоқол билан бо- бом кечаси чиқиб кетганча қайтишмаган эди. Де- мак, Абдураҳмоновни бошлаб келишярти.

Закунчи чопиб бўриб, Абдураҳмоновга қўшқўллаб қўл узатди. Лекин райком секретари негадир юзини ўгирди. Оқсоқолга бир нима деди. Оқсоқол хипчин билан ҳўқизларни савалади. Закунчи арава ёнида пилдираб келаркан, ёйилиб илжайганча Абдураҳмоновга яна алланималарни гапирди. Арава шовқинида нима деганини эшитмадиму райком бу сафар ҳам юзини чир ўгирганини кўрдим.

Кўп ўтмай, арава қайрағоч соясига келиб тўхта-ди. Аввал Оқсоқол, кейин бобом сакраб тушиши. Закунчи бир қўллаб арава ёндорини чангаллаганча ғилдиракка оёқ қўяётган Абдураҳмоновнинг қўлтиғидан олаётган эди, райком қошини чимирди.

– Раҳмат... Ўзим.

У қийналиб аравадан тушди. Бўлиқ юзи бўғриқиб кетган, кўйлаги жиққа ҳўл бўлиб икки елкасига ёпишиб қолган, чаккасидаги оқ оралаган соchlаридан дув-дув тер оқар эди.

– Бир пиёла сувингиз борми, қизим? – деди ҳансираб.

– Ҳозир чой ташкил қиласиз, ўртоқ Абдураҳмонов! – Закунчи ёнимга келиб, ғазаб билан вишиллади. – Эрталабдан бери трактор атрофида ивирсисиз? Ақалли чой-пойга ҳаракат қилсангиз қўлингиз синганмиди, ўртоқ тракторчи!

– Чой керакмас! – Абдураҳмонов қайрағочга сувяниб ўтирганча сомон шляпаси билан юзини елпиди. – Бир пиёла сув бўлса...

Кечак Олимжон трактор учун олиб келган сув эсимга тушди. Хайрият, бир челак сув ҳалиям сояди турган экан. Аммо пачоқ челакдаги керосин ҳиди анқиб турган, илиб қолган сувни олиб боришга ийманар эдим.

– Бераверинг, қизим! – Абдураҳмонов шляпасини ерга ташлаб имо қилди. – Обкелинг!

Соддалигим қурсин! Челакни олиб бориб Абдураҳмоновнинг ўнг қўлига тутқазмоқчи бўпман. У тирсагидан узилиб кетган, бир парча гўштдек қизарип турган тўмтоқ билагини орқага тортиб, чап қўлинни челак бандига чўзди. Закунчи чаққонлик билан пақирни қўш-қўллаб чангаллаган эди, ҳансираб, яна қошини чимирди:

– Керакмас! – У чап қўллаб челакни қучоқлаган кўйи оғзига олиб борди. Сув шариллаб, кўйлаги-нинг олдига оқиб тушди.

– Раҳмат, қизим! – деди мулойим жилмайиб. – Ширин сув экан...

– Ўртоқ Абдураҳмонов... – Закунчи нарироқда турган Оқсоқол билан бобомга адоватли қараш қилди-да, илжайиб бидиллади. – Мана, иккинчи марта машоқ қиляпмиз. Ҳарна фронта ёрдам. Биттаям дон қолмасин деб...

– Кўриб турибман! – деди Абдураҳмонов унинг гапини кесиб. – Ишларингиз жуда зўр!

Закунчи унинг овозидаги яширин ғазабни сезди. Ранги қув ўчиб атрофга аланглади. Мен ҳам ўгирилиб қарадиму атрофимизни ҳалқадек ўраб олган одамларни кўриб ҳайрон қолдим.

Ажаб, бир зумда қаёқдан тўпланди. Қаёқдан келди шунча оломон? Болалар, хотинлар, чоллар?.. Ҳалқа борган сайн зичлашиб, торайиб борар, гўё бутун колхоз шу ерга, қайрағоч тагига кўчиб келгандек эди!

Абдураҳмонов чап қўллаб ерга таянганча ўрнидан турди. Одамларга бир-бир қараб чиқди.

– Ўртоқлар... – деди осойишта оҳангда. Қизиқ, энди у бояги толиққан, хаста кишига ўхшамас, овози ўқтам, ишончли эди. – Нима бўляпти ўзи «Қизил деҳқон»да? Ахир сизларнинг хўжалик райондаги энг илғор колхоз-ку!

– Мумкинми? – Умар закунчи лип этиб ўртага чиқди. – Ўртоқ Абдураҳмонов! – деди жарангдор овозда. – Эртанги картошкани йиғиб бўлдик. Буғдойниям юз йигирма процент...

– Шошманг! – Абдураҳмонов ягона чап қўлини силкитди. – Ҳаммасини биламиз. Планларни ўринияпсиз. Шунинг учун ҳам «Қизил деҳқон»га вакил юбориш шарт эмас, деб ўйлардик. Энди билсан,

хато қилган эканмиз. Түфри, замон оғир. Ҳаммага-ям оғир. Режани бажарыш керак. Аммо зулм ҳисобига эмас.

Закунчининг ранги гезариб кетди.

– Қанақа зулм? – деди лаби титраб. – Мана, одамларнинг ўзи гапирсинг.

– Райкомнинг ниятиям шу... – Абдураҳмонов «сен жим тур» дегандек имо қилди. – Қани, одамлардан эшитайлик.

Оғир сукунат чўқди. Ҳеч кимдан садо чиқмас, осмонда тўрғай фарёд солар, аллақаерда чигиртка нола чекар эди. Закунчи ҳаммага бир-бир қараб чиқар, «Биттанг гапирсанг тилингни суғуриб оламан», дегандек тишини ғижирлатар эди.

– Оқсоқол... – Абдураҳмонов арава ёндорига сунянганча нос шишасини кафтида айлантираётган Ориф оқсоқолга юзланди. – Айтинг, гапингизни.

– Гапим шуки... – Оқсоқол носини жаҳл билан тупурди. – Ўртоқ Ҳажайип жа оширворди! Амир Олимхон бўлсаям жойини билиб ўтирсин! Тўфрими, Дума!

– Тўфри! – Бобом ўртага чиқиб, асабийлик билан қўлини пахса қилди. – Майли, юмуш буюрсинг! Ишни сўрасин. Локин...

– Ҳўв, Оқпошшонинг думаси! – Умар закунчи истеҳзо билан лабини бурди. – Бизлар жанг қиляпмиз! Фронт орқасида жанг қиляпмиз. Нима энди, бошимда кўтариб юришим керакми, ҳаммангни!

– Менимас! – Бобом жазаваси тутиб яна қўлини пахса қилаётган эди, Абдураҳмоновнинг босиқ овозини эшитиб жимиб қолди.

– Оқпошшонинг нима алоқаси бор? – Абдураҳмонов Закунчига юзланди. – Нима, Ҳусан ака меҳнатдан бўйин товляяптими! Алдам-қалдам иш қиляптими?

Закунчи эсанкираб қолди. Лекин дарров ўзини қўлга олди.

– Ўртоқ Абдураҳмонов, – деди лаби бурилиб. – У ёқда планни талаб қиласиз... Бу ёқда... Ўзингиз биласиз, бу ер ҳам фронт...

– Фронт денг! – Абдураҳмоновнинг товуши бирдан ўзгарди. Қаҳрли тус олди. – Она сути оғзидан кетмаган болалар билан жанг қилиб ётибман денг! Табибининг ўғлини нима қилдингиз?

– Мен... мен... – Закунчи бирдан бўшашди. – Тартиб бўлсин деб... – У ингичка мўйлови титраганча яна қаддини ростлади. – Ўртоқ Абдураҳмонов! – деди овози қатъийлашиб. – Мен нима қилсам, жангчиларимизга мадад бўлсин деб қиляпман! Доҳиймиз айтгандек...

– Яхши! – Абдураҳмоновнинг товуши Закунчиникидан ҳам қатъийроқ жаранглаб кетди. – Лекин ким сизга рухсат берди, ёш болани майиб қилишга! Шунда кутилмаган иш бўлди. Ўроқлар, паншахалар, кетмонлар офтобда таҳдидли ярақлаб кетди. Ҳатто болалар ҳам қопини боши устида баланд кўтариб чувиллашди:

– Жонимиздан тўйдик!

– Керакмас!

– Колхозда ё Закунчи турсин, ё биз!

Тинч оқсан сув тўғонни бузса ёмон бўларкан.

Одамлар гувиллаб олдинга ташланди. Қўйиб берса ҳозирнинг ўзида Закунчини қийма-қийма қилиб ташлагудек важоҳатда эди. Шу пайт узун кўйлагининг этаги ерга тегиб турган хотин отилиб чиқиб, Абдураҳмоновнинг оёғи остига тиз чўқди, Аввалига танимабман. Қарасам, Лазакат хола: соchlари ёйилган, юзи қаҳрли.

– Жон укам! – деди титраб. – Ўргилай сиздан, укам! Ҳақиқат қилинг. Бир боламдан айрилдим!

Очилимдан жудо бўлдим. – У йиғлаб юборди, бошидан оқариб кетган гармдоринусха рўмолини юлқиб олиб, нарироқда кўзи олайиб турган Закунчига улоқтириди. – Рўмолинг бошингда қолсин! Битта боламни немис ўлдирди. Иккинчиси манави немиснинг қўлида ўлсинми энди. Нораста болани шунчалик урасанми, диёнатсиз!

– Опа! – Абдураҳмонов бир қўллаб Лазакат холанинг қаддини ростламоқчи эди, кучи етмади. – Хўжаев! – деди ғазаб билан. – Эшитяпсизми бу гапларни! Фашистдан нима фарқингиз бор!

Ўроқлар, паншахалар, кетмонлар баттарроқ таҳдид билан ярақлади. Оломон ув солиб юборди:

– Йўқол!

– Даф бўйл, Закунчи!

– Керакмас бизга бунаقا раис!

Умар закунчи серрайиб турар, аммо энди боягидек эсанкирамас, юзи қаҳрли, қатъий тусга кирган эди.

– Ўртоқ Абдураҳмонов! – деди чертиб-чертеб. – Мен ҳарбий замон талаби бўйича иш қилдим. Бундан кейин ҳам законний...

– Бас! – Абдураҳмоновнинг бўлиқ юзи қизариб, осоишта боқувчи кўзлари ғазабдан қисилиб кетди. – Ҳеч ким сизга халқни давлатга қарши қўйгин деган эмас!

Халойиқ тағин жунбишга келди. Яна ўша ҳайқириқлар янгради:

– Кетсин!

– Кетмонини олиб кетсин, Закунчи.

– Тўрт томони катта кўча!

Оқсоқолнинг овози ҳаммадан кучли гумбурлади:

– Сиз нима дейсиз, табиб? Айтинг гапингизни.

Бобом Комил табибининг билагидан чангллаб, Абдураҳмоновга рўпара қилди.

- Гапириңг, табиб!

Табиб бир зум үйланиб турди-да, хүрсинди.

- Мен нима дейман? – деди секин. – Ҳамма гапни айтиб бўлишди-ку. Бу дунё қайтар дунё. Яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам жавобсиз қолмайди. Ўзини билган одам учун эл назаридан қолишдан ортиқ жазо борми?

У ингичка мўйлови титраб турган Закунчига жирканиб бир қарадио нари кетди.

- Эшитдингиз-а, ўртоқ Хўжаев? – Абдураҳмонов елкаси оша ҳамон ғўдайиб турган Закунчига юзланди. – Тушунарлимни энди?

- Яхши! – Закунчи шаҳт билан қаддини ростлади. – Бундан чиқди ҳамма яхши – мен ёмонман. Колхознинг қаддини кўтартганим – ёлғон. Етти йил эшакдек ишлаганим – ёлғон!.. Ўзим оч юриб топган-тутганимни фронтга жўнатганим – ёлғон! Гектаридан тонналаб лавлаги олганим – ёлғон! Мана бу орденга, – у энтикиб, кўйлагига тақилган, офтобда ярақлаб турган орденни чангаллади, – мана шу орденга сиз қўл қўйганингиз ҳам ёлғон.

- Тўғри, мен қўл қўйганман. – Абдураҳмонов афсусланиб бош чайқади. – Ўша орденга... – деди ҳар сўзини чертиб, – «Хурмат белгиси» деб ёзиб қўйибди. Биз сизни хурмат қиласдик. Лекин эшитиб қўйинг: халқ ҳурмат қилмаган одамни биз ҳам хурмат қилмаймиз.

- Мен... – Закунчи нимадир демоқчи эди Оқсоқолнинг гулдираган овози унинг гапини кесди.

- Менга қара. Ҳажайип! Агар Дума етти қишлоқнинг ҳожатхонасини кавлаб «шарбат» оқизмаса, орденни тушингда кўрардинг. У ёғини сўрасанг, орден Думаники бўлиши керак эди.

- Ана! – Закунчи асабийлик билан қаҳ-қаҳ уриб кулди. – Мана энди асл мақсадга кўчдинг, Оқсоқол!

Раисликдан тушибсанки, аламинг ичингда эди.

Олақол, мансабингни! – У райкомга ўгирилиб изтироб билан ҳайқирди. – Олиб беринг шунга раисликни! Ўзим ҳам бунақа ит ётиш, мирза туришдан чарчадим. Юборинг! Передовойга юборинг мени!

Абдураҳмонов ягона қўлини беписанд силкиди.

– Хотиржам бўлинг, ўртоқ Ҳўжаев! Қаёққа юбо-ришни райком бюроси ҳал қиласди. Аммо янги раис сайлашни халқнинг ўзига қўйиб берамиз.

Ўша заҳоти яна гувиллаган садо саратон ҳавосини титратди: – Оқсоқол! – Оқсоқол раис бўлсин! – Бошқаси керакмас! Ориф оқсоқол тўсатдан эсанкираб қолди. – Мен... мен... – деди довдирааб. Худди бирор ҳозироқ раислик курсисига ўтқизиб қўяётгандек орқага тисарилди. – Ўртоқ Абдураҳмонов... – деди ялиниб. – Наҳот мен... раис бўламан деб. Илти- мос... – У икки қўлини баланд қўтариб ҳайқирди. – Халойик! Қисқа ўйлама! Эрта-индин уруш би- тади. Колхозлар бошқача бўлиб кетади. Мен энди – ўтдим. Мошинани биладиган... – Оқсоқол атро- фга аланг-жаланг қаради-да, бирдан юзи ёриш- ди. – Яхши раис керакми? Мана! Мана! – У бобом- нинг ёнида турган Башор опанинг қўлидан тутиб, ўртага олиб чиқди. – Мана ҳақиқий раис! Ҳалол, меҳнаткаш. Мошинани...

Энди Башор опа довдирааб қолди.

– Йўқ! – деди кескин бош чайқаб. Оқсоқолнинг каттакон кафтини қўш қўллаб чангллаганча илтижо қилди: – Оқсоқол, барака топинг. Йўқ де-манг. Нима юмушингиз бўлса...

Одамлар тағин бараварига гувиллади:

– Тўғри!
– Башоратхон рост айтяпти.

– Оқсоқол!
– Нега таранг қиласан! – Бобом Оқсоқолга рўпа-
ра бўлиб бўйини чўзди. – Қачондан бошлаб эл-
юртнинг сўзини ерда қолдирадиган бўлдинг!

Оқсоқол нима дейишини билмай қолган, одам-
лар ҳамон гувиллар, Абдураҳмонов эса мамнун
жилмайиб турарди.

Умар закунчи «томошанг бошингда қолсин» де-
гандек шахт билан даврадан чиқди-ю, қайрағоч
танасиға боғланган жийроннинг жиловини титроқ
қўллари билан ечди. Қайтиб келиб, ерда, Абдураҳ-
моновнинг оёғи остида ётган қамчинни юлқиб
олиб от томонга югурди. Бойлоқдан бўшаган от,
эгаси яқин бориши билан, қўрқдими, бегонасира-
дими, тўсатдан шаталоқ отиб, машоқ қилинаётган
буғдойзорга югурди.

– Тўхта! – Закунчи ҳам илтижо, ҳам ғазаб билан
ҳайқирди. – Тўхта, Қоракўз!

Лекин жийрон қайрилиб ҳам қарамади. Қизғиш
ёллари, гажак бўлган думи ёз қуёшида товланган-
ча югуриб кетди. Закунчи қамчисини боши устида
баланд кўтариб, жийрон кетидан чопиб бораркан,
алам билан чинқирди:

– Қоракўз! Тўхта!

Қайрағочга суюниб турган Раъно келинойимга
энди кўзим тушди. Сочини бошига чамбарак қи-
либ олган, қўлида дафтар бор эди.

У жийрон кетидан чопиб бораётган Закунчидан
кўз узмас, дафтар тутган қўллари титрар эди. На-
заримда кўзи жиққа ёшга тўлгандек бўлди.

3. Устун йиқилса, устун зил кетади

Одамларнинг баҳтига куз яхши келди. Картошка, сабзиларни йиғиб олгунимизча ҳаво туриб берди. Тўғри, октябрнинг бошларида бир-икки дафъа ёмғир ёғди-ю, ҳаво яна жўнашиб кетди. Фақат кеч кузга бориб, уч кун эзиб ёмғир ёғди. Эрталаблари қуюқ туман тушадиган бўлди. Офтоб кўтарилиши билан қуёш чараклаб кетади. Аммо кун ботмасидан тағин ер-кўкни туман ўраб олади.

Колхоз ҳамма планни бажариб бўлган, ер музлаб қолмасидан шудгордан қутулиб олишга уринардик. Қанд лавлаги бу йил ҳам яхши бўлди. Оқсоқолнинг маслаҳати билан разъезд яқинида лавлагини қабул қилиб оладиган янги омбор қурилди. Янгийўлдаги завод одамини жўнатади-ю, лавлагини шундоқ омборнинг ўзидан олиб кетаверади.

Халқ Оқсоқолнинг раислигини қўмсаб қолган эканми, нима иш чиқса чиппа ёпишади. Закунчи пайтидаги уриш-сўкишлар йўқ. Қизик, ҳеч ким Закунчини эсламайди ҳам. Гўё бу дунёда Умар закунчи деган кимса ҳеч қачон бўлмагандек. Тўғри, аввалига ҳар хил мишмишлар тарқалди. «Закунчини райкомда моховга ошна қилишибди», «Закунчини урушга жўнатишмоқчи экан, тоғаси ўртага тушиб олиб қолганмиш...», «Закунчи молияга ишга ўтганмиш, налугчи бўлиб олганмиш...» Аммо у «Қизил деҳқон» тарафларда қорасини кўрсатмади. Шу-шу одамларнинг эсидан чиқиб кетди. Оқсоқол унинг данғиллама уйини Ленинград қамалидан чиқиб келган оиласаларга берди. Назаримда фақат битта одам – Раъно келинойим ҳалиям Закунчини эслайди. Шу уч-тўрт ой ичida озиб-тўзиб кетди...

Кўтармадаги охирги пайкални ҳам қазиб бўлдик. Кунботар палласи туман қуюқлашиб, одам

одамни танимайдиган бўлиб қолганида аравани тўлдириб омборга жўнатдик.

Оқсоқол тўрт аянчли ғийқиллаганча лойга бо-та-бота имиллаб кетаётган тўрт ғилдиракли ҳўкиз арава ортидан қичқириб қолди:

- Омбордагиларга айт, Олимжон! Тезроқ тушириб, олишсин. Кейин дарров изингга қайт, уқдингми?

Туманлик орасидан Олимжоннинг ингичка ово-зи янгради:

- Дарров келаман. Чу, жонивор! Қандоқ яхши-я, бу бола! Ўшанда - Закунчи қиш- лоқдан бадарға қилинган куни ҳолидан хабар ол- гани борганимда болани кўриб қўрқиб кетувдим. Тикан кирган жойлар маддалаб яра бўлиб кетган экан. Йўқ, ҳайтовур Комил табиб дори-дармон қи- либ, оёқقا турғазди. Олимжон яна ишга киришиб кетди. Тағин ўша-ўша: мактабдан қайтади-ю, да- лага югуради. Ҳозир аравакашлик қиляпти. Эрта- дан ер ҳайдашга тушсак, тракторга сув ташийди.

Одамлар туманлик орасидан шарпадек сирғалиб чиқиб, аравага сиғмай қолган беш-олти замбил лавлаги уюми олдида турган Оқсоқолнинг атрофига тўпланишди. Туман билан қўшилиб, со-вуқ ҳам тушган, кунбўйи замбил кўтарганим учун биқинимга яна оғриқ турган, бўғилиб кетаётганга ўхшардим.

Оқсоқол атрофини ҳалқадек ўраб турган одамларга ҳайқирди:

- Болали хотинларга жувоб. Эркаклар қолсин, яна жиндай иш бор.

- Биз-де, ўша эркак, Оқсоқол! - Парча опа туманлик орасида дўриллади. - Хизмат бўлса этвуринг!

Оқсоқол мамнун кулди:

– Тұғри, сен, ўнта әркакни қочиrasан.

Туманликда ивирсиган шарпалар секин-секин ғойиб бўлди. Оқсоқол менга кўзи тушиб жеркиб берди:

– Сен нега анграйиб турибсан, бор, онангга боқиш!

Совуқдан муштдеккина бўлиб жунжикиб турган бобом яқин келди.

– Кўявур, Робия мен билан кетади.

Оқсоқол маъқул, дегандек бош ирғади. Кетмон дастасидан ушлаб дийдира бтурган Комил табиби ни кўриб раҳми келди шекилли, овози юмшади.

– Сизам борақолинг, Комилбой.

– Йўғ-е! – Туман орасида табибнинг юзини аниқ кўрмасам ҳам, хижолат чекиб илжайганини пай-қадим. – Унақа демант, Оқсоқол.

– Бўлмаса гап бундоқ... – Оқсоқол ёнида қолган, беш-олти одамга бир-бир қараб чиқди. – Яна озги на ғайрат қиласиз. Пайкални қадамлаб айланиб чиқамиз. Яримта-юримта лавлаги қолиб кетган бўлсаям териб олайлик, барака топгурлар. Завод қараб туриди. Ҳозир арава қайтади. – Ўзи биринчи бўлиб пайкалга кириб кетаркан, таъкидлади. – Бир бўлак ҳам қолмасин. Эртага трактор тушади.

«Бир бўлак ҳам қолмасин» деб айтишга осон. Туман бўлса, қоронғи тушиб қолган бўлса! Лавлаги бўлагини гуваладан ажратиб бўлармиди?

Ўнимда пишиллаб келаётган Парча опа йўлини ўргатди.

– Кўлиз билан чангаллаб нима қиласиз, Роби?

Тепиб кўринг, ўзи билинади.

Тўғри айтган экан! Каттароқ кесакни тепиб кўрасиз: этик учига юншоқ уннаса ёмғирда ивиган гувала бўлади, қаттиқроқ тегса – лавлаги! Аммо қаттиқроқ уннайдиган лавлаги қолдигининг

ўзи йўқ. Чорак замбил лавлаги тергунимизча анча вақт ўтди. Ҳамма ёқни зулмат қоплаган, совуқ тушганига қарамай, терлаб кетгандим. Қуюқ ту-ман одамни бўғишини энди билдим. Парча опа билан икковлашиб замбилни хирмонга олиб чиққанимизда алламаҳал бўлган эди. Осмонда, кунботар томонда кўр одамнинг кўзидек хира ой туманлик орасида сарғайиб турар, аммо атрофни ёритиш ўрнига ғашга тегарди.

Бобом билан Оқсоқол сирғана-сирғана замбил кўтариб яқин келишди. Замбил тагида ётган лавлаги бўлакларини хирмонга ағдаришиди.

– Сениям суробинг тўғри бўлди-а, ўртоқ! – Оқсоқол бобомнинг елкасига шапатилаб эркалади. – Дамингни ол... – Сават замбилни тўнкариб ўтириди-да, ёнидан жой кўрсатди. – Ўтири, носингдан ол. – Узимам айтувдим, нечук бу меҳрибон бўпқолди, деб! – Бобом тўнфиллади. – Шу одатинг қачон қолади-а? Ўзингникини чексанг ўласанми?

– Меникини ишқори кўп экан. Оғзимни ўйиб юборди.

– Бўпти! – Бобом лойга беланган узун камзулининг чўнтағидан носқовоғини чиқарди. – Алмашамиз.

Оқсоқол қоронғида ҳе-ҳелаб кулди.

– Кўй, ўртоқ! Тилинг ўйилиб, кампирингдан ба-лога қолиб юрмай.

«Хазончинак» қилинган лавлагининг чўғи кўп эмас эди. Одамлар чекка-чеккадан чиқиб келиб, тағин хирмон атрофида тўпланишди.

– Тайиб, сиз кетвуйинг! – Оқсоқол оғзида нос борлиги учун тили яхши айланмай буюрди. – Ҳаммайлага жувоб.

– Лавлагини ким ортади? – деди Парча опа дўриллаб.

– Ўзивуззи қўлившуз йўқми? – Оқсоқол тилаб олган носини роҳат қилиб чеколмаганига жаҳли

чиқди шекилли, ерга тупириб, кафтининг орқаси билан мўйловини артди. – Бор дегандан кейин боравермайсанми!

Атрофни шарпадек ўраб турган одамлар бир зумда ғойиб бўлишди. Жимлик чўкди. Қуюқ туман баттар исканжага олиб бўғаётганга ўхшар, биқиним симиллаб оғрир эди.

– Менга қара! – деди бобом хавотирли оҳангда.
– Олимжондан дарак йўқ-ку!

Оқсоқол ҳам боядан бери шуни ўйлаб ўтирган экан шекилли, ўрнидан туриб кетди.

– Юр, ўзимиз бора қолайлик.

Қаторлашиб йўлга чиқдик. Оёқ остида лой пилчиллади. Оқсоқол қаддини ғоз тутиб боряпти. Бобом унинг қадамига етолмай пилдираиди. Мен ҳам тезроқ юришга ҳаракат қиласман. Унга сайин биқиним санчиб-санчиб қўяди... Хазоннинг аччиқ ҳиди анқиб турган ёнғоқзорга кирганимизда зулмат янаем қуюқлашиб кетгандек бўлди.

– Дума! – деди Оқсоқол орзумандлик билан. – Қор тушса Тоҳиримни тўй қиласман. Потма айтди: ота, неварангизни суннат қилмаймизми, деди. Тўғри айтади... Бир тўй қилайки. – У жимиб қолди-да, қўшиб қўйди. – Беш-олти йил ўтсин, қарабсанки, Ойпопукни узатамиз. Чевара кўраман, а лаббай?

– Мана бу – бошқа гап! – Бобом дадилланиб шанғиллади. – Айтмовмидим, ҳеч кимдан кўрмаганингни мана шу Потмадан кўрасан деб. Қиздан афзал-да, келининг.

Икковлари сукутга чўмишди. Билдимки, Оқсоқол Фотима келин ҳақида гап бошланиши билан Зухра келинни эслади... Олд томонда Алвости кўпrikнинг шовуллаши эшитила бошлади. Оқсоқолнинг юраги сиқилди шекилли, яна шанғиллади:

– Кимсандан хабар йўқми?

Юрагим бир қалқиб кетди. Уч йил бўляпти.
Кимсан акамдан дарак йўқ. Бу ҳандоқ азоб?! На
тирик деб қувонолмасак, на... Йўқ, биламан. Ким-
сан акам тирик!

– Ҳайронман... – Бобом хўрсинди. – Тирик бўлса
шу кунгача дараги...

– Э, ўле! – Оқсоқол жаҳл билан бақириб берди.
– Шунча ёшга кирибсан-ку товуқча ақлинг йўқ...

– Нима бўпти менга? – деди бобом унинг гапини
кесиб. – Қолаверса, сенинг йилинг ҳам – товуқ!

– Хўш, нима қипти, товуқ бўлса? – Оқсоқол энг
муҳим масалани талашгандек тажанглик билан
ҳайқирди. – Биламан, иккаламизнинг мучалимиз
бир. Аммо онангни қорнида ётган тўққиз ойниям
ҳисоблаш керакми – керак. Бундан ташқари мучал-
линг икки марта айланганида бир ёш қўшиладими
– қўшилади! Тушундингми, саводсиз?

– Бўлса бордир... – Бобом яна уф тортди. – Ле-
кин Кимсаним...

– Яна гапиради-я! – Оқсоқол баттар тажанг-
лашиб кетди. – Ҳеч радио эшитасанми, пакана!
Бизниклиар Булғорияни озод қилди. Ўшаларнинг
иҷидаям ўзимизнинг партизан болалар бор экан.
Мени айтди дерсан. Кимсан булғор партизанлари-
га қўшилиб кетган.

Кўнглим ёришди. Оқсоқол рост айтяпти. Ким-
сан акам Болгария партизанлари орасида юриб-
ди. Шунинг учун хат ёзмаган. Эрта-индин дараги
чиқади. Булғория озод бўлдику.

Хаёл суриб кетаётган эканман, бир маҳал Оқ-
соқолнинг хавотирли хитобидан чўчиб тушдим.

– Анави нима, Дума?

Оқсоқол қўли билан кўрсатган томонга қаради-
му Алвости кўприқдан эллик қадамча нарида, те-
мирийўл устида шарпадек қорайиб турган нарсага
кўзим тушди.

– Вагонми? – деди бобом дудмал қилиб.
Үша томондан, туманлик орасидан асабий, ин-
гичка овоз эшитилди:

– Чу! Чу!
– Ие, арава-ку! – Оқсоқол ўша томонга югурап-
кан, йўл-йўлакай койинди. – Ҳа бола-я! Катта йўл-
дан юрмасдан...

Лойда сирғангандан мен ҳам чопиб кетдим.
Оқсоқол тўғри айтади, Олимжон болалик қил-
ган. Катта кўчадан айланиб юрмаслик учун, ара-
вани эски йўлдан солган. Тўғри, бу йўл яқин: ом-
бор рўпарасидан чиқади. Аммо лойда арава ботиб
қолган бўлса...

Туманлик орасида Олимжоннинг йиғламсира-
ган овози яна янгради:

– Чу! Чу!
Яқин боришимиз билан юрагим орқага тортиб
кетди: лавлаги тўла арава темирйўлга кўндаланг
туриб қолган, Олимжон нуқул ҳўқизларни хипчин
билан савалар эди. Хаёлимга келган ўйдан ўзим
сесканиб кетдим: «Поезд келиб қолса-чи!»

Оқсоқол югуриб бориб ҳўқизнинг тасмасини
chanгаллади.

– Катта йўл қуриб қолганмиди, бадбаҳт!

Олимжон анчадан бери ҳўқизларни тортқилай-
вериб чарчаган, қўрқиб кетган бўлса керак, йиғлаб
юборди:

– Ман билмадим... Пешиндаям шу ердан...

– Э, шу ердан ўтмай... – Оқсоқол бобомга ҳай-
қирди. – Орқага ўт, Дума. Ҳамманг орқага ўт... – У
тасма жиловини куч билан тортди. – Чу жонивор!
Бобом, Олимжон, мен – учовлашиб, арава орқа-
сидан итара бошладик. Арава қилт этмас, олдин-ги
иккита ғилдирак темир йўлнинг нариги изига, орқа
ғилдираклар бериги изига тақалиб, михланиб

қолган, ҳўқизлар ҳарчанд чирангани билан арава жойидан жилмас эди.

– Юр-е, ҳаром ўлгур! – Оқсоқол ғазаб билан ҳўқизлардан бирининг қорнига тепди. Ҳўқизлар яна бир талпинган эди, арава тагида алланима қарсиллади.

– Ўқ синдими, нима бало! – Оқсоқолнинг ҳа-яжонли хитобидан қўрқиб кетдим. Оқсоқол лип этиб, арава тагига шўнғиди. Кўп ўтмай эмаклаб чиқиб, орқага ўтди. – Ҳаммаси жойида! – деди жонланиб. – Қани, қўтардик! Куч борми ўзи!

Тўртовлашиб арава орқасидан кўтара бошладик.

– Чу, ҳаром ўлгур! – деди Оқсоқол чираниб.

Орқа ғилдираклар из устига чиқдию сирғаниб яна қайтиб тушди.

– Торт! – Оқсоқол қоронғида кўзини ола-кула қилиб менга ўшқирди. – Ҳўқизни торт дейман! Югуриб олдинга ўтдим. Қарасам, ҳўқизлардан биттаси бемалол чўккалаб, шағал устида ётибди. Ҳамма ёқни туманли зулмат қоплаган бўлса ҳам ҳўқизнинг оғзидан тили чиқиб кетганини, лабидан сўлак оқаётганини кўрдим. Чинқириб юбордим:

– Бобожон! Ҳўқиз ўляпти!

Оқсоқол бўралаб сўкинганча чопиб келди.

– Менга деса ҳаром ўлмайдими! Поезд кепқолади ҳозир!

– Посирани кес! – арава орқасидан бобом бақирди. – Кес дейман!

Оқсоқол этигининг қўнжига қўл суқиб, пичоғини суғуриб олди. Бўйинчага боғланган тасмаларни ширтиллатиб кесиб ташлади. Шериги чўккалаб қолганида бўйни бир томонга қийшайиб кетган ола ҳўқиз лапанглаб нари кетди. Оқсоқол иккинчи ҳўқизнинг шохидан ушлаб торта бошлади.

– Тур, ҳаром ўлгур! Тур!

– Поезд! – Орқадан Олимжоннинг ҳаяжонли ҳайқириғи эшитилди. – Поезд келяпти!

Бурилиб қарадиму Алвости кўприк томонда ло- вуллаб яқинлашаётган учта чироқни кўриб қўрқиб кетдим.

– Дума! – Оқсоқол харсиллаб ҳўқизни яна теп- ди. – Дума! Поездда аскар болалар бор. Биламан! Ярадорлар бор.

Эсанкираб қолган бобом арава орқасида туриб ингичка овозда чинқирди:

– Нима қилай?

– Бу ёқса кел, аҳмоқ! Чоп!

Жонҳолатда ҳўқизнинг қулоғига ёпишдим.

Ростдан ҳам поезд фронтдан ярадор йигитларни олиб келаётган бўлсачи! Вагонда Кимсан акам ҳам бўлса-чи!

Оқсоқолга қўшилиб бақирдим:

– Чу, ҳаром ўлгур, чу!

Орқа томонда Олимжон йиғламсираб чинқирди:

– Тезроқ! Дума бува, тезроқ боринг!

Бобом етиб келганида чўқкалаб ётган ҳўқиз ту- риб кетган эди.

– Олимжоннинг ёнига ўт, Роби! Югуриб арава орқасига ўтдим. – Мен нима қилай, опа? – деди Олимжон титраб. Нариги томондан Оқсоқолнинг асабий бақирга-

ни қулоғимга кирди.

– Шотини кўтар, Дума! Шотини.

Туманлик қўйнида ёриб чиққан нур самовар дудбуронидан отилаётган оловдек ловуллаб, тез- лик билан бостириб келарди. Бобом билан Оқсоқол аравани лайлак қилиб кўтаришди шекилли, усти- мизга лавлагилар ёғила бошлади. Яқин келиб қол- ган паровоз сурон солиб гудоқ чалди. Чироқ ёруғи-

да лайлак бўлиб бошимдан босиб тушаётган аравани кўрдиму даҳшат ичида чинқириб юбордим:
– Олимжон, қоч!

Кўзимни очсам, қоп-қора зулмат ичида ётибман.
Атроф жимжит. Олисда – разъезд томонда узоқлаб бораётган поезд ғилдиракларининг бўғиқ гулдираши эшитиларди. Пастда Алвости кўприк шовуллайди.
Ўрнимдан турмоқчи эдим, биқинимга санчиқ туриб, чўккалақ қолдим. Тиззам тошга урилган шекилли, қаттиқ оғриб, кўнглим беҳузур бўлди. Уч-тўрт қадам нарида ёнбошлаб ётган аравани энди кўрдим. Араванинг ғилдираклари ҳамон секин-секин айланиб турар, нолали ғийқиллар эди.

Тепамда ҳансираган нафас эшитилди.

– Опажон! – Олимжон қўлимдан тортди.

Оғриқни унутиб, сапчиб турдим. Оёқ остида сочилиб ётган лавлагиларга қоқилиб, сурилиб, темир йўл устига чиқдик. Юз қадамча нарида омбор чироқлари хира милтираб турад, берироқда туманлик орасида соядек иккита ҳўқиз кўринар эди.

– Бобожон! – Оқсоқланганча энтикиб, ўша томонга югурдим. – Бобожон, қаёқдасилар?

Чопиб борарканман, ёнбош томонда Олимжоннинг бақиргани қулоғимга кирди.

– Опа! Бу ёққа келинг, опа! – деди йиғламсираб.
– Туринг, Оқсоқол бува!

Етиб борганимда Оқсоқол бошини чангллаганча чўккалақ ўтирад, ҳансираб нафас оларди.

– Мени қўй... – деди энтикиб. – Думага қара... –
У каловланиб ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, яна чўккалақ қолди. – Борсанг-чи, – деди инграб.

Эс-хушимни йўқотиб, тағин чопиб кетдим.

Пастда, чап томонда ожиз инграш эшитилди.

Лойга ботиб, аллақандай дарахт тагига тушиб бордим. Бобом кўлмақда чалқанча ётар, инграпар эди.

– Бобожон! – Кўксимдан йиғи аралаш нидо оти-
либ чиқди. – Туринг...

Аввал Олимжон, кейин гандиралагудек бўлиб,
Оқсоқол етиб келди. Кўлмакка ўтирганча бобом-
нинг бошини тиззасига олди.

– Кўзингни оч, ўртоқ! – деди бобомнинг юзини си-
лаб. – Мана... Бўлди... ҳозир... Ҳаммаси яхши бўлади.
Бобом энтиқди.

– Мен... ўламан...

– Унақа дема, ўртоқ! – Оқсоқол овози титраб, ялин-
ди. Нос чекасанми? Мана ҳозир... – У бир қўллаб бо-
бомнинг пешонасини силағанча, иккинчи қўли тит-
раб шимининг чўнтагини титкилай бошлади.

– Кимсанимни кўролмадим... – Бобом гапирмоқ-
чи эди, оғзидан қон оқиб, хириллаб қолди.

– Жон ўртоқ... Унақа қилма... – Оқсоқол эгилиб,
бобомнинг юзига юзини қўйди. – Ўзинг айтган-
сан-ку, бирга келганмиз, бирга кетамиз.

Билмадим, туман тарқалдими, ой чиқдими, бо-
бомнинг юзи ёришгандек бўлди. Сесканиб кетдим.
Ҳали қоронғида кўрмаган эканман. Бобом боша-
ланг, юзини таниб бўлмас, кийимлари пора-пора
бўлиб кетган, ҳамма ёғи лой аралаш қонга белан-
ган эди.

– Чопсанг-чи! – Оқсоқол титраб-қақшаб Олим-
жонга буюрди. – Югар, отангни чақир!

Олимжон сапчиб туриб, темир йўл томонга чо-
пиб кетди.

– Ўғлимни кўролмадим... – деди бобом шивир-
лаб. – Келса... Ўзинг... Кимсан... – У ёғини айтол-
мади. Тўсатдан кўкраги босқондек қаттиқ-қаттиқ
кўтарилиб туша бошлади. Оғзидан қон отилиб,
Оқсоқолнинг юзига сачради.

– Бобоҳо-о-он! – Чинқириғим туманликни тил-
ка-пора қилиб юборганини, хира чироқ ёниб тур-

ган омбор томондан шу ёқقا одамлар югуриб кела-ётганини элас-элас ҳис этдиму ҳушимдан кетдим.

ЙИГИРМА ТҮРТИНЧИ БОБ

ТҮРТИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧИСИ МУЗАФФАР ШОМУРОДОВ ҲИКОЯСИ

Ғалати хотин

Укам билан гаплашиб ётибмиз. Иккаламиз бир кўрпанинг тагига кириб олганмиз: уй совуқ. Деразадан ой тушиб турибди. Девордаги Ҳусан бувамнинг сурати бизга қараб, қовоини соляпти. Кичкина салла ўраган чўққисоқол бувам менга қараб: «Нега укангни урдинг, нега ойингни хафа қилдинг», дейтганга ўхшайди. Бу – ўша «Қора аммам»никидаги суратнинг ўзи. Яқинда ойим атайлабдан Тошкентга тушиб катталаштириб келган. Биламан, ойимда Кимсан амакимнинг ҳам сурати бор. Аммо уни деворга осмайди. Кашта тикилган қийиқча орасига, қутига яшириб қўяди. Ҳеч ким йўғида қараб-қараб томоша қиласди-да, кейин қийиқчага ўраб, яна қутига беркитади.

– Ака! Ҳусан бувам поездни тўхтатганини айтиб беринг.

Омоннинг одати шу. Бир гапни эшитдими, қайта-қайта сўрайверади. Авваллари Сичқонбой билан Қўнғизвойни айтиб чарчардим. Энди бу чўпчакка ёпишиб олган. Ойим бувамнинг суратини катталаштириб келган куни бувам билан Оқсоқол поездни қандоқ қутқаришганини айтиб бергандим. «Қора аммам»дан қандоқ эшитган бўлсам, худди ўшандоқ қилиб. Ҳар куни шуни сўрайди. Мана, тағин бошлади.

- Поездни тұхтатғанмас, қутқарыб қолишишган!
- дедим тушунтириб. - Шунақа қилишмаса бүлмасди. Поездда ўзимизнинг аскарлар бўлган. Билдингми?
- Қанақа қилиб?
- Нима «қанақа қилиб?»
- Қанақа қилиб қутқарыб қолишишган?
- Айтдим-ку, сенга! Кўпприк тагидан алвости чиққан. Ҳусан бувам билан Оқсоқол бува зўр полвон бўлишишган, билдингми?! Икковлари бир бўлиб, алвастини Бўрижарга отиб юборишишган. Ке-йин ўзларини поезд уриб кетган, тушундингми! Оқсоқол бува берироқда тургани учун лат егану тирик қолган. Ҳусан бувам ўлган.

Омон шу билан тинчиса экан. Сўрайверади.

- Ака, алвости қанақа бўлади?
- Алвастими? Сочи узун, мўйлови қалин бўлади...
- Дадамнигига ўхшаганми?
- Йўқ, алвастининг мўйлови тиззасига тушиб туради.

- Поезд алвастидан қўрқадими, ака?

Нима дейишимни билмай қолдим. Рост-да. Шунақангиги катта поезд алвастидан қўрқадими? Босиб кетса-ку бўлди эди. Ҳусан бувам тирик қоларди. Асли, бу гапларни Олимжон акамдан яхшилаб сўраб олсан бўларкан. Ҳозир Олимжон акам йўқ. Ўқишини битириб, Фарғонага ишга кетган. Оқсоқол бува билан Ҳусан бувам поездни сақлаб қолишишганини ойим ҳам кўрган экан. Аммо ўша гапларни эслагиси келмайди. Мен аммамдан эшитганимни айтаман. Омон бўлса суриштираверади.

- Бўлди! - дедим жеркиб. - Ухла... Укамга гапирияпману икки қулоғим нариги уйда. Биламан, ҳозир дадам келади. Ойим бугун бўлган воқеани чақиб беради. Бугун ойим ёмон йиғлади.

Уни мен хафа қилдим. Омонни йиқитмасам бўларкан. Йўқ, гап бундаяммас. Қоровул амакининг ёнғоғини ўғирлаб чатоқ қилдик. Ҳаммасини Абдували бошлади-да.

Катта танаффусда болалар билан қувлашма-чоқ ўйнаб роса терладим. Чанқаб кетдим. Ўрикзор этагида ариқ оқади. Кузда ариқ шунақанги тиник бўладики, қирғоққа ётиб олиб, сув ичаётганингизда ариқ тагида соч толасидай силкиниб ётган сув ўтларини, иланг-билинг қилиб юрган ипдай ингичка «чувалчанг болалари»ни аниқ кўрасиз. Сув шунақанги ширин, шунақанги муздайки, ич-сангиз тишиңгиз қамашиб кетади. Зах қирғоққа ётиб олиб, энди оғзимни сувга босган эдим, бирор елкамга туртди. Сулаймон ака бўлса керак деб қўрқиб кетдим. Сулаймон ака директоримиз. Ариқдан сув ичаётган болаларни кўрса жаҳли чиқиб кетади.

Қўрқа-писа бошимни кўтарсам, тепамда Абдували илжайиб турибди.

– Ёнғоқ! – деди сирли шивирлаб.

Ҳеч балога тушунмадим. Шоша-пиша сув шимириб, ўрнимдан турдим.

– Қанақа ёнғоқ?

– Конини топдим. – Абдували атрофга аланг-жаланг қараб олди.

Ўрикзор этагидан «туку-туку» деган қўнғироқ товуши эшитилди. Абдували қўлимдан судраётган эди, оёғим тортмай туриб қолдим.

– Э, дарсга чалди.

– Немис тили-ку, уришимайди! – Абдували қўлимдан ушлади.

Немис тили ўқитувчимиз Анна Ивановна деган кампир. Дарсда нуқул Ленинградда очарчилик бўлганини, шаҳар озод қилинганидан кейин Тош-

кентга келишганини, Оқсоқол бува бир эмас, етти оиласа уй топиб берганини айтади. Бизларни ҳеч уришмайды.

– Юрсанг-чи, конини топдим, деяпман-ку!

Абдували қўлимдан судраб сап-сариқ хазон ги-
ламдек тўкилиб ётган ўрикзор ичкарисига бошлаб
кетди. Анча юрдик. Тоғдек дўмбайиб ётган тепа-
лик этагига етганимизда Абдували қўлимни қўйиб
юборди-да, имо қилди.

– Ана! Зўрми?

Қарасам, тепалик панасида бир туп каттакон
ёнғоқ бор экан. Танасида қоп-қора қурбақа салла-
лар бўртиб чиққан ёнғоқ. Бу йил ўзимизнинг ёнғоқ
унча кўпа мева солмади. Бу дараҳтнинг шохлари- да
ғуж-ғуж ёнғоқлар, паққа бўлиб, пўстидан ажра- либ
турибди. Битта кесак тегса дув тўкилади. Эн- гашиб
қўлимга кесак олаётган эдим. Абдувалининг жаҳли
чиқиб кетди.

– Жиннимисан? Сулаймон ака эшитиб қола-
ди-ку! Устига чиқиб силкитаман!

У ерга ўтириб олиб, эски ботинкасини чаққон- лик
 билан ечди. Маймундек тармashiб, дараҳт- нинг
шохига миниб олди.

– Ҳой, – деди овозини пасайтириб. – Тезроқ тергин,
хўпми. Қоровул амаки кепқолса ҳуштак чаласан!

Юрагимга ваҳима тушди. Бундан чиқди, ёнғоқ
қоровул амакиники экан-да! Билиб қолса ўлдира-
ди-ку!

Хушимни йиғиб олмасимдан Абдували миниб
ўтирган шохга тик туриб олди-да, юқорироқдаги
шохни икки қўллаб чангллаганча оёқ-қўлинни ба-
равар силкита бошлади. Бошим, елкаларим устига
ёнғоқ дувиллаб тўкилди. Шошиб қолдим. Бақироқ
қоровул амакини ҳам, немис тили дарсини ҳам
унутиб, ёнғоқ теришга тушиб кетдим. Шимим-

нинг икки чўнтағи бирпасда тўлиб чиқди. «Қора аммам» бу йил тўртинчи синфга боришинга атаб, Фотима холага айтиб, чийдухоба камзул тиктириб берган эди. Камзулнинг чуқур-чуқур чўнтақлари ҳам ёнғоқقا тўлди.

– Бўлди! – дедим Абдувалига имо қилиб. – Туш! Абдували қулоқ солмади. Тепароқдаги шоҳга чиқиб яна силкитди. Тағин анча-мунча ёнғоқ тўкилди. Бошимдан дўппимни юлқиб олиб, унга ҳам солаётган эдим, шундоқ тепамда аёл кишининг овози эшитилди:

– Ҳой!

Бир қўлимда дўппи, бир қўлимда тўртта ёнғоқ билан чўккаланган жойимда қотиб қолдим. Бўлди! Қўлга тушдик! Хуштак чалиш ҳам эсимга келмай, овозим борича бақириб юбордим:

– Абдували! Атас!

– Кўрқма... – Бояги овоз яна эшитилди. Елкам оша орқага қарадиму тап этиб ўтириб қолдим. Маъсуда опа! Тура қочишни мўлжаллаб, яна бир қараган эдим, Маъсуда опа эмаслигини билдим. Бултур кузда ўқитувчи опамиз ҳам худди шунақа зангори макентош плаш кийиб юрарди. Йўқ, қарасам, бошқа: шоҳи рўмол ўраган, қўлида сумка. Ойим дўконга чиққанида кўтариб юрадиган сумкага ўхшаганмас, кичкина, чиройли.

Бўлди! Бундан чиқди қоровул амакининг келиними, қизими... Ишқилиб қўлга тушдик-да!

Дўппимни чанглаб каловланиб ўрнимдан турдим.

– Қоч! – дедим Абдувалига қараб.

Абдували ҳамон шоҳга осилиб турарди. Икки кўзи ҳалиги хотинда, ранги ўчиб кетган.

– Қочсанг-чи! – Дўппимни ёнғоқ аралаш қорнимга босганча ўрикзор ичига ўзимни урдим. Аммо атайлаб секинроқ чопдим. Билиб турибман, қоровул амакининг келини (қизими, келиними,

бари бирмасми) мени қувлайди. Унгача Абдували дараҳтдан тушиб олади.

Йигирма қадамча лўкиллаб борган эдим. Бояги хотин яна чақирди.

– Қўрқма, ёнғоқ айлансин, сендан!

Иккиланиброқ тўхтаб қолдим.

– Шошма! – У қочиб кетишимидан қўрқди шекилли, турган жойида икки қўлини мен томонга чўзди. Ўнг билагига илиб олган чиройли сумкаси лопиллаб кетди. – Кетма...

Кўз қирим билан қарасам, Абдували шохдан-шохга осилиб, пастга тушяпти. Кўнглим анча тинчиidi.

– Сен Музаффарсан-а? – Бояги хотин мен томонга бир қадам босган эди, мен ҳам Абдувалидан кўз узмай, бир қадам чекиндим. Тутқазиб бўпман! Абдували омон-эсон ерга тушиб олсин, кейин ўзим биламан! Қоровул амакининг келини балки ростдан ҳам урмас. Аммо бу гап дадамнинг қулоғига етса соғ қўймайди. Бир марта Комил буванинг уйи ёнидаги ёнғоқзорда болалар билан қўй боқиб юрганимда битта темир қозиқ топиб олиб балога қолгандим. Қозиқни уйга олиб келганимда дадам кўриб қолиб, роса таъзиримни берган, ярим кечада қозиқни қаердан топган бўлсанг, худди ўша жойга ташлаб келасан деб мажбур қилган. Бир ўзим боришга қўрқиб, Абдувалига роса ялинганман...

– Бизлар билмадик, хола! – дедим, шохдан-шохга осилиб тушаётган Абдувалидан кўз узмай. – Мактабники деб ўйлабмиз.

Хотин қочиб кетишимидан хавотирланиб тўхтаб қолди.

– Сен Музаффарсан-а? – деди товуши титраб. – Ўртоқларинг айтишди. Дарсга кирмабсан.

Индамадим. Кўз қирим билан қарасам, Абдували ерга етай деб қолибди.

– Ҳа! – дедим Абдувалидан кўз узмай. – Нимайди?

– Ўғлим! – Хотин инграб юборди, қўлидан сумкаси тушиб кетди. Қуҷоқ очганча мен томонга отилди. Қараб турибман: Абдували ерга уч қулочча қолганда, тап этиб сакрадио тепалик орқасига уриб кетди. Бўлди! Қутулдик! Мен ҳам жоним борича чопиб ўрикзор оралаб кетдим. Анча нарига бориб қолганимда орқа томондан қулоғимни тешиб юборгудек нола эшитилди:

– Музаффар! Кетма-а!

Нимага унақа бўлганини ўзим билмайман. Лекин оёғим чалишиб тўхтаб қолдим. Бурилиб қарасам, бояги хотин қалин ҳазон тўкилган ўрик тагида мук тушиб ўтирибди. Илтижо билан бошини кўтарди-да, яна нола қилди:

– Кетма. Шошма...

Ўнғоқ тўла дўппини қорнимга босганча туриб қолдим.

– Музаффар! – Бояги хотин чўккалаб ўрнидан тураркан, яна қўлларини олдинга чўзди. – Тўхта! – Рўмоли сирғалиб елкасига тушди. Негадир қўзидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Ҳаворанг плашининг этаклари ҳазон чангига беланганча каловланиб шу ёқقا юрди. Елкасига тушган рўмолини юлқиб олди. Рўмолининг бир учи ерга тегиб тупроққа қоришганига ҳам парво қилмади.

– Кетма! – деди титраб. – Қўрқма...

Қоқсан қозиқдек туриб қолдим. Олдига боришга қўрқар, аммо қочгим ҳам келмасди. Нимага йиғлади бу хотин?

У маст одамдек гандираклаб секин-секин ёнимга кела бошлади.

Индамай туравердим. Яқин келганда у бирдан тиззалаб қолди.

– Болам! – деди ю үкраб юборди. Маҳкам бағрига босиб юз-кўзимдан ўпа бошлади. Кўз ёшидан ҳўл

бўлиб кетган юзидан аллақандай бегона ҳид келар эди. Ойим ҳеч қачон атир сепмагани учунми бошим айланиб кетди. Қизик, нимага ўпади мени? Ким бу хотин!

– Бор экансан-ку, ўғлим! – У ёш тўла кўзлари билан кўзимга узоқ термилиб қолди. Лаблари титраб кетди. Шунда иягода холи борлигини пайқадим. – Тирик экансанку! Мен сени... – У тағин қучоқлади. Қулоғим тагида алланима жиринглаб кетди. Қўлидаги билагузуклар бир-бирига урилиб жиринглаётганини пайқадим. Бир маҳал қорнимга алланима қаттиқ ботаётганини сездим. Кейин билсан, ёнғоқ тўла дўппини ҳалиям қорнимга босиб турган эканман. У бағрига босган сайин ёнғоқлар ботиб қорнимни оғритарди.

– Қўйворинг! – дедим ўзимни орқага ташлаб.

Қанча юлқинсам, у шунча қаттиқ қучоқларди.

– Қўйворинг! – Дамим қайтиб типирчиладим.

Жинними бу? Нимага менга ёпишиб олди?!

– Биласанми, мен кимман? – деди у инграгудек бўлиб. Кейин оғир-оғир бош чайқади. – Билмайсан, болам, билмайсан.

Қўнгироқ жаранглади. Танаффус бўлди. Кейинги дарс – зоология! Сулаймон aka ўлдиради.

– Қўйворинг! – Оёқ-қўлимни баравар силкитиб, юлқиндим. Дўппим қўлимдан тушиб, ёнғоқлар ҳар томонга думалаб кетди. У қўйиб юбориш ўрнига баттар қучоқлаб олди.

– Музаффар! – деди энтикиб. Негадир ёш тўла кўзлари билан жилмайди. – Кетасанми? Қўқонга кетасанми?

Ие, нима деяпти бу? Қаёқдан келди ўзи?

– Қочи-и-инг! – дедим типирчилаб.

– Қўқонда-чи, синглинг бор: Насиба... Сени жудаям яхши кўради. Кетамизми-а, Музаффар?

Қўрқиб кетдим. Бола ўғирлайдиган лўли бўлмасин тағин. Атрофга аланглаб бақирдим:

– Абдували-и!

Хеч ким күрингесди. Ҳозир кичкина танаффус.
Болалар бу ёқقا келмайди.

– Қўйвор! – дедим йиғлаб.

Хотиннинг раҳми келдими, чўчидими, ҳайтовур
қучоғидан бўшатди. Аммо қочиб кетишинга йўл
бермади. Тиз чўкиб оёғимга ёпишган эди, орқамга
ўтириб қолдим.

– Музаффар! – деди титраб. – Ўғлим!..

Бир оёғимни амаллаб бўшатиб, елкасига тепдим.

– Қўйвор! Ойи-и-и!

У негадир сесканиб кетди. Қўллари шалвираб
оёғимни бўшатди.

– Ёлғон! – Бўғиздан йиғи отилиб чиқди. – У се-
нинг ойингас! Үгай! Билдингми, үгай! Ишонма-
санг, қўшнилардан сўра!

Энди ўрнимдан турганимда қўлимни ушлади. Аммо
боягидек қийнаб қучоқламади. Атир ҳиди келиб
турган шойи рўмоли билан юзимни артди.

– Йиғлама, – деди секин. – Йиғлама, Музаффар.

– Шундай деди ю зи йиғлаб юборди. – Кечир мени,
ўғлим, гуноҳкор онангни кечир. – У додлаб юбор-
маслик учун мушти билан оғзини тўсди. – Алда-
шибди... Сениям алдашибди, мениям... – Бир зум
жимиб қолдига, ёш тўла кўзлари билан кўзимга
термилди. – Биласанми, мен кимман? – деди лабла-
ри титраб. – Мен сенинг онангман, тушундингми!
Эслаб қол, ўғлим! Қўқонда тураман.

Юрагимни яна қўрқув босди. Сапчиб ўрним-
дан турдим. Қўлимни силтаб тортдим. Чинқириб
юбордим.

Бу сафар у ёпишмади.

– Ўғлим... – деди титраб. – Мен сени... – Яна кў-
зидан ёш тирқираф кетди. – Мен келаман, – деди
йиғлаб. – Ҳар куни келаман.

Яна құнғироқ жаранглади.

- Шошма, битта үпай! – деди у чўккалаб ўтирганича ялиниб. Орқамга қарамай югурдим. Синф томонга чопиб борарканман, хотиннинг ўкиниб йиғлаётганини эшитиб турардим. Камзулимнинг чўнтағи оғирлашиб кетганини энди билдим. Чўнтағимда ёнғоқлар шиқир-шиқир қиласар, чопишимга халақит берарди. Йўл-йўлакай ёнғоқларни қисимлаб олиб, улоқтириб юбордим.

* * *

Сулаймон аканинг дарси қулоғимга кирмади.

Ерда чўккалаб ўтирганча «мен сенинг онангман», деб йиғлаган хотин хаёлимдан кетмас, «алдашибди... ўгай...» деган ҳайқириқ қулоғимда қайта-қайта жаранглар эди. Бу ҳам етмагандек ёнимда ўтирган Абдували нуқул тиззаси билан сонимга туртади. «Ўнғоқни чўз», деб им қоқади. Башарасига мушт туширгим келдию Сулаймон акадан қўрқдим. Шунда ҳов бир марта Абдувалининг бурнини қонатган куним Мавлуда опаси кўзини ола-кула қилиб айтган гап тўсатдан эсимга тушди. «Укамни нега уради» десам, «шу укангми, ўгай-ку», дегани... Бояги хотин ҳам шуни гапирди. «Ишонмасанг, қўшнилардан сўра», деди. Нимага, нима учун унақа дейди?

Танаффусга чиқишим билан жилдимни осилтириб, уйга жўнадим.

...Агар эшиқдан киришим билан ойим жаҳлимни чиқармаса шунаقا бўлмасди. Нимага ҳадеб уришади? Жилдимни елкамга осаманми, қўлимда кўтарманми, нима иши бор? Ойим чеълак тўла қовоқ пўчоқ кўтариб, молхонга кириб кетаётган экан.

- Одамларнинг говмиш сигири бор, сен бола иккита қўйниям эплолмайсан, – деди ўзидан ўзи

таъна қилиб. – Мактабингдан кейин шу ҳаром ўлгурларни ўтлатиб келсанг, ҳақинг кетмайди-ку! Бари бир кечгача шаталоқ отиб ўйнайсан! Эрталабдан бери маъраб жонимдан тўйдирди. Ўзимнинг тан-жоним соғ бўлсаям майлийди.

Ойим авваллариям уришиб турадиу у қулоғимдан кириб, бунисидан чиқиб кетарди. Негадир бу галгиси алам қилди. Ўшшайиб турган эдим, баттар жаҳли чиқиб кетди.

– Жилд жонворни елка кўтартмайдими, ерга судраш шартми, болам?!

Тасмани бир силтаб жилдни бўйнимга осиб олдим.

– Бўлдими? – дедим алам қилганидан чийиллаб.

– Қутулдимми энди?!

– Тағин бурнидан ортиқ гапириб бўлмайди бунга. Дўппинг қани? Аҳволингни қара!

Бошимни ушлаб кўрсам, ростдан ҳам дўппим йўқ! Бояги хотин қучоқлаганида ёнғоқ тўла дўппим ерга тушгани энди эсимга келди. Уша заҳоти унинг йиғлаб туриб айтган гапи қулоғим остида жаранглади. «Алдашибди, сениям, мениям... У сенинг ойингмас, ўгай...»

– Билмадим, – дедим тўнғиллаб. – Йўқотиб қўйдим.

Ойим кўзимга қараб турди-да, хўрсинди.

– Кап-катта бола... Шу кетишинг бўлса, яқинда ўзингниям йўқотиб қўясан. Бўпти, бор! Қовоқ сомса ёпдим, еб ол.

Шундай дедиую бир қўли билан биқинини чангллаганча, бир қўлида қовоқ пўчоғи солинган че-лакни кўтариб, молхонага кириб кетди.

Энди айвон томон юрган эдим, олма шохида илинган арғимчоқда оёғини осилтириб ўтирган Омон чақириб қолди:

– Училинг, aka! Битта училинг!

Энди сен қолувдинг!

Арғимчоқни ўзим ясаганман. Икки қулоч арқон-
ни шохга илиб, пастига эски күрпача ўраган эдим,
тап-тайёр арғимчоқ бўлган. Омон иккаламиз гал-
ма-галдан учамиз. Мен ўтираман, Омон силкита-ди.
Омон ўтиради, мен силкитаман... Бу гал унинг
эркалиги ёқмади. Қиз боладек тантиқлик қилиши-
ни қаранг!

Индамай айвонга чиқиб кетаётсан Омон арғим-
чоқдан тушиб келиб, йўлимни тўсди.

– Учирасиз! – деди жилдимнинг бандидан чан-
галлаб. – Учирасиз! Ҳа! Йигирмата санаб учираисиз!

Жилдимнинг латта бандидан ушлаганча арғим-
чоқ томонга судради. Бўйним қийилиб кетди. Худ-
ди бўйнига арқон солинган қўйдек эргашганим
ўзимга алам қилди.

– Қўйвор! – дедим жилдни бўйнимдан олиб.
Омон аллақачон арғимчоқ кўрпачасига ўтириб ол-
ган эди. Икки қўллаб жилд бандини чангллади.

– Учирасиз, ҳа! Учирасиз, – деди арғимчоқقا
осилиб турган оёғини типирлатиб.

– Қўйвор! – Жилдни икки қўллаб ўзим томонга
тортдим.

– Олдин учиринг-де! – Омон эркаланиб, бошини
чайқади.

Мунча тантиқ бу? Нима, малайманми? Жаҳлим
чиқиб кетди.

– Йигирмата санаб учираисиз! – Омон тантиқла-
ниб жилд бандидан тортқилади. – Учирасиз!

– Бу ёққа бер! – Жилдни алам билан силтадим.

– Бермайман, алам қилсин! Аввал йигирма мар-
та учиринг, кейин...

– Мана алам қилиш, мана! – Жилдни кучим
борича силтаган эдим, арғимчоқ Омон билан
қўшилиб баланд кўтарилди. Омоннинг оёғи кўк-
рагимга урилди. Жилд банди қўлидан чиқдию
чалқанчасига йиқилиб, боши билан заранг ерга

урилди. Жилдимни кўксимга босганча, анг- райиб қолдим. Омон додлаб ойимни чақиради деб қўрқиб кетдим. Қизиқ, у йиғламади, фақат оёқлари типир-типир қилиб, оғзидан кўпик чиқа бошлади. Молхона томондан челякнинг даранг- лагани эшитилди. Ойим бўшаган пақирни ерга улоқтириб шу томонга югурди. Заранг ерда чил- парчин бўлиб ётган Омоннинг оғзига бармоғини тиқди. Бирпасдан кейин укамнинг лабидан қон сизиб чиқди. Ожиз ингради. Кейин энтикиб-эн- тикиб йиғлаб юборди.

Ойим уни ердан кўтарганча тепамга келди. Қўлинни тарсаки қилиб бошим устида кўтарди. Қочмадим. Серрайиб туравердим. Қизиқ, ойим урмади.

– Укангни ўлдирмоқчимисан, ярамас! – деди овози титраб. – Мана, ўлдириб қўя қол! – У лабидан қон сизиб чириллаб йиғлаётган Омонни бағри- га босганча титраб, ҳайқирди. – Уялмайсанми, ўз укангни шу аҳволга солишга, эшшумени укаммас, ўгай. Сизам ўгайсиз! – Ер тениниб йиғлаб юбордим. Қўлимдаги жилдни ерга улоқтиридим. Китоб-дафтарларим сочилиб кетди. – Ҳаммаларинг мени ёмон кўрасизлар! – Нима деётганимга ўзим ҳам тушунмай бақирдим. – Ҳаммаларинг ўгайсизлар.

Ойим ҳайратдан кўзларини катта-катта очиб бир зум тикилиб қолди. Ранги ўчган кўйи лаблари титраб, юзимга қараб турди-турди-да, Омонни кўтариб уйга кириб кетди.

Нима қилишимни билмай туравердим. Ҳам йиғлагим келар, ҳам Омон ўлиб қолмадимикан, деган ваҳима кўнглимга даҳшат соларди. Анчадан кейин уй ичидан Омоннинг йиғи аралаш «акам ёмон, акам урди», дегани эшитилди.

– Ўл! – деди ойим бақириб. Тарсаки тушириди шекилли, Омон баттар чирқиллади. – Аканг мак-

табидан чарчаб келди-ку! Ўласанми, бирпас сабр қилсанг, жувонмарг!

Кўчага чиқиб кетдим. Биламан, бугун дадамдан калтак ейман... Уриб кўрсин-чи! «Қора аммам»нинг кига қочиб кетаман.

Уйга қоронғи тушганда келдим. Дадам ишдан келмаганини дарров билдим. Айвондаги кавшандоз- да этиги йўқ. Омон эшик олдида кутиб турага ~~жекан~~, ака, – деди қўлимдан тутиб. – Ойим ийғлавоттила!

Ойим сопол лаганда мошкичири олиб келди. Қорним роса оч эди. Омон иккаламиз маза қилиб едик. Аммо ойим бир-икки қошиқ олдию чой дамлашни баҳона қилиб туриб кетди. Секин қарасам, ийғлайвериб юзи шишиб кетиби.

– Ухла, иккаланг ҳам! – деди қовоғини солиб.

Омон иккаламиз бир кўрпа тагида ётибмиз, уй салқин, деразадан ой қараб турибди. Ҳусан бувамнинг сурати «уқангни нега йиғлатдинг, ойингни нега хафа қилдинг», деб хўмрайиб турибди. Омон аллақа- чон ухлаб қолган. Мен бўлсам, нариги уйга қулоқ со- либ ётибман. Ўртадаги қия очиқ эшиқдан нур тушиб турибди. Биламан, ойим дадамни кутяпти. Ҳозир дадам келади. Ойим бугунги гапни айтиб беради ~~Ана, ҳовли~~ томондан дадамнинг йўталгани эшиқтилди. Ойим айвондан ўтиб ҳовлига тушганини пайқадим. Дадам ҳовлидаги ариқда кетмон чайди шекилли, сув шапиллади. Кейин айвонда гурс-гурс қадам товуши эшитилди. Қошиқ шиқиллади. Дадамнинг ора-чора «олсангчи ўзинг ҳам» деганини эшитиб ётдим. Негадир ойимдан садо чиқмасди. Ниҳоят дадам хўриллатиб чой ичди. Кетидан папирос тутатди шекилли, биз ётган уйга ҳам тамаки ҳиди кирди. Бир маҳал дадамнинг хотиржам ово- зи эшитилди:

- Идорада майлис бўлди, онаси...

Ойимдан садо чиқмади.

- Оқсоқол айтдилар, кексайиб қолдим, раисликни бошқага топширинглар десалар, одамлар тўполон қилиб юборди. Ўртоқ Абдураҳмонов юборган вакил ҳам Оқсоқолга ялинди: «Колхозингиз йилдан-йилга ўсиб боряпти, халқпарвар одамсиз-ку, Оқсоқол, унақа қилманг», деди. – Дадам папиросини қаттиқроқ сўрди шекилли, биз ётган уйга янаем қуюқроқ тутун кирди. – Зўрға кўндиридик, – деди тағин ўша оҳангда. – Бари бир шу йилча ишлаб бераману янаги йилга бошқасини топинглар деяптилар, Оқсоқол... Ҳайронман, бунчалик ишнинг кўзини биладиган раисни қаёқдан топамиз...

Ойим яна жавоб бермади. Жимлик чўқди. Охири дадамнинг ҳам ҳадикли, ҳам тажанг овози келди:

– Нима бўлди, тинчликми?

Зум ўтмай ойимнинг йиғлагани қулоғимга кирди.

Аввалига нафаси қайтгандек ҳиқиллаб турди-ю, охири овозини баралла қўйиб юборди.

Тамом! Ҳозир дадам кириб мени савалайди.

Ухлаб қолган Омоннинг қўлини бўйнимдан олиб ташлаб чўккаласаб олдим. Дадам кириши билан дезарадан ташлаб қочаман. Боя ҳалқасини чиқариб қўйганман.

– Нима гап? – Дадам аввалига жаҳл билан ҳайкирди, кейин юпатиброқ сўради. – Ўзингни бос, Роби, нима бўлди?

– Хат келди! – Ойим йиғи аралаш энтиқди. – Хат олдим!

– Қанақа хат? – Дадам яна тажанглаша бошлиди. – Нима деяпсан ўзи?

– Отам туҳматга қолган экан! – Ойим мадори қуригандек ингради. – Халқ душмани деган гап

бўхтон экан. Москвага хат ёзгандим. Жавоб келди. – «Садриддин Самадов умрининг охиригача, сид-қидилдан меҳнат қилди, ўттиз тўққизинчи йили Магаданда вафот этган», деб ёзишибди. Бечора отам! – Ойим яна ўкраб юборди. – Умид қилиб юрувдим. Ҳалиям умидимни узмагандим. – Кеча... кечаям тушимга кирган эди.

Нариги уйдан дадамнинг гурсиллаган қадам то-вуши келди. Чамаси ўрнидан туриб, ойимнинг тепасига борди.

– Қўй, онаси! – деди эркалаб.

– Тушларимда кўриб чиқардим. Бундан чиқди шунча йилдан бери отам бечоранинг арвоҳи билан гаплашарканман. – Ойим бир зум жимиб қолди-да, кўксисда аламли хитоб отилди. – Илоё ўша сўхтаси совуқ рўшнолик кўрмасин! Уйи куйсин! Болалари чирқиллаб қолсин!

– Ҳақ жойида қарор топди-ку, хотин! Муаллимни душман деганларнинг ўзи жазосини олди-ку! – Дадамнинг овози майнинлашди. – Қўй, қийнама ўзингни. Сен борсан, мен борман. Муаллим ёдимиздан чиқмайди.

Икковлари жимиб қолишди. Ора-чора ойимнинг хўрсингани эшитилиб турарди. Ҳеч нимани тушунмасам ҳам кўнглим тинчиди. Бундан чиқди, ойимни мен йиғлатганим йўқ. Аллақандай хат келган, шунга йиғлаяпти. Энди кўзим илинган экан, ўзимнинг отимни эшитиб, яна уйғониб кетдим.

– Музаффар қачон келди мактабдан? – Бу дадамнинг овози эди.

– Қачон бўларди, пешинда, – деди ойим ишонч билан.

– Ҳеч нима демадими?

– Йўқ... – Ойим бир зум жимиб қолди-да, сўради. – Нима бўпти?

– Ҳеч нима... – дадам хўрсинди, – жойни сол, онаси, чарчадим.

Бутунлай хотиржам бўлдим. Омонни қучоқлаб ухлаб қопман.

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ БОБ

РАҲНО ҲИКОЯСИ

ЭНГ БАХТЛИ ОДАМ – ЭНГ БАХТСИЗ ОДАМ

Одам бир куннинг ўзида дунёда ҳам энг бахтли, ҳам энг бадбаҳт кимсага айланиб қолиши мумкинлигига ишонасизми?.. Билмадим... Мен ҳам авваллари ишонмасдим. Бугун ўзим шу аҳволга тушдим. Бугун дунёда мендан бахтли одам йўқ! Ўғлимни топдим. Музаффар тирик экан! Болам ўлмаган экан! Бағримга босганимда, юз-кўзларидан ўпаётганимда ундан анқиб турган ўзимнинг ҳидимни туйдим. Бўйи чўзилиб қопти. Кўзлари, катта-катта, қоп-қора кўзлари ўзимники! Қизларнига ўҳшаган қайрилма киприклари худди ўзимга ўҳшайди. Ўғлим! Ўзимнинг ўғлим! Үн йил кўрмаган Музаффарим... Қизиқ, у ҳамон тушимга кириб турарди. Негадир чақалоқлигини кўрардим. Жажжи қўллари билан кўкрагимга талпинаётганини. Бежиз эмас экан-а! Тирик экан-да... Бугун уни кўрдим. Бағримга босдим. Мендан бахтли одам йўқ!

...Бугун дунёда мендан бадбаҳт одам йўқ! Ўз ўғлим, юрагимдан бино бўлган ўз болам, типирчилааб қочиб кетди. Кўксимдан итарди, тепкилаб ташлади. Худди еттиёт бегонадек! Хўп, нима қилсин эди? Мен кимман унга? Нима каромат кўрсатдим?.. Йиғлади. Болам бечора чирқиллаб йиғла-

ди. Нега озор бердим? Нега ўкситдим кўнглини? Умрида кўрмаган бўлса, она бўлиб бирон марта бошини силаган бўлмасам, нима тилайман, ундан! Чақирсам чопқиллаб келаверсинми? Пинжимга кираверсинми?

Нимага ишондим анави имонсизнинг гапига? Боланг нобуд бўпти деса, нега лақقا тушдим? Ўн йил! Ўшанинг кетидан ўн йил итдек эргашиб юрибману бу ёқда ўғлим борлиги, болам тириклиги хаёлимга келмабди. Нега ишондим? Нега келмадим Тошкентга?

Нима деб келардим? Кимнинг олдига? Онам ўлиб кетган бўлса, қариндош-уруфим бўлмаса, суянган одамим бўлмаса? Думимни қисиб Кўтармага келишим керакмиди! Қайси юз билан? Анави чўлоқнинг олдида бўйин эгишим керакмиди! Ё тоғасига хотин бўлиб олган Робиянинг олдигами? Ё бўлмаса қизини ўз укасининг қўйнига солиб қўйган қора эгачимга ялинишим лозиммиди? Ҳечам-да! Ўша мудҳиш воқеадан кейин Тошкентнинг суви ҳаром эди менга! Нима? Тошкентнинг суви ҳаром дедими? Балки менинг ўзим ҳаромдирман! Балки Тошкентнинг суви ҳазар қилас мендан?!

Билмадим. Эҳтимол одамзод фаришта бўлиб туғилса-туғилар. Аммо бир умр фаришта бўлиб яшолмайди. Ҳеч ким! Ҳеч ким фаришта эмас. Фақат ўзини оппоқ қилиб кўрсатгиси келади. Минг урингани билан фаришта бўлолмайди. Йўлидан шунақанги шайтонлар кесиб чиқадики, гуноҳга ботганини ўзи ҳам сезмай қолади.

Мени йўлдан урган анави ифлос – унча-мунча шайтон эмас. Шунга ишондимми-а?! Ўғлинг ўлибди, тақдирга тан бер деса кўна қолдимми-а? Майли келишга ҳаддим сифмас экан, нега ақалли хат ёзмадим! Ҳеч бўлмаса Маржа опага?! Нега сўра-

мадим, суриштирмадим?! Ҳа, айтмоқчи Маржа опанинг олдига боришим керак эди-ку?! Шунинг учун келгандим-ку, Тошкентга! Уйдан бир қадам жилдирмайдиган Закунчи Тошкентга бориб кел, деб зўрлаганида сир очилиб қолишидан нега чўчи-мади? Нимага чўчисин! Умуман нимадан қўрқади у? Одамларданми? Андиша деган нарсани билса қўрқади-да, одамлардан! Қонунданми? Қонуннинг нимасидан чўчисин? Ўзи закунни пеш қилиб, ҳаммани қўрқитишга ўрганиб қолган-ку?! Худодан- ми? Имон нима қиласи унда?! Ўртада пул масаласи турганда имонни бошига урадими?! Ӯн минг сўм! «Акам ўлим тўшагида ётибди, қўмишим керак, қизинг катта бўляпти, эрта-индин орзу-ҳавас қўра- сан. Маржа опанг икки туғиб, бир қолганинг эмас, отангдан қолган саройдек уй-жойингни сувтекин- га олганига хурсанд бўлсин!» Мана, унинг гапи! Қонунни сув қилиб ичиб юборган. Йўл-йўриқни билади. Кўқондан Тошкентга бўзчининг мокиси- дай қатнаб, райисполкомга, БТИга, яна минг те- шикка бош суқиб чиққан! Ҳаммасини қонуний тўғрилаган. Энди Маржа опадан ӯн минг олиб бо- риб қўлига тутқазишим керак. Шунинг учун юбор- ди. Пул эмиш! Ўша Маржа опа онамга уч ой тувак тутди. Мен қилмаган хизматни қилди. Энди юзим- ни шилиб ташлаб, пул сўрашим керак ундан. Йў-ўқ, уй- жой отамнинг номидами, меросхўр менманми, ўзим биламан! Ҳаммасини хатлаб Маржа опага топшираман! Кўлидан келганини қилсан. Айтаман! Умр бўйи алдадинг мени! Умр бўйи лақиллатдинг. Тирик боламни ўлдига чиқариб, жудо қилдинг, виждонсиз! Бугун Парча опани кўриб қолмасам, юравераркан- ман-да, сенга ишониб!

Ҳаммаси ўша – троллейбусдаги воқеадан бошланди.

Тошкент ўзгариб кетибди. Нега ўзгармасин?
Үн йилда одамлар минг турланади-ю, бутун бошли
шаҳар ўзгармайдими! Вокзал ёнидаги майдон
кенгайиб, янги уйлар қурилибди. Эскижўвага
троллейбус қатнай бошлабди.

Троллейбус тиқилинч экан. Амаллаб чиқиб ол-
дим. Озроқ юргандан кейин шундоқ ёнимда
дўриллаган овоз эшитилди:

– Ҳой, оповси! Ҳаммомга яқин қолдими?

Овоз танишдек эди. Одамлар орасида ўзини
кўролмасам ҳам, негадир юрагим қалқиб кетди.

– Қанақа ҳаммом, опа? – деди шляпа кийган
йигит. – Вой, оповси! Қанақа ҳаммом бўларди.
шёбЧадаги ҳаммом-де!

Йигит кулиб юборди.

– Қизиқ экансиз-ку, опа! Бешёфоч тупканинг та-
гиди! Сиз вокзалда юрибсиз-ку!

– Вой ман ўлий! Қочинг бўмаса! – Дўриллаган
хотин одамларни бақувват тирсаклари билан тур-
тиб-суртиб, менга рўпара бўлди.

– Тушасизми?

Қарасам, Парча опа! Чит кўйлаги устидан кир
нимча кийган, бошидан рўмоли тушиб кетган...

Қочиб қолишни мўлжаллаб, юзимни ўгирдим.
Умуман, Кўтармаю Нўғайқўрғон томонлардан бি-
ронта одамга кўринишни хоҳламасдим! Қочиб, қа-
ёқаям борардим? Одам тирбанд. Парча опа та-
нимас деб ўйлаган эдим. Кўриши билан бақириб
юборди:

– Вой, Раънохон! Худонинг ўзи еткизди сизни!
Эртаматдан бери адашиб юрибман. – У қалин лаб-
лари билан икки юзимдан чўлпиллатиб ўпа бошла-
ди. – Эсонмисиз, омонмисиз! Эсон-омон бормисиз!
На кемийсиз биз томонлага?! Ўғлиз котта йигит
бўпқолди! Хабар обтурсайиз бўмийдими?!

Турган жойимда кесак бўлиб қолдим. Нима де-япти бу телба! Робиянинг ўғлини айтяпти шекили! Умар акам уч йилми-тўрт йил аввал Тошкентга келганида, «чўлоғинг Робиядан ўғил кўрибди», деб «табриклаган» эди.

Одамлар бизга ҳайрон бўлиб қараётганини кўриб баттар довдираб қолдим.

– Адашманг-да, Парча опа, – дедим эсанкираб.

– Робиянинг ўғли...

– Вой нимага адашаман. Раънохон! – У бутун троллейбусни бошига кўтариб дўриллади. – Робини ўғли кичкина! Музаппар котта бўпқолди. Мактабга борвотти! Ўшани сиз туққанмисиз ахир!

Кўз ўнгим қоронфилашиб кетди. Бир маҳал ўзимга келсам, троллейбуснинг орқа деворига суюнуб турибман. Парча опа ҳамон дўрилляяпти.

– Роби бечора Музаппарга шунаقا меҳрибон, шунаقا меҳрибон! Оҳига озор бермийди. Емий едиради. Узоқ йили бир тўй қилди, бир тўй қилди. Эрийиз уч пуд ош дамлади!

...Кўтартмага қандай етиб келганимни билмайман. Фақат шуниси эсимдаки, Парча опа йўл-йўлақай Музаффарнинг тўйида эrim «думбасини кўтармайдиган қўй сўйганини», Робия унга бир кийимлик қарғашойи атлас қўйганини, ундан олдин Омоннинг бешик тўйида ҳам лозимлик берганини айтиб мақтаниб келди.

– Юринг, чақириб бераман, ўғлиззи! – деди мактабга судраб. Синфхона эшигига боришга қўрқиб турган эдим, ўзи бориб билиб келди.

– Ўртоқлари этди, дарсга кирмабди. Жа шўх бўганде, Музаппар тушмагур. Ўйнаб юрганде! Юринг, боқقا кириб кўрийлик-чи!

Ўрикзор этагига етганда бир туп ёнгоқ тагида юрган қора чийдухоба камзул кийган болани кўрсатди.

– Ана! Чақирийми? – У кафтини карнай қилиб энди чақирмоқчи эди, қүрқиб кетдим. Дарсга кирмаганим учун қидириб келишди деб қочиб кетсачи! – Қүйинг! – дедим ялиниб. – Парча опа! Илтимос кетинг!

– Майли, ўзиз биласиз. – Парча опа бирпас ик-киланиб турди-да, нари кетди.

Ерга түкилган ёнғоқларни шоша-пиша дўп-писига солаётган болага яқин бордим... Одам ўз фарзандидан ўзининг қиёфасини излар экан. Айниқса, ўн йил кўрмаган бўлса. Ўлди деб юрган бўлса!

Бугун мендан бахтли одам йўқ. Ўғлимни топдим. Кўзлари, қиз болаларникига ўхшаш эгик кипприкли худди ўзим. Аллақаери Насибага ҳам ўхшаб кетади. Синглисига! Бугун мен энг бахтиёр одамман. Мана, ўғлимнинг дўпписи! Ўзимнинг ҳидим келяпти.

Бугун мен энг бахтиқаро одамман. Ўз боламга ўзим озор бердим. Йиғлатдим. Ўз болам ўзимни тепиб юборди. «Қўйвор», деб чинқирди... Ўн йилдан бери нимага хабар олмадим ўғлимдан?! Нимага ишондим ўша виждонсизга?! Бориб ёқасидан оламан! Тирик боламни нега ўлдига чиқардинг, беномус! Ўғлимдан нега жудо қилдинг, ифлос! Жавоб бер! Инсоф борми сенда, виждон борми?! Мунча имиллайди бу поезд. Қачон етади ер ютгур Кўқонга!

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ БОБ

ШОМУРОД АКА ҲИКОЯСИ

Хиёнат

Муаллим оқлангани яхши бўпти. Эртами-кечми, бари бир шунаقا бўлишини билардим. Ҳақиқат эгилади-ю синмайди, деганлари рост. Шунаقا-ку, ҳақиқат эгилади. Вақти келиб тикланади. Аммо то тиклангунча анча-мунча қовурғаси сингани ёмон... Муаллимни кўп кўрган эмасман. У пайтда текстилда ишлаганим учун Нўфайқўрғонга кам борардим. Аммо ўша кезлари Ориф оқсоқол, поччам, муаллим – ҳаммаси бир бўлиб мактаб қуришгани эсимда. Робия ёш эди унда...

Бугун хафа бўлиб ўтирганини кўриб, тўғриси, юрагимга ғулғула тушди. Гап бу ёқда экан-ку, мен Музаффардан хавотир олиб ўтирибман. Мабодо анави келган бўлса... Йўқ, уйга-ку, қадам босолмайди. Қайси юз билан келсин?! Кўча-кўйда болани тутиб олиб дилини оғритдими деб қўрқсан эдим.

Пешинда карам узаётган жойимизга Парча бориб қолди.

– Вой ўргилий силадан! Раънохонни кўрдим!
Бирам ясанибди, бирам ясанибди! Эгнида-чи,
минг сўмли палта! Билагида қўша-қўша билагузук!
Оёғида амиркон тупли... – У дўриллаб мақтанаётган эди, одамлар имо қилиб мени кўрсатишди шекилли, дами ичига тушиб кетди. – Вой ман нима дидим!.. – деди бўшашиб. – Кўрганимни эттим-де.
Аммо ранги кетиб қопти, Раънохонни...

Кетмонни олиб нари кетдиму кўнглим ғаш тортиди. Нега кепти? Ўн йил йўқ бўлиб кетган одам, юравермайдими, ўша ўйнашининг этагига оси-

либ. Уч йил аввал Музаффар билан бозорга бориб, дуч келиб қолганимизда-ку, Закунчи амаллаб қочиб қолган эди. Ҳадеб шунаقا қиласверса Қўқон-га бориб бўлсаям сўйиб келаман! Бир бошга – бир ўлим. Нима қиласи эски ярамни янгилааб.

...Ҳар қадамда ўлим кутиб турган жанггоҳдан тирик қайтишимга ишонмаган эдим. Лекин уруш оёқлаган сайин умидим кучая бошлади. Назаримда соғ-саломат уйга қайтсан, бу ёғи нуқул байрам бўладиганга ўхшарди. Уй-жойим, жондан ширин хотиним. Эрталаб ишга бораман. Кечқурун уйга келсан овқат тайёр, иссиқ ўрним тайёр. Бундан ортиқ баҳт борми одамга?

Хом сут эмган банда! Бу ёқда шунча савдолар бошимга тушишини билмаган эканман.

Бир хиллар бор. Уруш нуқул қаҳрамонликдан иборат деб ўйлади. Бекор гап! Урушни биз кўрдик, бошқалар кўрмасин. Музаффар кўрмасин, Омон кўрмасин... Уруш нима ўзи? Одамни минг бир азобга соладиган нарса. Тўғри, душман дзо-тига кўксини қалқон қилганлар ҳам бўлган, ёниб турган самолётини немис поездига обориб урганлар ҳам. Аммо жангга кирган кунидан уруш оҳиригача жамики мاشаққатларга чидаб, ўзининг вазифасини сидқидилдан бажарган одамлар ҳам озмунча эмасди. Мен ҳеч қанақа қаҳрамонлик кўрсатмадим. Лекин учта медаль беришди. Нимага?.. Балки имоним бутлиги учундир. Тош келса кемириб, сув келса симириб эл қатори жанг қилганим учундир...

Шарқий Пруссиянинг пойтахти Кенисберг яқинидаги жанглар, айниқса, оғир бўлди. Учинчи Белоруссия фронтининг қўмондони Черняховский Дайме дарёси бўйида аскарларнинг окопига бирма-бир кириб чиққани ҳеч эсимдан чиқмай-

ди. Черняховский энг ёш қўмондон эди. Кейин.. аллақаери ўзбекка ўхшаб кетарди. Қорақош, қоракўз... Қирқ бешинчи йилнинг аёзли январида у ҳаммамиз билан бирма-бир кўришиб чиқиб, далда берди. Эрта-индин уруш ғалаба билан битишини айтди. Кейин Дайме, Алле деган дарёларни кечиб, ҳужум қилдик. Еру кўкни қуюқ туман қоплаган, бунинг устига фашистлар тўғонларни бузиб ташланган, ҳамма ёқ тизза бўйи сув эди. Февралнинг бошларида Кенисбергга ҳужум бошладик. Биз – сапёрларнинг ишимиз оғир эди. Белгача муздек сувга тушиб минани топиб бўладими! Жангчилар орасида сапёр умрида бир марта адашади, деган гап бор. Минага дуч келдингми, тамом. Парча-парча бў- либ кетасан. Мен ҳам бир марта, атиги бир марта адашдим. Тўғрироғи, мен эмас, беш қадам нарида кетаётган Муртазин деган татар ўртоғим бехосдан минага урилиб кетди. Сув аралаш олов портлагани, Муртазин «ани-и» деганча инграб, осмонга учгани, ўша даҳшатли олов менга ҳам ёпирилгани эсимда...

Кўзимни очсан, пастак шифтли уйда, каталак дераза олдида ётибман. Деразадан найзадор томи булути осмонга санчилган қизғиш бино, пастда эса тор-танғиз тошлоқ кўча кўриниб турибди. Ҳамма ёқ жимжит. Гўё уруш ҳам, миналарнинг портлаши-ю, ўлаётган одамларнинг жон талвасасида қичқириши, самолётларнинг гувиллаши, замбарак ларнинг ўкириши ҳам – ҳеч нима йўқдек. Ажаб... Жанг шовқинларига ўрганиб қолган киши бунаقا жимжитликка кўниколмай юраги увишаркан. Худди телба одам ўзидан бошқа ҳаммани жинни деб ўйлагандек...

Бора-бора осойишталикка ҳам, пастда – дераза тагидаги тошлоқ кўчада онда-сонда эшитилиб қоладиган гармон овозига ҳам кўникдим.